A MAGYAR ÁLLAM

FÖNMARADÁSÁNAK ÉS ALKOTMÁNYOS SZABADSÁGÁNAK OKAI.

IRTA

GRÓF ANDRÁSSY GYULA.

HARMADIK KÖTET.

BUDAPEST.

FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR IRODALMI INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA

1911.

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.

TARTALOM.

			Lap
I.	Fejezet.	A harmincz éves háború kora. Bethlen Gábor	3
II.	«	A harminczéves háború folytatása. Esterházy Miklós és I. Rákóczi György	34
III.	«	A hatalmi egyensúly megváltozása	58
IV.	«	Zrinyi és a vasvári béke	66
V.	«	A Wesselényi-féle összeesküvés és következményei	101
VI.	«	Rákóczi Ferencz jelleme	185
VII.	«	Rákóczi fölkeléséről és ennek várható eredményéről	212
VIII.	«	Rákóczi külpolitikája és békealkuja	231
IX.	«	Rákóczi politikájának méltatása	255
X.	«	Rákóczi bukásáról	276
XI.	«	Magyarország jogi önállósága 1526—1715-ig	319
XII.	«	Magyarország tényleges függése	415

I. FEJEZET.

A HARMINCZ ÉVES HÁBORÚ KORA. BETHLEN GÁBOR.

II. Mátyás koronázásakor a magyar nemzet vérmes reményeket táplált jövője iránt. A mikor a nemzet jogaiért küzdött, Mátyás melléje állt és a rendekkel való szövetségnek köszönhette trónját. Joggal hihette tehát a magyar nemesség, hogy végtére szive szerint való királya lesz, a ki ugyanazt akarja, a mit ő. Arra számított, hogy a Habsburgok védelmében fog részesülni a nélkül, hogy, mint eddig mindig, érte idegenek uralmát legyen kénytelen elviselni.

De, mint láttuk, az események hamar megfosztották reményétől. Az új törvényeket, a melyeket Bocskainak és Illésházynak lehetett köszönni, a melyekért annyi vér omlott és a melyek egy jobb kor alapjaivá válhattak volna, sok részükben sohasem hajtották végre. A régi rendszer uralkodott Mátyás idejében is. A jogi állapot és a valóságos állapot egyetlenegy pillanatig sem volt ugyanaz. Mennél többet várt a nemzet, annál nagyobb volt a csalódása.

E mellett a katholiczizmus rohama a protestantizmust veszedelembe ejtette és sérelmet szenvedett a nemzet többségének vallásos érzése.

Elégedetlen és nyugtalan tehát a nemzet, a midőn Prágában az a zendülés támad, a mely a harmincz éves háború kiinduló pontja volt s a midőn II. Ferdinánd jut Mátyás örökébe.

Láttuk, hogy a felekezetek harcza, mely Franczia-országot és Németalföldet a XVI. században marczangolta, régtől fogva készülőben volt Németországban is. A Csehországban kigyuladt szikra lángra lobbantja a szent birodalomban már régtől fogva összehalmozódott puskaport. Népek és trónok alatt megmozdul a föld. Vérbe és lángba borul Európa közepe. Testvér testvér ellen, hazafi honfitársa ellen gyilkos fegyvert fordít.

Ez a világtörténeti fontosságú nagy mozgalom mindjárt eleinte élénken érdekelte a magyar rendeket is. Határaink mellett dúlt és már ennél fogva is magával ránthatott minket.

De a magyarországi eseményekkel belső kapcsolatban is volt.

A prágai országház termében az a politikai rendszer lépett a nyilt harcz terére, a melyet Csehországban Bocskai diadala segített győzelemre. A cseh mozgalom a vallásszabadságot védő jogrend érdekében indult meg, mely a magyar szabadságot védő jogrendnek eredeténél és tartalmánál fogva hasonmása volt.

S a cseh rendi és protestáns pártok ugyanazzal az ellenséggel, a császári udvarral és a katholikus reakczióval állottak szemben, a mely Magyarországban Bocskai alkotását is veszélylyel fenyegette.

A kitört háború továbbá azért is érdekelt bennünket, mert mind a két küzdő fél segítségünkre számított. Mátyás azért, mert királyunk volt, a lázadó cseh rendek azért, mert 1606 óta törvénybe is foglalt baráti szövetségben éltünk velök.

Mindenki érezte, hogy annak, a mi a Lajtán túl történik, reánk is lesz hatása. Ha a katholikus reakczió győz, nálunk is veszély fenyegeti a protestantizmust s megfordítva.

A vallásbeli ellentéteknek mindig megvan az a hajlandóságuk, hogy nemzetközi jelleget öltsenek. A reformatio és a katholiczizmus harczának korában egymástól teljesen független országok belső életét is egybefonták. Hát még azokét, a melyek egy fejedelmet uraltak.

Ilyen körülmények között nyitja meg Mátyás halála után (1619) az új király, II. Ferdinánd első országgyűlését s kér segítséget Magyarországtól a protestánsok ellen, a kiket minden áron le akar verni. A nemzet nagyjelentőségű határozat előtt állott.

Az országgyűlésen homlokegyenest ellenkező felfogások keltek egymással harczra. Czélját teljesen egyik párt sem éri el. A rendek semlegesek maradnak a szomszéd küzdelmében és a király és alattvalói között közvetíteni akarnak. De, sajnos, e közvetítés nem lehetett eredményes. A felekben nem volt meg a békés szándék s a közvetítőket magukat is hevítették azon szenvedélyek, a melyeket csillapítani akartak. A betegséget nem bírják elfojtani s csak azt érik el, hogy a ragály őket is megejti. Ruházatuk gyulékony és az oltás kisérletének egyetlen eredménye, hogy az is lobbot vet.

Már az országgyűlés tárgyalásai is gyaníttatják, hogy mi sem kerülhetjük el a felekezeti harczot. A rendek a vallásbeli sérelmeket nem bírják elintézni. Hosszas viták után a protestánsok azt a mérsékelt ajánlatot teszik, hogy a sérelmek ügye maradjon a jövő országgyűlésre s addig vallásában ne legyen szabad senkit sem háborgatni. A katholikusok, nem akarván kezüket megkötni, ezt az ideiglenes megoldást is visszautasítják. A hol tehetik, továbbá is üldözni akarják a protestánsokat.

Tűzzel játszottak. Veszedelmes vállalkozás volt a protestánsok ellen ugyanakkor támadni, a mikor Csehország, Morvaország, Szilézia, Lauzitz, Felső- és Alsó-

Ausztria többsége protestáns volt és fegyvereik Ferdinánd királyt már magában Bécsben szorongatták. Ilyen körülmények között a magyar nemzet békéjét csak a türelem politikájával lehetett volna föntartani.

De a katholikusok szenvedélyesek, tehát vakok voltak. Erőt vett rajtuk a kor szelleme. Természetes tehát, hogy a protestánsok aggódva néznek a jövő elé s hogy készek a végsőre, készek fegyvert ragadni.

Az új király személye is nyugtalanítja őket. Ferdinánd neve egymaga egész programmot, még pedig kíméletlen, erőszakos programmot jelentett és baljóslatú hangzása volt minden protestánsra nézve. Ferdinánd ritka jelenség. Tehetsége gyenge s mégis nagy eredményeket ér el. Középszerű ember s az sikerül neki, a mi a legnagyobb erejű férfiunak is dicsőségére vált volna: magát oly háborúban föntartania, a melyben alattvalóinak többsége ellene van, a melyben a Habsburg-ház valamennyi versenytársai ellene minden erejüket megfeszítették, a melyben a kor legjelesebb politikusai és katonái az ellentáborban voltak és legtehetségesebb híve, Wallenstein, elárulja, s a melynek kezdetén bécsi palotájában sincs biztosságban.

Középszerűsége ellenére uralkodása olyan mély nyomokat hagy, a minőket rendesen csak nagy emberek vésnek a sors könyvébe. Czéljának nagyrészét eléri, a katholiczizmust óriás területeken győzelemre segíti s a Lajtán túli tartományokban a fejedelmi hatalmat századokra megerősíti. A Habsburg-dynastiának többet használt, mint legjobb tehetségű tagjai, V. Károly vagy II. József.

Furcsa véletlen, hogy II. Ferdinánd munkájának másik felét egy hozzá hasonlóan jelentéktelen fejedelem végzi el, I. Leopold, a ki Magyarországot fölszabadítja, Erdélyt megszerzi, Szent István koronája örökrendjét meghatározza s ezzel a Habsburgok monarchiájának keleti részé-

ben alapítja meg azt a dynastikus hatalmat, a melyet nyugati részében II. Ferdinánd szervezett.

II. Ferdinánd jószívű volt és azt hiszem, becsületesebb és egyenesebb legtöbb versenytársánál s mégis töméntelen vért ontott és számtalan családot tett tönkre. Annyi dolgozott bárddal és hóhérral, mint kevés kegyetlen, kevés rosszlelkű uralkodó.

Ezeket az ellenmondásokat miképpen érthetni meg? Miképpen magyarázhatni meg, hogy csekély munkabírással, gyenge itélőtehetséggel és fogyatékos kormányzati képességgel, pazarló természettel, misék és ájtatosságok között töltve napjait, nagy eredményeket ér el és jó szive daczára nevét tűzzel és vérrel írja be a világtörténelembe? A magyarázat abban van, hogy Ferdinánd fogyatkozásai mellett is testtel lélekkel egy nagy eszme szolgálatába lépett.

Következetesen, állandóan és teljesen egy eszménynek élt és érte kész volt odaadni koronáját, életét és föláldozni mások életét, mások boldogságát.

Rabja volt a katholikus reakcziónak, a mely föltétlenül megbízhatott benne és azért föltétlenül is támogatta. Ennek az ereje segítette a győzelemhez és ennek a kegyetlensége tette őt is kegyetlenné. Semmitől sem riadt vissza, a mit tőle egyháza érdekében kértek. Elfogadta tetteinek minden következményét, tétovázás nélkül halálos itéletet hozott és koldusbotra juttatott, száműzött bárkit, ha azt hitte, hogy a katholiczizmus érdeke úgy kivánja.

Ez érdek kedvéért elejtette győzelmes hadvezérét, a nagyhatalmú Wallensteint, noha hálával tartozott ne és még nagy szüksége lett volna reá. Midőn pedig a felekezet java úgy kivánta, Ferdinánd megalázza magát ugyanazon gőgös hadvezér előtt, a kit az imént megbántott, s bocsánatot kér attól, elfogadja annak a diktátori parancsait, a kit nemrég vérig sértett. Végül pedig Friedlandot halálra

itéli és gyilkosait megjutalmazza, mert egyházának érdeke hite szerint akkor ezt követeli meg. Midőn csapás csapás után éri, midőn a legtöbb más ember elcsüggedne, Ferdinánd kitart, mert bízik ügye szentségében és győzhetetlenségében. Vereségek, melyek mást földre terítenének, nem képesek őt legyőzni. Utolsó betétét is el kellene veszítenie, hogy letegye a fegyvert. S nincs az az áldozat, a melyet meg ne hozna, az a jutalom, a melyet meg ne adna, hogy mások buzgalmát ébren tartsa. Saját anyagi és politikai érdekeit, hiuságát, sőt fejedelmi méltóságát is félreteszi, hogy hiveket toborozzon a szent ügynek. Hálát, büszkeséget, könyörületet, félelmet, becsületet legyőz, ha arról van szó, hogy beváltsa azt a fogadalmat, a melyet egyházának tett.

Sokszor tapasztalhatni, hogy a következetes és kitartó akarat a tehetségnél nagyobb sikereket bír kivívni.

Mindig nagy erő van abban, ha valaki magát rendületlen fanatizmussal kizárólag egy czélnak szenteli. Hát még ha ez a czél millióknak a czélja, nagy, hatalmas, hódító szervezeteknek egyetlen hivatása. Ferdinánd a maga fejedelmi hatalmát egy óriási segélyerőkkel rendelkező, előretörő, hódító politikai és szellemi tényező szolgálatába állította. Nemzetközi erők csatlakoznak hozzá és a sok csapás, viszontagság és válság ellenére sem engedik elbukni.

Ferdinánddal szemben zavarban van a történetíró. Dicsérje-e indokainak tisztasága, czéljainak komolysága és gondolkozásának fenkölt volta miatt? Avagy átkozza-e a sok szenvedésért, a melyet okozott?

Ferdinánd kényes kérdések eldöntése előtt meghallgatta tanácsosainak és a papoknak véleményét, hogy ezek fedezzék őt, mikor a legfelsőbb biró elé kell lépnie. Ő jót akar és ha rosszat tesz, Isten előtt a felelősséget azokra

hárítja, a kik a rosszat a jó elérésére szükségesnek mondották.

Legyen Ferdinánd akarata szerint. Ne itéljünk felette mi se és inkább sajnálkozzunk az emberi természeten, a mely lehetővé teszi, hogy nemes érzésekből töméntelen rossz fakadjon. Ostorozzuk inkább azt a csodálatos szenvedélyt, azt a gonosz őrületet, a mely lehetővé teszi, hogy az elképzelhető legfönségesebb eszme, az emberszeretet tana, Jézus nemes vallása, jó lelkeket kegyetlenekké és kártékonyakká alakítson.

Ferdinánd hajlíthatatlanságának már trónra jutása előtt bizonyságát adta. Iránya közismeretű volt. Már Rudolf idejében azonosította magát a katholikus reakczióval és az ő példáján felbuzdulva kezdte meg Rudolf azt a szerencsétlen politikát, mely bukását előidézte. II. Mátyásnak, a tranzakcziók mesterének korában Ferdinánd volt a katholikus tulzók vezére. Mikor a prágai forradalom kitört, az ellenállást az elgyengült Mátyás helyett már Ferdinánd vezette. Mátyás és Khlesl hajlandók voltak engedményekre, Ferdinánd azonban elfogatta a császár első miniszterét és erőszakkal juttatta érvényre a legszélsőbb katholikus irányt. Ferdinándban testesül meg a nemezis, mely Mátyást majdnem arra a sorsra juttatta, a melyet ő szerzett testvérbátyjának, II. Rudolfnak.

Természetes tehát, hogy a protestánsok aggodalommal néztek a jövő elé, midőn ez a pártember, ez az ellenségük lett urukká. Csak vezér kellett, a ki élükre áll és készek voltak harczba szállani. És ezt a vezért meg is találták.

Bethlen Gábor, Erdély protestáns fejedelme, a bécsi udvar részéről uralkodása kezdetétől fogva rosszakaratot tapasztalt. De türt, míg nem érezte magát biztosnak a nyeregben és míg a király másutt békében élt és ezért ellene a támadás nagy koczkázattal járt. Most azonban mindez meg-

változott. Az eszes fejedelem Erdélyben már úr volt, a király ellenben nehéz küzdelembe keveredett. Az általános elégedetlenség, valamint a protestánsok aggódása, Bethlen iránt mindenfelől jóakaratot keltett és számára a protestánsok lelkes támogatását biztosította.

Bethlen nem volt az az ember, a ki az ilyen alkalmat meg ne ragadja. Különben mint magyar és protestáns a magyar nemzet elégedetlenségében és a protestánsok keserűségében is osztozott. Szövetségre lép tehát a király ellenségeivel és a protestáns világ érdekében háborút kezd (1619).

Ezzel a vallási harcz, a mely határaink mellett megkezdődött, nálunk is kitört. A nemzetközi harmincz éves nagy háború, a melyet a Bocskaitól megsegített protestáns rendek indítottak meg, visszahat reánk és jó ideig a mi sorsunkat is igazgatja.

Bethlen szerepe sok tekintetben Bocskaiéhoz hasonlít. Ő is a magyar önállóságot és a vallás szabadságát védte. Mind a két nagy ember ugyanazokért az érdekekért harczolt. De azért lényeges különbség is van politikájuk között.

Bocskai harcza kétségtelenül önvédelmi volt és végig az ettől megszabott határok között mozgott. Bethlen ellenben kezdettől fogva a támadó fél.

Bocskai, bár felhasználja a törököt, lényegében mégis a nyugati szövetség híve, Bethlen ellenben inkább a török szövetség barátja. Bocskai szabadságharcza a Nyugattal való kapcsolat pártjának a küzdelme az elviselhetetlen zsarnokság ellen, azzal a czéllal, hogy e zsarnokságot megtörje, nem pedig azzal, hogy e kapcsokat felbontsa. Bethlen ellenben az ország hangulatát és a Habsburgok zavarát arra akarta használni, hogy Magyarországot Ausztriától elszakítsa és Szent István koronáját

a szultán védelme mellett a maga számára megszerezze. E specifikus nemzeti czélján kívül európai tervei is vannak. A Németországban dúló nagy harczokba avatkozik.

Politikájának ezen nemzetközi vonatkozása természetes kapcsolatban van magyarországi terveivel. Vállalkozásának logikai következménye volt, hogy a Habsburgok uralmát Németországban is meg akarta dönteni. Protestáns érzelmein kívül politikája is belesodorta a szomszédok véres tusájába. A magyar királyságot csak úgy szerezhette meg és tarthatta meg, ha a protestáns világ a katholikus reakcziót legyőzi és megtöri a Habsburgokat, még pedig nemcsak Magyarországban, hanem a német birodalomban is.

Nagyravágyó tervei Bethlent, miként rendesen történik, magukkal ragadják és új vállalatok, új hódítások gondolatát ébresztik benne.

Csak úgy léphet a Habsburgok magyarországi örökébe, ha a Habsburgok nem magyar tartományai is őt uralják. Ezért vágyódik a cseh korona után és midőn e reményében csalódik, ezért keres másutt kompenzácziót. A helyette cseh királylyá megválasztott Pfalzi Frigyessel alkudozva, a két Ausztriát, Steierországot, Karinthiát és Krajnát kívánja magának.

A német birodalom választó fejedelme is szeretne lenni, hogy a protestánsoknak többséget szerezzen a czászári trón felett rendelkező testületben és a Habsburgokat Németország koronájától is megfoszthassa. Mint élesen látó államférfiu Bethlen megérti, hogy az önálló magyar királyság csak akkor tarthatja fönn magát, ha az innen kiűzött dynastia a szomszéd országokban is elveszti hatalmát.

Ilyen végső gondolatokkal kezdette meg Bethlen hadjáratát. Nagy sikerei voltak. A király ereje a Nyugaton

volt elfoglalva és a magyarság túlnyomó része Bethlenhez csatlakozott, a kit királylyá választanak (1620).

De e közben nagy fordulat áll be az osztrák harcztéren. A császár hatalmas szövetséget köt a cseh király ellen és Fehérhegynél (1620) tönkre veri.

Bethlen nehéz helyzetbe kerül. Mi lesz szép terveiből, hatalmi állásából, sőt Magyarország szabadságából, ha a császár ellene fordítja győzelmes hadait?

A nemzet elégedetlen volt Mátyással, félt Ferdinándtól és könnyű vállalkozásnak gondolván a Habsburgok elűzését, Bethlen mellé állott; midőn azonban Nyugaton a harczi szerencse a császár javára döntött és a küzdelem folytatása reánk nézve is végzetessé válhatott volna, a nemzet békülékenynyé lett. Bethlent sokan elhagyják. Az országban meggyengül pártja és számításai künn sem válnak be. Meghiusul az a törekvése is, hogy megszerezze Velencze segítségét. Az óvatos köztársaság szép szóval tartja, de komolyan nem akar hozzá közelíteni. Bethlen tőle kosarat kap, becsvágya és tervei nagyobbak erejénél, s ezért a külföld hatalmai nem hajlandók magukat hozzá kötni.

Ebben a helyzetben az országot Bethlen nagy elméje és bátorsága menti meg. A veszélyt ő hozta a nemzet fejére, támadásával ő vonta rája a Habsburgok hadait, a melyek nélküle nem fordultak volna ellenünk, mert másutt voltak elfoglalva. Ha rajta is erőt vesz a közvélemény hangulata, csúfos megadás lett volna merész politikájának a következménye. De ő a helyzet ura tud maradni. Midőn az első balsiker után a közvélemény megijed és megfordul, ő kitart. S bátorságának jutalmát látja.

A veszély nem bizonyul olyannak, mint a minőnek hitték.

A katholikus szövetség hadai 1621-ben Németország-

ban vannak elfoglalva és ott maradnak. Ezért nem képes Ferdinánd nálunk döntő eredményeket elérni. Bethlen fegyvereinek szerencséje a fehérhegyi csata után is hű marad hozzá. Hadserege még mindig félelmes és bebizonyul, hogy a magyar ellenállást nem lehet félkézzel és könnyű szerrel megtörni.

Az új hatalmi helyzet azonban ambiczióinak nem kedvez és ezért nem kívánja a hadakozást folytatni, hanem kész békét kötni.

S mivel Ferdinándot főképen Németország érdekli és engedményekre velünk szemben könnyebben szánja el magát, mint német ellenfeleivel szemben, Nikolsburgban létre is jön a béke. Bethlen nem nyeri meg mindazt, a mit remélt, de azért meg lehet elégedve az eredménynyel. A királyi czímről lemond, Erdélyen kívül azonban hét felsőmagyarországi vármegyének élethossziglan való kormányzatát szerzi meg magának. Ezenkívül Ferdinánd az ország szabadságának megtartását és a vallás szabad gyakorlatának elismerését igéri meg. S ezen igéreteket a béke helyreállta után 1622-ben összegyűlt országgyűlés részletezi és törvénybe iktatja. A Bocskai-féle mozgalom által kivívott jogokat megerősíti. Magyarország kormányzatának függetlenségére, az idegen katonaságra, a magyar kamara önállóságára, a báni méltóság hatáskörére stb. vonatkozó határozatokat ismétli. A II. Ferdinándnak választása alalmával megállapított hitlevelet, a mely az ország összes szabadságait felölelte, törvénybe iktatja. A várkapitányok kérdésében a rendek engednek ugyan, a mennyiben belenyugosznak abba, hogy Győrön kívül Komáromban is idegen kapitány maradjon, de kikötik, hogy mind a kettő a nádor parancsa alatt álljon és mind a két helyen magyar alkapitányok legyenek.

Mindehhez nem jutottak a rendek könnyű szerrel és

heves küzdelem nélkül. Mint rendesen, a katonaság kérdése volt a viták főtárgya.

Az udvar, mint mindig, német katonák behozatalát sürgeti. Azzal fenyegetődzik, mint mindig tette, hogy a német birodalom nem ad a végek fentartására segítséget, ha a német katonákat az országból kiküldik. A hadi tanács a maga befolyását azzal igyekszik igazolni, hogy a törvények a nádornak csak közigazgatási tekintetben adtak a várkapitányságok felett hatalmat és katonai tekintetben a hadi tanács maradt felettes hatóságuk.

Thurzó Szaniszló, az új nádor, ámbátor protestáns, annyira kedvében jár az udvarnak, hogy a német katonák érdekében az országgyűlés tárgyalásainak rendes módjától is el akar térni. A német katonaság kérdését a főrendi és az alsó-tábla vegyes ülésében akarja eldönteni. De az ellenzék erélyes ellenállása következtében Ferdinánd maga elejti ezt a gondolatot s a törvények a nemzet akarata szerint hozatnak meg.

A vallásbeli törvényeket is megerősítik, új biztosítékot azonban a protestánsok nem szereznek maguknak és a templomok kérdését sem bírják megoldani.

A végső eredmény tehát mindenben Bocskai programmjának az érvényesülése. A mennyit ő és utódai akartak és kivívtak, annyit ért el Bethlen. Újra megerősítik, a mi úgy is érvényben volt, de a mit addig sohasem hajtottak teljesen végre. S Keleten ismét megalakul az a védő erő, a mely a Bocskai alkotása.

Helyes volt-e Bethlen politikája?

A miben túlment Bocskai programmján, az elszakadásnak, a Keletre támaszkodó független Magyarországnak terve, úgy hiszem, téves volt.

Bocskai olyanért ragadott fegyvert, a miért szabad volt mindent koczkára tenni: az alkotmány védelméért.

Bethlen ellenben olyan tervért harczol, a melyet még az sem tarthatott minden áron megvalósítandónak, a ki helyeselte.

S míg Bocskai programmja kivihető volt, az, a mit Bethlen akart, meg nem felelt az erőviszonyoknak. A politikának pedig a legelső föltétele, a legfőbb szabálya, a hozzájuk való alkalmazkodás. Az a szalagszerű vékony magyar terület, a mely a török birodalom szélét szegélyezte, a Habsburgokat meg nem törhette s ezért hiba volt olyan czélokat kitűzni, a melyeket csak a Habsburgok teljes legyőzése esetében érhettünk volna el. Bocskai ellenben csupán olyat akart, a mit a Habsburgok tönkretétele nélkül is elérhetett, mert ő csak régi alkotmányunk újra való megerősítését kivánta biztosítani, ez pedig neki a Habsburgok végleges letörése nélkül is sikerülhetett. A dynastia e korban Magyarország területének kicsinységénél fogva jogaink elismerésétől nem igen tartott. Bizott abban, hogy a körülmények változtával könnyű lesz neki e jogok valódi gyakorlását megakadályozni. A magyar koronához ellenben egész erejével ragaszkodott. A független Magyarország csak a Habsburgok végleges megbuktatása árán volt megalapítható, ez azonban nem volt hatalmunkban.

A «maradék» Magyarország, mint Pázmány nevezi, a maga lábán még akkor sem állhatott volna meg, ha valamely véletlen a dynastiát megtöri. A déli részek, Horvát- és Tótország roncsai, valamint a Dunántúl vagy a német birodalom védelme alá helyezkedtek volna, vagy meghódoltak volna a töröknek.

Ezeket az exponált részeket, míg Budán a török tanyázott, nyugati háttér és hátvéd nélkül Kolozsvárról és Kassáról Pozsonyon keresztül meg nem védhettük. Ez katonai és politikai lehetetlenség volt.

Érzi ezt Bethlen is és ezért akarja magának a nyugati

határaink mellett levő osztrák tartományokat biztosítani. De tiszta ábránd volt az a gondolata, hogy a folyton pusztuló Magyarország a németek rovására hódítson. Lehetetlen volt azt várni, hogy az osztrák tartományok Bethlen alá álljanak, hogy a műveltebb, a vagyonosabb, az erősebb a műveletlenebbnek, a szegényebbnek, a gyengébbnek felsőbbségét elismerje s hogy Magyarország a török járom idejében megvalósítsa azt, a mit sem az Árpádok, sem Mátyás király korában nem bírt állandóan elérni.

E szerint csak a török pártolásának köszönhettük volna a Habsburgoktól független állami életünket; de lehetett-e az ozmanokra támaszkodni?

Minden aspirációjuk még a régi volt. A musulman birodalom belsőleg gyengülni kezdett, a bomlás jelei már mutatkoztak rajta, de azért még mindig hódítani akart.

Bethlen úgy ismerte és úgy tudta kezelni a Portát, mint senki más. Bujdosó korában huzamosabb ideig tartózkodott török földön. Tudott hizelegni, hazudni és az égről a napot is le bírta tagadni; volt merészsége beváthatatlan igéreteket is tenni; szóval értett ahhoz a mesterséghez, a mely a török udvarnál sikerrel kecsegtetett. A szultán teremtménye is volt. A török sereg jelenlétében, mint gúnyosan írták, «féltökben libere eligálták Bethlen Gábort» az erdélyi rendek. Ha tehát valaki számíthatott a fényes Porta jóindulatára, ha valaki hasznát láthatta támogatásának, Bethlen volt az.

S mégis, midőn Homonnay és a bécsi udvar komolyan veszélyeztették a még új hatalmat, a porta kapzsisága majdnem nyakát szegi. Lippát és Jenőt követeli tőle. Bethlennek szembe kell helyezkednie a magyar közérzülettel és erőszakkal kell Jenő magyar őrségét lefegyvereznie, hogy kielégítse a szultánt. Más alkalommal a török Váczot követeli tőle,

s miközben Bethlen Ferdinánddal harczol, a budai basa a várost egyszerűen elfoglalja.

A török vezérférfiak nyiltan megmondják a magyaroknak, hogy ha Bethlen király lesz, Erdélyt majd másnak adják, mert nem engedhetik, hogy Bethlen túlságosan megerősödjék.

A török kard néha megvédett bennünket, de annyira éles volt, hogy nem lehetett reá támaszkodni.

Míg a török Budán tanyázott, minden belső harczot a lehetőségig kerülnünk kellett. Gyengeségünknél fogva igazolt volt az, hogy Erdély a szultánt szép szóval tartotta, felsőbbségét elismerte és adót fizetett neki, mint Martinuzzi óta folyton történt. A szükség mentségéül szolgál annak is, hogy a Nyugat beolvasztási kisérlete ellen a törökhöz folyamodtunk, mint ezt Bocskai tette.

De nem volt szabad, a török barátságára számítva, támadó hadjáratot indítani és elkerülhető vérontást provokálni. Túlságos koczkázattal járt minden harcz. Az a veszély fenyegetett bennünket, hogy a támadás eredményeit a török foglalja le, az esetleges vereséget pedig még ő is kiaknázza.

A török protekcziója mellett a belső rend megszilárdulását sem lehetett remélni. Joggal mondta az éles eszű Esterházy Miklós, hogy ha a nemzet Bethlennek a szultántól kapott királyságát helybenhagyja, nemsokára akad más, a ki az ő példáját követi. Pénz, vagy egy-egy vár igérete a török hatalmasokat mindenki számára megszerezhetővé tette. Báthory Gábor követe, Géczy, egy zsarolás, erőszakosság és gyilkosság miatt elcsapott hajdukapitány megszerzi a török kegyet és a fejedelemséget. Bethlen Gábor maga Erdély uralmát mint földönfutó, ügyes igéretekkel Konstantinápolyban nyerte meg. Midőn a budai basa I. Rákóczi György ellen Bethlen Gábornak az öcscsét,

Istvánt támogatja, Pázmány találóan jellemzi a töröktől való függés szomorú következményeit, mondván, hogy már most mindenki azt fogja hinni, hogy elég a törökhöz futni, hogy fejedelem legyen belőle. Erdélynek sok vérébe került, hogy az emberek némi szerencsével és ügyességgel elérhetőnek hitték a legmagasabb polczot. A szultánok szeszélyük szerint cserélgetik a nagyvezéreket és basákat, egy szavukkal agyonsujtják a legnagyobbakat és felemelik a legkisebbeket. Belső érték nélkül való, tudatlan rabszolgákat a legelőkelőbb állásokba juttatnak. A leghűbb és a legtehetségesebb szolgát megsemmisítik. Az államnak és az egyeseknek törvényt a teljhatalom mámorától megrészegített egyének ötletei szabtak.

Ilyen körülmények között a protektiója alatt álló államrend a török türelmesség ellenére sem szilárdulhatott meg.

A töröknek az az érdeke, hogy erős keresztény állam alakulását meg ne engedje s hihetetlen naivitása, a melyet a leglelkiismeretlenebb kalandorok kihasználhattak, valamint a török kormány köreiben mindinkább elterjedő korrupczió a szultánra való állandó támaszkodás politikáját lehetetlenné tették.

Magyar választó királyság olyan új dynastiával, mint a Bethlené, a melynek felsőbbségét a többi nagy család el nem ismerte s olyan védnök mellett, mint a milyen a szultán volt, a pártoskodást, a viszályt, a polgárháborút örökössé tette volna. Minden uralkodójának halála óriási válságot idézett volna elő.

Bethlen vesztébe hajtotta volna a nemzetet, ha valóban ragaszkodik ambiczijához, ha megteszi azt, a mi czéljának megvalósítására szükséges s úgy cselekszik, mint sógora, a nagy Gusztáv Adolf, a ki egész képességét, Svédország összes segélyforrásait európai terveinek szolgálatába állította és egy kártyára tette fel mindenét.

Szerencsénkre Bethlen egészen másként jár el. Olyan, mint az a jó gazda, a ki anyagi létét biztos üzletekre alapítja és reális munkával szerzi meg pénzét, de e mellett csekély összeget koczkázatos vállalatokba is fektet. Ezzel a kis összeggel próbálja meg szerencséjét, ezzel szerzi meg magának azt a gyönyörűséget, mely sokak szemében a határtalan nyereség reményével jár. De bír magával és nem fut a pénze után. A koczkázat reá nézve ártatlan játék, a melyben öröme telik, a melynek sikertelensége azonban nem ragadja ki sodrából és nem veszélyezteti léte alapjait.

Bethlen életét magasan szárnyaló gondolatok fűszerezik, nagy lehetőségekkel játszik képzelőtehetsége, de nem koczkáztatja értük meglevő hatalmát. Alig volt még valaha olyan óvatos, körültekintő ember, mint ő, a ki agyában annyi kétséges eredményű nagy tervet forgatott. Talán leginkább hasonlít hozzá a habsburgi V. Károly, a kinek agyában szintén sok meg nem valósítható eszme fogant meg s a ki e mellett mindig alkalmazkodott a fönforgott hatalmi viszonyokhoz. De Bethlen, azt hiszem, tetteiben még Károlynál is reálisabb volt, az ellentét képzeletük csapongása és magukviselete között még nagyobb benne, mint a nagy császárban.

Bethlen messzevágó tervei kedvéért nem veszélyezteti azt, a mivel bír. Szeretné a koronát magának megszerezni, de csak úgy, hogy meg is tarthassa s hogy ezzel magát veszedelembe ne ejtse. Midőn a rendek királylyá akarják választani, e megtiszteltetés elől kitér, mert a törökkel még nem jött tisztába. S mikor ez az aggálya megszünt, akkor sem koronáztatja meg magát, mert királysága állandóságában nem bízik. A nikolsburgi békével pedig lemond arról a legmagasabb rangról, a melyet magyar elérhet. Erre az elhatározásra aligha az a nemes hazafiság indítja, a mely

később Rákóczi Ferenczet irányította, a ki azért nem akarta a koronát megszerezni, mert ezt nem tartotta az ország érdekében levőnek és a ki maga helyett más királyt keresett az országnak, hanem a reál-politikus számítása, a ki belátja, hogy a korona megszerzése egyelőre túlságosan sok áldozatot követelne. S a háborut magát sem úgy harczolja mint a ki össze akarja törni ellenfelét, hogy rákényszerítse a birtokában levő kincs kiszolgáltatására.

Gusztáv Adolf komolyan veszi terveit, ellenségeit országuk szivében keresi fel és döntő csapásokat akar rájuk mérni.

Az erdélyi fejedelem stratégiája nem ilyen és nincs összhangban ambicziójával. Fő vonása az óvatosság.

Bethlen nagyobb csatát sohasem fogad el s jelentékenyebb erő elől visszavonul. A várak védelmével, az ellenség kifárasztásával, örökös portyázással állítja meg az inváziót. Igy elhatározó csapást alig mérhet az ellenségre. Szövetségesei kevés hasznát veszik. Ha komolyan meg akarta volna törni a Habsburgokat, fő erejével jelen kellett volna lennie a fehérhegyi csatánál. De az óvatossággal járó hátrányoknál nagyobb fontosságúnak tartja azt, hogy így elhárítja a megsemmisülés veszedelmét. Annyira félt a sikertelenségtől, hogy nagy sikereket képtelen volt elérni. A ki sokat akar nyerni, annak sokat kell koczkáztatnia.

Bethlen nagy ambiczióval kezdett támadó harcza közben is mindig kész megalkudni. Többet akar elérni, mint Bocskai, de éppen olyan könnyen békül, mint ő, sőt könnyebben, mert az országos sérelmek tárgyában beéri a puszta igérettel, holott Bocskai magába a békeszerződésbe iktatja be orvoslásukat.

Bethlen óvatosságának köszönhető, hogy a harc veszélye nincs arányban a vállalat komolyságával. Ha Bethlen a czéljaihoz mért erélylyel folytatja hadjáratát, a Habs-

burgok első sorban ellene fordították volna erejüket, mint a kitől magát Bécs városát is félthették. De Bethlennel meg lehet alkudni. A Habsburgok érzik, hogy létüket nem veszélyeztető, kisebb engedményekkel le lehet őt szerelni. Ezért ezt az utat választják, nem pedig a késhegyig menő harczot. Míg Németországban összes czéljaikat el nem érik, ha Bethlen őket erre reá nem kényszeríti, nem fordítják egész hatalmukat ellene.

A mit Bocskai czéljainak mérsékelt volta tett lehetővé, azt Bethlen magatartásának ildomosságával éri el. Élet halálharcz elkerülésével létre jöhet a béke.

Bethlen támadása így nem idézi föl azokat a veszélyeket, a melyekkel járt volna, ha komolyan és elszántan küzd.

De ez még nem jelenti azt, hogy támadása hasznos is volt.

Volt-e szükség offenzivára, előbbre vitte-e vele a nemzet ügyét?

A nemzet elkeseredése királya ellen érthető volt. Midőn Bocskainak véres harczai és a bécsi ünnepélyes szerződés után is állapota ugyanaz volt, mint előbb s annyi szép reménye füstbe ment, természetes volt, hogy bizalmatlanság fogta el. A protestánsok aggodalma pedig még igazoltabb volt.

Megfogható volt tehát, hogy Bethlen a Habsburgok súlyos helyzetét új biztosítékok szerzésére, Erdély hatalmának kiterjesztésére akarta felhasználni.

A lajtántúli népek politikai sorsa is érdekelt bennünket. Nagy igazság volt abban a gondolatban, hogy meg kell akadályozni, hogy az reánk nézve kedvezőtlenül alakuljon s hogy ott a császári absolutismus fészkelje meg magát. Bethlen politikai előrelátásának bizonyságául szolgál a későbbi idők története, Thököly és II. Rákóczi Ferencz sorsa, mi-

dőn a magyar rendi alkotmány és a magyar protestantizmus nagy kárára szolgált, hogy nem találhatott többé a Nyugaton támasztékra és Ausztria ereje az absolutismus táborában volt. Bethlennek ugyanaz volt a politikai számítása, mint később Széchenyinek, Kossuthnak és Deáknak, a kik a magyar alkotmány biztosítása végett az osztrákoknak is alkotmányt kivántak szerezni. Ő is Ausztriában akarta a magyar szabadságot megvédeni.

Bethlen czéljai tehát sok tekintetben helyesek voltak, a támadást megelőzött valóságos sérelmek azonban nem voltak nagyobbak, mint egy század óta bármikor. Közvetlen veszély ez időben már azért sem forgott fenn, mert az örökös tartományok belső zavarai lekötötték a Habsburgok erejét. S ezért joggal veti Esterházy Bethlennek a szemére, hogy kardot ránt, ámbár nem történt kisérlet a bajoknak országgyűlésen való békés megszüntetésére.

Bethlen harcza nem új biztosítékokért folyt. Az alkotmánynak olyan átalakítása, mely a kormányt a rendek befolyása alá helyezte volna, szóba sem került. Ehhez képest az eredmény is csak a fönnálló törvények ismétlése volt. Sem a törvények részletesebb kiépítésével, sem új szervezetek felállításával nem erősítették meg a politikai és a vallásszabadságnak jogi biztosítékait.

Mindezek figyelembe vételével méltán föltehetni azt a kérdést, hogy nem lehetett volna-e ezt az eredményt háború nélkül az országgyűlés útján is elérni?

Csak a felsőmagyarországi hét vármegye, melyet a nikolsburgi béke biztosított Bethlen számára, fokozta az ellenerőket, a melyek támadás esetében a nemzeti ügyet megvédhették. De ez sem lényegesen. Ezek a protestáns megyék Erdélylyel tarthattak akkor is, ha nem állottak erdélyi kormány alatt. Bocskai kezdettől fogva és mielőtt Erdély fejedelme lett, rájuk támaszkodott. És

Bethlen első támadására, még mielőtt jogara alá kerültek volna, azonnal hozzá csatlakoztak. Később I. Rákóczi György idejében ugyanez történt. II. Rákóczi Ferencz szabadságharcza pedig mindvégig egyenesen ezekre a vármegyékre támaszkodott. Ott kezdődött az és ott tartotta fönn magát a legtovább. A vidékek nagy önállóságánál fogva Felső-Magyarország segélyforrásaira mindig számot tarthatott az, a ki a magyar szabadságért küzdött. Az egyetértés pótolta a közjogi kapcsolatot. S a felső vidékek országos jövedelménél jóval többre rúghatott a háború közvetett és közvetlen költsége, úgy hogy kétség fér ahhoz is, hogy Bethlen támadásával a nemzeti ellenállás ügye anyagilag megerősbödött-e.

Mindent egybevetve azt hiszem tehát, hogy a fegyveres felkelés nem volt szükséges s hogy az országgyűlésnek Bethlentől támogatott erélyes felszólalása megszerezhette volna a nemzetnek azokat a biztosítékokat, a melyeket így is csak a béke létrejötte után az országgyűlésnek kellett kivívnia. Annál kevesebb haszon háramlott a háborúból, mert ez nem hozta meg azokat a vívmányokat, a melyeket nélküle nem lehetett elérni és a melyek a háborút igazolhatták volna. A határainkon túl levő hatalmi helyzetet Bethlen nem volt képes érdeke szerint alakítani. A fehérhegyi csata Bethlen ellenére a katholikus absolutismust szomszédságunkban talpra állította.

A magyar nemzetnek ritkán volt része a béke áldásaiban és bajaink egyik fő forrása az örökös háború volt. Bethlen nem becsülte meg igaz értéke szerint a nemzet nyugalmát. Azt hiszem, hogy égető szükség nélkül feláldozta azt, a mire a nemzetnek égető szüksége volt, még pedig olyanért, a mit háború nélkül is valószinüleg elérhetett volna.

De maga a nemzet is oly kevéssé szokott hozzá a

béke munkájához, hogy nem sokat adott reá és nem fordult az ellen, a ki Janus templomának amúgy is mindig nyitott kapuját tárva tartja, a midőn be lehetne zárni.

A nikolsburgi békével Bethlen nem volt megelégedve. Fájt neki, hogy vérmes reményeiről le kellett mondania s nem tartozott azon férfiak közé, a kik az első kudarcz hatása alatt terveiket végleg elejtik. A szerencsét sohasem erőltette, de azért mégis szivósan ragaszkodott eszméihez és nagy alkalmazkodó képességével régi terveit épen olyan gyorsan veszi újra föl, vagy alkalmazza azokat a tényleges viszonyokhoz, mint a milyen hamar fölhagyott velök. Ezért próbálja meg újra nemsokára a nikolsburgi béke után régi ambicziói kielégítését és szövevényes politikát kezd. Fő czélja mindig az marad, hogy saját vezetése mellett Magyarország belső fejlődésének szabadságát biztosítsa. Eddig a török szövetség útján kivívandó teljes önállósággal vélte ezen czélját elérhetni. De ezen az úton teljes eredményhez jutni nem birt. A török Lengyelországban volt elfoglalva, Ferdinánd pedig győzelmesen harczolt Németországban s így Bethlennek gondolata megvalósítására kevés reménye lehetett. S ha egyéni becsvágyának az elszakadás kedvezett a legjobban, a keresztény érzést és a magyar önérzetet a török protekcziója mégis sérthette. Ennélfogva hajlandó más útra is rálépni és kisérletet tesz, nem birja-e a Habsburg-házhoz való közeledés útján azt elérni, a mit tőle erőszakkal kicsikarni képes nem volt. Szövetséget, házassági összeköttetést ajánl Ferdinándnak, a ki még mindig súlyos anyagi körülmények között lévén, talán kész lesz a keleti határok biztosságát nagy áldozatokkal is megfizetni. Bethlen az ország kormányzatát kéri tőle s cserében érte azt igéri, hogy megvédi az országot, sőt ha Ferdinánd a Nyugaton békét teremtene, a török kiűzését is kilátásba helyezi. De ezen alkudozásai mellett szövetsége-

sét sem hanyagolja el s föntartja annak a lehetőségét, hogy hozzá visszatérjen.

Bethlenben kevesen bíztak meg. Szövetségesei azt mondották róla, hogy önző és irányát érdekéhez képest változtatja. Miképpen bocsátkozhatott volna tehát Ferdinánd az ő szavában való bizodalomból a Nyugaton folyó harczai közben új háborúba a törökökkel? Ferdinánd Bethlenről joggal tehette fel, hogy cserben hagyja, mihelyt előnye úgy kívánja. Ha reá ruházza az ország kormányzatát, nem fogja-e Bethlen a tőle nyert hatalmat magára nézve kedvező körülmények között ellene felhasználni? Lehetett-e általában Bethlenben megbízni? Ki volt zárva, hogy a katholikus Ferdinánd a vallási küzdelmek közben a protestáns fejedelemre ruházza jogait. Bethlen mindezt tekintetbe is vette. Leveleiben gyakran említette a bécsi köröknek iránta való bizalmatlanságát. Azért, míg a királyt hitegette, a szultánnak is hűséget igért.

Azt hiszem, nem is bocsátkozott volna alkudozásokba, ha értük áldozatokat kellett volna hozni, de bátran belekezdhetett a tárgyalásokba, mert azon esetben is hasznukat látta, ha eredménytelenek maradnak. Talán nem is vette őket komolyan; talán csak hitegetni akarta Ferdinándot. Mindenesetre tény, hogy velök a királyt megnyugtatva, a maga támadó hadjáratának kedvező esélyeit fokozta. Ferdinánd békét remélt s ezért fegyverkezés helyett alkudozott. Bethlen biztosra vehette, hogy őt nem támadják meg és hogy kirohanásának időpontját szabadon választhatja meg.

S így is történt. Miután Ferdinánd nem fogadta el Bethlen ajánlatát, a török ellenben segítséget igért, Bethlen visszatér előbbeni politikájához és új támadást intéz (1623) a Nyugaton még mindig küzdő Ferdinánd ellen. A külföld protestáns vezéreivel is érintkezésbe lép s ők pénzbeli

segítségben részesítik, csakhamar azonban újra békét köt. Hadi ereje nagyobb volt, mint ellenfeléé, a német sereget, melyet ellene küldenek, úgy tetszik, el is foghatná; de e helyett fegyverszünetet köt. Egy éleseszű angol diplomata helyesen mondja, hogy Bethlen érzi, hogy esetleges sikere megnehezítené a békét A császár ellene fordítaná fő erejét, ő pedig ettől fél, mert nem bízik a török segítség állandóságában. Inkább egyezséget köt, a nikolsburginál valamivel terhesebb feltételek mellett, a melyek azonban hatalmát nem gyengítik meg.

Az általa zálogba bocsátott birtokok kérdését, támadása ürügyét, meg nem oldja. Országos szabadságokról nem intézkedik (1624).

A valamivel megromlott status quot többre becsüli a kétséges eredményű harcznál.

Ez a magatartás jellemző Bethlenre nézve.

Semmi eszköztől sem riad vissza, hogy becsvágyát kielégítse. Hajlandó érte helyet cserélni a politikai világrendben, az egyik vagy mind a két hatalmas szomszédját félrevezetni, semmiről sem feledkezik meg, a mi sikerét biztosíthatná, katonai helyzete is igen jó s mégis felhagy vállalkozásával, mihelyt ez némi koczkázattal járónak mutatkozik. Sokban hasonlít Martinuzzihoz. Czélja más, mint a nagyeszű biborosé volt, de politikai módszere ugyanaz. Nehéz feladatot akar mindegyikük megfejteni, de veszélyt egyikük sem vállal. Ezért mindegyikük kétszínű, tekervényes politikát követ s ravaszsággal könnyűvé, biztossá, veszélynélkül valóvá akarja azt tenni, a mit csak nagy küzdelmek árán lehet elérni. Ezért egyikük sem jut el czéljához, ezért egyikükben sem bíznak meg kortársaik, ezért talányszerű az utókor előtt is mind a kettő. Egyikük sem igazán rokonszenves. Mind a kettő nagy elme és nagy hazafi; de mind a kettőben túlságosan kifejlődött a nagyravágyás.

Mind a kettő kevéssé igazmondó, mind a kettő ravasz és megbizhatatlan.

Bethlen reményéről második támadó hadjárata után sem tesz le. Visszatér körmönfont, kétszinű politikájához. Házassági tervét, a mely őt a Habsburg-dynastiához kapcsolná és a dynastia ellen irányuló támadást ugyanabban az időben készíti elő. A mikor Ferdinánd királytól megkéri leánya kezét és neki szövetséget ajánl, a valósággal teljesen ellentétben a töröknek azt mondja, hogy ő utasította vissza a király ilyetén ajánlatait. Két vesszője van nyilán. Még mielőtt kiderül, hogy a császár leányát meg nem kapja, már gondoskodik más menyasszonyról, olyanról, a ki a protestáns világ egyik előkelőségéhez kapcsolja. Egészen ellentétes két tervet kovácsol s csak az a közös vonás e két gondolatában, hogy arájat mindkét esetben a legfelsőbb körökben keresi. Katholikus-e vagy protestáns a menyasszony, az reá nézve nem oly fontos, mint az, hogy nagy befolyású és állású családnak tagja legyen. Ha a császár leányát nem kaphatja feleségül, a brandenburgi fejedelem növérének, Gusztáv Adolf svéd király sógornőjének a kezét kéri meg.

Bethlen azon is fáradozik, hogy a császár és a törökök között fönforgó vitás kérdések el ne intéztessenek. E két hatalmat egymás ellen izgatja. Szilárd béke köztük csakugyan végét jelentené merész reményének. Ezért mindegyiküket olyan követelések támasztására biztatja, a melyeket a másik nem teljesít. Bocskai visszautasítja a magyar koronát, mert tudja, hogy azt csak a török háború megörökítése árán tarthatná meg. A zsitvatoroki alkunál a becsületes közvetítő szerepét viszi. Szivén hordja a béke ügyét. Nem így Bethlen, a ki, mivel meg akarja a királyságot magának szerezni, kénytelen hazájába hívni a pogány pusztító hadát. Helytelen alapgondolatának keserű

következményeitől nem szabadulhat. A magyar-török egyezség ugyan Gyarmaton létrejön, de elintézést követelő több fontos pont függőben marad, minélfogva a szultán szablyája Damokles-kardként továbbra is a nemzet feje felett függ.

Bethlen a Nyugaton is keres szövetségeseket a Habsburgok ellen. De ismét tapasztalnia kell, hogy becsvágya nincs arányban valóságos erejével. A nyugati hatalmak a Habsburgok ellen fel akarják használni, az ő útján a török támogatását is meg akarják maguknak szerezni, de vonakodnak őt szövetségükbe befogadni, érte áldozatot hozni s a török barátság odiumát rá kívánják hárítani.

Bethlen azonban ezzel nem törődik. Némi pénzt mégis kap és a török segítségére támaszkodva, a német hadjáratnak reá nézve kedvezőtlen alakulása ellenére újra szerencsét próbál és Ferdinánd ellen támad (1626). De már kezdetben alkudozik és az első perctől fogva láthatni, hogy ez a rohama is csak olyan kisérlet, a melyet nem fog erőltetni.

Ez egyszer azonban majdnem megjárja. Wallensteinnak, a császár főhadvezérének vezetése mellett erős had indul meg ellene. Csak ügyes taktikájának és Wallenstein tervszerű lassúságának köszönheti, hogy nem kénytelen kedvezőtlen körülmények között csatát állani.

S mivel a török Perzsiában volt elfoglalva, Bethlen sietett nehéz helyzetéből menekülni. Joggal írta egyszer Pázmány neki, hogy szerencséjét a beretva élén hordja. Most közel járt hozzá, hogy meglakoljon merészségéért.

Az eddigieknél valamivel rosszabb békével fizeti meg e fölösleges és káros harmadik háborúját (1626). A nemzet pedig az eddigieknél nagyobb pusztulással lakol Bethlen becsvágyáért.

Bethlen a békében kötelezi magát, hogy többé nem ránt kardot a király ellen. De most sem veszi komolyan

fogadalmát és folytatja a kétféle politikát, a melynek czélja egy: a katholikus reakczió szolgálatában álló Ferdinánd hatalmát Magyarországon lehetőleg korlátozni és helyébe a magáét tenni. Egyrészt vele alkudozik és segítséget igér neki, ha Németországban békét köt a protestánsokkal, másrészt előkészíti az új felkelést. A török és a király között folyamatban levő alkudozásokat megint megnehezíti. Majd a protestáns hatalmakkal tárgyal, főleg Gusztáv Adolffal, a kit a lengyelországi hadjárat helyett Németország felé szeretne terelni. Éles szeme megismeri a svéd királyban a nagy embert. Látnoki tehetsége megérezteti vele, hogy egyedül Gusztáv Adolf képes a protestánsok ügyét győzelemre juttatni.

S a lengyel korona megszerzésének gondolatával is foglalkozik, midőn a halál véget vet nagy tervekkel és erős tettekkel telt életének.

Bethlen vagyontalan számüzöttből uralkodó lett. Egy szegény kis ország fejedelmi székéből európai álláshoz jutott. Aránylag gyenge ország élén világtörténelmi nagy drámában elsőrangú szerepet vitt. Nagytehetségű államférfiaknak egyenlő versenytársává vált. Nehéz időkben saját maga által is felidézett veszélyek közepette a rábízott államot mindenfelé sikeresen kormányozta.

A török és a német birodalom között aránylag kis országával önálló politikát volt képes követni. S javított Erdély helyzetén. Ferdinándtól megszerezte Felső-Magyarországot, még pedig oly időben, a mikor II. Ferdinánd mindenfelé győzedelmeskedett és minden ellenségét leverte. A császár ez időben az örökös tartományokat zsarnoki hatalma alá hajtotta, a pfalzi fejedelmet tartományaitól megfosztotta, Mansfeldet, a weimari herczeget, a bádeni őrgrófot és végül a dán királyt legyőzte. Hadvezére, a hatalmas Wallenstein, 1629-ben már a császári hatalom régi

fénye helyreállításának gondolatával foglalkozott s Európa északi részére kiterjedő nagy katonai és tengerészeti erő megalkotásán fáradozott.

Bethlen volt az egyetlen ellenfél, a kit a katholikus reakczió diadalai közepette sem bírt legyőzni. Ő volt az egyetlen protestáns uralkodó, a ki a harminczéves háború ez első korszakában képes volt uralmát terjeszteni.

S e mellett a törökkel szemben is voltak sikerei. Ha nem is bírta a szultánok jóakaratát annyira hasznára fordítani, mint akarta, képes volt az ő támogatásukat megszerezni a nélkül, hogy ezért akcziószabadságát elvesztette volna. A portának fizetendő adóját lejjebb szállíttatta.

Harczait Bethlen mindig mások területén vívta s egyetlen nagyobb csatát sem vesztett el. Erejét egyszer sem tudták megtörni.

E sikereket nagy diplomácziai és nagy katonai képességének köszönte.

Diplomácziája lelkiismeretlen, de koráé is ilyen. Élénken emlékeztet a renaissance pápáinak politikájára, VI. Sándor, II. Gyula és X. Leó eljárására, a kik a franczia király, a római császár és a spanyol király között ingadozva, e hatalmakat egymás ellen kijátsszák, őket egymásra uszítják, a mesterségesen föntartott egyensúlyban keresték önálló létük védelmét és ravaszsággal akarták a reális erőt pótolni. Óvatosságban, fortélyban senki túl nem tett rajta, még nagy kortársa, Richelieu sem. Minden oldalról ki akarják őt használni és a végső eredmény az, hogy ő aknázza ki az övénél sokkal nagyobb erőket. Mesteri ügyességgel ért hozzá, hogy részt vegyen szerencsétlenül végződő vállalatokban a nélkül, hogy szövetségesei balsorsában osztozkodnék. Éppen olyan váratlanul és könnyen lép békére, mint a hogyan háborút kezd; éppen olyan könnyen szegi meg, mint a hogyan leköti szavát.

Machiavellinek öröme telt volna benne. De azért mégis közelebb áll a mi tisztultabb erkölcsű felfogásunkhoz, mint ez olasznak a hőse, Cesare Borgia, a mennyiben humánus érzésű, holott az olasz herczegnek szemében az emberek élete nem számított, s végső czélja, a melynek mindent alárendelt, eget ostromló saját vágyait is: országának jóléte és felekezetének java, holott az olasz czélja egyes-egyedül a saját dicsősége volt.

Mint hadvezér serege jó tulajdonságainak kitünően tudta hasznát venni. A magyar seregben kevés volt a gyalogos, csupán lovasságból álló sereggel pedig nyilt nagy csatát e korban már nem lehetett vívni. Bethlen ezt mindig el is tudja kerülni és a portyázó harczmód nagymesterévé lesz. Az övénél nagyobb erő elől kitér és a visszavonuló hadat zaklatja, gyengíti, éhezteti.

Hálával tartozunk Bethlennek, mert mérsékelni tudta magát és nehéz időkben a magyar szabadságot azon magaslaton tartotta, a hová Bocskai emelte. Más gyengébb ember könnyen válságba sodorhatta volna nemzetét. Ő ezt elkerülte, ámbár azt hiszem, többet használhatott volna, ha jobban megbecsüli a béke áldását. Két utolsó hadjáratának semmi hasznát nem látta és az elsőnek eredményeit valószinűleg vérontás nélkül is elérhette volna.

Sok kínlódástól, szenvedéstől, sok élet és vagyon pusztulásától óvhatta volna meg hazáját, mely úgy is egyre szegényebb és néptelenebb lett.

Az ő korának alig volt olyan nyugtalan vérű emberre, olyan harczias géniuszra szüksége, mint a milyen ő volt. A két császár, a kik sorsunkon uralkodtak, a német és a török, az ő korában másutt volt elfoglalva, úgy hogy ha békésebb szellemű a vezérünk, minden valószinűség szerint békében élhettünk volna.

A nagy tudósok, a nagy művészek csaknem mindig

hasznot tesznek. De nem így a nagy államférfiak és a nagy katonai tehetségek.

Nem mindegyik nagy politikus és nagy katona szenteli egész erejét azoknak a nagy föladatoknak és problémáknak, a melyeket a nemzeti élet nélkülök is fölvet.

Nem mindegyik számít olyan biztosan és jól, nem mindegyik szolgálja annyira nemzetének valódi és állandó érdekeit, mint egy Richelieu, egy Orániai Vilmos, vagy az újabb korban egy Cavour, egy Bismarck.

A nagy emberek gyakran olyan ajándékok, a melyekért nemzetük drágán tartozik fizetni.

Gusztáv Adolf és XII. Károly nagy tehetségüek voltak és országaik erejét elkerülhető küzdelmeikkel kimerítették.

I. Napoleon klasszikus példája annak, hogy a lángész és a dicsőség mennyi vérbe és pénzbe kerülhet.

Bethlen nem tartozik azon államférfiak közé, a kik nemzetük legfontosabb problémáit meg birták fejteni, de azok közé sem, a kik országaikat agyonhajszolták, a kiknek becsvágya olyan vállalatokba keverte országaikat, a melyekben el kellett vérezniök. Ő e két tulzó csoport között a középuton járt. Fölidézett elkerülhető veszélyeket, de a katasztrófát elkerülte. A nemzet önérzetét példájával növelte, dicsőséget és sikert aratott, a mikor gyengék voltunk. Több századig, egészen Deák Ferenczig és Andrássy Gyuláig, ő az egyetlen nagyobb szabású magyar államférfiú, a kinek pályája eredménynyel és sikerrel záródik le. A többiek, Esterházy Miklós, Zrínyi Miklós, II. Rákóczi Ferencz, Kossuth Lajos, Széchenyi István, Batthyány Lajos mind többé-kevésbbé martyrok.

De azért Bethlen sikereire jó sok vért és pénzt pazarolt és állandó előnyt nem ért el, sőt az általa felidézett harcz pusztításain kívül munkásságának káros hatása még akkor is érezhető volt, a mikor ő már nem volt az élők között és

nem védhetett meg bennünket. A dynastiát, a melyet a trón-tól megfosztani nem bírt, a nemzettől elidegenítette. Az osztrák politikai körökben, a hivatalbeli arisztokrácziában gyűlöltté tette a magyar nevet. A Bethlen-féle politika volt történelmi háttere és egyik okozója a Kollonichok politikájának és annak, hogy még olyan ember is, mint Savoyai Eugen, ellenségünkké lett. Nem gondoltak arra, hogy saját hibáik tették lehetővé a Bethlen-féle politikát; nem értették meg, hogy ennek ismétlődése ellen saját helyesebb maguktartása a legbiztosabb orvosság. Lelki szemük előtt csak a dynastiának minden súlyos helyzetét kiaknázó, ellenséges szellemű magyar nemzet képe lebegett. Bethlennek a harminczéves háború idejében tanusított ellenséges és támadó magatartása erősítette meg azt a régi felfogást, hogy a magyart meg kell törni, ha a dynastia biztosságra akar számítani.

Bethlen ambicziójá annál inkább van okunk sajnálni, mert meg volt benne az arra való tulajdonság, hogy békés időkben is nagyot alkosson. Békés műve még így is, az örökös harczok közben is, állandóbb hasznot hozott a nemzetnek, mint minden győzelme.

Bethlen csekély műveltségű volt. Nem volt sem ideje, sem alkalma tanulni. Örökös zavarok és veszélyek közt nőtt föl. De fogékony lelke megértette vele a műveltség hasznát. Erdélyt a magyar kultura tárházává alakította. Mátyás király óta egyetlen uralkodó sem tett annyit, mint ő, a nemzeti műveltség fejlesztésére.

Az ország közgazdasági állapotának javítására is nagy gondot fordított. Ha nem pazarolta volna pénzét hadi czélokra, a magyar társadalmat műveltségben és gazdagságban tetemesen megnövelhette volna. Ápolván a béke műveit, kiváló tehetségeinél fogva bizton nagyobb erőhöz juttathatja nemzetét, mint harczai által.

Legtöbbre becsülöm Bethlennek azt az érdemét, a melyet valláspolitikájával szerzett. A vallási tusák orgiái közepette élt. Magyarországra is átragadt ez a nemzetgyilkos fanatizmus. A katholikus reakczió megerősödése a felekezeti torzsalkodást nálunk is napról-napra mind élesebbé tette. De Bethlen nem rabja kora szenvedelmeinek. Igazán türelmes. E részben teljesen Bocskai példáját követi és oly nagy, mint ő; de nagysága még hasznosabb és még inkább méltányolni való, mint az előbbié, mert Magyarország Bocskai óta türelmetlenebbé lett.

Míg osztrák szövetségesei tulajdonképpen a protestantizmus felsőbbségéért küzdöttek, Bethlen valóban a vallásszabadságért harczolt. Szövetségese, a pfalzi Frigyes, Csehországban kizárólag protestáns államot rendezett be. A prágai udvarban a felekezeti szellem olyan hevességű, hogy a lutheránusok és a kálvinisták a közös veszély ellenére sem férnek meg egymással. Egészen más Bethlen magatartása. Midőn első támadásának idejében Magyarországon országgyűlést tart, a felekezetekkel való egyenlő elbánásnak bizonyságául három felekezeti templomban rendeztet istentiszteletet.

A vallásszabadságnak olyan feltétlen híve, hogy protestantizmusa ellenére felekezetének rémjeit, a harczias jezsuitákat is bebocsátja Erdélybe és maga gondoskodik ellátásukról.

A kinevezéseknél nem néz a vallásra. Kanczellárja a szombatos vallású Péchy után egy katholikus. O maga katholikus nőt akar feleségül venni.

Magyarországon hozott törvényei szigorúan a vallások egyenlőségének alapján állanak. A templomokat multjukra való tekintet nélkül annak a felekezeteknek adják, a mely az illető helyen többségben van. Minden felekezet védelmét három defensorra bízzák.

A katholikusokra ugyan kemény csapást mér, midőn a papi birtokokat az államnak adja és a püspökök számát háromra redukálja, a kiket az állam fizet. Ha azonban tekintetbe vesszük, hogy ez időben mennyire megapadt a katholikusok száma, el kell ismerni, hogy a püspöki kar régi létszáma e csekély számú felekezetnek az állami életben aránytalan súlyt adott.

Bethlen rendszere következtében a katholiczizmus elvesztette volna az államvallás jellegét, el azt a nagy felsőbbségét, mely történeti multjából származott, azt a nagy befolyást, a melyet az országgyűlés egyik házában gyakorolt, azt a nagy hatalmat, a melylyel régi állását visszahódíthatta volna; de szabadságát és a többi felekezetekkel egyenlő jogát megtartotta volna. Ebben a korban melyik más protestáns kormányzat alatt volt ennyire jó dolguk a katholikusoknak? S ebben a korban melyik katholikus fejedelem adott önszántából annyi jogot más vallásúaknak?

Bethlennek és az ország többségének általa fentartott türelmessége a magyar géniusz győzelme a nemzetközi ragály fölött. Midőn a katholikus reakczió a magyar katholiczizmus nagy részét magával ragadta, megbecsülhetetlen haszon származott abból, hogy olyan vezetés mellett, mint Bocskaié és Bethlené, a protestantizmus a magyar nemzeti lét fentartásának szempontjából indult ki és eltérve a külföld példájától, a türelem útján maradt. Egyes protestánsok éppen olyan szenvedélyesek, mint a katholikusok. De a felekezetnek felső vezetése, a hivatalos politika e nagy férfiak befolyásánál fogva megóvja a helyes irányt. Erdély a helyes ösvényen marad. Melegágya a vallásbeli türelmesség államföntartó erejének.

II. FEJEZET.

A HARMINCZÉVES HÁBORÚ FOLYTATÁSA. ESTERHÁZY MIKLÓS ÉS I. RÁKÓCZI GYÖRGY.

Bethlent támadó politikájában nem követte az egész nemzet. Bethlen erdélyi és protestáns nagyhatalmi politikát folytatott. Midőn ennek esélyei kedvezően alakultak, a nemzet többsége hozzája csatlakozott; a várt siker elmaradásával azonban a nemzet kivonta magát a mozgalomból. A fehérhegyi csata óta a közvélemény Bethlen támadásait nem helyeselte.

A protestánsok maguk sem tartották a meglevő állapotokat olyan rosszaknak, hogy megváltoztatásukért koczkázatot vállaljanak. Bethlen keservesen panaszkodott is a nemzet közömbössége miatt.

A nemzet érezte, hogy a fejedelmet olyan czélok irányítják, a melyekért vért ontani és az úgy is fenyegető nagy veszélyeket fokozni nem érdemes.

A nemzet zömének közönyén kívül Bethlent a nemzet egy részének határozott ellenszenve is kisérte. Bocskai lázadása annyira szükséges volt, hogy ellenséges támadás magyar részről aligha érhette. A ki hű maradt a királyhoz, az is főleg azon igyekezett, hogy Bocskaira nézve előnyös békét közvetítsen. Így volt ez II. Rákóczi Ferencz idejében is. A labanczok folyton békét akarnak kötni és e mellett Rákóczi követeléseinek tulnyomó részét helyes-

nek ismerik el. Bethlennek ellenben elkeseredett ellenségei éppen olyan jó hazafiak lehettek és valóban voltak is, mint a minő ő maga volt.

Az ambicziótól sugalt akcziók nem keltettek olyan általános visszhangot, mint az olyanok, a melyek nyilvánvaló közérdeket szolgáltak. A támadó politika nem tetszett annyira a nemzetnek, mint a reákényszerített védelmi harcz.

Mindjárt az első béke után a magyar országgyűlés nagy ellentétbe jutott Bethlennel. A magyar országgyűlés a nikolsburgi béke föltételeinek megsértésével váltságdíj nélkül szolgáltatta át régi tulajdonosaiknak a Bethlentől híveinek zálogba adott birtokokat.

Bethlent ez annyira bántotta, hogy a fegyverre kelést az országgyűlésnek ezen határozatával okolja meg. Második hadjárata tehát egyenesen az országgyűlés ellen irányult. Nem idegen kormány, hanem a magyar rendek ellen fordította kardját.

A katholikus párt Bethlennek állandó ellensége volt. Bethlen elszakadási vágya és protestáns politikája a régi egyház hívei körében visszahatást támasztott. A királyhoz hű erélyes szellem fejlődik ki köztük, olyan, a milyenre a Habsburgok nálunk eddig nem igen támaszkodtak.

Ennek az irányzatnak zászlóvivője Pázmány érsek és Esterházy Miklós volt. Pázmány, a kiről már megemlékeztem, volt az úttörő. Irásaival, szónoklataival, egyéniségének nagy varázsával és vallásos belső meggyőződésével új lelket volt képes az elgyengült katholiczizmusba lehelni. A nemesség vezető családjait visszanyeri a római egyháznak. Az annyi veszteséget szenvedett katholikus felekezetben önérzetet és reményt ébreszt.

Esterházy Miklós nádor Pázmány érsek tanítványa volt. Hűsége a királyhoz megingathatatlan. A legnagyobb

veszélyek idejében is rendületlenül ragaszkodik hozzá. Ámbár birtokainak nagy része Bethlen hatalmi körében van és Bethlen az ország ura, még sem habozik éles irataival és bátor tetteivel haragját magára vonni. Bethlen mozgalmát, mely természetszerüleg forradalmi és erőszakos, nagy ügyességgel a magyar szabadság nevében támadja meg. Bethlen ellenségeinek birtokai elkoboztatnak. Esterházy gúnynyal kérdezi, szabadság-e az olyan kormányzat, mely meghallgatás nélkül itél? Bethlennek királylyá való megválasztását is, mint törvénytelent és befolyásoltat, megtámadja. S reámutat a lejtőre, melyre a nemzet lépne, ha a török pártfogoltját királylyá fogadná, a minek vége török szolgaság és a királyi méltóság sülyedése volna.

Mint Pázmány, Esterházy is erős hitű katholikus. Bokros elfoglaltsága közben a katholikus hit igazáért ő is tollat ragad. Ferdinándhoz vallásbeli hitének mélysége is köti. Olyan igazságok lelkes harczosát látja benne, a melyekhez ő hévvel ragaszkodik. De politikai okok is a királyhoz kapcsolják.

Miként a nagy érsek, ő is az osztrák ház védelme alatt látja biztosítva Magyarország jövőjét. Egyik levelében azt írja, hogy «eszeveszett bolond az, a ki azt tartja, hogy valami magányosan való magyar fejedelemség ezt a nemzetet és a hazát megtarthatná».

E kor történetét fölötte érdekessé teszi, hogy a mellett a két nagy irány mellett, a mely Mohácstól fogva Thököly koráig a nemzet uralmáért egymással küzd, a Kelettel és a Nyugattal való szövetség eszméje mellett elsőrendű férfiak szállanak harczba. Pázmány és Esterházy egyrészt, Bethlen, majd Rákóczi György másrészt, történeti nagy erők hatalmas képviselői. Életbevágó érdekek kiváló férfiak vezetése mellett ütköznek össze egymással.

Esterházy az erős meggyőződés embere. Nem felületes és változó impulzusok irányítják. Komoly tanulmányokra épített és végig gondolt politikai rendszere van. Művelt és finom politikai fő önálló nézetekkel. Czéljaihoz, politikai irányához mindig következetes és sohasem kétértelmű. Nem sphinx, mint Martinuzzi vagy Bethlen, hanem közismeretű politikai iránynak becsületes képviselője. Nem olyan fényes tehetségű, mint versenytársai. Mint hadvezér kevés sikert ért el. Ebben nem hasonlíthatni össze Bethlennel. Nem olyan nagy író, mint Pázmány. Nem olyan kitünő diplomata, mint Pázmány vagy Bethlen. Ellenfeleit nem birja úgy félrevezetni, mint erdélyi vetélytársa. Túlságosan szenvedélyes és sértő, de jellemben, hazafiságban, munkabirásban, az ország helyzetének találó megitélésében, politikai czéljai megválasztásában a legnagyobbakkal is összemérhető.

Bethlen az övével homlokegyenest ellenkező politikát követ és ezért természetes, hogy Esterházy, a ki komolyan hisz saját igazában, keményen és kiméletlenül a fejedelem ellen tör. Meg akarja fosztani az erdélyi tróntól is, mert fél, hogy különben a protestaniismus és a kelettel való szövetség nagyon megerősödnék és hogy Bethlen az életfogytiglan neki átengedett hét magyar vármegyét a török védelme mellett utódjának biztosítja.

Esterházy egyáltalában kemény pártember, mint korában csaknem mindenki. Erőszaktól és törvénytelenségtől sem riad vissza, ha czélhoz vezetni látszanak. Német hadak behozatalát is sürgeti s maga mondja, hogy ezzel törvénytelen, de szükséges dolgot művel. Azt írja, hogy ezt «kedve ellenére tette», tudván, «hogy az oltalom fegyvere is igen káros» (1644). Érzi, hogy a magyar szabadságra is hátrányossá válhatik a hatalmi egyensúlynak az a módosulása, mely a tőle behivott idegen hadak győzelmével járt

volna s a melyet aztán Bécsben másra használhatnának fel, mint a mire ő kívánta felhasználni; ezt azonban kisebb rossznak tartja, mint a Nyugattól való elszakadást és Bethlen győzelmét.

Midőn Bethlen meghal, Esterházy figyelmét arra fordítja, hogy olyan utódja legyen, a ki békésebb politikát követ és a ki nem a királyi háznak és a katholikus iránynak, hanem a töröknek ellensége. Erdélyt azonban ő maga sem akarja a magyar király közvetlen kormányzata alá hajtani.

Ezzel a gondolattal Bocskai óta általában felhagytak. De Esterházy nagy jelentőséget tulajdonít annak, hogy a keleti részek vezére összhangban éljen és hogy a Nyugat kormányával közös politikai czélokat kövessen. Attól tart, hogy, a mint Bethlen idejében történt, ellentétes irányú kormányok versengése minden órában háborúvá fajulhat. S a török ellen is csak úgy remél Esterházy sikert, ha területét két oldalról lehet fenyegetni.

Esterházy lelkének egész szenvedélyességével tör e czélja felé, de siker nélkül. Többféle viszály után Rákóczi György lesz Erdély ura, a kit Esterházy ki akart zárni a trónról, mert tudta, hogy már nagy kiterjedésű felsőmagyarországi birtokai miatt is ez országrész megszerzéséért fog küzdeni. S ellene volt Rákóczinak azért is, mert keménynyakú kálvinistának ismerte.

Esterházy Rákóczit azonnal meg is akarja támadni, még «mielőtt megtollasodik repülésig».

De még saját pártját sem birja erélyes akczióra feltüzelni. Utja elválik a Pázmányétól, a ki attól a politikától, a melyet Bethlennel szemben követett, eltér és Rákóczinak baráti szolgálatot tesz.

Pázmánynak becsületére válik Rákóczival szemben követett magatartása. Vallásbeli buzgósága ellenére politi-

kájában felsőbb nézőpontra tud emelkedni és felekezete érdekét az ország javával össze tudja egyeztetni.

Bethlen ellen erősen tusakodott, mert aggressziv politikájától féltette egyházát és királyát. Rákóczit ellenben békésebb szelleműnek tartotta. Ugy hitte, hogy vele meg lehet élni, ez esetben pedig a belső békét becsülendőbbnek tartotta még a katholikus hódításnál is. A hazafi benne a vallás fanatikusát mérsékli.

Ezért jó tanácsokkal látja el Rákóczit és érdekeit Bécsben és Esterházy ellen is megvédeni törekszik. Azt írja neki: «Én Erdélyt szinte úgy féltem, mint Győrt». «Én a békességnek őrzésében szívből fáradok, mert akarnám, ha ezt a kevés magyarságot jobb időre tartanók és egymást ne fogyasztanók».

A békét akarja s ezért Rákóczit arra figyelmezteti, hogy háború esetében «annyi németség jön szegény hazánkra, hogy kegyelmed törökivel utolsó pusztulásra juttatják nemzetünket». Pázmány a maga egész politikájának és e századok tragédiájának fő okát is megmondja, midőn azt írja Rákóczinak: «A mi nyomorult nemzetünknek szerencsétlensége, hogy az oltalomtól majd annyit kell félni, mint az ellenségtől.»

Az érsek a királynál is a békét hirdeti és a német háborúnak már úgy is alig elviselhető nagy terhére hivatkozik.

A bécsi udvar hallgat is szavára, mert a harmincz-éves háború eseményei valóban lekötik egész erejét.

Igy Esterházy kudarczot vall, Rákóczi megtollasodik és azzá válik, a mitől Esterházy tartott.

Ha Esterházynak nagyobb harcz nélkül, Rákóczi versenytársainak segítségével és a török megegyezésével, sikerül őt megbuktatni, minden esetre nevezetes szolgálatot tett volna a királynak is, a békének is. Igy azonban fára-

dozásainak egyetlen eredménye az lett, hogy Erdélyt erősebben kapcsolta ahhoz a rendszerhez, a melytől el akarta választani. Pázmány és Esterházy ellentétes irányai ellensúlyozzák egymást s a helyett, hogy megnyerték vagy megbuktatták volna Rákóczit, ő hatalmon marad és ellenséggé válik.

Rákóczi nem olyan nagyszabású ember, mint Bethlen. Nem olyan hadvezér, mint mestere volt és nem olyan tág a látóköre. De okos fő és méltó arra, hogy egy ország sorsát intézze. Szigorral és jól kormányoz. Pénzvágyó és ellenségeivel szemben kíméletlen. Erős protestáns és a felekezeti szempont politikájának a fő motivuma. Kezdettől fogva el van reá határozva, hogy Bethlen munkáját folytassa. A protestáns ügy győzelmét egész Európában elő akarja mozdítani és vele saját emelkedését reményli összekapcsolhatni. Úgy tetszik, Esterházy helyesebben ítéli meg, mint Pázmány, a ki megnyerhetőnek tartja, holott Rákóczi a katholikus Habsburgok természetes ellenfelének tudja magát, s mihelyt nagyobb veszély nélkül teheti, okvetetlenül meg fogja támadni. Rákóczi sokáig csak azért tartózkodik ettől, mert óvatos és kerüli a koczkázatot.

Magyarország és Morvaország birtokát is kéri Rákóczi nyugati szövetségeseitől, de nem optimista és vágyai nem csapongnak a végtelenbe, mint Bethlenéi. Minden tervét biztos alapra akarja fektetni és ezért mielőtt beleelegyedik a nagy vallásháborúba, sokáig tétovázik. Uralkodása első éveiben Erdély belső helyzetének javítása foglalkoztatja. Magyarországon is birtokokat szerez, a Nyugaton és a Keleten alkudozik, de döntő lépést semmi irányban sem tesz.

A portával nem tud olyan ügyesen bánni, mint a furfangos Bethlen. Ezért onnan sok veszély fenyegeti. Jellemző a török protekczió értékére nézve, hogy Konstantinápolyban Székely Mózes személyében állandóan esetleges

ellenfejedelmet tartanak, hogy vele ijesszék és zsarolják a fejedelmet.

Ilyen körülmények között Rákóczi várakozó állást foglal el és a magyarországi ügyek jó ideig beavatkozása nélkül a maguk útján haladnak.

Esterházy politikája ez időben domborodik ki a maga egészében. Ámbár szenvedélyessége, gyűlöletre hajló természete és kiméletet nem ismerő erélyessége könnyen túlzó pártemberré alakíthatta volna, valódi hazafisága ezt meggátolta. A végső czélt mindig szemmel tartotta, azt felekezete érdekének alája rendelni soha nem engedte és ha a haza érdeke megkívánta, indulatosságát is mérsékelte. A szenvedélyes embert, a ki túlzásokra hajlik, józan itélete és igaz érzése a közép útra tereli, s magasan a pártok szűk látókörű állásán túl emelkedik.

Esterházy fényes pályát futott meg. Kisnemesi családját az elsők közé emelte. Nagy vagyont szerzett, nádor lett, aranygyapjuval díszítették fel. És mégis elégedetlen. Utolsó éveiben nagyfokú kedvetlenség fogja el. Politikája mindenfelé akadályokba ütközik s oda akarja hagyni állását. Hosszú pályája kudarczczal végződik. Megbukik, ámbár — sőt talán éppen azért, mert — azt akarta, a mi a királynak és a nemzetnek egyaránt a legtöbbet használt volna s mert a középuton járva, olyan politikát tanácsolt, a mely sem a királynak; sem a nemzetnek minden vágyát és minden ambicziójáť ki nem elégítette. Önmérsékletet tanácsolt a királynak és a nemzetnek, igazat mondott mind a kettőnek, ők azonban, mint rendesen, a hízelgőket szerették, vagy legalább azokat, a kik a természetes ösztönöknek megfelelő eljárást javasoltak nekik.

Esterházy, ámbár buzgó katholikus volt, a főpapsággal összeütközött. Pázmány és Esterházy hatalmaskodó természetüek, az egyik az egyház, a másik az állam első méltó-

sága s közös czéljaik ellenére sem bírtak egymással megférni. Mindegyik az első akart lenni. Az egyházi és a polgári elem mérkőzik egymással az uralomért. Világtörténeti nagy ellentétek, a katholiczizmus körén belül egymással gyakran harczra szálló különféle álláspontok lappanganak a személyes antagonizmus mögött. Pázmány az ügyesebb. Esterházynak azt a természetes és helyes törekvését, hogy a nádori hivatalnak minden hatalmával éljen, az udvarnál, a mely elvi ellensége a nádori állásnak, könnyen befeketítheti. Midőn Esterházy egyszer Rákóczi ellen, máskor a török berohanása ellen részleges felkelést rendel el, Pázmány a királyt arra figyelmezteti, hogy a felkelés elrendelésének jogát nem lehet a nádorra bízni, mert vele könnyen visszaélne. Pázmány a nádornak e cselekedete ellen a rendek körében is izgat, a kik szintén szivesen hallgatnak reá, mert náluk mindig népszerűtlen a felkelés és törvényt is hoznak, mely annak elrendelését a király kizárólagos jogává teszi. Esterházy húzza a rövidebbet, pedig neki volt igaza, mert a török berohanások gyakran gyors védelmet követeltek, erre meg a távolban levő király nem volt alkalmatos. Úgy tetszik, hogy Pázmány különben is a nádori hatáskör korlátozásán fáradozott. Esterházynak hozzá intézett védekező leveléből látszik, hogy Pázmány «esztelenségnek» nyilvánította a nádori hivatalt és kifogása volt az ellen is, hogy beleavatkozzék a végvárak ügyébe. Nem lehetett benne kétség, hogy Pázmány ezen törekvésében czélt ér. Az udvar hagyományos álláspontja és az egyház hatalma könnyűvé tették az érsek diadalát.

E közjogi természetű ellentéten kívül a valláspolitikában sem értenek egyet a katholikus Magyarország vezérei.

Esterházy, ámbár buzgó hivő, tulzottnak tartja a főpapság türelmetlenségét. Új engedményekben ő sem akarja

a protestánsokat részesíteni, de törvényes jogaikat tiszteletben akarja tartani.

Pázmány azt írja róla, hogy kedvez az eretnekségnek és «a katholikusoknak még az eretnek palatinus alatt is jobban volt dolguk, mint az ő idejében». Valószinűleg kevésbbé üldözték az eretnekeket, mint a hogyan a hitbuzgó főpap kivánta.

E bizonyítvány az utókor szemében dicsőségére válik Esterházynak, életében azonban megnehezitette helyzetét, hogy a kit a protestánsok támadtak, azt a főpapság sem szerette.

Esterházy a királynál sürgeti a vallástörvények «lelkiismeretes» végrehajtását, különben zavart és elégedetlenséget jósol. Nem bírja helyeselni azoknak a papoknak az eljárását, a kik a protestánsokat templomukból erőszakkal elkergetik s Pázmány haragját ennek az állásfoglalásának tulajdonítja. Magyar érzése és politikai ösztöne mérséklik buzgalmát. Azt írja: «Ha mi most egymást fegyverrel akarnók persequálni, ki ne lássa, hogy ottan mind a két fél religióstól és regióstól a pogányok kezébe esnénk.» Szemét sohasem veszi le a török veszélyről. Ez mérsékli természetes türelmetlenségét is.

Rákóczinak írt levelében világosan rámutat azokra az érvekre, a melyek a vallási türelmetlenség korában is türelemre indíthatták azt, a ki, mint ő, mindenekfelett hazáját szerette.

Azt mondja, hogy megpróbálták már a különböző vallások ügyét eligazítani, de «sem békével, sem harczczal nem ment a dolog s nem is fog menni sohasem». «Behozták az országba a törököt, a tatárt, a németet a vallás kedvéért s az eredmény a nemzet pusztulása lett.» «Religiót mi nem adhatunk Kegyelmeteknek, Kegyelmetek nem adhatnak nekünk. Isten ajándéka a hit s ám vallja Kegyel-

metek, a mit akar s hagyjon békét nekünk is in avita nostra fide.»

Okos szavak ezek s különösen nagybecsűek katholikus reakczió közepette katholikus vezérférfiú szájában. Pázmánynak és iskolájának azonban nem voltak kedvükre valók, ámbár, mint láttuk, Pázmány sem volt olyan fanatikus, mint kortársai közül sokan.

Esterházy középúton jár. A protestánsok gyűlölik és támadják, mert nem akar nekik új engedményt adni s mert nem ismerik közvetítő munkásságát. Felelőssé teszik olyan állapotokért, a melyeket meg akar változtatni. Csendben és jó irányban működik és eltűri, hogy benne keresik a rossznak az okát. De az udvar ismeri működését és zokon veszi tőle. A papságnak is szálka a szemében.

Ugyanilyen a helyzete a tisztán politikai kérdésekben is. Itt is azon a helyes középúton jár, a melyen oly nehéz a tömegek rokonérzését megszerezni és oly bajos eredményhez jutni.

Esterházy hű a királyhoz; de szeretettel ragaszkodik a magyar rendi szabadságokhoz is s ezeket az udvar túlkapásai ellen ép úgy megvédi, mint a főpapság ellen.

Azt írja, hogy «ha a haza szabadságának megsértéséről van szó, teljes erőnkkel törekednünk kell a sérelem orvoslására».

Mint nádor tényleg azon iparkodik, hogy a sérelmeket megszüntesse. De ez nem sikerül neki. Írásaiból látszik, hogy a kormányrendszerrel nincs megelégedve és hogy kifogásait nyiltan a király elé terjesztette. Elpanaszolja, hogy a törvények nincsenek végrehajtva és ez az oka az elégedetlenségnek. Rámutat arra a tényre, hogy Magyarországon erőszakkal nem lehet könnyen boldogulni, mert a törökök segítségére vannak a lázadóknak s nyomatékosan kiemeli, hogy mivel a jogot előbb-utóbb életbe kell

léptetni, jobb vele sietni. Úgy tetszik, hogy a harminczéves háború idejében a király kevesebbet képes a szomszéd tartományok pénzéből nekünk szánni, mint a menynyit tőlünk kivisz. Ez ellen is van kifogása Esterházynak. Szerinte a végvárak a rossz közigazgatás miatt romlanak és bomlanak. A kamarának ügyvitelével sincs megelégedve. Eljárását törvénytelennek mondja.

Esterházy országgyűlés tartását is sürgeti, míg a király ettől fél. Mindezt azonban titokban teszi. Nem mer sérelmeivel nyiltan a nemzet elé lépni, mert attól fél, hogy vele többet árthatna, mint használna. Azt írja Rákóczinak, hogy «a mennyiben ez a szegény haza és nemzet vagyon ennyi veszély között, eltürhettük» «a palatinus autoritásán» esett fogyatkozásokat. Midőn hite szerint a nemzetnek mindenekelőtt nyugalomra van szüksége s midőn a nemzet üdvét, a királylyal való összhangban látja nem határozhatja el magát olyan cselekedetre, melylyel üszköt dobna a puskapor közé. Inkább le akar mondani, inkább szabadulni attól a czifra nyomoruságtól, a magas rangtól és hivataltól, a melylyel nem élhet akarata szerint. Államférfiúnak semmi sem okozhat nagyobb szenvedést, mint nagy állása, nagy felelőssége, ha nem követheti saját politikáját.

Esterházy mint az országgyűlés vezére is gondosan őrködik a nemzet jogai felett. Az 1625., 1630., 1638-diki országgyűlések megujítják a magyar szabadság összes biztosítékait. A német katonák ittmaradásának érdekét Esterházy össze tudja egyeztetni a magyar állam önállóságával (1625, 1635, 1638), a mennyiben törvénybe iktatják, hogy «jóllehet, hogy a jelen idők veszedelmes volta miatt a véghelyekről most az idegen katonákat kivinni nem lehet», mégis fönmaradnak azok a törvények, a melyek az idegen katonák kivonását megrendelik. A király mellett tar-

tózkodó magyar kanczellár mellé két tanácsost rendelnek, hogy ezzel is megerősítsék ezt a magyar hivatalt (1630). A magyar tanács, a kanczellária, valamint a kamara hatáskörének épségben tartását, a bányavárosok magyar kormányzatát, a báni méltóság teljes hatalmának helyreállítását sürgetik. Elrendelik, hogy a törökhöz magyar követ küldessék.

1638-ban III. Ferdinánd koronázási hitlevelét, összes szabadságaink biztosítékát, törvénybe iktatják. A nádori hatalom tiszteletben tartását is kimondják. Esterházy méltó utóda Illésházynak és Thurzónak. Ő is a becsületes közvetítés nehéz és többnyire hálátlan feladatának él. A királylyal szemben könnyebb a helyzete, mint volt amaz államférfiaknak, mert katholikus és mert melegebben is ragaszkodik hozzá, mint ők. Több eredményt is ér el. A király sohasem hallgatott úgy magyarra, mint Pázmányra és ő reá. De azért megközelítőleg sem éri el azt, hogy igazán az ő eszméi szerint kormányozzák Magyarországot. Nem bírja megszüntetni az idegen befolyást és az idegenek beavatkozását. Azokat a vasabroncsokat, a melyeket Bocskai fegyvere sem bírt összetörni, az ő érveinek sem sikerül szétpattantani.

S midőn Esterházy gáncsolja azt, a mi az ország szabadságaival ellenkezik, maga mondja, hogy makacsnak, majdnem pártütőnek nevezik.

Esterházy a nemzettel szemben is olyan őszinte, mint királyával. A magyar társadalmat fegyelemhez szeretné szoktatni. A török a magyarság különféle elemeit egymás ellen uszítja «holmi rövid ideig némelyeknek való méltóságnak mutogatásával». Ezért a rendek 1622-ben egy évre szóló szigorú törvényt hoztak a törökkel való tárgyalások és szövetségek ellen. Esterházy ezt a törvényt állandóvá akarja tenni. Az országgyűlések magatartását keményen

ostorozza. Sokan «kiabálni» jöttek a gyűlésre. Ezt meg akarta büntetni és szabályozni kívánta az országgyűlések eljárását. Még a tanácskozó teremben elfoglalandó hely kérdését is, valamint az odamenetelt, a távozást a rang és méltóság szerint óhajtotta megállapítani. A tekintély elvének annyira barátja, hogy jobban szeretné, ha a szavazatokat mérlegelnék a helyett, hogy összeszámítják.

Az utasítás rendszerének is ellensége. Arra inti a rendeket, hogy ne ragaszkodjanak föltétlenül utasításaikhoz, mert különben könnyen megtörténhetik, hogy a királyi javaslatok dolgában sohasem hozhatnak határozatot. Az utasításoknak feltétlen érvénye a központot alkotó országgyűlés hatalmát egészen megszüntetné és még növelné a deczentralizációt. A nemzet teljesen megfosztatnék az egységes akcióképességtől, melyet pedig Esterházy fokozni akart. S e végből azt is ajánlja, hogy a javaslatokat előre megküldjék a megyéknek, hogy ezek kellő időben adhassanak utasításokat.

Nagy érdekű propozicziói arra czéloznak, hogy rendes, békés és gyors lefolyású legyen az országgyűlés, a nemzeti életnek lelke, mint a melynek minden betegsége káros hatással van az egész nemzetre.

Reformeszméi kiterjednek a hadügyre is. Nem való, mondja, hogy a nemzet a maga védelmét elsősorban királyának külföldi erejétől várja. Segítsen maga magán. Ezért fizessen adót, még pedig ne csak a «szegény pór», hanem a nemes is. 1626-ban ki is viszi, hogy, mint már többször történt, a segítség egy részét a nemesség vállalja magára. De a nemesség áldozatkészsége igazán üdvös csak akkor volna, ha rendszerré válnék.

Kívánja továbbá, hogy a nemes a háborúban is jobban és odaadóbban szolgálja hazáját, mint a miként az utóbbi időkben tette. Esterházy szemére veti nemzedéké-

nek, hogy nem végzi munkáját olyan jól, mint elődei. Keményen ostorozza korát, melynek erőfeszítésével hazájáért lelkesülő szive nincs megelégedve.

Esterházynak egyik kitünő gondolata, hogy az ország a végvárakban állandó, rendes katonaságot tartson. Az urak és a papok is toborozzanak és jó ellátásban részesítsenek harczosokat s ne küldjenek hasznavehetetlen embereket a zászlók alá. Ezek és a vármegyék katonái a nádornak, vagy a generálisnak parancsára mindig készen álljanak a török várak őrsége ellen, mint a melyek örökösen háborgatják az országot. Szükség esetében az egész nemesség is fegyverre keljen a török hordák ellen. A nagy török hadjáratok idején azután a fegyverben álló nemzeten kívül keressünk támasztékot a külföld segítségében, valamint királyunk idegen hadaiban.

E nagyszabású programmnak megfelelő arányokban való megvalósítása többet használt volna a nemzetnek, mint örökös ismétlése azoknak a törvényeknek, melyek függetlenségünket hangoztatták. Ha kellő számú rendes katonákat tartunk és a haza mindennapi védelmére magunk vagyunk képesek, megszűnik a folytonos beavatkozás ürügye és megszűnik bármi néven nevezhető jogosultsága is.

De képes-e erre az áldozatra a már száz év óta vérző és egyre szegényedő nemzet? Ha lelkesítenék és fegyelemhez szoktatnák s Esterházy a maga szellemét a királyba ültethetné át, valószínű, hogy képes volna rá. Mivel azonban a nádor a királynál nem ér eredményt, a nemzetnél sem jut czélhoz.

Pedig mindegyik félnek hasznára volna, ha Esterházy bölcs tanácsait követné. Azt hiszem, hogy az ő korában az ő politikája volt a helyes nemzeti politika. Legalább főbb vonásaiban. Az a politika, a mely nem akar elsza-

kadni a Nyugattól, a mely hű az elvállalt kötelezettségekhez, de a nemzet jogait is megvédi.

A legszerencsésebben alakulhattak volna ügyeink, ha a különböző pártok, ámbár eltérő álláspontokból kiindulva, tehát némileg eltérő módszerrel, Esterházy czéljainak érdekében összeműködtek volna. Ha az egész nemzet a Nyugattal való kapcsolat barátjává válik, a király bizalma a nemzet iránt megerősödött volna. A sérelmek egyik forrása, a királynak és idegen tanácsosainak aggodalma és ellenszenve, némileg legalább, meggyengülne. Ha a nemzet egyik része sem leskelődnék arra, hogy a király mikor jut bajba és mikor lehet gyöngeségét kiaknázni, a király magatartása talán megváltoznék. A nagyobb áldozatokra elszánt, erősen szervezett és fegyelmezett társadalom feloldhatná a lealázó függés kötelékét és elkerülhetné az örökös segélykérés szükségét.

A katholikus túlzók mérséklése a vallásszakadás káros következményeit is korlátozná.

S a nemzetnek különféle elemei az alkotmány védelmében is együtt működhetnének. Az egyik rész szép szóval és jó tanácscsal megelőzné, a másik ellenállással s ha szükséges, erélyes eszközökkel meggátolná jogaink károsítását. Az erőszakkal az egész nemzet szállhatna szembe. A modern stratégia alapelve: külön haladni és együtt ütközni. Ha a czél azonossága és a hazafiasság a felekezeti gyűlölködést mérsékelni bírja, a nemzet képes lett volna ezt az elvet létének védelme terén megvalósítani.

S a király is sokat nyerhetne Esterházy tanácsainak követésével. Nem világos-e, hogy míg Európában véres küzdelmek foglalkoztatják, míg a Nyugaton élet-halálharczot vív, életbevágó érdeke, hogy a magyar nemzetet kielégítse, hűségét fokozza és a török ellen szervezze? S ha nem hallgat Esterházyra, a ki vagyonát és életét is ura védel-

mében már többször koczkára vetette s a ki hazája és vallása ügyét azonosnak itélte királya ügyével, ki az, a kire hallgathatott volna?

De az udvar nem látja be ezeket az egyszerű igazságokat és olyan kevéssé karolja fel a magyar érdekeket, hogy az elszakadás vágya a hevesebb vérűek szivét nem szűnik meg vonzani.

Maga Esterházy nádorságának és életének vége felé kifakad a kormányzat sok hibája ellen. Elpanaszolja, hogy az idegen hatóságok nem gondozzák szeretettel a magyar végvárakat és azt sem engedik meg, hogy ezt a nádor tegye. Így határaink romlanak, a török becsapások folytonosak, a rosszul fizetett zsoldosok rabolnak.

S a katholikus térítés szenvedélyességét sem bírja Esterházy megfékezni. 1643-ban élete alkonyán azon kesereg, hogy a midőn «saját fenmaradásunk és a Felség ügye felhozatik, az elégedetlenek legott azzal állnak elő, mikép vallási és egyéb szabadságaikban sértve és háborgatva vannak».

Királyának azt mondja, hogy míg «az ország végzésein alapuló követeléseinek elég téve nem lesz», biztos békére nem számíthat.

Éveken át folyton így nyilatkozott és ezt a felfogását különféle írott véleményeiben bőven kifejtette; most már azonban nagyon sürgősnek látta a dolgot és ezért a magyar tanács összehívását és mindannak gyors életbe léptetését követelte, a mit a király megigért. Másképp «jövendő veszedelmeket» jósol, «a hazának és ő felsége hiveinek, úgy mint az egyháznak romlását».

Szavai elhangzottak a pusztában. Főleg a vallásbeli sérelmek szaporodtak meg. Bethlen István ez időben azt írta:

«Sokan vannak az evangélikus rendek között, kik

hűek volnának a királyhoz, ha a katholikusok nem akarnák az embereket erővel üdvözíteni».

Igy természetes, hogy beteljesedett a nádor jóslata. Minthogy saját pártja sem követte politikáját, az Erdélyre támaszkodó ellenzék sem lehetett olyan, mint a milyennek ő kivánta. Esterházy terveit a király buktatta meg, a kinek pedig a legnagyobb hasznára szolgálhattak volna. Az az idő, a mely Bethlen halálától Rákóczi támadásáig eltelt, a mikor a katholikus magyar párt a királyt és a nemzetet egymás szivéhez közelebb juttathatta volna s a mikor annyi nagy érdek szembeötlőleg figyelmeztette a dynastiát arra, hogy milyen haszna lehetne belőle, ha nemzeti politikát követne, ez az idő, Esterházy működése ellenére, elmult a nélkül, hogy a király és a nemzet valóban megértették volna egymást.

Végre ütött Rákóczinak, a ki folyton Felső-Magyarország uralmára vágyódott, az órája. A király az ő malmára hajtotta a vizet. Rákóczi régóta leste az alkalmat, a mikor a harminczéves háborúba beleavatkozhatik. Saját és a protestantizmusnak ügyét a Habsburgokkal Bethlen halála óta kedvező szerencsével harczban álló európai protestáns koaliczió ügyéhez akarta kötni s azt akarta elérni, hogy a Németországgal már megindult béketárgyalások Erdélyt és a magyar szabadságot európai garanczia alá helyezzék.

1644-ben, miután a töröktől engedelmet kapott reá s a Habsburgoknak nyugati ellenségeivel szövetségre lépett és Magyarországon nagy volt az elkeseredés, Rákóczi fegyvert ragadott. Esterházy alkudozni akart vele, mert látta, hogy nem bir neki ellentállni, de Pázmány utóda, Lippay érsek, megakadályozta Esterházy közvetítésének sikerét.

Esterházy keményen megtámadja Rákóczit és nyilt levelekben minden romlás okozójának nevezi. A király-

hoz intézett jelentésében azonban éppen Esterházy bizonyítja be, hogy Rákóczinak volt oka a támadásra, mindenesetre annyi, mint volt Bethlennek, mikor megindította első hadjáratát. A történelem itélőszéke előtt Esterházy az a koronatanú, a ki kétségtelenné teszi azt, hogy sok és súlyos sérelme volt a nemzetnek.

Rákóczinak nagyon kedveztek a körülmények. A vallásháború a császár hátrányára alakul. Torstenson, a svédek kitünő hadvezére, elvégzi Erdély munkáját is és keményen szorongatja a császárt.

Esterházy tragikus véget ér. Látta a veszedelmet közeledni, meg akarta előzni a bekövetkezett bajokat, de hiábavaló volt minden iparkodása, ura nem fogadta meg tanácsát s most elejtik. Ellenfele győzedelmeskedik. Egyik birtokát is Rákóczinak kell odaadnia. Megtörve hal meg.

Sok magyar embernek jutott ez a sors osztályrészeül.

Zrínyi Miklós, Széchenyi István, Batthyány Lajos mind a középút rögös voltának köszönhetik szenvedéseiket. Deák Ferencz és Andrássy Gyula idejéig nem sikerült egy magyar államférfiúnak sem: a király és a nemzet rokonérzését egyenlő mértékben biztosítani, ezt a két tényezőt egymás szivéhez közel juttatni.

Széchenyi mondotta egyszer, hogy a becsületes magyar államférfiút Bécsben rendesen forradalmárnak, itthon aulikusnak tartják. Esterházy magán tapasztalta e mondás igazságát.

Rákóczi Bécs közelében táborozik, de békét akar kötni, mert a török szokott megbízhatatlanságával kényszeríti erre.

III. Ferdinánd engedékeny. Alig birja a folytonos harczok költségét fedezni. A linzi béke Rákóczi követelései alapján jön létre (1645). Erdély a hét felső-magyarországi vármegyét újra megkapja. Rákóczi földbirtokot nyer.

A vallásszabadságot a béke megerősíti és kiterjeszti. A többi sérelem elintézése az országgyűlésre marad. A rendek 1646-ban a főpapok forma szerinti tiltakozása ellenére a törvénykönyvbe beczikkelyezik a békét és elveit részletesen kifejtik. A protestáns jobbágyoktól elvett kilenczven templomot visszaadják. Megengedik nekik, hogy templomot bárhol építsenek. Megtiltják, hogy lelkészeiket bárki zavarja. Fizetésüket is a paritás alapján rendezik. A nemzet önállóságát biztosító törvények nagyrészt megismételtetnek, de új erőt nem nyernek. Egyetlen vonással sem gazdagodnak a közjogunkat védő szabályok.

Nyomban a linzi békére a westphaliai következett, mely a Németországban dúló harminczéves háborúnak véget vetett (1648). E békekötésekkel Magyarország történetének egyik viharos kora záródik le.

A határaink mellett pusztító harcz minket is magával ragadott. A vallásbeli villongás nálunk is véres áldozatokat szedett. De nálunk a küzdelem csekélyebb, az eredmény ellenben tökéletesebb volt, mint szomszédságunkban. A nemzeti eszme a katholikus térítők hevét is mérsékelte és a legbuzgóbb hivők közül sokan vonakodnak lelki üdvösségük kedvéért annyi országos érdeket megsebezni, mint hit- és elvtársaik határainkon túl. Maga Pázmány, a katholikus reakció megteremtője, a béke emberévé lesz, sajnálja a harminczéves háborút, bántja, hogy a keresztények egymást pusztítják és a protestáns Rákóczival szövetségben akar élni. A protestánsok nemcsak a nagyszabású Bethlen, de a felekezetibb és szűkebb látókörű Rákóczi vezetése mellett is sokkal szabadabb elvüek voltak, mint hitrokonaik Európa más részeiben. Ők nálunk valóban a vallás szabadságáért küzdenek és nem az uralomért, mint Németországban.

S a béke nálunk még a szegény, tudatlan és elnyo-

mott pórságnak is megadja a hitbeli szabadságot. A röghöz kötött jobbágyoknak is lehetővé teszi, hogy önálló lelki életet folytathassanak, holott Németországban a territoriális hatalom önkényének a legműveltebb osztályokat is kiszolgáltatják. Ott a vallásszabadság jogát csak a birodalmi rend nyeri meg. A fejedelem, az autonom város ezentúl is megkövetelhette, hogy ezer meg ezer alattvalója igaz és benső meggyőződését az övéhez alkalmazza. A harminczéves háború idejében ontott töméntelen vér tehát német földön a valódi vallásszabadságot még a jog terén sem birta megalapítani.

A nagy kulturáju németeknél mi, legalább a törvény betüje szerint, e téren előbbre jutottunk és kevesebb áldozat árán több igaz szabadságot szereztünk, mint ők.

De hogyan záródik le ennek a küzdelmes, érdekes, nagy emberek és nagy ellentétek mérkőzése közben eltelt kornak mérlege a nemzeti szabadság szempontjából?

A harminczéves háboru két részre osztható. Az első Gusztáv Adolf beavatkozásáig terjed és II. Ferdinánd állandó győzelmei közben bonyolódik le. Ekkor tiportatott el Csehország, ekkor forgott a mi szabadságunk is a legnagyobb veszélyben s ekkor zúdította reánk Bethlen királyunknak mindenfelé győzelmes seregeit.

A katasztrófát azonban mégis elkerüljük. Ferdinánd és a vele szövetséges rendek kevesebb fontosságot tulajdonítanak Magyarországnak és a magyar közállapotoknak, mint a német birodalom belügyeinek.

Eleinte a császári hadak általában gyengék voltak, zömüket a császárral szövetségben élt, de tőle független katholikus német ligának seregei alkották. A bajor szolgálatban levő Tilly volt a katholikusok legkiválóbb hadvezére és a bajor fejedelem a legjelentékenyebb államférfia.

A vezetés is az övék, nem pedig a császáré. Ezeket

a férfiakat pedig Magyarország közjoga kevéssé érdekelte; ők Bethlen ellen csak hadjáratának a német viszonyokra gyakorolt hatása miatt fordultak. Nálunk, a mennyire csak lehet, defenzivára szorítkoznak. Így Bethlennek mindig módjában van, derekas harczok nélkül ügyes alkudozásokkal szabadulni.

S maga Ferdinánd is csak másodrendű fontosságúnak tartja azt, a mi nálunk történik. Mikor másutt nem akar tágítani, országainak Hamupipőkéje, a török torkában levő Magyarország irányában engedékeny lesz. Ha valahol szabad kezet kell adni a protestantismusnak; ha a lélek e betegségének tért kell engedni; ha valahol bele kell nyugodni a rendi elem térfoglalásába: Magyarországon teszi ezt meg, ahol a protestánsok előtte is több szabadságban részesültek s a hol a fejedelem ritkán fordult meg.

S Ferdinánd legnagyobb hadvezérét, Wallensteint is, becsvágya Németország felé tereli. A német birodalomban újra erőssé akarja tenni a császár hatalmát és maga magának német fejedelemséget akar szerezni. Nem akarja nagy seregét koczkára tenni. Nem annyira győzelmes csatákba veti reményét, hanem azért gyűjt nagy sereget, hogy kiélje Németországnak a császártól független hatalmasságait és hogy katonái tartásának terhe meghajlítsa a fejedelmek büszke nyakát. Kedvetlenül megy tehát Magyarországba, melynek elpusztított talaján nem kiván időzni. Nem is fér meg a magyarokkal. Midőn hazánkból távozik, kijelenti, hogy ide nem tér vissza. Ez a nagy álmodozó később kalandos terveket sző ugyan a törökök legyőzésére, de hamar elejti ezt a gondolatot s újra erőt vesz rajta németországi politikája. Így elmúlnak a győzelem évei a nélkül, hogy Magyarországon olyan vállalkozás jöhetne létre, a melynek eredménye az udvarban azt a szándékot ébreszthetné fel, hogy itt új kormányzati rend-

szert alapítson. A magyar szabadság nem forog komoly veszélyben, mert a császári házat csak Erdély támadása birja arra, hogy nagyobb erőt küldjön felénk; Erdély pedig Bethlennek nagyeszű vezetése mellett el tudja hárítani a veszélyt, a melyet felidézett.

A katholikus párt egyfelől látja, hogy Bethlent teljesen legyőzni nehéz feladat s másfelől tudja, hogy ő, ha nagyobb erővel áll szemben, aránylag kevéssel is megelégszik, minél fogva a békés megegyezés előnyösebbnek tetszik, mint a küzdelem folytatása.

1630-ban Gusztáv Adolf fellépésével a németországi háború képe megváltozik. Az ő győzelmei óta a dynastia egy perczig sincs olyan helyzetben, hogy offensiv politikai gondolatai támadhatnának. Svédország, majd pedig Richelieu és Mazarin teljesen lekötik erejét. Elmultak a diadalmak évei. A dynastia nem gondolhat nehéz küzdelmei közben arra, a mire kedvezőbb körülmények között sem volt ideje és ereje.

Míg Rákóczi békét tart, a bécsi udvar nem foglalkozik az ő megtámadásával. S Rákóczi olyan jól választja meg a támadás idejét, hogy a király nem birja őt megfenyíteni. Rákóczi vállalkozása nem olyan koczkázatos, mint Bethlené. A svéd győzelmek megvédik. Az európai helyzet alakulásánál fogva szabadságunk nem forog veszélyben, sőt terjeszkedhetik. Bethlen és Rákóczi nagy ügyességgel aknázzák ki a harminczéves háború teremtette alkalmakat, a nélkül, hogy a kellő határoknál messzebb ragadtatnák el magukat és többre vállalkoznának, mint a minek kivívására képesek. A véres háború lezajlik a nélkül, hogy Magyarország jövőjét veszedelembe sodorná.

A magyar állami élet főbb tényezőinek egymáshoz való viszonya a küzdelmes korszak végén nagy vonásaiban ugyanolyan, a milyen előbb volt.

A harminczéves háború a Habsburg-ház erejét leköti, úgy hogy, ámbár az ellentétek a király és a nemzet között nem enyésznek el, az alkotmányos szabadságot komoly veszedelem nem fenyegeti. Inkább a nemzet aggresszsiv, mint a király, de mert vezérei mérsékletet tanúsítanak, ez az aggresszió elhatározó eredményt nem idéz elő.

Új jogi biztosítékot a magyar önállóság nem szerez, a régiek azonban megmaradnak. S Erdély újra imponáló hatalommá válván, az erők aránya Magyarországban kedvez a szabadság ügyének.

III. FEJEZET.

A HATALMI EGYENSÚLY MEGVÁLTOZÁSA.

Az egyes korszakok jelentősége nemcsak azokban az eredményekben áll, a melyeket végleg kifejlesztenek, hanem azon csírákban és impulzusokban is, a melyeket keltenek és a melyek később éreztetik hatásukat. E szempontnál fogva is nagy fontossággal volt reánk nézve a harminczéves háború korszaka.

A határaink mellett lefolyt európai válságnak Bethlen és Rákóczi olyan fordulatot akartak adni, a mely Magyarország jogainak és az európai vallásszabadságnak biztosítására alkalmatos lett volna. Ez a törekvésük azonban nem sikerült. Erdély az európai eseményekre sem Bethlen, sem Rákóczi idejében nem bír döntő befolyást gyakorolni.

A külpolitikai helyzet, a mely sorsunka legtöbbnyire még belső fejleményeinknél is inkább hatott, a magyar politikusok akaratától függetlenül alakult ki.

A harminczéves háború végső eredménye, a Habsburgok szempontjából nézve a helyzetet, abban áll, hogy míg Európában és a német birodalomban hatalmat vesztenek, német-cseh tartományaikban hatalmuk gyarapodik.

A harminczéves háború a német birodalom bomlását véglegessé teszi. A császári hatalom sülyedése és a territoriális hatalmasságok emelkedése tovább folytatódik. Fő-

leg Brandenburg erősödik meg és mint protestáns állam a Habsburgok irányával ellenkező német politikát kezd képviselni. Megindul köztük a versengés, a mely a XVIII. század óta a világpolitika egyik legfőbb tényezője lesz, a mely gyakran mélyen belenyúl hazánk fejlődésébe is s a melyet a közelmultban Bismarck és Moltke döntöttek el.

E mellett Svédország is a német politika tényezőjévé vált s Francziaország lett a világ első hatalmasságává.

Az V. Károly idejében Francziaország és a Habsburgok között az utóbbiknak túlsúlyával megindult küzdelemnek már IV. Henrik franczia király kezd birodalmára nézve kedvezőbb fordulatot adni. Ő, a ki Francziaországban eleinte alig bir a spanyol befolyással megküzdeni, életének végén már hódító gondolatokkal foglalkozik. S utódai, Richelieu és Mazarin, megvalósítják álmainak reális részét. Francziaország volt a harminczéves háború egyik fő okozója; a lankadó tüzet mindig ő gerjesztette és a háború legfőbb győztese ő lett. Kitolt határaival, magában Németországban szerzett szövetségeseivel, a katholikus és a protestáns világra gyakorolt befolyásával és jelentékeny embereivel az európai egyensúlyt fenyegető nagyhatalommá vált. Ettől az időtől fogva a Habsburgoknak egyik főczélja a franczia szupremáczia leküzdése lesz.

De a Habsburgok ezen veszteségét nyereségek ellensulyozták.

II. Ferdinándnak a lázadó rendek fölött aratott győzelmei örökös tartományaiban a császár túlhatalmát végleg biztosították. Ettől fogva a császár akarata lett amaz országoknak is akarata. Módosult az a hatalmi helyzet, a mely eddig a Habsburgokat, birodalmuk nagy kiterjedése mellett is, a rendek befolyásától függővé tette és Magyarország rendi jogainak is biztosítékául szolgált.

S megszűnt a szövetség lehetősége is az osztrák és

a magyar rendek között, a mely Bocskai győzelmét jelentékeny módon megkönnyítette és II. Mátyás reakcióját megbuktatta.

Megállhatott volna-e Habsburgok birodalma Richelieuvel, Mazarinnal és XIV. Lajossal szemben, ha a rendi élet szabadsága a Lajtán túl és a Lajtán innen egyformán fönmarad? A széjjelhúzó erőkben elégséges támasztékra talált volna-e nagyhatalmi állása? Sikerült volna-e a különféle népek érdekeit egymás és a fejedelem érdekeivel csak némileg is összeegyeztetni? Nem támasztottak volna-e ezek az éles ellentétek meg nem szünő véres harczokat?

S fölvetődik az a kérdés is, sikerült volna-e az elgyengült, elszegényedett és felekezetekre oszlott magyar nemzetnek a még mindig félelmetes törököt visszaszorítani, ha a Habsburgok hatalmukat elvesztik és másodrendű fejedelmi házzá sülyednek?

De a fehérhegyi csata más problémát tűz ki a jövőnek. A Habsburgok birodalmának leggazdagabb, legműveltebb, legpihentebb és a törökök kiűzéséig legnagyobb és legnépesebb része ezentúl fejedelmének valóban engedelmeskedik. A Habsburg-dynastia hatalma meggyarapszik. Magyarországgal szemben az ereje megnő, országainak belső konszolidácziója akcióképességét nagyobb mértékben fokozza, mint a mennyire a külpolitikai helyzet romlása azt megbénítja. Országainak egyik részéből a dynastia erőt meríthet arra, hogy a másikat megfékezze. Ellentétes irányokban indulnak meg a testvérnemzetek. Az egyikben az uralkodói hatalom emelkedik, a másikban a régi rendi korlátok fönmaradnak. Az egyik vagyona, az egyik hatalma a fejedelemnek is vagyona és hatalma, míg a másik ereje ellene is fordulhat. Az egyik az ő nyelvén beszél (II. Ferdinánd óta Csehországban is meggyarapszik a német befolyás), a másiknak mindinkább művelődő nyel-

vét a királyok saját és a maguk kárára nem tanulják meg. Az egyik rész csaknem egészen a fejedelem vallását követi; a másiknál a protestantizmus valóságos hatalom. Az egyiknek ugyanaz a politikai becsvágya, mint neki és vele együtt a Nyugaton keresi emelkedése feltételeit; a másik csak Kelet felé néz.

A német és szláv népek az imperialisztikus politika támasztékaivá lesznek; a magyar szellem elszigetelten marad. Az alkotmányért folyó küzdelmünkben csak egészen idegen államok segítségére számíthatunk. Esetleges és változékony érdekközösség lép az életnek ugyanazon föltételein alapuló szövetség helyébe, a mely II. Rudolf rendszerét megbuktatta, Bocskai győzelméhez, a bécsi békéhez. Illésházy és Thurzó kormányzatához vezetett, s Magyarország függetlenségét annyira kifejezésre juttatta, mint a hogyan ez azóta a mai napig sem sikerült.

A Habsburgok monarchiája kétlelkű életet él. A jövőn az a kérdés uralkodik, nem fog-e a nagyobb és gazdagabb részben érvényesülő rend a másikban is diadalmaskodni?

A harminczéves háborúnak az a nagy következménye, hogy a Lajtán túl egy mindinkább központosított monarchikus hatalom alakult meg, a magyar szabadság ügyének a mai korig elható jelentékeny kárára volt. Még ma is nagy hátránya a magyar alkotmánynak, hogy Ausztriában a szabadság szeretetének nincsenek hagyományos gyökerei és hogy Ausztria népeinek oktroyált az alkotmányuk.

Annál súlyosabb helyzetben volt szabadságunk, a mikor tőszomszédságunkban királyaink csaknem korlátlan hatalommal rendelkeztek. És sajnos, alig mult el a harminczéves háború, nálunk is oly események mentek végbe, a melyek önállóságunknak már úgy is megnőtt veszélyeit még fokozták.

Erdély a török fönhatósága alatt mindig tojástánczot

volt kénytelen járni. Csak engedelmesség és szerény lemondás tettetésével, csak Martinuzzi- és Bethlen-féle kétszínű és alakoskodó szégyenletes magatartással, mely minden cselekedetének kétféle magyarázatot volt képes adni és minden pillanatban kész volt életbevágó érdekeket mellőzni és a legszebb reményekről lemondani, csak az ilyen példátlan ruganyossággal bírt Erdély önálló politikát követni. Minden nyugodt perczét adóval, álnoksággal, szégyennel kellett megvásárolnia. Már I. Rákóczi György sem volt elég hajlékony arra, hogy elkerülje a Kelet zsarnokának haragját. Csupán a török birodalom belső zavarai mentették meg a végveszélytől. Fia, II. Rákóczi György pedig teljesen alkalmatlan volt a reá váró szerep betöltésére. Bátor, nyakas és nagyravágyó volt. Atyjának kormányzata idejében hízelgők környezték, a kiknek társaságában még fokozódott nagyzása és önzése. Mindent elérhetőnek tartott. Bármely ország trónján ül, súlyos válságot keltett volna föl hajlíthatatlan jelleme. Annál könnyebben válhatott fejessége és dacza végzetessé Erdély trónján, a hol csak a legnagyobb ügyesség és alkalmazkodás művészetével lehetett boldogulni. S a rendek az alkotmányos élet minden fejlettsége mellett sem voltak képesek őt a mérséklet útjára reákényszeríteni, akaratuk követésére szorítani.

Bocskai és Bethlen mindig alkalmazkodtak az erdélyi rendek kívánságához. Tiszteletben tartották az alkotmányt. De ezt nem kényszerűségből tették, hanem bölcs előrelátásból. Magyarország szabadságáért küzdve, otthon is tartózkodtak az önkénytől. Mint okos emberek számításba vették a jövő lehető veszélyeit és nem hajtották végre erőnek erejével szándékukat, ha az bántotta nemzetüket. Belátták, hogy Erdély elégedetlensége, mely visszhangra találna Bécsben, vagy éppen Konstantinápolyban, vesztü-

ket jelentené. A ki azonban csak a pillanatnak élt, a ki a jövő veszélyeit nem érezte meg és tőlük nem félt, az Erdély trónján könnyen zsarnokságra ragadtatta el magát.

Ha a fejedelemnek pénze és katonája volt, mint a hogyan volt Rákóczinak, akaratát föltétlenül érvényre emelhette. Keze a kis ország minden zugába eljuthatott, s az ellenállást könnyű szerrel és gyorsan mindenütt elnyomhatta. Így cselekedtek Báthory Zsigmond és Báthory Gábor. Módjában volt ez Rákóczi Györgynek is, s ő nem volt az az ember, a ki az utólag bekövetkezhető károkra való tekintettel ne tegye meg azt, a mit tenni kivánt és a mit megtehetett. Meg is teszi. Önhatalmúlag, a rendek ellenére, nagy vállalatba fog. Az éppen akkor duló svédlengyel háborút a lengyel korona megszerzésére próbálja kiaknázni. Már Bethlent és I. Rákóczi Györgyöt is kisértetbe vitte Báthory István öröke, a fiatal Rákóczi pedig valóságos rabja lesz annak az eszmének, a melylyel elődei csak játszottak.

A török tilalma és saját országa hangulata ellenére 1657-ben útnak indul kalandos vállalatára. A mikor kétségessé vált a porta támogatása, Bethlen lemondott a magyar korona megszerzéséről; az idősebb Rákóczi a porta parancsára békét kötött. Az ifjabb azonban merész könnyelműséggel vesztébe rohan. Diplomácziai és politikai képességei sincsenek arányban nagy tervével. Nem gondolva a visszavonulás biztosítására, a lengyel hadakat messze földre követi. Lidércz csábja után fut és posványba kerül. A lengyelek önérzete és a katholikusok érdeke sorompóba száll ellene. A külpolitikai helyzet megromlik, de mindez nem állítja meg útjában. Illuziói csak akkor oszlanak el, a mikor már minden veszve van. Erdélyt, mondják kortársai, Lengyelországba vitte és ott elvesztette.

Hazatérve bűnhődnie kell vakmerőségéért. A török

nem akarta eltűrni engedetlenségét és példát kívánt mutatni. Elhatározza, hogy bármit igér, bármennyire megalázza magát, Rákóczinak buknia kell. A nagyvezér kimondja letételét és végrehajtja itéletét. Erdély meghajol a parancsszó előtt, de nem Rákóczi. Rideg önzéssel mondja, hogy «nem gondolok vele, ha Erdély pusztán marad is», s «ha én nem bírom, más is ne bírhassa». Végül vitézi harczban életét veszti (1660.). Az önbizalom, a bátorság és a kitartás nagy tulajdonságok és nélkülük kiváló államférfiút el sem lehet képzelni. De erkölcsi alap és a józan itélőképesség vezetése nélkül ezek az erők nagy károkat okoznak. Az elhatározott akaratú és merész férfiú, ha elhatározottságát és merészségét rosszra fordítja, éppen annyit árt az emberiségnek, mint amennyit más jellemmel vagy több belátással használhatna. Szívós kitartás nélkül nincs eredmény, nincs dicsőség; de a konokság, a mely makacson követi a hibás utat, végzetessé válhatik az egyénre és a nemzetekre nézve s rokonszenves színétől még a heroizmust is megfosztja. Ilyen konok volt Rákóczi. Hősies halálánál fogva enyhébben itélünk hibáiról, dicsőséget azonban ez sem biztosít neki.

Pedig szép és dicső út állott nyitva előtte. Rendezett országot örökölt, fösvény atyja sok pénzt hagyott reá, s e mellett nagy volt a népszerűsége. Korának legkiválóbb fia, a bölcs és hős Zrínyi Miklós, neki szolgálatait felajánlja. Rákóczi nagy érdemet szerezhetne magának, ha Zrínyi sugalatát követve, a török ellen és Bécs túlkapásai ellen a magyar nemzeti irány hátvédévé válnék. De elkábítja a lengyel korona fénye.

Erdély a töröknek büntető vaspálczáját keservesen érzi meg. Két év alatt hétszer változik fejedelmének személye. Rákóczit háromszor választják meg; továbbá fejedelmekké lesznek: Rhédey, Barcsay, Kemény és Apafi.

A török kezéből már senki sem akarja a fejedelemséget elfogadni. Barcsayt és Apafit a török táborban egyenesen reákényszerítik e méltóság elvállalására. Az állam adóját emelik, Jenőt és Nagyváradot a török elfoglalja és nagy kiterjedésű erdélyi terület meghódol neki. Az ország szegény és puszta. A magyar erők tartaléka is elfogy és Erdély elveszti régi jelentőségét.

Az új erdélyi fejedelemnek, Apafinak, egyénisége megfelel Erdély megváltozott helyzetének. Összehasonlítva a nagyszabású Bocskaival és Bethlennel, vagy a hatalmas erejű Rákócziakkal, Apafi nyárspolgár, a ki főczéljának azt tartja, hogy megálljon azon a fényes polczon, a hová a véletlen szeszélye emelte. Tőle a bécsi reakcziónak nem sokat kell tartania. Miatta a magyart rabigába szoríthatják.

A válságok ezen sorozata a hatalmi egyensúlyt a magyar nemzet kárára megváltoztatja. Erdélytől csak kevéssé kell annak tartania, a ki a magyar szabadságot vagy a protestantizmust támadni készül. A Keleten meggyengül az a nemzeti erő, a mely Bocskai óta az idegen befolyást ellensúlyozta. Midőn a Habsburgok a Lajtán túl megerősítik az abszolutizmus várát, Magyarország keleti részén a szabadság védő bástyája mind erőtlenebbé lesz.

IV. FEJEZET.

ZRINYI ÉS A VASVÁRI BÉKE.

A hatalmi helyzetnek a Habsburgokra nézve kedvezőbb alakulása nem azonnal érezteti hatását. Noha a dynastia a harminczéves háború után nálunk nagyobb erőt bír kifejteni, mint bírt előbb, a nagy harczok után mégis első sorban a békét akarja föntartani.

Magyarországban politikája óvatos és a törökök folytonos aggressziója, betörései és pusztításai ellenére békés. III. Ferdinánd és utána I. Leopold eltűrik a török túlkapásait. A magyar közjoggal szemben is tartózkodnak erélyes támadástól. Szívük mélyében mind a kettő bizalmatlan a magyar iránt. De nem tartják magukat eléggé erőseknek arra, hogy a magyar ügyekbe erélyesen belemarkoljanak. Kormányzásuk a régi nyomon halad, a lényeges ügyeket osztrák minisztereik és az udvar hadi tanácsa intézik el, a nélkül azonban, hogy a magyar alkotmányt eltörülnék vagy fölfüggesztenék.

Az országgyűlések folytonosan panaszkodnak a nemzeten ejtett sérelmek miatt és a katholikusok és protestánsok egyformán buzgólkodnak azon, hogy az alkotmányt védő törvények érvényesüljenek.

Az 1649., 1655. és az 1659-diki országgyűléseknek sikerül is a régi törvényeket újra megerősíttetni. A független nemzeti kormányzatot újra beczikkelyezik. 1659-ben I. Leo-

pold hitlevele ismétli az alkotmány összes biztosítékait. Csak egy lényeges pontban, a hadügyek felső vezetése ügyében, módosítja ez a kor az eddigi jogot.

A magyarok a törvényeket úgy értelmezték, hogy ezek az egész katonai kormányzatot a magyar tanácsra és a nádorra ruházták. A bécsi udvar azonban nem osztozik e fölfogásban. Mivel a törvények az udvari kamarát és az udvari kanczelláriát a magyar ügyek intézésétől névszerint eltiltották, az udvari hadi tanácsot pedig világos szavakkal egyszer sem zárták ki a magyar hadi ügyekbe való beavatkozástól, a hadi kormány a beavatkozás jogát mindig föntartotta. Ragaszkodott az 1569-diki törvényhez, a katonai ügyeket vegyes ügyeknek nevezte, s ezeket nem tartotta a magyar tanácshoz tartozóknak, hanem a magyar tanácsnak kizárólagos jogát csupán a tisztán magyar ügyekben ismerte el. Szerinte a nádor joga csak az adminisztrativ teendőkre terjedt ki, a katonai szakszerű vezetés ellenben tőle független maradt és az udvari hadi tanács joga volt.

Végre az 1649-diki országgyűlés elfogadja az udvar álláspontját és belenyugszik a szakadatlan gyakorlatba. Az udvari hadi tanács illetőségét a magyar katonai ügyekre vonatkozólag elismeri, de arról akar gondoskodni, hogy e tárgyban a magyarok tanácsával éljen. Kimondja, hogy a «tisztán magyar» ügyekben a hadi tanácsban két olyan magyar tanácsos «tanácsával kell élni, a kik» a magyar ügyeket és a végvidékek állapotját ismerik». S mivel az udvar a törvénynek csak reá nézve kivánatos pontjait hajtja végre, 1655-ben újabb törvény kimondja, hogy a szóban lévő magyar hadi tanácsosokat ki kell nevezni és az ő «odavonásukkal» kell a kapitányoknak az ország törvényeivel megegyező utasítást adni. A kapitányok kinevezésére vonatkozólag azonban az 1649-diki törvény is

föntartja a nemzet régi jogát. Ezeket az állásokat a magyar tanács véleménye alapján csak magyar születésű hazafiaknak szabad adni.

Ezzel a rendezéssel a katonai ügyekre való befolyást nem adja föl a nemzet; magyar törvény szabályozza a katonai ügyek jogviszonyait is és a személyi ügyek a magyar tanácsnak tartatnak fönn ezentúl is. A tulajdonképeni szakszerű vezetést azonban az udvari hatóságnál hagyják meg. De a törvény gondoskodik róla, hogy ez a hatóság ne legyen teljesen idegen. A király, mint császár, kénye-kedve szerint állíthatja azt össze, mint magyar király azonban két magyart tartozik oda kinevezni.

Ezzel ugyan a magyar érdek nagyon tökéletlenül volt biztosítva. A királyok azon kívánsága, hogy a legfelső vezetés egységes elvek szerint intéztessék s az a szomorú helyzetünk, a melynél fogva mindig rászorultunk szomszédainknak adóbeli és katonai segítségére, a hadügyek terén a mi jogainkat és érdekeinket végül mégis háttérbe szorította.

Angliáról mondták, hogy alkotmányát királyától pénzen vásárolta meg. Adóért adott a király engedményeket a nemzetnek. Mi azonban ezen mostoha korban inkább reászorultunk a király segítségére, mint ő a mienkre s ezért kénytelenek voltunk az idegenek befolyását eltűrni.

A király a most ecsetelt vívmányán kívül is fokozni akarja a maga hatalmát. Lippay érsekkel együtt azon fáradozik, hogy az országot Pálffy Pál nádor halála után az érsek mint helytartó kormányozza. S az örökjog megszerzése czéljából is propagandát indít meg. De mind a két irányban enged a rendek ellenállásának. Kisérletezésével hatalma növelése helyett maga ellen csak bizalmatlanságot kelt. Megdöbbentő az a következetesség, a melylyel a dynastia ugyanazt a hibáját ismételve elkövette. Nem okul a maga kárán.

A politikai küzdelmek mellett a felekezeti folytatódik és napról-napra mind hevesebbé lesz. Az 1647-diki törvényeket a kormány nem hajtja végre. Lippay érsek sokkal jelentéktelenebb ember Pázmánynál, de éppen ezért türelmetlenebb. A katholikus földbirtokosok erőszakkal térítenek, a mi annál érezhetőbb hatással van a közállapotokra, mert a nagy urak közül Pázmány kora óta mind többen csatlakoznak a régi hithez. A katholikusok főleg a protestáns Rákóczinak Lengyelországban szenvedett veresége óta vakmerőek És óriási eredményt érnek el azzal, hogy Rákóczi halála után özvegyét, Báthory Zsófiát, hitüknek újra megnyerik. A protestánsok is erőszakoskodnak ellenfeleiken, a hol csak tehetik. De hatalmas emberek mind kevesebben vannak köztük és ellenök van a kormány. Az ő sérelmeiket nem orvosolják, holott a katholikusok panaszainak készségesen eleget tesznek. Az országgyűléseken uralkodó katholikus párt a protestánsok sérelmeit az országos sérelmek közé már föl sem akarja venni. Szerinte magánosok egyéni bajairól, a törvények alkalmazásáról szólanak azok, azért a vármegyei hatóságok, nem pedig az országgyűlés elé valók. A vármegyéknek nagy része azonban ujra katholikus lett és így nem alkalmatos arra, hogy a sérelmet szenvedett protestánsoknak elégtételt szerezzen.

A nemzet testén mind mélyebbé váló hasadék támad és olyan időben teszi nehézzé a hazafiaknak a működést ugyanazon czél szolgálatában, a mikor a nemzetnek sok nagy érdeke valamennyi elemének összhangzatos munkásságát követeli meg. Egymást gyengíti a nemzet két része és megkönnyíti ellenségeink sikerét.

Az 1662-diki országgyűlésen az ellenfelek már viharos erővel csapnak össze. Most már a protestánsok a nemzeti sérelmeket sem akarják tárgyalni, mielőtt a vallás ügyeit

tisztába nem hozzák. Ott hagyják az országgyűlést. A katholikusok egymaguk hozzák meg a szokásos törvényeket a német katonákról, az adóról, az ország jogairól. De a nemzet egyik része tiltakozik ellenök, mert nélküle jöttek létre. Az önkormányzat alapfeltétele, hogy a kisebbség a többség akaratában megnyugodjék. A felekezeti ellentétek azonban oly nagyok, hogy az együttműködés e minimális mértéke sem érhető többé el. A többség olyat akar, a mit a kisebbség el nem türhet, mert létét látja általa veszélyeztetve.

Kétségbeejtő volna a nemzet sorsa, ha nem találkoznának egyesek, a kik, hiven a nemzeti genius sugallatához, föntartják a régi nagy hagyományokat. Minden pártban akadnak ilyenek. A protestáns papok között vannak, a kik a haza javát felekezetük érdeke fölé helyezik. A katholikusok között Esterházy nádornak helyes iránya buzgó követőkre talál. A nádorok, köztük a derék Pálffy Pál és még a bécsi kormányhoz közelebb álló opportunista Wesselényi Ferencz is, azon fáradnak, hogy az udvart magyarabb politikára bírják, a katholikusokat mérsékeljék és a protestánsok szenvedélyességét csillapítsák.

De valamennyiök közül kimagaslik Zrinyi Miklós.

A sülyedés e szomorú szakának ő ad fényt és érdeket. Általa jut kifejezésre a nemzet állandó életerejének tiltakozása a hanyatló kor ellen. Jobb jövőre tarthatott számot az a nemzet, a melynek még ilyen fia volt. Az ő kimagasló egyéniségéhez kivánom fűzni azt, a mit koráról mondanom kell.

Neve nem fűződik korszakot alkotó eseményekhez, de azért viselője mégis megérdemli, hogy történetét tüzetesen tárgyaljuk, mert valódi nagy emberekkel foglalkozni mindig érdemes, még akkor is, ha sikereik és alkotásaik nincsenek arányban nagyságukkal s mert Zrinyi pályája

korát jellemzi. Világosan reá mutat azokra a tényezőkre, a melyek a nemzet sorsát szomorúvá alakították. Élete folyásában az udvarnak és a nemzetnek hibái egyaránt éreztetik hatásukat. Az ő tragikuma hasonmása a nemzet tragikumának, azonos okoknak a következménye. Zrinyi képes lett volna nemzete sorsán változtatni, politikája volt a leghelyesebb; de a kor fogyatkozásai megbénítják erejét és bekövetkeznek azok a gyászos idők, a melyek pusztításaiból egy az övéhez hasonló nemes lélek, II. Rákóczi Ferencz Golgothája váltotta meg a nemzetet, a nélkül azonban, hogy azon polczra bírta volna hazáját emelni, a hová eljutott volna, ha Zrinyi terveit siker koronázza.

Zrinyi élete dicsőséges pillanat nemzetünk fejlődése történetében, de, sajnos, nem új kornak a hajnala. Jelentősége, egyéni nagyságán kívül, czéljaiban van, nem pedig elért eredményeiben. Pályája vizsgálatából megállapíthatjuk, hogy mivel a helyes úton járt és mivel, ha a kormány megérti és kihasználja, módjában lett volna ezt a helyes politikáját érvényre juttatni: a felelősség a bekövetkezett csapásokért a dynastiára hárul.

Zrinyi szivében a költő nemes lendülete a mély és erős hitnek szilárd erkölcsi felfogásával egyesül. Irói, politikai és katonai tehetségei egyaránt kiválóak. Tágkörű tanulmányok és ernyedetlen szorgalom egészítik ki a természettől nyert bő adományait. Rettenthetetlen vitézség bölcs előrelátással párosul benne. S mind e tulajdonságát szép harmóniába olvasztja, valamennyit egy nagy czél szolgálatába állítja lángoló hazaszeretete.

Zrinyiből, a kiváló tehetségű emberből, valódi nagy embert az formál, hogy minden erejét egy magasztos czél szolgálatára fordítja.

Műveltsége az olasz renaissanceban és ennek példaképében, az ókori klasszicizmusban gyökerezik. Ugyan-

azon tárgyakról elmélkedik, a melyek Olaszhon nagy szellemeit foglalkoztatják. De mégis mennyire más ő, mint amazok az önző hősök. Magasztosabb czéljaival nő az ember is. A Mediciek, Sforzák, a Borgiák mind a nagy egoisták fajtájából valók. Saját maguk dicsőségének élnek. Tündökölni, megbámultatni kívánnak. Dicsőségért, vagyonért, hatalomért küzdenek nyers erővel és ijesztően kegyetlenül. Országaik, népeik nekik csak eszközök.

Zrinyi ellenben nagy ideálista. Magát hazája érdekét szolgáló puszta eszköznek tekinti.

Magáról azt mondja: «Az én géniuszomat mindenkor hazám szolgálatjára alkalmazom». «A magyar vitézek dicsőséggel földben temetett csontjai nem hagynak nekem aludnom.» Azt súgják neki: «Ne keresd a gyönyörűséget. Látod-e romlott hazánkat, melyet mi annyi vérontással, verésekkel és untalan való fáradsággal nyertünk, oltalmaztunk és sok száz esztendeig megtartottunk. Kövesd a mi nyomdokainkat». «Ne szánd életedet.»

A költők határtalan érzelmi ömlengéseinek, a szónokok rhetorikus formákban kifejezett hősiességének, halálra elszántságának nem igen hiszek. Az igazi érzés rendesen óvakodik a dicsekvéstől és kerüli a föltünést s szavak helyett tettekben nyilatkozik meg.

De Zrinyi nem kérkedik, hanem keresetlen szavakkal és egyszerűen adja elő hősies elhatározását. A mit mond, az nem pillanatnyi fölhevülésből ered, mint annyi más aranyszavú embernél; s nem hazugság, mint a formák nem egy nagymesterének a szavalata, hanem komoly eltökéltség következménye, tettek hirnöke. A hangnak póz nélkül megnyilatkozó közvetlensége őszinteségéről még akkor is meggyőzne, ha hijjával volnánk a tények sohasem hazudó bizonyságának.

Zrinyi a tollhoz nemcsak azért nyúl, mint a renais-

sance emberei tették, mert erre művészi ösztöne sarkalja és a formák szépsége gyönyörködteti; nemcsak azért szólal meg, a miért a fülemüle énekel, hogy ösztönét kövesse; hanem azért, hogy használjon, lelkesítsen, nemzetét tettekre buzdítsa. A szépnek nemes kultúszát ő is űzi, de nem emeli azt a jónak a helyébe, mint tette a renaissance.

A magyar nemzet szellemi és anyagi fejlődés tekintetében a Nyugat művelt nemzeteinek messze mögötte maradt. De a mi Zrinyit dicsővé teszi, az a nemzet dicsősége is, a mi őt oly magas polczra állítja, az nemzeti jellemvonás volt. A faji érzés, az a tudat, hogy mindenkinek a hazáért kell élnie, nemzeti sajátságunk. Rendesen kevesen felelnek meg azon eszményképnek, a melynek a nemzet meghódol. A valóságban rendesen mögötte maradnak az emberek azon példának, a melyet követni föladatukul tűzték ki maguknak. De azért mégis megbecsülhetetlen értéke van annak, hogy a nemzetnek olyan volt az ideálja, mint a milyent Zrinyi megtestesített. Ez az eszménykép nemzetünknek még a pártoskodás, a felekezeti szellem korában, a hanyatlás idejében is erkölcsi tartalmat adott.

Zrinyi politikája legközelebb áll Esterházy Miklóséhoz. Zrinyi éppen olyan buzgó katholikus, mint a milyen a nagy nádor volt. S valamint Esterházy, Zrinyi sem tartozik a katholikus propaganda pártjához. Zrinyi még szabadelvűbb, mint Esterházy. Nemes szive és hazafias érzése visszariad attól a beteges felfogástól, mely a lelkiismeretet erőszakkal akarja irányítani. «A mostani világ, a mikor szint akar adni a maga hadakozásának, religiót obtendál. De hun vagyon Krisztus urunk tanításában, hogy fegyverrel kell eretneket, törököt a mi hitünkre hoznunk? Sehol.» «A katholikus hitnek az ő géniusza idegen a háboruságtól. Szent Péternek nem vala szabad a maga oltal-

máért sem kardoskodni.» «De ezt a mostani világ papjai másképpen értik.» «Zelusnak neve alatt lutheranusok és kálvinisták ellen declamálnak.» «Nem isteni zelus ez, hanem lábak alól felszedett ambitio, kivel magok javát s nem az Isten dicsőségét keresik. Krisztus urunk fundatióját, a testamentumot elrontják.»

A ki így gondolkozott, az nem férhetett meg az akkori papsággal. Zrinyi, a ki saját birtokain sem zaklatja a más hitűeket, állandóan ellentétben is van Lippay érsekkel, a türelmetlen főpappal. Elve, hogy helytelen, ha papok kormányoznak. «Semmi közök e világ politikus administratiójához.» «Látta a mi időnk «ennek» ártalmát, holott most a papság (némelyekről szólok, nem mindenikről) első fundamentumját a maga conditiójának tartja, hogy tapodhassa a politikus administratióval együtt a világi urakat.»

Zrinyi tehát az országgyűléseken a protestánsok mellett foglal állást. Sérelmeik megszüntetésében látja a nemzet békéjének és együttes működésének feltételét. 1662-ben közvetíteni igyekszik a pártok között s mikor ez neki nem sikerül, az elégedetlen protestánsokkal együtt maga is otthagyja az országgyűlést. Azt mondja a protestánsoknak: «*nem osztozom hitetekben, de sérelmetek az enyém is*, mert az a szabadság sérelme». Gyönyörű szavak. Vajha állandóan követték volna azokat felekezeteink.

Zrinyi hű királyához. Benne keresi nemzete képviselőjét. Azt irja, hogy «a király az isten képét e földön hordozza». De a fejedelemnek nagy tekintélyéhez mérten sokat is követel tőle. Azt mondja: «*Legyen szava szent*, legyen az sacramentum».

A királyok személyéről irataiban mindig tisztelettel nyilatkozik. Csakis a *tanácsosokat hibáztatja.*

Benső rokonszenvet azonban nem érez a dynastia

iránt. Mátyás király ellenfeléről, Habsburg Frigyes császárról ismétli Bonfin szavait, hogy «*német fő és magyar fő soha sem lehet egy fő*».

Dynastiánk erős birálata van abban is, midőn azt mondja, hogy nagy baj volt, hogy Mátyás király Ausztriát meghódította, mert az új szerzemény elvonta volna Mátyást tőlünk és a király Bécsben elpuhult volna, mint Hannibal Capuában.

Mátyás-féle magyar királyság az eszménye. S midőn arra az eshetőségre is gondolt, hogy a Habsburgok kihalnak, Rákóczi György személyével kapcsolatban a nemzeti királyság helyreállítását tervezi.

Ebben eltér Esterházytól, a ki bensőbben ragaszkodik a dynastiához és a Habsburgok magvaszakadása esetében is valószinüleg a Nyugaton kereste volna az új uralkodót.

Zrinyit alattvalói hűsége sohasem gátolja abban, hogy a kormány eljárását gáncsolja. A kormányzás módjával nincs és nem is lehet megelégedve. Mint bán a horvátok sérelmeinek elintézésén is őszinte szóval és kitartással fáradozik, úgy, mint Esterházy tette a magyar sérelmek tárgyában, de az eredmény, a melyet elér, nem jobb, mint emezé.

A legfőbb kifogása a bécsi kormány ellen ennek erélytelensége volt a törökkel szemben. I. Lipót udvaráról azt írja: «Az emberek ugyan mások, mások a nevek, más a dolog külseje, de a *szokás ugyanaz*, ugyanaz a késlekedés, a vágy még a becstelen után is ugyanaz, sőt a tespedésnek a bálványozása is csak a régi. Vajha dicső királyunk oroszlánminiszterekkel is birna, tán nem panaszkodnánk ma.»

Legbensőbb gondolatát és a szomorú igazságot a következőkben fejezi ki: «Ha a mi urunknak alattvaló magyar nemzetéhez való diffidentiáját nem nevelnék, sőt ki-

gyomlálnák a rossz tanácsosok, kik között mind német, mind magyar vagyon, de rossz; ha el nem hitetnék vele, hogy nem bir máskép a magyarral, hanem mikor nyomorult . . . kész volna a dolog, örülhetne a kereszténység, nem telnék tovább az ottomán hold.»

Alapeszméje, élete czélja a küzdelem a török ellen. Őseinek példája, a szigetvári hős dicső emléke, valamint báni hivatalos állása annak hű teljesítésére serkentik, a mi nemzetének legnagyobb érdeke.

Éjjel és nappal, békében és háborúban, észszel és karral, szóval és tettel, egész egyéniségével és nagy vagyonával egyaránt szolgálja a magasztos ügyet, a melynek életét szentelte.

Felismeri, hogy az ozmán hatalom gyengül. Többször mondja, hogy megjött az alkalom a felszabadulásra, mert hanyatlóban van a félhold fénye. Ezért szól a királyi tanácsban a harcz mellett. Ezért aggressziv a határszéleken. Ezért műveli magát a katonai tudományok terén elméletben és gyakorlatban s lelkesíti hasonló munkára nemzedékét. Tanulmányaival magát és nemzedékét akarja a nagy napokra előkészíteni. Szép eposzát, a Zrinyiászt, a török elleni szenvedély fölkorbácsolására írja meg. A költő is a hazafit szolgálja. Minden képességét egy czélra fordítja, hazája fölszabadítására.

Prózai irataiban is a nemzetet önbizalomra, vitéz tettekre sarkalja. Nálunk, mondja, senkise válaszsza a könnyű életet, senkise éljen magának, mindenki azt csinálja, a miből «a magyar nemzet tapasztalható hasznot vehet». Örök igazság, a melyhez a magyarnak alkalmazkodnia kell. Kevesen vagyunk, nincs közülünk senkinek sem joga pusztán önmagának élni.

Ha magunkban nem bízunk, mondja, «héjában reméljük szomszédoktul és más idegen barátainktul segítséget».

Mindig sürgeti az idegen segítséget. Saját vezetése alá kér külföldi ezredeket. De czélja a magyart tettre buzdítani és rávenni arra, hogy megfeszítse egész erejét és az üdvözítést ne mástól várja.

Az idegen nemzeteket végig mustrálja és arra az eredményre jut, hogy «ezektől sem lehet segítség úgy, hogy az legyen a fundamentuma a mi szabadulásunknak».

A történelemből bizonyítja, hogy «a derekas veszedelmek nálunk az idegenektől estek». S ha győzne a német, ki remélheti, hogy a mit nyer, azt «magának ne akarja tartani». A jövő igazolta e jóslatot. A nemzetek emelkedésüket csak önmaguknak köszönhetik. Mások is lehetnek segítségére, de biztos csak az a szabadság és jog, a melyet a nemzet önerejéből bírt megszerezni.

«Mi magyarok ne tegyünk fundamentumot senki vitézségébe, hanem míg Isten ép kezet-lábat adott kinekkinek, azon erőlködjék, hogy az idegenek ne legyenek szükségesek principaliter, hanem accessorie, segítségképen.»

«Ha így lesz dolgunk, felelek életemig», mondja azután nagy igazsággal, «az idegeneknél is elegendő segítséget találunk.»

«A vízben haló embertől fél a hajóban ülő is.»

Az idegen «inkább ad segítséget olyannak, a kit lát serénykedni a maga dolgában, hogysem a tunyának». Úgy van; csak az erősnek van szövetségese.

Zrinyi nem akarja az idegen támogatást nélkülözni; maga mondja, hogy «a törökhöz képest mi csak nyomorultak vagyunk».

De csak abban az esetben számít védelemre és csak úgy hiszi, hogy ez a védelem szabadságot jelent, nem pedig új zsarnokot, ha magunk is megfeszítjük erőnket. «Most, ha valami csak megrezzenik is a török részéről, futunk ide és tova, vizeken által, ki emide, ki amoda,

minden remediumunk csak a másoktól való segítségkoldulás».

Ezt akarja orvosolni, ebben látja az ország legnagyobb baját, ebből származott a lealázó és veszélyes függés azoktól, a kiktől koldultunk, s a kiknek mégsem akartunk jogot adni. S ebben is igaza volt.

A szenvedő és eltörődött nemzet, egyesítő, központi vezetés híjával, elhagyatva létének és önállóságának hivatásos őrétől, a Nyugattal való szövetség helyes és szükséges eszméje helyett a szövetségesnek erejével való megmentés hiú reményében bizakodott. Így volt ez már Martinuzzi óta. Martinuzzi, a ki a magyar erőt megszervezte és tekintélyes magyar hadsereggel rendelkezett, nem merte ezt az általa megszervezett erőt a török ellen harczba vinni.

A királyok hibás politikája következtében a nemzet idealizmusa később inkább az alkotmány védelmében nyilatkozik meg, mint a török elleni küzdelemben. Bocskait, ki eleinte Zrinyi eszméjének él és a ki Báthory Zsigmondot arra lelkesíti, hogy a török ellen harczoljon, Rudolf hibái arra szorítják, hogy a király ellen forduljon. A Bocskai lelkében átélt változás végbemegy a nemzet lelkében is. Míg a XVI. században a nemzet lelkesedése a török ellen harczoló hősök felé fordul, s míg ezen században a nemzet legjavát a pogány elleni harczok eszméje foglalkoztatja, a XVII. században ez már nincs így. Bocskai typusa váltja föl a Zrinyiek, a Dobók és Szondiak szerepét. Bethlen Gábor agyában megvillant ugyan az az eszme, hogy a törököt a magyar nemzet erejével és idegen segítséggel hazájából kiűzze. De ez a gondolat ellentétben volt saját multjával, a nemzet érzelmeivel és a világ akkori helyzetével. Hogyan számíthatott volna Bethlen a harminczéves háborúval elfoglalt királyra, a kinek mindeddig el-

keseredett és veszedelmes ellensége volt. Összeműködésük ellenfelek ravaszkodásaiból eredő kétes értékű és ideiglenes parallelactio lett volna, nem pedig becsületes szövetség és barátok lelkes harcza a közös czélokért.

A királyok nem szervezték a nemzetet, az a szervezet pedig, melyet nála az élet körülményeihez való önkéntelen alkalmazkodás teremtett, a deczentralizáczió jegyében történt. A vidék a központi hatalomra gyanus szemmel nézett. A támadásoknak kitett országrészek legtöbbnyire önvédelme szorultak. Erdély is czentrifugális erőt képviselt, főleg Bethlen és Rákóczi idejében.

Esterházy volt az első, a ki a nemzetet szervezni és erejét a király köré csoportosítva, a török ellen fordítani akarta. Zrinyi ugyanazon a nyomon haladt tovább. Mind a kettő azon van, hogy a nemzetet talpraállítsa és egyesítse. Esterházy Erdélyben olyan fejedelmet kiván, a ki a Keletnek pihentebb erejével a török ellen indul meg. Ezért ellensége Bethlennek és Rákóczinak, a kiktől ezt nem várhatja. Zrinyi ezt a politikát magáévá teszi. A törökre támaszkodó I. Rákóczi György ellen harczol, de II. Rákóczi Györgygyel szemben másként jár el, mert azt reményli, hogy megnyeri a maga eszméjének. A fiatal fejedelem kezdettől fogva engedelmetlen volt a török irányában. A szultán akarata ellen a Duna melletti tartományok ügyeibe avatkozik. Zrinyi lelkesedik e föllépésén és a nemzet felszabadulását Rákóczi Györgytől várja. Azon fárad, hogy megszerezze a király jóindulatát a fejedelem számára. Az összes magyar erőket a török ellen akarja fordítani. Még Rákóczinak szerencsétlen lengyelországi hadjárata után sem tesz le arról a reményéről, hogy Rákóczival együtt a török ellen indulhat. A fejedelem érdekében és a török ellen a Habsburgokat is harczba akarja vinni.

Zrinyi a nemzetet rendszeresen akarja szervezni. «Fegyver, fegyver, fegyver kivántatik és jó vitézi resolutio.» «A mi nemes szabadságunk az ég alatt sehun nincs, hanem Pannoniában. Ezért egész lelkünknek applicatióját, minden testünknek fáradtságát fordítanunk kell a mi utolsó veszélyünknek eltávolítására.» S van rá erőnk, csak tudjuk használni. «Soha muzulmán vér nagyobb folyásokkal nem folyt, mint a magyar kard miatt.» «De most messze estünk a régiektől.» «Csufsága lettünk a nemzetnek — ellenségünknek pedig prédájává.» Miért? kérdezi azzal a hazafisággal, a mely kiméletet nem ismer s a mely, mert mélységes és igaz s mert belátással párosul, nem hizeleg és soviniszta nem lehet. Mint századok mulva — igaz hazafiasságban a párja — Széchenyi István, ő is kemény birája nemzetének. Neki is annak a hibája fáj mindennél jobban, a kit leginkább szeret. Az idegen gyengéje hidegen hagyja, az ellenségé örömet okoz s csak saját vére bántja. Hizelgő mindig elég van. Az igaz hazafi kötelessége az, hogy igazat mondjon.

Zrinyi azt mondja, hogy «a magyar vitézség disciplinája meg nem tartásáért, a részegségért, a tunyaságért, az egymást gyülöletért és ezer ilyen vétkünkért szolgál».

«Én nem hízeleghetem.» «Megismervén magad, vesd ki ezt a mocskot lelkedből; reformáld vétkeidet, öltözzél igazságban, övedzzél erősséggel.»

A «mostani» nemesekről azt mondja: rossz a nevelésük: vagy henyélnek otthon, vagy beállnak egy magyar úr szolgálatába és ott «mit tanulnak? Innya; mit többet? Pompáskodni, egy mentét aranynyal megprémezni, pipeskedni, paripát futtatni, egyszóval esküdni, hazudni és semmi jót nem követni». «Senki sem tanul tudományokat, senki sem lesz zarándokká, hogy láthasson, tudhasson abból valamit hazájának szolgálni.»

Zrinyi tudatában van a nevelés fontosságának, a tanulás értékének, az utazás jelentőségének. Igazán egyetemleges szellem. Éles szeme végigjár a nemzet szervezetén és meglátja minden hibáját.

S kritikája, sajnos, megfelelt az igazságnak. A sok nyomor, a nagy szegénység, a felsőbb vezetésnek és a fegyelemnek hiánya, a reménytelenség mindenütt éreztette hatását. Mindezt már Esterházy is korholta.

A zsitvatoroki béke óta nem volt nagy háború a török ellen. A magyarok Bethlen óta más irányú nagyobb harczokat sem vívtak. Elszoktak tőlük. Vitéz, sőt hősies küzdelmek néha még folytak a török szakadatlan becsapásai következtében a Végeken, de egészben véve a nemzet és védereje bomladozott.

Zrinyi szigorú biró volt, de ítéletével a nemzetet nem teszi kislelkűvé, mert nagyra tartja ősi erényét s bízik javulásában. A jelent ostorozza, hogy a jövő méltó legyen a multhoz. Nemzedékének fáj, a mit róla mond, de bírálata nem fakad fajának kicsinyléséből s nem csüggeszti, hanem fokozza becsvágyát.

«Ámbár, mondja Zrínyi, «a mi magunk népét, a mint mostan vagyon, jól leábrázoltam,» mégis oltalmunkra «a magyart kivánom». «Csak javítsuk magunkat.»

Nem elég a lelkesedés, a vitézség, az egyesek erőfeszítése, új szervezet is kell. A veszély állandó lévén, Zrinyi belátja, hogy *csak állandó intézménynyel* lehet azt leküzdeni. «Nem elég az, hogy minden particulatus embernek legyen fegyvere házánál, noha ennek is úgy kell lenni, hanem hogy az *ország tartson egy armadát lábon készen,* a ki mindenfelé, *minden órában,* minden pillantásban, télen-nyáron *oda mehessen,* a hová a szükség kivánja. *Ez fundamentuma megmaradásunknak.*»

Nagy háború esetében azonban Zrinyi azt akarja, hogy

az egész nemzet fegyvert ragadjon és a kettős létszámra emelt *rendes sereg* központja, tanítója legyen a nemzeti nagy felkelésnek. *Az adja a tiszteket és az altiszteket.*

Ez a katonaság *álljon magyar vezérlet alatt.* Mivel azonban egyelőre *kevés a tanult magyar tiszt,* fogadjanak egy ideig idegeneket más nemzetből. «Nem szégyen attól tanulni, a ki többet tud; szégyen megkötni magát tudatlanságában s nem tanulni.» Utal a külföldre, a mely gyakran tett így. De ez csak átmenet legyen. «A hadi népet magyarból akarom csinálni.»

S legyen *vasfegyelem a seregben.* Ne féltse attól a magyar a *szabadságát.* Az a bajunk, «hogy a mi szabadságunkat annyira tágan értjük, hogy akármilyen hajducska nem örömest hagyja magát az ilyen disciplinába. Igaz, nincs a szabadságnál szebb dolog; de nincs semmi, a mi a világon az ő libertásukat jobban megtartsa, *mint a fegyelem.*»

A magyarban ma is meglevő hibát leplez le vele a XVII. század nagy gondolkozója.

S az új hadi törvény terjedjen ki az országra, Erdélyre is. «Mindnyájunknak kell, a kik magyarok, horvátok vagyunk, ebben concurrálnunk.»

S gondoskodjunk pénzről is. A király fizesse, mint eddig tette, a Végeket, de a derékhadakat maga a nemzet tartsa.

«A magyar nemzet nem olyan pénzes, mint egyéb más nemzetek. De a török, ha meghódítaná, találna ezüstöt, aranyat. Tehát vegyük elő mi is, mint ő tenné, a hol van, «ha az oltárról is», keressük elő ládáinkból mindnyájan. Hagyjunk békét egy sokáig a pompának s vendégségnek, a kerteknek s más haszontalan épületeknek, a prémes köntösnek, az ezüst kupának és más haszontalan czifraságnak».

Zrinyi nem barbár. Vára telve remek műtárgyakkal. De a nemzet önvédelmét fölébe helyezi minden másnak s habozás nélkül feláldozni kész érte azt is, a mit különben nagy becsben tart. «Reformáljuk magunkat elsőbben, kik elei vagyunk az országnak, azután az alattunk valókat».

Midőn sokan a nemesi előjogot az adó alól való mentességben keresik, Zrinyi a kötelesség odaadóbb teljesítésében és fokozott áldozatkészségben látja azoknak a hivatását, a kik «elei az országnak». Önmagukon kezdjék meg a javítást a hatalmasok, a kik rendesen másoktól várnak mindent.

Zrinyit, a ki jelleménél fogva is hűséges alattvaló, vallása és a török iránt érzett szenvedélyes gyűlölete is a királyhoz kapcsolja. Általában a rendnek, a fegyelemnek az embere. Gouvernementális szellemű. Jó király, mondja, helyrepótolja a szabadság sérelmét is. A királynak adót kell kapni, mert csak így felelhet meg kötelességének, mondta máskor. Nem frazeolog és hazafisága nem merül ki a kiváltságokért való ügyvédeskedésben. Gyakorlati politikus. Tudja, hogy előbb élnie kell a nemzetnek s csak azután élvezheti szabadságait. Ha valaki, ő volna képes a király és a nemzet között a harmoniát biztosítani. Egyénisége bűbája, neve fénye, kardja és tolla dicsősége alkalmatossá teszik arra, hogy magával ragadja a nemzet lelkét s megvan benne az akarat is arra, hogy a király leghűbb szolgája legyen.

Csak harczba kellene vinni, csak kellő munkát kellene számára megnyitni, a fejedelemnek csak magyar királynak kellene tudni lenni.

S e helyett mit csinálnak a bécsi kormányférfiak?

A nádori állásra Zrinyit, az ország legérdemesebb emberét, a leggazdagabb főurak egyikét, a legnépszerűbb daliát nem is jelölik. Zrinyi pedig kívánt nádor lenni.

A nagy ember jogos ambiciója hevíti. Csak mint nádor valósíthatja meg politikáját, gyakorolhat döntő befolyást a koronára és a nemzetre. Csak ekkor szervezhetné békében a háborúra a nemzetet. De beletörődik mellőzésébe. Azért kivánt első lenni, hogy használjon: sértett hiuságból sem fog tehát ártani. Kisebb állásban is annyi szolgálatot kíván tenni, a mennyit csak tehet. Csak azt kívánja, hogy a báni állásnak minél méltóbb betöltése és a határoknak sikeres védelme végett megfelelő eszközökkel lássák el. De ezt sem éri el.

Zrinyi megbocsátaná mellőzését, csak a nemzet érdekeit óvná meg a király. Ha a kormány az ország védelmét szivén hordaná és a török harczra szervezkednék, Zrinyi a nemzet egész erejét a király táborába tudná vinni.

De a mellőzött hazafi látja, hogy a munkát, a melyet nem bíztak reá, más sem végzi el és hogy a török garázdálkodásait tétlenül nézik.

A Rákóczi halálával megindult erdélyi lázadás végül mégis arra készteti a kormányt, hogy fölhagyjon tétlenségével. Montecuccolit Kemény fejedelem védelmére küldi. De hadjárata teljes kudarczczal végződik. Kemény Jánost a segély nem menti meg s a német hadak több kárt okoznak az országnak, mint az ellenségnek.

A török új támadásra készül, olyan nagy harczra, mint a minőt a zsitvatoroki béke óta nem indított meg. Zrinyi látja, hogy elkerülhetetlen a háború s hogy a király és a nemzet nem készülnek a leszámolás napjára. Azt hiszi, «kezdődik az utolsó romlás». «Úgy látom, minden veszély összeesküdt megnyomorodott hazánkra. Bécsben semmit sem végezhettek a magyar urak, mert oly rémülésben vagyon a szomszéd nemzetség is, hogy csaknem jobban van őnekik a biztatásra szükségük, hogysem minékünk, a kik elsők vagyunk a veszedelmekben.»

De ha veszni kell, mondja halálra kész elszántsággal, veszszünk «vitézül, magyari szívvel, ellenségünk kimondhatlan kárával». S az első akar lenni a halálban.

Midőn ősének, Szigetvár rettenthetetlen védőjének nagy tettét megírja, hősét eszményesíti. Vitéz kötelességteljesítésből, katonai büszkeségből eredő harczában költői képzelete szándékos önfeláldozást látott, azt a gondolatot, hogy vére kiengesztelje a haragvó Istent és megváltsa a kereszténységet és a magyarságot. A maga lelkét lehelte a vitézségben hozzá hasonló, de idealizmusban messze mögötte maradó szigetvári oligarchába. Képzeletének szép álmát most meg akarja valósítani.

«Azon vagyok, rajtam kezdjen a veszedelem.»

«Örömmel adok hálát az Istennek, ha én rajtam, a mint hire vagyon, kezdődik el az utolsó romlás.»

S Zrinyiben ez nem kérkedés. Nagysága abban van, hogy minden szava igaz s hogy azt, a mit mond, végre is akarja hajtani. Saját pénzén és a bécsi udvar engedelme nélkül várat épít a török határon és örökös támadásaival öntudatosan magára vonja az ellenség haragját. Egyik szomszéd basa figyelmezteti magatartása következményeire, mire ő azt feleli, hogy büszke lesz rá, ha a világ első hatalmával küzdve halhat meg. Az erők aránytalansága fokozza dicsőségét.

A tunya, gyáva és őt mellőző politika odáig juttatja Zrinyi hősi lelkét, hogy reménytől és hittől duzzadó szívéből eltünt a bizalom utolsó csilláma is s hogy a halálra szánta el magát.

«Olyan desperatióban vagyok, mint az oktalan állat», írja egyik barátjának.

Lelke nem jutott volna ebbe az állapotba, ha csupán az udvar hagyja el. Nemcsak tőle várta a nemzet védelmét; a nemzettől magától kivánta az erélyes küzdelmet.

Irtózatos tragikuma abból eredt, hogy várakozásának a nemzet sem felelt meg.

Nemzetétől hősies elhatározást, nagy áldozatokat kívánt. Ha mint nádor, a király tekintélyére támaszkodva, követeli a reformokat s a kormányok, a mint írja, a nemzetet, ha «akarata ellen is, régi jó állapotára fel igyekeznének emelni», akkor bizton sikert látott volna; mert akkor álmából a nemzetet bizton fölrázhatta volna. *De midőn a kormány fél a nemzet szervezésétől, magános ember nem képes a rendi társadalomnak mindig erős önzését legyőzni.* A központosítás, a fegyelmezés az államnak és a királynak buzgó közreműködésével is csak nehezen valósítható meg, e tényezők ellenére pedig egyáltalában kivihetetlen. Franciaországban és Poroszországban a nemzeti dynastia következetes munkája birta csak létrehozni azt a központosítást és azt a fegyelmet, a mely később ezen nemzetek erejévé vált és lehetővé tette XIV. Lajos és II. Frigyes diadalait. Nálunk semmi sem történt a nemzet erejének szervezése czéljából. Természetes tehát, hogy Zrinyi törekvései nem jártak sikerrel és hogy a nemzet *nem képes egységes erőt kifejteni.* Sem királya, sem nemzete nem használja ki a gondviselésnek Zrinyiben adott ritka ajándékát.

A nagy ember egymagában nem bír nagy korszakot alkotni. Ehhez hozzája méltó társadalom is kell és kitünő segítő társakra van szükség. Az olyan kornak, mint a Zrinyié, hiába van olyan fia, mint a milyen ő.

Az udvar politikája, a mely Zrinyit kétségbeejti, megrontja a nemzet hangulatát is. A protestánsok bizalmatlanok. S a Montecuccoli-féle erdélyi expedicziő kudarcza és a német hadak garázdálkodása még a katholikusokat is megijeszti. Mindenfelől sérelmek hangzanak föl, midőn vállvetett küzdelemre volna szükség. A mikor a török támadásra készül, a magyar pártok egymástól és királyuktól

félnek. Egységes vezetés hiányában az erők tehetetlenekké válnak és Zrinyi bárhová néz, szomorú jelenségeket lát. Csak Isten segíthetne még valamely csodával — írja. De miért tegye ezt, midőn «*egymást gyűlöljük* és csaknem mint az ebek vagyunk ... Mi, kik minden nyavalyánkban csak egymásra szánkat tátjuk s mindnyájan vagyunk rosszak és vétkesek ... Mi, az kik *mindenik a maga «privátumáért»* pattog ... a publikumért meg némul ... s örömest látjuk *felebarátunk házát égve* ... csak legyen annyi hasznunk benne, hogy *annál melegedhessünk fél óráig.*» «Mi», mondta az elkeseredett hős, «*fegyvert kezünkbe nem veszünk, hanem mint a szamarak nyögünk.*»

Az események gyors haladása felrázza Zrinyit tépelődéseiből. A török támadó hadjáratot indít (1663). Eleinte minden úgy történik, a hogyan Zrinyi elképzelte. A magyarság nem kel fel, mert a török a maga központi helyzetéből mindenkinek az otthonát veszélyezteti és senki sem bízik az országos védekezés sikerében. Az uralkodó békét akart. Számított is erre egészen az utolsó pillanatig és ennélfogva készületlen volt. Csak a nagyvezér hibájának köszönheti, nem pedig saját érdemének, hogy 1663-ban döntés még nem következik be, a mely pedig csak ellene történhetett volna meg. A nagyvezér ügyefogyottsága következtében Montecuccolinak és Zrinyinek különvált kis seregei meg nem semmisülnek s a törökök csak Érsekujvárig jutnak el. Zrinyi gyors és ügyes mozdulatokkal némi győzelmet arat és a magyar fegyverek fényét újra ragyogtatja; a német hadak pedig tétlenül töltik idejüket. Zrinyi Montecuccolit is támadásra akarja buzdítani, de hiába, Montecuccoli nem mozdul meg.

Montecuccoli az ügyes portyázáshoz nem értett s nem akarta gyenge hadát megosztva, ennek egy részét Zrinyire bízni, a kinek katonai képességeiben nem hitt és a kinek

személyes ellensége is volt. A két férfiút elvi ellentétek is szétválasztották. Montecuccoli doctrinair, az óvatos és biztos hadműveletek hive. Zrinyi a szakadatlan tevékenység és a gyorsaság barátja. Bízva magában és a magyar lovasságban, a magyar foglyok megmentéseért, a hazánkban szerzett zsákmány visszafoglalásáért, a megrettent nemzet bátorításáért merész támadásra hajlik. Rajongással szereti hazáját és ezért minden elmulasztott percz pokoli kínokat okoz neki. De nem így Montecuccoli. Ő nem érzi a nemzet fájdalmát, nem szereti a magyart, nem ragadja el a hév, a pogányon bosszút állani. A nemzet fölvillanyozásától semmit sem vár. Zrinyi vállalkozásának sikerében sem bízik. A «lehető» relativ fogalom. A mit Zrinyi el bír érni, az Montecuccolitól nem telik s a mit Zrinyi kigondol, azt Montecuccoli nem bírja végrehajtani s ezért feltétlenül rossznak tartja, ámbár csak nem neki való.

Zrinyi a szerencsétlen hadjárat után erős támadást tervez Eszék, a törökök hadműködési alapja felé. A délvidéki várakra és Alsó-Ausztriára támaszkodva, az ellenfélt a legérzékenyebb helyén sujtaná.

A töröknek javára vált központi helyzete, nekünk meg az a körülmény, hogy tág és átfogó hadműködési alapunk lévén, a töröknek magyarországi állását többfelől fenyegethettük és hátában támadhattuk meg. Zrinyi ezt a helyzetet hasznára akarja fordítani. Ha a téli pihenő közben hajtatnék végre a művelet, midőn az ellenség derékhada még távol van, akkor elfoglalhatjuk a Drávát és tavaszszal a magyarországi megszálló hadakkal való egyesülése előtt oly döntő csapást lehetne a törökre mérni, hogy az egész ország felszabadulhatna. Ha e hadjárat közben a Duna alsó részét el lehetne foglalni, egyetlenegy győzelem elvághatná a törököt Konstantinápolytól.

Valóban van valami napoleoni conceptió Zrinyi ezen

gondolatában. Emlékeztet azon tervre, a melyet minden kornak legnagyobb hadvezére végrehajtott, a midőn 1800-ban, fölhasználva hadműködési alapjának átfogó voltát, az osztrák hadakat nem elölről támadja meg, hanem az Alpeseken átkelve, jobbszárnyuk mögé kerül és Marengónál egy csapással nyeri meg az egész hadjáratot.

Montecuccolinak azonban az efféle terv nem volt tetszésére. Ő arcztámadást, Esztergomnak, Budának megvívását javasolja.

Zrinyinek mégis sikerül engedelmet kapni arra, hogy téli időben a maga tervének végrehajtására kisérletet tegyen. S szép eredményt ér el. A török főhidat lerombolja, több kisebb várat elfoglal, úgy hogy ha tavaszszal kellő támogatást kap, az ázsiai hadakat a Drávánál megverhette volna s ezzel a harczteret áthelyezhette volna a Balkán-félszigetre.

De ez elmarad. Zrinyi legalább Kanizsát akarná az ellenséges főerő megjelenése előtt elfoglalni. De a csapatok későn érkeznek és az udvari tanács azt a hibát követi el, hogy a várat támadó sereg vezéreit, Zrinyit, Hohenlohet és Strozzit egyenlő hatalommal ruházza fel. Egy akarat helyett három ellentétes akarat vezet. Czéltudatos és gyors akczió helyett minden mozdulatnál habozás és lassúság érezhető. Az egymásban nem bízó vezérek, az egymást gyűlölő katonák kudarczot vallanak. Megérkezik a török főhad. Zrinyi szembe akar vele szállni. Vezértársai ezt megakadályozzák és vissza kell vonulnia.

A török erre Zrinyivár alá megy. A nagy magyarnak ez egyéni alkotása volt a háború egyik ürügye. Most a török be akarja venni a várat és meg akarja törni a legveszélyesebb ellenségét, a kitől az utolsó évtizedben a legtöbbet szenvedett, a ki maga fölér egy országgal. Az ellenségnek Zrinyi megrontására irányuló buzgósága neki ke-

serves elégtételül szolgálhatott, mert a Montecuccolitól kicsinyelt vár fontos voltának a bizonyítéka.

Montecuccoli nemzetközi erős had élén szintén Zrinyivár alá érkezik, de semmit sem tesz ennek a megvédésére. Zrinyi kétségbeesve nézi, miként vész kárba annyi fáradsággal létrehozott munkája. Bécsbe megy panaszra. Az egész magyarság elkedvetlenedik. Mindenki rosszakaratot lát Montecuccoli magatartásában. A magyar és horvát hadak nagy része otthona födözésére haza indul. Eközben a török Szent-Gotthárdnál csatára kényszeríti a XIV. Lajos segélyhadaival megszaporodott kereszténveket és megveretik.

E csata forduló a magyar-török harczokban. A törökön kivívott első nagy győzelem Mátyás kora óta. De nem a magyar fegyverek győzelme. A harminczéves háborúban megaczélosodott keresztény fegyverek, a német és a franczia hadi erő, a tökéletesebb taktika diadala volt ez a már hanyatló erejű muzulmánok fölött.

Montecuccolié az a dicsőség, mely Kanizsáig csak a magyar hőst illette meg. Egyesegyedül neki jut az elismerés, a melyben pedig igazság szerint Zrinyivel osztozkodnia kellett volna, annak ellenére is, hogy a csatatéren nem volt jelen.

Montecuccoli a győzelmet vagy előbb is kivívhatta volna, ha Zrinyi szavára hallgatva, az ellenséget Zrinyivár előtt megtámadja, a mely esetben a magyar hadaknak és Zrinyinek is rész jutott volna a diadalból, vagy pedig a később kivívott győzelem lehetőségét Zrinyinek köszöni. Ha ugyanis igaza volt Montecuccolinak és a keresztény hadak nem voltak képesek a Montecuccoli szemeláttára ostromolt sánczokat megmenteni és ő, a mint mondja, a Mura völgyében nem állhatott csatát, ez esetben a tőle ócsárolt Zrinyivár mentette meg a hadjáratot, mert időt engedett és módot adott az erők egyesítésére.

Rosszakarat volt-e rugója az idegen főhadvezér magatartásának?

Mind a bécsi haditanács, mind ő sok hibát követtek el, de e hibák megegyeztek rendszerükkel és rosszindulat föltevése nélkül is megmagyarázhatók. Igy a késedelem, a ki nem elégítő felszerelés gyakran ismétlődik, még pedig olyan körülmények közt, melyek a szándékosság lehetőségét kizárják.

A későbbi idővesztegetést, lassúságot és mulasztást Montecuccoli egyénisége is érthetővé teszi. Elhatározása mellett sok katonai érv is szólott.

De a katonai okoknál mindenesetre még nyomósabbak voltak a politikaiak.

A háború a politikának a folytatása. Az államférfiaktól megszabott czél irányadó a hadvezérre nézve. Olyan hatalmi helyzetet kell teremtenie, a mely lehetővé teszi annak a czélnak az elérését, a melyet a politika kijelölt és a melyért a harcz folyik.

A császári kormány védeni akarta az örökös tartományokat és azokat a magyar várakat, a melyek ez országait fedezték. Magyarország fölmentésének és a török kiszorításának gondolatával nem foglalkozott. A háborút reákényszerítették. Nem öntudatos politikának volt az következménye, mint a minő a Zrinyié. A császári hadvezérnek ezért az volt a legfőbb föladata, hogy Ausztria számára megtartsa seregét. Míg ezt meg nem verik, a császári udvar mindig számíthatott olyan békére, a milyenre el volt készülve. Olyan várért, mint Érsekújvár vagy Zrinyivár, a melyeket a békeért minden perczben készek voltak odaadni, a sereget koczkára tenni hibának itélték volna. A bécsi rendszerbe nem vágott bele, elkerülhető csatát állni, A szentgotthardi csata is, a török támadás által kényszerítve, Ausztria védelmére vívatott. Az egész hadjáraton és

magán a döntő csatán is rajta van annak a politikának a bélyege, a melyet az udvar követett.

Zrinyi egyenes ellentétbe jut a legfelsőbb intencziókkal, holott Montecuccoli ezek szerint jár el. Ebben látom Zrinyinek és a magyar nemzetnek tragikumát.

Nem Montecuccoli rosszakarata, nem is fogyatkozásai okozták a legfőbb bajt, hanem az a körülmény, hogy *az uralkodó nem tudott magyar király lenni* és nem érezte azt, a mit a nemzet érzett.

Az eredendő bűn abban van, hogy a királynak Magyarország csak eszköz a Nyugat megvédésére, nem czél.

A lezajlott hadjárat érdekesen megvilágítja azt a nehézséget is, a melylyel a dynastiának uralma egész ideje alatt nálunk a hadügy terén meg kellett küzdenie.

Nemzetközi szövetségben álló, de különben egymástól független erőket kellett egy czélra fordítania.

Először külön parancsnokok alá helyezi a külön fajú csapatokat, ezzel azonban elenyészik az egységes vezetés előnye és vele a siker egyik fő feltétele. Az 1663-diki hadjárat ezért csunya kudarczczal végződik. Kanizsa ostroma meghiusul, mert több akarat egymást keresztezi.

Ezért más rendszerhez folyamodnak.

Az egységes vezérlet előnyeit jól ismerték e korban. A harminczéves háború idejében Gusztáv Adolf és utódai mindig biztosítják maguknak az uralmat a szövetséges protestáns hadak fölött. Midőn Wallenstein együtt működik a bajor fejedelemmel, kiköti magának a fővezetést. Zrinyi Miklós maga is hangoztatja az egységes vezetés szükségességét és előnyeit.

Az 1664-diki hadjáratban már egy vezére van az összes erőknek. De ez a kísérlet sem válik be.

Egymás ellen gyülölködő csapatokból a felső vezérlet egysége nem formált egymásért élő, egymásért halni kész

összetartó erőt. A hadi szerencse forgandó és a csapatok összességének nem mindig egyformán kedvezhet. Ha a vezér hibájából vagy e nélkül az egyik nemzet seregének sorsa rosszra fordul, a szándékosság gyanúja támad. S az a vezér, a kinek szívéhez közelebb áll katonáinak egyik része, mint a másik, a szerepek kiosztásakor önkéntelenül is részrehajlóvá válhatik. Minden különeredetű egységben megvan a hajlandóság a maga dicsőségét keresni, még a közös czél rovására is. A fegyelmezetlenségnek, az egyének összeütközésének esete fajok harczává fejlődhetik. E hadjárat lefolyása alatt Nádasdy ellentétbe jut Zrinyivel, úgy mint Hohenlohe is; de a két eset hatása nem egyenlő. Az egyik személyes ügy marad, a másik a nemzet ügyévé lesz. Az egyik bosszantó és addig árt, míg közvetlen következményei hatnak; a másik az együtt küzdő két fajnak egymáshoz való bizalmát állandóan megrontja.

Montecuccoli habozását és elkövetett hibáit ellenséges indulatnak tulajdonítja a magyarság.

A mód pedig, a melylyel Zrinyivel elbánt, az egész magyar nemzetet sérti és lehangolja.

A bécsi politikának már ez oknál fogva is régi czélja volt a különféle eredetű katonaságot már béke idején lehetőleg egységessé alakitani. I. Ferdinánd idejétől fogva folyton idegen vezérek alá akarták helyezni a magyar katonákat is. Az egész katonai adminisztrácziót Bécsben központosították. A magyar hadnak erővel teljes kifejlődését, a melyet Zrinyi tervezett, a dynastia sohasem. pártfogolta

De ha ebben czélt is ért, még sem birta a magyar haderőt az idegen haderővel egybeolvasztani.

A nemzeti ellenállás a magyar csapatok önálló jellegét mégis megvédte. A zsitvatoroki békével végződő hosszú háborúban is a magyar országgyűléstől megajánlott seregek

idegen fővezérlet ellenére nemzeti vonásukat megtartották. A reá következő béke idején is mindig voltak magyar parancsnokok alatt szolgáló magyar csapatok.

S most Zrinyi és néhány társa olyan fennen lobogtatták a magyar vitézség zászlaját, hogy őket mellőzni és egyszerűen az idegen seregek közé beosztani kivihetetlennek látszott.

A nemesi fölkelést 1664 ben idegen vezér alá akarják helyezni, de ezen terv ellen Wesselényi olyan ellenállást fejt ki, hogy az egész fölkelés elkésik.

A hadvezetőség tehát azon föladat előtt áll, hogy a külön nemzeti önérzettel és önálló szervezettel biró seregeket és az egymástól idegenkedő vezéreket összeműködésre birja.

Mivel a külön csapatokat a pajtásság szelleme sem hatotta át s mivel a dynastiának nem sikerült elérnie, hogy a jogara alatt élő nemzetek egymáshoz közeledjenek, vagy hogy közös dynastikus gondolatban, közös nagy czélok szolgálatában egyesüljenek; mivel ezzel ellenkezőleg a nem magyar csapatokat gyakran a magyarok ellen fordította s így az idegen katona fogalma nálunk gyűlölet tárgyává vált: a hadvezetőség nem bírt hivatásának megfelelni.

A dynastia a mai napig sem bírta azokat a nehézségeket teljesen legyőzni, a melyeket az imént ecseteltem. A mai napig sem sikerült neki a katonai erőnek *azon maximumára* szert tenni, a mely népeitől kitelik. *Ezt csak akkor fogja elérni, ha a nemzeti érzést, a nemzeti szellemet, a nemzeti jelleget a mainál nagyobb mértékben fogja a hadseregben meghonosítani* s e mellett a szervezet egységét, az esprit de corpst és a rendes együttműködésben kifejlődő szokásokat föntartja. Olyan politikát kell érvényre juttatni, hogy a *közös uralkodóház iránt érzett benső szeretet és ragaszkodás* államainak *társadalmát is áthassa* és

ez a nemzet *lelkével* összhangzó érzés lehessen a hadseregben *az egyik összetartó erő.*

De térjünk vissza a gyászos események rajzára.

Az a szerencsétlen politika, mely a hadjárat dicstelen végét okozta volna, ha a török merészsége nem kényszeríti Montecuccolit döntő mérkőzésre, a győzelmet is megfosztotta gyümölcsétől.

Az udvar békét akart, nem pedig hódítást és ezért a keresztény fegyverek felsőbbségét nem aknázza ki. A hadjáratot meglepő béke zárja be. Érsekujvárt, Nagyváradot török kézen hagyják és Zerinvár romban marad. A magyar határ kedvezőtlenebb alakot ölt a győzelem után, mint a milyent a háború előtt mutatott.

Mi volt ennek a politikai hibának, sőt tulzás nélkül mondhatjuk, mi volt ennek a bűnnek az indító oka?

Az udvar teljesen közömbös a magyar nemzet sérelmei iránt. Bethlen Gábor és Rákóczi György nemzetének az ereje inkább aggodalmat, mint bizalmat ébresz. benne. Nem látja, hogy milyen könnyű volna a nemzetet magához kapcsolnia. Nem érti meg, hogy a magyar nemzetnek állandó hűségét alapítaná meg, ha Esterházy Miklós vagy Zrinyi Miklós tanácsát követve, nem folytatna olyan politikát, a mely hiveit nálunk lehetetlen helyzetbe sodorja, mert elszigeteli őket a nemzettől s azt idézi elő, hogy népszerűséget csak az ellenzéki politikusok érhetnek el.

Nem ismeri föl azt a hatalmat, melyet a magyar nemzettől szerezhetne, ha élére állna, ha megbecsülné és ősi földjét számára visszahódítaná.

Porcia, a bécsi miniszter, a franczia követtel szemben a békekötés odiumát a magyarokra hárítja. Szerinte azért kellett békét kötni, mert a magyar nemzet, a mely akarta a háborút, a császár seregeit eléggé nem segítette.

Sajnos, tény, hogy a magyarok nem feszítették meg

erejöket. De azért nem kellett békét kötni. Ha a győzelem után a császár bizalma Zrinyi állását megerősíti, ő mindenesetre képes lett volna a magyar nemzetet mozgósítani. A császártól függött, hogy több erőt állítsunk ki. Bánni kellett velünk tudni. Mielőtt Porcia a magyarokat elitélte, lelkiismerete előtt azt a kérdést kellett volna felvetnie, megtette-e a királyi kormány mindazt, a mi alkalmatos arra, hogy a nemzet szivébe bátorságot leheljen? Törekedett-e hathatós fegyvert adni kezébe? Akarta-e szervezni erejét? Legkitünőbb férfiait ellátta-e valóságos hatalommal? Mutatta-e azt a szándékát, hogy az ország területét komolyan megvédi? Nem keltette-e azt a hitet, hogy csupán az örökös tartományokat kivánja megóvni és hogy Magyarország sorsával vajmi keveset törődik?

A császár vezető minisztere, Porcia, a franczia követtel szemben azzal is igyekezett a béke megkötését igazolni, hogy utána könnyebb lesz minket hűségünkben megtartani. Ez már komolyabb ok volt. A bécsi kormány magatartásának egyik indoka valóban a tőlünk való félelem volt. De csak egyik.

A béke megkötésének másik oka a franczia király ellen érzett bizalmatlanság volt. Leopold már kezdetben sem fogadta örömmel a franczia király segítségét és tőle mennél előbb szabadulni kivánt. A franczia hadak vitézsége, a franczia vezéreknek a magyar nagyok iránt tanusított előzékeny modora, a franczia-magyar fegyverbarátság benne féltékenységet keltenek. A francziák Zrinyinek udvarolnak és maguk iránt mindenfelé rokonszenvet ébresztenek, míg a császár katonái uruk ellenségeinek számát szaporítják.

Mindez nyugtalanítja Leopoldot. Az az aggodalom támad benne, hogy a háború folytatásával oly nemzetet erősíthetne meg, mely elégedetlen és megbízhatatlan marad

s támaszát majd az ő nagy versenytársában, az úgy is tulságosan hatalmas franczia királyban keresi.

Úgy tetszik, hogy a Porta is hasznára akarja fordítani a császár bizalmatlanságát a magyarok ellen. Török részről azt mondják egy császári követnek, hogy a magyarok ellenségei uruknak s hogy ez jól tenné, ha németeket vitetne a végvárakba. A török eddig Szapolyaiban, később Bocskaiban, Bethlenben és Rákócziban segítségre talált. Most azonban Apafi semmit sem tett érdekei előmozdítására. A nagyvezér parancsára felhívást intézett ugyan a nemzethez, de az visszhang nélkül maradt. A török neheztelt reánk, mert hivei maradtunk a királynak, a király meg azért duzzogott, mert nem harczoltunk eléggé lelkesen mellette. A török a Zrinyiekért bosszankodott a nemzetre, a király meg a társadalom zömének lanyhaságáért megfeledkezik Zrinyi érdemeiről.

Ezt a helyzetet a bécsi kormány arra használta föl, hogy a törökkel magyarországi politikáját megváltoztassa. Az udvar a törököt arra akarja reávenni, hogy ne törődjék a magyarok ügyeivel és ne védje meg őket, mint előbb tette. S ezzel az udvar többet is érhetett el, mint a háború folytatásával. Ha a török szabad kezet enged neki a magyarral szemben, a császár javára módosul a hatalmi viszony Magyarországban s könnyen boldogulhat velünk.

A török-magyar szövetség megszünése módot ad a bécsi udvarnak arra, hogy Magyarországgal külön végezzen s csak akkor forduljon a török ellen, a mikor már Magyarországban kormányzati rendszerét végleg megerősítette. Erdélytől már nem volt tartani valója. Ha a török sem védi többé, akkor könnyűvé válik az elbánás a kormányzata alatt élő nemzet e töredékével. S az udvar részben czélt ér. A török, egyidőre legalább, a magyarországi állapotok iránt közömbössé lett.

A Habsburgokat őseink azért emelték a trónra, mert hathatós védelmet vártak tőlük. Már I. Ferdinánd azzal érvel maga mellett, hogy az országot a török veszélytől megmenti. Ezóta is minden királyunk megigéri, hogy az országot, a mint teheti, fölszabadítja.

A vasvári béke óta úgy látszik, hogy e remény hiu volt. Már a háború közben az a gyanú támad, hogy a császári hadak nem akarják Magyarországot a pogány járma alól fölszabadítani. A békekötés meggyőződéssé érleli ezt a hitet. A szerencse változó. Mikor ismétlődik az a kedvező pillanat, a melyet most elszalasztottak? S mit ér a fegyverek szerencséje, ha nincs meg a jóakarat annak felhasználására? Eddig azt lehetett hinni, hogy a Habsburgokat a cselekvéstől helyzetük nehézségei tartják vissza. Most jóakaratukban is kételkedni kellett.

A vasvári béke tehát azt a gondolatot kelti a nemzetben, hogy ötnegyed századig téves úton járt, s hogy a dynastia, mely a magyarok alkotmányát veszélyeztette, az ország épségét sem akarja helyreállítani.

A nemzet úgy látja, hogy tervszerű merénylet készült ellene. Meg van győződve, hogy ura a magyarok természetes ellenségével az ő rovásukra megalkuszik. Hiszen már erre is volt præczedens, midőn a nemzet II. Mátyás idejében a magyar katonaság lefegyverzésének tervével állott szemben.

Még a velenczei követ is valószinűnek tartja, hogy a két császár a magyarok rovására titkos pontokban megegyezett. Ilyféle megállapodás a mai napig nem jutott nyilvánosságra. Valószinűnek tartom, hogy nem is jött létre. De érthető a gyanu. Rettenetes, hogy megfogamzott és hogy elterjedhetett. Lesujtó kritikája ez az eddig követett kormányzati rendszernek.

Különben a nyilvánvaló tény maga is elégséges volt a legnagyobb fölháborodás és aggodalom keltésére.

A nemzet tehát joggal elégedetlen és joggal veszti el akkor reményét, a mikor legádázabb ellenségét a király először győzi le.

Ha a király bizalommal fordul a nemzethez és ezt talpra állítani segíti, s ha másfelől a nemzet összeszedi összes erejét és még béke idejében szerveződik, a közös erővel kivívott győzelem áldás lett volna mind a két félnek. Az országnak egy nagy részét vissza lehetett volna hódítani s a közös siker és a közösen teljesített kötelesség záloga lehetett volna a harmóniának, ez pedig még nagyobb erőhöz juttatta volna a nemzetet és királyát is, mint a terület megnövekedése.

De mivel sem a király, sem a nemzet nem lépett reá arra az útra, a melyet Zrinyi nekik kijelölt, még a győzelem sem hoz szerencsét egyik félnek sem.

A nemzetnek a nélküle kivívott diadal semmit sem ér. Meghasonolva önmagával és királyával, vészes események küszöbére jutott.

S mit nyert vele a király? Birodalmát nem öregbítette. Mivel nem bízik a nemzetben, melynek országában a háború folyt, szerencséjét nem meri kizsákmányolni. S a nemzet elidegenedik tőle. Igaz, hogy ezentúl könnyebb lesz az udvarra nézve a régi politika folytatása; de mivel ez hibás alapokon nyugszik, nagyon kérdéses, származik-e belőle valódi haszon?

Lelhet-e a király valódi előnyt nemzetének nyomorúságában?

Minden ütőkártya a kormánynak volt a kezében. A nemzet égett a vágytól, hogy harczoljon a törökkel. Magatartása kielégítő volt. A török offenziva idejében sincs a hűtlenségnek nyoma. A király és a nemzet között egy nagy ember közvetíthetett, a ki képes lett volna, a mult emlékeit háttérbe szorítva, a fölszabadítás magasztos ügyé-

nek az egész nemzetet megnyerni és a ki lelke egész erejét e föladatnak kívánta szentelni. Az első győzelmek után a kereszténység zászlajához még Apafi is csatlakozott volna. II. Rákóczi György rémes tragédiája következményeivel együtt a törököt Erdélylyel is megutáltatta. S ha nem kell a magyarok elégedetlenségével számolnia, XIV. Lajos segítsége is csodásan kedvező szerencsévé vált volna. Ellenségük vére a Habsburgoknak nagy területet és dicsőséget szerzett volna.

Kis emberek nagy alkalmat szalasztottak el, olyant, a mely többé nem tért vissza. Az első nagy sikert olyan perczekben vívták ki, a mikor a nemzetet nagy fia segítségével teljesen meg lehetett volna nyerni. Ha a dynastia fegyvert ad a nemzet kezébe és bebizonyítja, hogy fölszabadítását igazán szívén hordja, a Zrinyiek és a Szondiak gondolkodását ébresztheti föl és teheti általánossá.

Ha helyes politikát követnek, megoldhatták volna a magyar kérdést, így pedig, elszalasztva a jó alkalmat, elmérgesítették azt és súlyos válságok egész sorát idéztek föl.

V. FEJEZET.

A WESSELÉNYI-FÉLE ÖSSZEESKÜVÉS ÉS KÖVETKEZMÉNYEI.

A vasvári béke félszázados szomorú viszálynak a kiinduló pontja (1664—1711).

Az eseményeknek olyan folyamata indul meg, a melyben egy baj a másikat szüli, a melyben egymást váltják fel az abszolutizmus kisérletei és a véres szabadságharczok.

E szomorú korban a Habsburgok mesés sikereket érnek el. Hadaik a Rajnánál, Olaszországban, Belgiumban dicsőséget aratnak, Magyarországban győzelmet vívnak ki és uruk számára új országot hódítanak meg. Ugyanekkor a magyar hősies tudott lenni és szivós életerejűnek bizonyult. Nagy emberek küzdenek mind a két táborban. Badeni Lajos, Lotharingiai Károly, Eugén herczeg, Széchenyi Pál, Thököly, II. Rákóczi Ferencz és Bercsényi neve ékesíti e kor történetét. Ha egymást megérti és összefog a nemzet és a király, rájuk nézve nagy idők következtek volna be. A dynastia a Kelet uralkodó hatalmává válhatik, vagy a Nyugaton a francziát visszaszoríthatja és talán németbirodalombeli állását is megtarthatja, ha akkor, a mikor hatalmas szövetségesei és kitünő katonái vannak, a nemzettel békében él. Magyarország fejlődése biztos alapokra helyezkedik, ha területével együtt visszaszerzi királya jóakaratát is. Mivel azonban éppen ezen korban támad a király és a nemzet között a leghevesebb összeütközés, a

ritka szerencse és mindkét fél ritka érdemei ellenére csak féleredményt lehetett elérni. A siker mindegyik tényezőre nézve csekélyebb, mint a milyen lehetne, ha meg tudták volna óvni a belső békét. A Habsburg-dynastia a bukás szélén van. S győzelme nem szolgál arra, hogy teljesen megnyerje és kielégítse azt a nemzetet, a mely a fejedelem erejének egyik forrása. A Duna völgyének első hatalmává lesz ugyan, de nem bírja az egész régi Magyarországot visszahódítani és nem bírja a Balkán-félsziget fejlődését irányítani. Ki nem használja azt az időt, a mikor még ő volt fő reménye a keleti kereszténységnek. Nemsokára az orosz fog előtérbe lépni és a Habsburgok nem szerezhetik meg azt a hatalmat, a melyet a XVII. században maguknak biztosíthattak volna. A franczia király győzelmes előnyomulását visszaszorítják ugyan, de a spanyol ág örökségének tetemes részét elveszítik és a német birodalomban támadó versenytársaik megerősödését kénytelenek eltűrni, sőt elő is mozdítani. A nemzet föntartja ugyan a maga létét, de nem erősödik meg úgy, a hogyan tehette volna és annyira, a mennyire szomszédaink meggyarapodtak, a minek következményeit még ma is érzi és érzi a velünk kibékült király is. A sok viszály emléke ma is eleven közöttünk, s nálunk a dynastia- és az osztrák-ellenes hangulatot, Ausztriában és az udvarnál a magyar-ellenes politika felülkerekedésének esélyeit növeli.

Ennek a nagy tragédiának, — a mely a szatmári békében nyeri befejezését, — első felvonása, a vasvári békére következett magyar összeesküvés, reánk nézve talán a legszomorúbb, mert a legszégyenletesebb.

A nemzet azt hiszi, hogy királya végképpen meg akarja törni s hogy e végből fő ellenségével, a törökkel megegyezésre is jutott. Tényleg, úgy tetszik legalább, a törökkel megállapodás a magyarok rovására létre nem jött, s

nem volt meg a bécsi kormánynak az az eltökélt szándéka sem, hogy abszolutisztikus kormányzatot alapít meg. I. Leopold magatartását ez időben inkább a félelem, mint a merész koczkázat, jellemezte.

A látszat azonban rosszat sejtetett és a forradalmat a biztosan tudott valóság is megokolttá tette.

A király a szentgotthardi győzelmet nem használja ki. A nemzettel szemben vállalt kötelezettségeit nem teljesíti. Az országnak I. Ferdinánd óta annyiszor megigért felszabadítása helyett olyan hatalmi helyzetet akar teremteni, a mely lehetővé tegye, hogy a Bocskai óta újra megerősített önálló magyar kormányzatot és a vallás szabadságát hátraszorítsa és hogy a császári kormányzatnak és a katholicizmusnak uralmát a fegyveres ellenállás veszélye nélkül biztosíthassa.

Kétségtelen tehát, hogy a nemzet bizalmatlansága és rettegése igazolt volt.

Ez a jogosult és általános elégedetlenség forradalmi gondolatokban és tervekben nyilatkozott meg.

A politikai helyzet pedig a nemzetnek a legkevésbbé sem kedvezett. XIV. Lajos békét tartott a császárral s nem volt kedve, vele miattunk harczba keveredni. Kezében akarta tartani a gyutacsot, hogy ellensége házát szükség esetében Párizsból lángba borítsa. Ezért biztatta a magyar elégedetleneket; de nem tett értük semmit. Esetleg hasznos diversio lehetett reá nézve a Magyarországban támadó zavar; de a nemzetünkre való tekintetnek nem volt meg az a súlya, hogy magatartását eldöntse. Politikája sikerének eshetőségét a magyaroknak várt felkelése nem fokozta annyira, hogy elhatározásait érdekeinkhez alkalmazza. Abban a helyzetben akart lenni, hogy szükség esetében a magyarokat harczra birhassa, de maga nem akart a magyarok kedvéért háborut kezdeni.

A török pedig egészen magyarellenes volt. A magyar szabadságok megvédésére kisujját sem mozdította meg Corrupt tisztviselői közölték Bécscsel a magyaroknak minden ajánlatát és tervét. Támogatására számítani hiú ábránd volt.

Erdély II. Rákóczi György bukása óta nem bir többé erőre szert tenni. Azontúl is mindig részt vesz a magyar nemzet életében és ennek becses részét alkotja, de vezető szerepre, Bocskai- és Bethlen-féle politikára, többé nem alkalmatos. S most a porta eltiltja a magyar mozgalomban való részvételtől.

Szerencsétlenségünkre Zrinyi is meghalt s vele sírba szállt hosszú időre az utolsó valóban nagy magyar. Ha él, talán nem tör ki a lázadás s ha kitör, nem ért volna olyan szégyenletes véget, mint így.

Ha Zrinyi nem is menthette volna meg a nemzetet attól a nehéz helyzettől, a melyben volt és ha nem is lett volna képes benne azt a heroikus áldozatkészséget fölkelteni, a melyre szükség lett volna, a nemzetet a Wesselényi-félę összeütközés csúfos kudarczától megóvhatta volna.

A döntő események bekövetkezte előtt Lippay az érsek és Wesselényi a nádor is elhal, pedig ezek tágasabb látóköre, már kielégített becsvágya, valamint elismertebb tekintélye a válság folyamatát talán helyesebb mederbe birta volna terelni. Így azonban rossz időben, teljesen magunkra hagyva, tört ki a Wesselényi néven elnevezett lázadás.

Ha Zrinyi példája azt bizonyítja, hogy a nagy ember egymaga nem pótolhatja kora fogyatkozásait, a Wesselényi-féle összeesküvés tanulság arra, hogy milyen szégyenletes katasztrófák támadhatnak, ha senki sincs, a ki kiemelkedik a mindennapiság köréből és a középszerűség önmagára van hagyva.

A forradalmak ethikája nemcsak azt követeli meg, hogy életbevágó érdekek megvédését czélozzák és hogy az

elégedetlenség jogosult legyen, hanem azt is, hogy a forradalom sikere valószinű legyen. A polgárháború és a hűségnek és kötelességnek megszegése erkölcsi rossz s rendesen irtóztató anyagi kárral, óriási koczkázattal jár. A ki ilyen vállalatba sodorja nemzetét, midőn ennek még van veszíteni valója, az elképzelhető legsúlyosabb felelősséggel terheli meg lelkét és a legszigorúbb birálatot provokálja.

Azok a nagy urak, a kik a vasvári béke után a nemzetet vezették, a birálatot nem állják ki, mozgalmuk meggondolatlan volt, mert nem voltak meg a siker alapfeltételei s mert azt a nehéz és fontos ügyet, a melyre vállalkoztak, silányul és könnyelműen kezelték. Sérelme a nemzetnek elég volt; legfontosabb életkérdéseiben nélküle és ellene döntöttek. Az ellenállásnak megvolt az erkölcsi jogosultsága. Nem is abban volt a hiba, hogy a magyarok fegyverhez akartak folyamodni, hanem abban, hogy ezt rossz időben és a felelősség kellő érzete nélkül tették.

A vasvári béke után megindult mozgalom gyászos bukással végződött, mert vezérei sem arra nem voltak képesek, hogy erélylyel cselekedjenek, sem pedig arra, hogy kellő időben leszereljenek.

A vezérletben egység és következetesség sem volt.

Nagy körben beszélték meg azt, a mit csak titkosan lehet előkészíteni. Folytonosan tanácskoztak és szövetséget kötöttek egymással, a helyett, hogy bármit is tettek volna. Hűséget esküdtek egymásnak s lelkükben egymás ellen irigység és gyűlölet lakozott. Ellentétes politikai felfogások és egyéni érdekek még azt a kis erőt is megosztották, melylyel a nemzet rendelkezett. Az egyik a törökre akart támaszkodni, a másik, a ki gyűlölte a pogányt, a francziára, a harmadik a lengyelre, holott egyikre sem lehetett számítani, hanem vagy nem kellett volna fegyvert ragadni, vagy önmagukban kellett volna bizakodniok. Az

egyik Apafi segítségében hitt, a másik Apafit meg akarta buktatni és ezzel az ügy ellenségévé tette. A felsőmagyarországi protestánsok, a mozgalom legőszintébb hivei, féltek azoktól a katholikus nagy uraktól, a kik őket ez ideig vallásuk miatt üldözték, most pedig vezetőik akartak lenni, mint Nádasdy és II. Rákóczi György fejedelem fia, I. Ferencz. S a vezérek hazafias alapgondolatuk mellett önző célokat követtek és egymásban nem bíztak. Zrinyi Péter, az állhatatlan lelkű, könnyelmű ember, a ki csak vitézségben hasonlított bátyjához, Miklóshoz, horvát fejedelemségről álmodozott s azt remélte, hogy vejét, Rákóczit Erdély és Felső-Magyarország urává teheti. Nádasdy nádor kivánt lenni és ezért az ellenzékhez közeledett, de az udvarral sem akart összetűzni. Thököly István részeges és léha ember volt. Rákóczi ingatag lelkű, a ki majd vakbuzgó katholikus anyjának, majd apósának, Zrinyinek, befolyása alatt állván, a forradalom és a hűség között ingadozott. A fiatal és tapasztalatlan Frangepánt hiúsága irányította. Hogy teljes legyen a nagy nevek sora, e szomorú válságban még egy Bocskai is szerepelt, de nem emelkedett a középszerűség fölé. Kiváló férfiak utódai, kiválóak elődei, maguk méltatlanok fényes nevükköz, nagy rangjukhoz és tekintélyükhöz, gyászos kudarcz felé rohannak.

Még mielőtt tettre kerül a dolog, tervüket önmaguk árulják el.

Mindegyikük látta a nehézségeket, a melyek útjukban állottak; egyikükben sem volt az a hősies elszántság, mely meggondolatlan vállalkozásuknak némi mentségéül szolgálhatott volna; a vész perczeiben mindegyikük társainak rovására a maga javára gondolt. Midőn már késő volt a megbánás és a kitűzött czél felé kellett volna haladni, a harczból visszariadtak és azt a békét kivánták, a melyet oly könnyű lett volna meg nem zavarni, de most már alig

lehetett visszaszerezni teljes megalázás és a megsemmisülés veszélye nélkül.

Komoly ember jól megfontolja elhatározását, mielőtt végrehajtására megteszi az első lepést, ekkor azonban habozás nélkül cselekszik. A mieink tett közben ingadoznak. A mit könnyelműen elhatároztak, tekintet nélkül arra, hogy a nemzetközi helyzet nem kedvezett vállalkozásuknak, tekintet nélkül arra, hogy a nemzet ereje szervezve nem volt és a harcz feltételei, pénz és katona hiányzottak, azt, a mit vakmerően kezdettek meg, félénken hajtják végre.

Fekete, majd Barkóczy önzésből kezdik meg az árulkodást, a melyet a fővezérek folytatnak. Zrinyi Péter és Wesselényinek az özvegye, Széchy Mária, saját büntetlenségük biztosítása végett az összeesküvést felderítik. Követi a példát Nádasdy, a ki az árulást már korábban is megkezdte, a kit azonban Bécsben nem vettek komolyan. Most apróra megvall mindent, bocsánatot kér mindenért és hűséget fogad.

Zrinyi azonban a vészes játékot, a melyre maga is figyelmeztette a kormányt, hihetetlen elvakultsággal folytatja. Vakon bízik a törökökben, a kiknek ezelőtt soha sem hitt, a kiknek mindig esküdt ellensége volt s a kik most reá gyanakodnak. A harczot világos igéret és szerződés nélkül, üres biztatásra kezdi meg, holott kellő biztosítékot szerződés sem nyújtott volna neki. Ő, a kinek összes birtokai az osztrák hatalom keze ügyében vannak, megbocsáthatatlan könnyelműséggel kitűzi a lázadás zászlaját, ámbár Nádasdy már végleg elhagyta az összeesküvőket és világossá vált, hogy a törökre sem számíthatni.

S alig tette meg a felkelésre vezető első lépéseket, újra habozni kezd. Gyors cselekedet, erélyes támadás helyett alkudozásba bocsátkozik. Menthetetlen tette a felső-

vidéket is magával ragadja. Itt is elterjed az a dőre remény, hogy a török segítségünkre jön s Zrinyit az északkeleti vármegyék vesztébe követik.

Az illuziókon alapuló bátorság az illuziókkal együtt szokott elillanni. Igy történt Zrinyivel és a felső-vidékkel is. A végső perczben is észlelhetni a széthúzást és az egész mozgalom szervezeti baját. Midőn a katholikus Zrinyi jeladására Felső-Magyarországnak meg kellene indulnia, itt kitör a katholiczizmus ellen érzett gyűlölet. Debreczenben azt mondják, hogy az egész csak «pápista practica». Ung megyében a katholikusokat pribékeknek nevezik, a kiket le kell ütni, ha nem lesznek kálvinistákká.

Gyors és csufos véget ér tehát az egész összeesküvés. Bécs könnyű diadalt arat. A szerencsétlen forradalmárok egyenként szaladtak be a csapdákba, melyeket saját figyelmeztetésük következtében ellenségük elhelyezett. Saját társaiknak ásták a vermet azon czélból, hogy maguk menekedhessenek s maguk estek bele. Csak sülyedő korban volt lehetséges ez az egész történet.

A nemzet lelkét oligarchikus önzés és felekezeti szellemmel vegyes szenvedélyes pártoskodás megmérgezték. Corvin Mátyás király halála óta majdnem kétszáz éven át szerencsétlen volt a nemzet sorsa. Olyan kormányzásban, mely növelte volna erkölcsi érzését és fejlesztette volna műveltségét és vagyonosságát, csak elvétve, csak egyes vidékei részesültek. A mohácsi vész óta a nemzet nem élt közös állami életet. Az érzelmeknek egészséges és összhangzatos fejlődését a királynak és a nemzetnek állandó ellentéte megakasztotta. A kötelesség útjai homályosak voltak és ellentétbe jutottak egymással. A magyar neki nem tetsző és önérzetét sértő szövetségekben volt kénytelen élni, akár labancz volt, akár kurucz. Melyik párt politikája felelt meg e szomorú korban a nemzet ön-

érzetének, melyiknek nem lehetett megalázkodást szemére vetni? Minden pártnak volt mit restelnie. Az egyik pártnak hazafias büszkeségét, magyar érzését bántotta, hogy azt a királyt szolgálta, a ki nem egy törvényünket sértette meg s a ki a magyart nem értette, a kire távolléte miatt minden rosszat reá lehetett fogni, a kit rendesen a legrosszabb akarattal vádoltak, s a ki irántunk igaz jóakaratot és áldozatkészséget vajmi ritkán tanusított. A másik párt lelkesedését pedig az lohasztotta, hogy meg kellett tagadni a szolidarítást a keresztény világgal, a melynek előharczosa volt a magyar nemzet századokig, hogy meghajlott a muzulmánok előtt, a kik ellen való harcz volt a legszebb nemzeti tradicziő s hogy Szent István koronájának viselője iránt sokszor hűtlennek kellett lennie. Mindegyik párt hűséget tartozott idegeneknek igérni a nélkül, hogy meg lett volna az, a mi az engedelmesség kötelékét megnemesíti, a benső érzelem és a közös czél.

S míg homályos és ellenszenves volt a kötelesség útja, az önérdek mindenkiben csalhatatlan és nagy súlyú szavakkal szólalt meg. Életbevágó jelentőségű következményekkel járhatott mindenkire nézve magatartása. A legrövidebb idő alatt sokat nyerhetett és mindent elveszíthetett. A hatalmasok, valódi rendet tartó és törvényt tisztelő kormány nem létében, sokat várhattak a sorstól és sokat merhettek. Ők és vidékük magukra voltak hagyva, török, tatár, német, labancz és kurucz pusztításainak kitéve. Magukat kellett megoltalmazniok, tehát magukra gondoltak. Kevés hasznot vártak magukra nézve a közerőtől s azért a közérdeket kevésre is becsülték. A deczentralizáczió a vidéki partikularizmusnak és az egyéni egoizmusnak kifejlesztéséig izmosodott meg. Minden vidék, minden egyén önmagát volt kénytelen megvédeni és ezért első sorban önmagára gondolt.

Az önérdek a különféle jellemekre és a különböző helyzetekben élő emberekre különbözően hatott. A kik ma is kuruczok, nagyrészt azt hiszik, hogy önző szándék csak a Bécs felé hajlókat irányította. Mások ellenben többnyire csak factiosus szellemet, csak nagyravágyást látnak a kuruczokban. Pedig mindkét részen működött önző és nemes motivum. A körülmények változásával ezen motivumoknak egymáshoz való aránya és a küzdő táborok között való megoszlása is változott, de őszinte meggyőződések és egoistikus tekintetek mind a két párt körében folyton működtek. Tekintélyt, gazdagságot, hivatalt itt is, ott is lehetett szerezni. Az illető lakóhelye és a politikai alakulás változata szerint a labanczság vagy a kuruczság mutatkozott jobb üzletnek, sőt válhatott szükségessé. A gyengébb fél is képes volt bizonyos vidéken sokáig olyan zsarnoki hatalmat gyakorolni, a melylyel ott megmérkőzni senki sem bírt. A híradásnak, a sereg mozgásának lassúsága megengedte, hogy a legyőzött párt egyes vidékeken még évekig is föntartsa uralmát. A legrosszabbúl gyakran az igaz és hajlíthatatlan meggyőződés járt, mely, akárminő volt a hatalmi helyzet, labanczczá vagy kuruczczá tett. Sokszor legalább az önérdek nem labanczot, nem kuruczot formált, hanem opportunistákat, olyanokat, akik majd az egyik, majd a másik táborhoz csatlakoztak. A renegátokat mindenütt örömmel fogadták. S a biztos hiveket gyakran mellőzték a megnyerhetők és elveszthetők kedvéért.

A végső eredményt tekintve, a labanczok jártak jobban, mert többnyire a királyi adományok maradtak érvényben, s mert végül a király pártja győzedelmeskedett; de ezt nem lehetett mindig előre látni, úgy hogy ezen korban a labanczság nem látszott mindig az előnyösebb üzletnek. Megtörténhetett, hogy egyesek számításból kuruczokká lettek. A nagyobb ambiczió, a legtehetségesebb embe-

reknek azon vágya, hogy dicsőséget szerezzenek, híresekké váljanak, népszerűkké legyenek, inkább az ellenzék táborát erősíthette. A nagyobb szabású szellemeket az ő nagyobb szabásu egoismusok inkább a keleti rendszernek, mint a nyugatinak tette barátjaivá. Elsőrangú önálló szerep a bécsi udvar politikája mellett a magyarnak nem jutott, bármilyen hű, bármilyen megbízható lett légyen. Illésházy és Thurzó nádorok szavát a nagy politikai kérdésekben még meghallgatták, de ezt csak annak köszönhették, hogy harczias ellenzék is állott mögöttük és az osztrák rendekkel együtt a protestantizmus nemzetközi hatalmát is képviselték. Mióta azonban a harminczéves háború a dynastikus és katholikus uralmat Ausztriában megszilárdította, a magyar államférfiak befolyása Bécsben a minimumig hanyatlott. Esterházy Miklós és Zrinyi Miklós e miatt kétségbe esnek, az egyik le akar mondani minden állásáról, a másik halálra gondol, mert csak rangot kap, de igaz hatalmat, módot arra, hogy nemzetén segítsen, nem. A nemzet sorsára döntő befolyást nem gyakorolhatnak. A világpolitikában, a melytől hazájuk jövője is függ, szavuk nincs. Mint hadvezérek, mint államférfiak egész tehetségüket az e korbeli magyarok csak a Keleten érvényesíthetik. Martinuzzi, Bocskai, Bethlen és a Rákócziak példája a nagy ambicziókat a magyar nemzeti állam eszméje felé tereli. Ezen az úton fejedelemség, királyság is elérhetőnek látszik. Könnyebb Keleten elsőnek lenni, mint érvényesülni a Nyugaton, a hol a Khlesleké, a Porciáké, a Montecuccoliké és Lobkovitzoké az első szó, még ha kevés is a tehetségük, mert közelebb állanak urukhoz.

Az önzés tehát nem adott egyik tábornak sem állandó túlsulyt a másik felett s csak a nemzetnek erkölcsi tőkéjét fogyasztotta.

A nemzet jelleme ugyanazon népnél ugyanazon időben ritkán összeható, egészen ellentétes két tényezőnek egyformán corrumpáló befolyása alá került. Bécsben, a hol a felsőbb politika eldől, egy ember kegye és akarata rangossá, hatalmassá, gazdaggá tehet bárkit. S erre az emberre a magyarnak az alkotmányosság eszközeinek segítségével édes-kevés a befolyása. A magyar főnemesnek még az az érzése sincs, a mi XIV. Lajos környezetében a franczia nemesé lehetett, hogy királya rászorult a magafajtájából valókra, mert ők egyetlen támaszai. Még a közvélemény útján sem gyakorolhat királyára nyomást. A mi uralkodóinkra a mi társadalmunk rokonszenvének vagy ellenszenvének, vagy a magyar felfogás irányának még annyi súlya sincs, mint a francziáknak volt a mindenható Napkirályra, a kire a párisi légkör, a párisi szalonok divatja és iránya némi hatással volt. Fejedelme szívéhez sem férkőzhetett a magyar, ha nem volt pap. S nemcsak királyának jóakaratát kell tetszetős modorral és hajlékony hátgerinczczel megnyerni tudnia, hanem azokét az idegen urakét is, a kiknek szavát a fejedelem füle készségesen befogadta, a kik neki valódi tanácsadói és a kik minket magyarokat már azért sem kedveltek, mert tudták, hogy törvényeink szellemével ellenkező hatalmuknak elvi ellenségei vagyunk. Az abszolutizmus óriási hatalmát egy ember nem kezelheti. A legerősebb egyéniség sem bírja egyéni akaratával az állami gépezetnek minden részét irányítani. Még I. Napoleon alatt is nagy befolyáshoz jutottak ismeretlen, felelősségnélküli közegek, kegyenczek és hivatalnokok. Olyan középszerű fejedelmek alatt, mint a minők ezek a Habsburgok voltak, és olyan bureaukratia és udvari aristokratia mellett, mint a milyen Bécsben uralkodott, nem maitresszek, mint XIV. és XV. Lajos idejében, hanem gyóntató atyák, a fejedelem környezete, bureauk és klikkek döntő

hatalomra tettek szert. Nemcsak a királyt, hanem idegen szolgáit is meg kellett annak nyernie, a ki adományok, hivatalok és méltóságok után vágyódott, sőt annak is, a ki hazájának és királyának javát kívánta szolgálni.

Az tehát, a ki Bécstől várta boldogulását, könnyen az udvaroncz legcsunyább typusává válhatott, olyanná, a ki annak hizeleg, a kit nem szeret.

A királyhűség nemes jellemvonás és büszkén szoktuk azt érdemeink közé sorolni. Történetünk ismeri is sok szép példáját; de az a viszony, mely ezen áldatlan korban a király és a hozzája szító magyarság között fennállott, könnyebben fejleszthette ki a képmutató szolga typusát, mint a lovagi hűség lélekemelő példaképét. A királyt nem ismerik, alig látják a magyar urak. Nemcsak a tömegek, hanem az aristokratia és az állami méltóságok is távol állanak a tróntól és alig van összeköttetésük a dynastia tagjaival. A személyes ragaszkodás érzése tehát nem fejlődhetik ki a nemzetben. A király nem is képviseli a magyar nemzetet. Nem hús annak a húsából és nem vér annak a véréből. Idegen hatalmi tényező, a melyhez a magyar társadalmat semminemű rokonság, semmiféle ösztön nem kapcsolja, hanem csak a kötelesség érzete és az érdek. A királyhoz való vonzalom másutt a fajhoz, a nemzethez való vonzódásnak természetes következménye; hisz a király a faj és a nemzet legfelső képviselője és idealismusának és ambitióinak megtestesítője; nálunk a király iránt való szeretet nagygyá csak a fajérzés korlátozása és mérséklése utján fejlődhetett.

A politikai jellem kialakulásánál az udvar idegen voltának e káros befolyásán kívül a népuralommal járó veszélyes következések is érezhetőkké váltak. Az ország belügyeiben nagy hatalom maradt a nemesi közönség. Választástól függött a megye tisztviselői kara, az ország-

gyűlési követi állás. A közép-nemesnek, ha nem állott valamely nagy úr befolyása alatt, existentiája egészen abban a körben folyt le, a hol a főhatalom a központtól többnyire független választó volt. Becsvágyát csupán abban az esetben elégíthette ki, ha közkedveltségben részesült. A nádori állás betöltésének módja pedig a népszerűség iránt a nagyurakat is fogékonyakká tette Forgách Zsigmond, Thurzó Szaniszló és ebben a korban Nádasdy azért kaczérkodnak az ellenzékkel, hogy szavazatát maguknak biztosítsák. Korteskedés, versengés a nép kegyéért, az ellenfélnek bemocskolása sikert igérő eszközök voltak. A szenvedelmeket szolgálni, túlozni, teli torokkal az ország romlásán keseregni, a nemzetet magasztalni és minden kárért egyesegyedül Bécset okolni, sok helyütt a szűk látókörű megyei politikusnak is használt. Ha ehhez az aránylag könnyű mesterséghez értett, ő is országos szerephez juthatott. A munkát, a tudást néhány jelszó, néhány hangzatos frázis pótolhatta.

A gyakori választásnak mindig korrumpáló a hatása. Hamis jelszavak, csunya ellenségeskedések, tulzások, a társadalomnak csunya és ostoba ösztöneihez való alkalmazkodása napirenden vannak. A népnek épenúgy megvannak a maga udvarlói, mint az abszolut urnak. A nép gyengéit és hibáit épen úgy magasztalják, mint a királyok fogyatkozásait.

Magyarországon a király, habár szűkebb körben, mint a Nyugat abszolut uralkodói, de azért az övékéhez hasonló hatalmat képes gyakorolni. E körön kívül a politikai nemzet, a nemesség olyan jogoknak van a birtokában, mint akár Lengyelországban a slachta. A Habsburg-uralom idejében nálunk a hatalmi megoszlásnak páratlan dualizmusa alakult ki. A királyi hatalomra a nemzet nem bírt befolyást gyakorolni, azt igazában nélküle, idegenek tanácsa

szerint, külföldön kezelték, a nemzet belső élete pedig a központi kormánytól független. A király nem bír reá hatni, mert idegen és nem akar reá hatni, mert a nemzeti élet legnagyobb része iránt teljesen közömbös.

Két zsarnoka lehet tehát a magyar politikusnak, akiknek mindegyike a maga körében abszolut úr és a maga módja szerint korrumpálhat. Egyesekre, akik a legmagasabb polczokra vágyódnak, mind a két állócsillag vonzóerőt gyakorolhat, s az ilyenek önállóságukon kívül könnyen becsületüket is elveszthetik.

S e befolyások mellett Byzancz erkölcsrontó hatása is érvényesült. A török kegye és haragja, mondhatni, határt nem ismerő szélsőségek között ingadozott. A naiv török otromba cselfogáshoz és ámításhoz szokott. A kereszténység legkülönbözőbb alakjai űzték Konstantinápolyban korrumpáló ármányaikat. Az egyéni ügyességtől, a legszemérmetlenebb hazugságtól, hízelgéstől függött, hogy az, a ki a muzulmánoktól függött, rabságot, halált szenvedjen-e, vagy hatalomhoz és esetleg trónhoz jusson. A kétszinűség bő kamatokat hajthatott és fönforgott a veszély, hogy ez az ocsmány hajlam erőt vesz rajtunk és főleg Erdély politikai életén.

S ez erkölcsi miazmákon kívül, melyek szegény hazánk talaján könnyen elszaporodhattak, szerencsétlen körülményeink között az összetartó munkának és az egységes működésnek még a hazafiság és vallásosság is kárára válhattak.

A felekezeti ellentéteken kívül a politikai elválasztó vonalak is annyira elidegenítik egymástól az embereket, hogy az eltérő meggyőződés igen gyakran gyűlöletté fajulhatott. Az egyik németet, a másik törököt látott abban, a ki csak olyan magyar volt, mint ő, de más utakon járt. Alig érthették meg egymást, alig hihettek egymás őszinte hazafiságában, a kik ellenséges két világban keresték szó-

vetségesüket. A magyar hevülékeny és hamar lángra lobbanó. A szabad kormányforma a vele járó választásokkal, a pártok viszályával nálunk már akkor is szenvedélyes ellentéteket keltett, mikor a sok hitvallásnak, a Kelet és Nyugat politikai világfelfogásának a küzdelme még nem határaink között játszódott le. S még ma is, a mikor az egymással küzdő politikai irányok ellentéte már sokkal kisebb, mint a milyen volt, a magyar közönség ritka türelmetlen és sehol sem akadni oly gyakran a honárulás vádjára, mint nálunk. A mohácsi vészre következett időben a szertehúzás, a pártosság szelleme, a magyar gyűlölete a magyar ellen, a vallási ellentét, a velünk született szenvedélyesség a közviszonyokban új táplálékra talált és azért a végletekig fajult. Mindezen hatások közreműködtek a Zrinyi—Nádasdy-féle szomorú dráma lefolyásánál, mindezeknek részük volt előidézésében és csunya bukásában. A csekély számú és gyenge nemzet nem tart össze, nem tud egyet akarni és tenni s ilyen széttagolt állapotban vállalkozik az egységes nemzetnél is erősebb dynastia legyőzésére.

S a kegyetlen sors úgy akarta, hogy a mikor vészes felhők tornyosulnak a nemzet égboltozatán s a német és a török, a kiknek eddigi ellentétei tetemesen megkönnyítették a magyar szabadság fönmaradását, közeledni látszanak egymáshoz, s a mikor Erdély kimerülten és némán nézi a nemzet sorsát, nincs nagy emberünk, a kinek elméje megvilágíthatná a jövő rejtelmes útjait, melyek hemzsegnek valóságos veszélyektől és igazaknak hitt képzelt rémektől. Hazafias ösztönök, tisztult elme és az önfeláldozás hősiességéig fokozott nemes érzések nélkül, vegyítve a gazdagon felburjánzó önzés csiráival, az emberekben ideges tettvágyat ébresztenek, mely kapkod, tévelyeg és végül csúfos bukással végződik. Tragédia játszódik le valódi hős nélkül.

Bismarck mondta egy parlamenti beszédében, hogyha ő egy ördögnek van hatalmában, ez az ördög teuton. Zrinyi Péter és társairól is mondhatni, hogy valamely ördög varázslata alatt állanak, de ez az ördög mindenesetre szittya. Önzők, egymáshoz hűtlenek, könnyelműek; de magyarok és minden gyarlóságuk ellenére a haza érdekében és a magyar szabadságért vélnek cselekedni és meghalni.

Ez mindenesetre enyhíti vétküket, de nem mossa őket tisztára a történelem itélőszéke előtt.

Annál kevésbbé oldhatók fel a vád alól, mert vétkes könnyelműségükért nemcsak ők maguk sujtattak, hanem az egész nemzet. Az ő bűnükért, mint rendesen a hatalmasok bűneiért, az egész társadalom lakolt.

Komoly és súlyos felelősséggel járó foglalkozás a politika. Ki kellene belőle irtani a hiúságot, a rangkórságot, a népszerűség vágyát, a kapzsiságot, a gyűlölködést, az emberi természet e fonákságait, a melyek, sajnos, épen a politika mezején szoktak burjánozni, mert éppen a politika mezején lehet a legtöbb vagyont, a legnagyobb dicsőséget és rangot szerezni. A kik embertársaikat vezetik, azoknak ezrek, milliók sorsa, a jelen és a jövő boldogsága van a kezükben. E hatalmukkal tönkre tehetik vagy felemelhetik azokat, a kik vérükből való vér, a kiknek mindenüket köszönhetik, a kiknek ők alkotórészeik, elemeik, a kikkel egyek. Vajha ezt mindig szemük előtt tartanák. De ha maguk el is feledkeznek szent kötelességükről, a történelem nem lehet elnéző irántuk, a történelem kénytelen azokat elitélni, a kik saját «én»-jüknek alárendelik a közérdeket, a kiknek hibái miatt egész nemzetük szenved.

A bécsi kormány nem volt jobb ellenfeleinél. Magaviseletét legalább is annyira el kell itélni, mint az összeeskü-

vőkét. Nemcsak azért, mert a magyar urak összeesküvését rossz és törvénytelen eljárása okozta hanem azon módért is, a melylyel győzelmével élt.

Leopold keményen sújtotta az összeesküvőket. A fővétkesek vérpadon bünhődtek (1671.). Nemzeti martyrokká lettek, a kik erre nem voltak méltók. De ez a szigor érthető, s nem a büntetés mértékében van a kormány hibája, hanem abban, hogy szószegés útján, szinlelt bűnbocsánat árán kerítette hatalmába Zrinyit, Frangepánt, Nádasdyt, valamint Széchy Máriát és mindazokat, a kiket azután keményen sujtott büntető keze.

A király szavába vetett föltétlen bizalom értékesebb politikai tőke, mint a félelem, a melyet a büntetés ébreszt. A jogosult szigor imponálhat, a csalás, a szószegés ellenben utálatot kelt. Az igazság kiszolgáltatásába, ha kérlelhetetlen is, belenyugosznak az emberek, az álnok bosszú ellenben csak bosszúra ingerel. A cselvetést még mentegethették a közérdekkel, de a szószegés útján tőrbecsalt emberek kivégzését tiltotta a becsület és nem menthette semmi. A tehetetlen foglyok megölése brutálitás volt s minden jobb érzésű embert fellázított. Gyűlöletet keltett a magyarok nagy részénél a dynastia ellen és újabb véres eseményeket, újabb harczokat segített előkészíteni.

A Habsburgok II. Rudolf kivételével mindezideig a magyar alkotmányt egyetlen esetben sem függesztették fel. Kivetkőztették értéke nagy részéből, teljes eltörlését azonban egyikük sem próbálta meg. Féltek a magyarok ellenállásától, s a maguk esküjével sem akartak nyilvánvaló ellentétbe kerülni. Mindig jobb politikának látszott nekik a törvények kijátszásával féleredménnyel beérni, mint az alkotmány nyilt és tökéletes megtörésével teljes eredmény után törekedni. A Wesselényi-féle összeesküvés legyőzése után azonban Leopoldnak már nem kellett tar-

tania azoktól a veszélyektől, a melyekkel addig a nyilt erőszak járt. Önvédelemből nyúlt fegyverhez és győzedelmeskedett. Diadala után nem volt tehát többé mitől félnie. A nemzet egy részének hűtlensége czimén kötelességei alól felmentve érezte magát. Alkotmányunk felfüggesztésére e szerint megvolt a veszély nélküli alkalom és megvolt az ürügy, mind a kettőt magunk szolgáltattuk kezébe. Rossz állapotunkat még sokkal rosszabbal cseréltük fel. Egy lehetővé, sőt valószinűvé váló veszély ellen akartunk védekezni, s támadásunkkal magunkra zudítottuk az egész bajt, a mely e nélkül teljes erejével ekkor talán nem is csapott volna le ránk.

Leopold tétovázó magaviseletéből és a sok vád ellenére jó ideig tanusított tétlenségéből kiderül, hogy félt az erőszaktól s ha az önvédelem nem kényszerítette volna olyan akczióra, mely könnyű győzelemhez segítette, ő sem merte volna az alkotmányt nyiltan megtámadni. Midőn azonban gyors sikert ér el, merészszé lesz.

Azt írja: «A magyar ügyek jó állapotban vannak; én meg akarom ragadni az alkalmat a magyar közügyek másféle elintézésére.»

Meg is teszi. Részben az országon kívül, tehát világos törvény ellenére, hozzák meg az itéletet a lázadók ellen, részben az országban, de rendkívüli, tehát szintén törvénytelen itélőszékek járnak el, melyek utasításuk értelmében magyar s ha ez nem volt alkalmatos a büntetés kimondására, császári jog szerint s ha ez sem adott módot a kivánatos szigorra, «a lelkiismeret és igazság szerint», azaz korlátlan önkény szerint itélkeztek. S ez az önkény nemcsak a büntetés módjában nyilvánult meg, ez a kormányrendszer uralkodó elvévé lett.

Világos törvény ellenére nem hívnak többé össze országgyűlést. Leopold nemcsak arra akarja a kinálkozó

alkalmat használni, hogy a rendek jogát a király javára megnyirbálja, hanem arra is, hogy a magyar állam önállóságát megdöntse. Régtől fogva dolgozott a dynastia azon, hogy az uralma alatt lévő népek erejével, tekintet nélkül közjogi önállóságukra, szabadon rendelkezzék. Most sikereit arra akarja fordítani, hogy népeinek még fönnálló tényleges önállóságát véglegesen megsemmisítse.

A király nyugati minta szerint kormányzó testületet szervez és ennek főnökévé egy idegen katonát, a német rend nagymesterét, Ampringent teszi. A testület az udvari hadi tanácsnak és az udvari kamarának egy-egy tagjából, egy német jogtanácsosból és pár magyar zászlós úrból áll. Magyarország önálló kormányzata ezzel eltöröltetett. Teljes diadalt ült a centralisatio. A magyar kormányban olyan férfiu is van, a ki az alsó-ausztriai kormánynak tagja. S ez a vegyes hatóság a birodalmi udvari hatóságokkal össze tartozik működni. Ampringen tényleg egészen az udvari tanács vezetése alatt áll. Maga a magyarországi kormányzó testület nagyrészt idegen és olyan más testületnek van alárendelve, a melynek semmi köze a magyar államhoz. Magyar elemekkel vegyített kirendeltsége az teljesen idegen hatóságoknak.

Az udvar a magyarság teljes megtörését veszi czélba. Fölfogását híven fejezi ki a kormány köréből származó az az emlékirat, a mely azt ajánlja, hogy az országban német katonaságot tartsanak, s mely azt a reményét fejezi ki, hogy a magyarokat német szokások, német ruha és német nyelv használatára lehet majd tanítani.

Önkényes és nyomasztóan súlyos adót vetnek ki s ebbe a törvények ellenére bevonják a nemességet. Új és jogtalan fogyasztási illetékeket szabnak meg.

Az összes rendi kiváltságokat mellőzik és a magyar királyság önállóságát semmibe sem veszik. Mindenütt német

katonaság tanyázott és pusztította az országot. A vallásüldözés is új erővel indul meg. A jó alkalmat nemcsak a politikai szabadság tönkretételére, hanem a vallásegység helyreállítására is föl akarják használni. A templomokat tömegesen elveszik az újhitüektől. A protestáns városokban a czéheket és a tisztviselői kart jog ellenére katholizálják. Azon vannak, hogy a vármegyékben is katholikusokat válaszszanak tiszviselőkké. Az urak áttérésre szorítják jobbágyaikat. S tömeges per útján az összes protestáns lelkészektől szabadulni kivánnak. Azon ürügy alatt, hogy résztvettek a forradalomban, mindnyájukat rendkívüli vészbíróság elé idézik. A ki áttért, kegyelmet kap, úgyszintén az is, a ki bűnét írásban megvallotta és az országot elhagyta. A többit halálbüntetés helyett kegyelemből fogságba vagy gályarabságba küldötték.

Ilyen keményen még nem sujtotta az országot az elnyomás. Helyzetünk veszélyesebb volt, mint II. Rudolf idejében a szomorú emlékü Básta garázdálkodása alatt.

Akkor egy alig beszámítható elméjü embernek az erőviszonyokkal ellentétben levő vállalkozásáról volt szó, most elenben oly komoly politikai gondolattal állottunk szemben, melynek végrehajtására a fejedelem, úgy látszott, elégséges segítőeszközzel rendelkezik. Elnyomóink nincsenek viszályban egymással, mint Rudolf alatt, a midőn maga a dynastia sem tartott össze. A király az erélyes föllépésre a magyarok támadásában jogczímmel is vél bírni.

Nálunk gazdagabb és hatalmasabb tényezők a már kivívott győzelem után e győzelem következményeit akarják levonni.

Ilyen súlyos helyzetbe sodorta a nemzetet az indokolt és érthető, de rossz körülmények közt megindított és roszszul vezetett ellenállás. A legyőzött nemzet azonban meg nem adja magát.

A nemzetek jellemére elhatározó befolyással vannak azon viszonyok, a melyeknek hatása alatt sokáig élnek. A jelen a mult életkörülményeinek a lenyomata, a melyre új benyomások és új erők lassú munkával új képet festenek és előkészítik a jövő alakulását. A nemzet jelleme életkörülményeinek hatása szerint fejlődik. De ez a fejlődés lassú. A hosszú idők közben keletkezett jellemvonások sokáig megóvják eredeti sajátságaikat. A már kifejlődött egyéniségek az új viszonyokhoz alkalmazkodnak, de kialakult egyéniségüket egyhamar el nem vesztik. Az örökölt alapvonásokat csak következetesen és erősen ható benyomások szakadatlan munkássága módosítja.

Mi sok százados történetünk közben erős nemzeti öntudatra tettünk szert s nálunk a kollektiv lény érdeke az egyéni egoismus fölé bírt emelkedni.

A nemzet ezt az alaptulajdonságát, az új kor mostohasága és az egyeseknek vele járó és mindinkább növekedő egoismusa ellenére is, megóvta. Ennek köszönhetjük, hogy a mai napig fönmaradtunk. Sokszor öntudatlanul és kellő vezetés nélkül, de szakadatlanul dolgozott bennünk a nemzetnek ez őseredetű önérzete. E nemzeti érzületünk miatt olyan nehézzé vált legyőzetésünk, hogy a kik ezt czéljukul tűzték ki, eddig mindig előbb vagy utóbb, de bizton visszariadtak tőle, vagy elhalasztották végrehajtásának megkisérlését. Igy vált lehetségessé a vallási ellentéteket háttérbe szorítani, az osztályharczokat megelőzni és az elvek küzdelmét is korlátozni

A magyar ideálismusa mindig nemzete felé fordult; vallásért, tudományért, művészetért nem rajongott olyan bensőséggel, olyan odaadással, mint sok más nép. Hanyatlásunk korában ez a patriotizmusunk is hanyatlik, csak úgy, mint hasonló körülmények között más népeknek más irányú tulajdonsága; de olyan fényes kort nem élhettünk,

hogy az ne lett volna első sorban az összességnek, az államnak, a nemzetnek a fénykora. Olaszország Michel Angelo, Rafael, Leonardo da Vinci korában, Németország Goethe és Schiller idejében az emberiséget örök értékű ajándékokkal halmozták el, magukról mint nemzetről ellenben megfeledkeztek. Nálunk ez nem történhetett meg. Jó időkben fő tulajdonságunk hazafiságunk volt s ez rossz időkben nem veszett ki belőlünk. Azok a rontó hatások, a melyek a mohácsi vész óta jellemünk egészséges fejlődését veszélyeztették, nem bírták örökölt hazafiságunkat elsenyveszteni. A fajunkhoz való benső ragaszkodás nálunk a haszonlesés és a korrupczió közepette is egy jobb jövő irányítójaképen ébren maradt. A sok csapás hazaszeretetünket talán még élesítette is.

A magyar társadalom a Wesselényi-féle összeesküvésnek e szomorú korszakában sem vesztette el nemzeti érzését, bármilyen gyenge volt egyébképen erkölcsi értéke; opportunista volt nagyrésze, saját javát hajszolta legtöbbje, hazájától azonban belsőleg is csak a legkevesebben szakadtak el. S ezért nemsokára be kellett a reakcziónak állani azon állapotok ellen, a melyek a győzelem után kifejlődtek.

Segítségünkre voltak Leopold tanácsosainak hibái is. Romlottabbnak és gyengébbnek hitték a nemzetet, mint a milyen valóban volt és meg akarták végleg törni.

Többet értek volna el, ha az elégedetlenek legyőzése után kínálkozó alkalmat alkotmányunknak törvényes úton való megnyirbálására használták volna föl. Miként 1849 után, a császár tanácsosai most is tulságosan sokat akartak és elmulasztották az alkalmat, alkotmányos úton megerősíteni a fejedelem állását. Midőn a nemzet aránylag erős volt, nem egyszer jogainak önkéntes föladására próbálták reávenni, s eredmény helyett elégedetlenséget idéztek

elő. Midőn a nemzet gyenge volt, megint többet kivántak, mint a mennyit el lehetett érni; az alkotmány reformálása helyett teljes megszüntetését kisérelték meg, s ezzel újra reakcziót támasztottak.

Ha egy-egy skálával kivánságaikban alább maradnak, sikerük nagyobb lett volna.

Ha ellenségeink ügyesebbek és nem akarnak egyszerre mindent elérni, szabadságunk legerősebb bástyáit lerombolhatták volna. Jogaiból a nemzet sokat engedett volna.

A végső enyészettől az mentett meg bennünket, hogy a bécsi kormány annál is többet kivánt, mint a mennyit megadni készek voltunk. Annyit akartak a magyaroktól elvenni, hogy egymás ellen való agyarkodásunk ellenére hagyományos szellemünknél fogva egyetlen egy párt sem barátkozott meg mindazzal, a mit a kormány elrendelt. Az abszolutizmussal még azok sem akarták magukat azonosítani, a kiket személyes érdekük a bécsi kormányhoz fűzött.

A kormánynak nagy pártja lehetne. Ugy tetszik, hogy ez időben a Pázmány óta folyton munkálkodott katholikus akczió már többségben volt. A gazdagabb, befolyásosabb, hatalmasabb rész mindenesetre hozzátartozott. S ez az erősebb rész vak szenvedélyességgel küzdött a protestantizmus ellen és ezért a bécsi udvar hasonló politikája iránt rokonszenvet érzett. Annak a biróságnak, a mely az evangelikus lelkészek fölött lelketlenül törvényt ült, a mely az udvari politika szolgálatában a magyarság egyik erősségét igazságtalanul és felháborító kérlelhetetlenséggel gyengitette, sajnos, magyarok voltak a tagjai. A püspöki kar legjobbja, a hazafias Széchenyi György, a ki jelentékeny összeget ajánlott föl a szepesi várak kiváltására, s független és magyar gondolkozású volt, az erőszakos térités czéljából fegyveres kézzel valóságos hadjáratot viselt.

Sok helyütt dúlt az a szenvedély, hogy kiki a maga felekezetét, törvény, az emberies érzés és a józan ész ellenére tűzzel-vassal terjeszteni akarta.

Az elnyomó és az elnyomottaknak hatalmasabb része ezen elhatározó érzésben találkoztak.

S a kormány és a magyar többség nemcsak ebben az érzésben egyesült. A törökökkel való hagyományos szövetséget, a mely minden kuruczharcz hátteréül szolgált és annak következménye volt, a labanczok is bűnösnek és károsnak találták.

S a társadalom nagy része önző volt, a mi e korban szintén a győzelmes bécsi kormány iránt való engedelmességet erősítette. A siker mindig a leghatalmasabb táborozó. S a szentgotthardi csata és a bécsujhelyi kivégzések után a császár túlereje szilárd alapon állott. Sokan az országot és önmagukat féltették a forradalomtól, s a király jóakaratától várták hazájuk és saját maguk boldogulását.

De mindezek ellenére a kormánynyal még a katholikusok sem és még az önzők sem tartanak mellékgondolat nélkül és őszintén. A legtöbb labancz elégedetlen az udvarral és csak félelemből tartózkodik minden nyilt ellenzékieskedéstől, de magaviseletéből kitűnik, hogy czélja nem azonos a kormányéval.

A kormány érzi, hogy az országban sehol sincs szilárd talaja és hogy a viszonyok fordultával a titkos ellenszenv, az opportunista meghajlás, nyilt ellenségeskedéssé fajulhat. Csehországban a czentralisztikus kormány a fehérhegyi csata után új birtokos osztályt teremtett, mely a régi osztályokat is magával rántva, az új rendszert szilárd alapra helyezte. A vagyon és a vele járó befolyás melléje állott. Nálunk ez nem történt meg. A császári kormány vagy nem ment eléggé messze, vagy pedig tulságosan

messze ment. A magyar társadalomra támaszkodva, a magyar alkotmányt nem lehetett megsemmisítenie. A magyar alkotmányt a meg nem semmisített magyar társadalom mentette meg. A magyar önállóságot csak úgy lehetett volna végleg megszüntetni, ha a föld és a vagyon új és idegen elemek kezébe jut. A felekezeti érdek, az ellenpárttal szemben érzett vad gyűlöletet, a mely e korban szomorú orgiáját ülte, sőt még a korrupczió hatalma sem volt elégséges arra, hogy a magyarok zöme a nyiltan ellenünk irányult rendszerrel őszintén megbarátkozzék, s hogy megszünjék ragaszkodni, ha másképen nem lehetett, titokban ahhoz az alkotmányhoz a melyhez önzése is csatolta. Még akik támogatást igérnek a kormánynak és hivatalt kérnek és kapnak tőle, azok sem mozdítják elő az új rendszer ügyét igazán és úgy, hogy haszna legyen belőle; még azok is örülnének, ha szabadulhatnának tőle. Rútul törnek egymás ellen a magyarok; örülni tudnak egymás baján; de az összesség kárát tudatosan csak néhányan szolgálják. Önérzetünket bántja, hogy akadtak ilyenek is, de vigaszul szolgálhat, hogy nem volt elég nagy a gyászmagyarok száma, hogy az új rendszert fönn lehetett volna tartani.

Más nemzeteknél, a mienkhez hasonló mostoha körülmények között, annyi rontó hatásnak kitéve, valószínűleg többen találkoztak volna olyanok, a kik elszakadnak nemzetük sülyedő ügyétől s a kiket az idegen saját vezéreik leigázására használhatott volna.

Nálunk Leopold kormánya e korban csak nagyon keveseknek valódi hűségére számíthatott.

Mikor a király szigorhoz folyamodik, Széchenyi György, a hű és alázatos alattvaló, a fanatikus püspök, a lázadók ellensége, az összeesküdtek mellett szólal meg.

S midőn új adórendszert léptetnek életbe, keserves

emlékiratban fordul az uralkodóhoz. A magyar nemzet a kereszténységért szenvedett. Ma is «égetik, vérzik és ölik a magyart», míg az örökös tartományok békében élnek. Egyesekért ne büntessék az egész nemzetet. A török támadását nem fogják visszaverni, a kik vagyonukat elvesztik. Igy írt a püspök. Igaz, Széchenyi főleg a nemesség kiváltságait félti, de nemcsak saját osztálya érdekében szólal föl, hanem az egész nemzetért is. Hangja alázatos, de megérthetni belőle, hogy ő sem megbizható védője az új rendszernek. A kik semmiben sem akarnak engedni, azoknak még az ilyen könyörgés is alkalmatlan volt.

Forgách Ádám püspök szintén királypárti. Úgy látom, önző ember és vagyont akar szerezni. Törvénytelenségeknek eszközül is odaadja magát. Szóval a legkönnyebben kezelhetők közül való, de azért bensejében még ő is érzi, hogy rossz útra lépett. Midőn nála jár egy kérelmező küldöttség, azt mondja nekik, hogy nincs mit remélni. Ha az udvar meg nem változik, menthetetlenül el kell vesznünk.

A kik magyarok előtt az uralkodó rendszerről így nyilatkoznak, ennek az erejét nem igen gyarapítják. Az ilyen elitélő szavak alkalmasak az elkeseredésnek és az ellentállás hajlamának fokozására. Szelepcsényi, a primás, kapzsi és nagyravágyó ember. Sokra kapható, de azért szintén érez lelkiismereti furdalást, s talán kétszínűségből, talán mert látja, hogy különben nálunk ellenszenvessé válnék, talán meggyőződésből, másképen beszél a magyarokkal, mint az udvarral.

Forgáchnak azt mondja, hogy ő is magyar hazafi és becsülete tiltja, hogy a magyar szabadságot föladja. De attól tartva, hogy e szavait Forgách Bécsben idézni találja, megijed és más hangnemben folytatja beszédét. Mint érseket érdeke is a magyar közjog érvényességéhez köti. Ezért, midőn az Ampringen-féle kormányzat meghonosítá-

sáról van szó, erélyesen és helyesen szólal föl a magyar álláspont mellett. De tiltakozását visszavonja és Ampringen kormányának tagja marad. Silány ember, de az udvari körökben időnként felbuzduló hazafisága azt a benyomást keltheti, hogy még benne sem lehet megbízni.

A királynak magyar tanácsosai csaknem mindig országgyűlés tartása mellett szólaltak föl. Valahányszor megkérdeztettek, mindannyiszor az alkotmány helyreállítását sürgették. Erély nélkül védték ugyan a magyar álláspontot, de hangulatuk mégis elárulta, hogy az új rendszer még ezekre a látszólag hű és engedelmes urakra sem számíthatna, ha nehéz körülmények közé jutna.

Pálffy Tamás püspök és aulikus politikus tanácskozás alkalmával Hocherrel keményen összetűzött és azt mondotta neki, hogy a magyar a királynak jobbágya, de nem rabszolgája, s hogy ő keveset törődik azzal, hogy Hocher mint vélekedik róla.

Gubasóczi püspök kifejti, hogy a kurucz lázadások oka a törvénytelen elnyomás, ezt kell megszüntetni és az okozat is megszűnik.

Barkóczy, a legkeményebb labanczkapitány is a konczessziók megadását tanácsolja a királynak.

A legaulikusabb főpapok és főurak sem birják magukba fojtani azt a szellemet, mely egyenes ellentétben van az uralkodó renddel, ámbár gyávaságból, kapzsiságból vagy esetleg egyesek hazafias aggodalomból szolgálatába szegődnek.

Hocher Pálffynak azt mondja, hogy az egész nemzet lázadó. Szerinte Leopold meg lehetne elégedve, ha tíz magyar között egy hű embere akadna.

S Martinic azt írja Szelepcsényinek, hogy még a legjobb magyarban sem bízhatni meg s hogy iga kell a lázadó nemzetnek.

Montecuccoli, a szentgotthardi győző memorandumában azt írja, hogy «a magyarok büszkék, nyugtalanok, változékonyok és ki nem elégíthetők». Bennök «rebelliseket, zsiványokat és lelketlen embereket» lát, a kiket «sem értelemmel, sem szelidséggel, sem törvénynyel nem lehet vezetni». Szerinte a nemzettől mindig félni kell, a mikor ő maga nem fél, ezért azt «vesszővel kell kormányozni és szigorral kell fékezni».

Részben igazuk volt ezeknek az államférfiaknak. Az ő rendszerük szerint a bécsi szellemben csak vesszővel lehetett kormányozni. Megelégedéssel lehet megállapítani, hogy a nemzeti érzéshez és az örökölt alkotmányhoz való hűség még a legönzőbb udvaronczokban is időről-időre megnyilatkozott. Ez az érzés nem gátolta ugyan őket az udvar kegyének hajhászásában és abban, hogy uradalmakat és jutalmakat el ne fogadjanak, de ellenszolgáltatásuk értékét apasztotta. Szive sugallata, vére szava megakadályozta, hogy a magyar a határozottan magyarellenes irányzatnak igaz hive legyen. A ki pedig önmagával meghasonlott, a ki jobb tudata ellenére cselekszik, az ritkán képes erőt kifejteni. Hévvel és odaadással hogyan buzogjon valaki olyan irányok ellen, a melyek lelke mélyében élénk visszhangra találnak?

A magyar légkör és fölfogás még magára Ampringenre is átalakító hatással van, úgy hogy rövid idővel kinevezése után Leopoldnak azt tanácsolja, hogy változtassa meg kormányformáját és a magyart engesztelje meg. Valószínűleg ennek a következtében is a kormányzó elveszíti befolyását és az országot helyette tábornokok kormányozzák.

A bécsi udvar új politikája csak az önzésre és a félelemre támaszkodhatott, ezek az ösztönök és érzések pedig egymagukban nem birják az államrendet föntartani. Sajnos, az államférfiú ezekkel az ösztönökkel is

kénytelen számítani. Az a rendszer, a melyhez önzés nem kapcsolódik és a mely félelmet ébreszteni nem tud, gyenge lábon áll. De az is beteg, a mely mellett csak önzés harczol. A hajlékony, engedelmes szolgák kényelmesek urukra nézve és rendes és békés időkben beválnak. Mennél nehezebb körülmények közé jut azonban az uralkodó, mennél nagyobb szüksége van igaz hűségre, annál kevésbbé állják meg a sarat azok, a kiket csak önzés vagy gyávaság irányít. Az önző csak addig tekinthető támasznak, a míg rendben mennek a dolgok; mihelyt azonban a kormány bajba keveredik és reá szorul, az önzőt, a ki mindig az emelkedő nap felé szeret fordulni, önzése könnyen ellenséggé formálja. A kinek nincs hátgerincze fölfelé, rendesen hijjával van annak lefelé is s az a harczban gyenge értékű szokott lenni.

Az új kormányzati rendszer e szerint gyenge alapon állott. Föltétlenül még barátaira sem építhetett. Nem volt magyar uralom, még csak magyar kisebbségnek uralma sem, hanem idegennek hatalmát jelentette, megterhelve azzal az ódiummal, a melylyel olyan nemzetnél, mely az idegen uralomtól annyit szenvedett, mint a magyar, az ilyen kormány mindig jár. De azért az új rendszer sokáig tarthatta volna fönn magát, ha csupán a katholikus labanczok elégedetlensége fenyegeti. Veszélye abban volt, hogy míg hívei önmagukkal meghasonlottak, szégyenlősek és lanyhák, ellenségei elszántak és kérlelhetetlenek. Míg barátjai nem igazi barátok, ellenségei elkeseredett ellenségei. S ha a katholikusok a kormányt csak félszívvel védik, a protestánsok lelkük egész erejével fordulnak ellene. Bennök minden motivum az ellenállás szellemét fejleszti. Magyarságuk és vallásuk egyaránt veszélyben forog. Vagyonuk nincs biztosságban.

Sok a számüzött, a büntetés elől bujkáló, a ki a legvégsőre is kész, a ki elkeseredett ellensége a kormánynak,

s a kinek az ország ellensége személyes ellensége és családjának, otthonának a megrontója. Régi existentiáját csak karddal szerezheti vissza. A sok földönfutónak nincs mit veszitenie, legfölebb életét koczkáztatja, melynek azonban kevés értéket tulajdonít. Legmagasztosabb ideálizmusuk és legegyénibb önzésük harczra tüzeli ezeket a szerencsétlen hontalanokat. Az abszolutizmus útjai szabadsághoz szokott és szabadságot szerető nemzet körében rögösek. Ha kiméletes, nem félnek tőle; ha elszánt és erőszakos, mindenre kész ellenségei támadnak. A megkimélt ellenfél újra harczba indulhat. A meghalt martyr sírjából is kikelhet és gyilkosán bosszút állhat. Megölni azt, a ki szent és igaz ügyért, hazájáért harczol, még nem jelenti végleges legyőzését. Az élőkön a halottak sokszor felülkerekednek.

A kuruczok támadása már 1672-ben a Wesselényi-féle összeesküvésre következett büntetések hatása alatt kezdődött meg. Azóta patakokban folyik a vér, az ország pusztul, magyar magyart öl, a nélkül, hogy döntés előtt állanának. A rosszul fegyelmezett és egységes terv és vezetés nélkül való kurucz had végleg győzni ugyan nem bír, de őt sem birják megtörni; többször megverik, de mindig újra talpra áll és véres munkáját folytatja. Mind több áldozatért kell bosszút állani és egyre szaporodik azok száma, a kik mindent mernek, mert nincs mit félteniök.

Midőn a kurucz fegyvert ragad, jó reménynyel nem igen kecsegteti magát. Ausztriával meg nem mérkőzhetik, eleinte Erdély csak titokban támogatja, a török még hallani sem akar róla. Német hadak tanyáznak a magyar várakban. A nemzet többsége kishitű, a siker reménye nélkül folytatott küzdelmet a nyugodt várakozásnál veszélyesebbnek tartja és ellenséges indulattal van a kuruczok iránt. A felekezeti gyűlölködés a nemzet létét és szabadságát veszélyezteti, mert ellenségeinknek erőt ad. A katholikusok

a kuruczokat helyenként izzó gyűlölettel fogadják, mert többnyire protestánsok. Ámbár a németet nem szeretik és a kormányrendszerrel elégedetlenek, felekezeti szellemük a labanczokat a bujdosók ellen harczra bírja. De a kuruczság mégis kitart.

A Wesselényi-féle összeesküvést elitéltük, mert sikerrel alig biztató küzdelmet idézett elő. A kurucz lázadást, ámbár kitörésekor jó eredményt éppen oly kevéssé lehetett reményleni, mint a szerencsétlenül végződött összeesküvéstől, még sem szabad hasonló mértékkel mérnünk.

Midőn nagy állásban levő államférfiak higgadt fővel harczot tervelnek, megkövetelhetjük tőlük, hogy a hatalmi viszonyokkal számoljanak. A mikor azonban a fekete föld mozdul meg, a mikor a szegény ragad fegyvert és ezrek mesterséges izgatás és felülről eredő biztatás nélkül, vezér nélkül és talán remény nélkül végső elkeseredésükben a türhetetlen elnyomás alól szabadulni akarnak, akkor itélkezésünkben félre kell tennünk a politikai latolgatás tekinteteit. Az ilyen felkelés nagy szervezeti bajnak a biztos tünete, s ha vérengzés és nagy pusztítás jár nyomában, érte azok felelősek, kik a bajt előidézték, kik a forradalmat okozták, nem pedig a kétségbeesésig fölzaklatott és ösztöneitől kergetett szerencsétlen nép. A kit igaz ok nélkül földönfutóvá tesznek, a kinek az oltárát nyers erőszakkal összetörik, a kinek hazáját idegenek meghódított jószáguknak nézik, attól nem lehet azt követelni, hogy csak a siker valószinűségének az esetében védekezzék, s hogy tekintettel azokra, a kiknek még van veszteni valójuk, minden javának elvesztésébe belenyugodjék.

A kuruczoknak pedig ez volt a helyzetük. Nem nagyravágyó politikusok izgatták őket a harczra, hisz sokáig megfelelő vezér nélkül voltak. A természet törvénye, a létfentartás ösztöne nyomott fegyvert kezükbe. Ki merné őket

elitélni? Szivósságuk, hősies kitartásuk is mellettük szól. Ha eleinte a külső körülmények nem is kedveztek vállalkozásuknak, meg volt bennük az az erő, hogy részben maguk alakítsák kedvezőbbekké ezeket a körülményeket, részben pedig, hogy kitartsanak addig, míg azok javukra módosultak. Megvolt bennük a nehéz vállalatnak megfelelő heroizmus.

Nem illuziók, nem csalóka számítások, hanem kétségbeesés és vak ösztön hajtotta őket. El voltak a rosszra készülve s ezért a balsiker első csapása őket le nem sujtotta.

A kuruczok mozgalma, ha nem is ők indították azt meg, jó ideig egymással versengő középszerűségeknek befolyása alá kerül, a kik a kuruczok nyomorát a maguk apró kedvteléseik számára akarják kiaknázni.

Idővel azonban a szegény bujdosók reátalálnak arra a férfiúra, a ki valóban hivatott volt a vezetésre, Thököly Imrére. Ő komolyan vette a bujdosók ügyét, nem úgy, mint Apafi, vagy Teleki Mihály. Ugyanazok az érzelmek hevítették, mint a kurucz legénységét. Helyzete olyan, mint az övéké és ezért való közéjük. Már gyermekkorában érzi azokat a sajgó sebeket, a melyek a nemzet testét sanyargatják. Álruhában kénytelen menekülni az osztrák katonák elől, a kik az összeesküvésben részt vett atyját üldözik. Birtokukat is elkobozzák. A nemzet sérelme az ő egyéni sérelme is. E mellett éleseszű, vasakaratú férfiú. Ernyedetlen a szorgalma. Iróasztalánál éppen olyan fáradhatatlan, munkásságú, mint a mezei szolgálatban. Már fiatal korában ismerkedik meg az élettel és ennek minden keservével. Tehetséges és vitéz katona. Született kurucz és született vezér.

A hagyomány ellenére, mely Erdélyben kereste a szabadságharcz támasztékát s erdélyi versenytársának, az eszes

és nagy befolyású Teleki Mihálynak és az erdélyi fejedelemnek iránta táplált rosszindulata ellenére, a benne lakozó nagy erőnél fogva 1678-ban a forradalom fejévé lesz. A kuruczok és a külföld kénytelenek őt ilyennek elismerni.

Erkölcsi értéke kétségesebb, mint tehetsége. Mindig sok ellensége volt. Mint a török szövetség utolsó képviselőjét, mint egy rosszemlékű elbukott irány hősét halála után is sok sujtó váddal illették. A nála sokkal nemesebb mostoha fia, a nagy Rákóczi Ferencz rossz embernek tartotta, sőt még gyilkossági kisérlettel is gyanusította. Nagyravágyásának tulajdonította működését.

Nehéz megállapítani, megérdemelte-e mindezt a gáncsot. Valószinüleg sok bennük a nagyítás, de van benne igazság is.

Bizonyos, hogy legalább eleinte nagy szolgálatot tett hazájának. Később elkövetett hibái, talán bűnei is azt az érdemét nem felejtethetik el, a melyet szerzett. Egy igazságos önvédelmi harczot, a melyet nem ő indított meg, derekasan és eredményesen folytatott. Az ő vezetése mellett lesz a kuruczok harcza a Habsburgok monarchiájának komoly erőpróbájává. Az ő ügyességénél és szivósságánál fogva ölt a küzdelem oly mértéket, hogy az uralkodó seregeinek nagy részét leköti. A császári kormány mindinkább tudatára jut annak, hogy politikája még sokáig folytonos vér- és pénzáldozatokkal fog járni, s érzi, hogy győzelem nem segít rajta, mert utána az elégedetlenek hada ujra talpra fog állani.

Thökölynek a külügyi helyzet alakulása is kedvezett. A magyar szabadságnak addig, a míg iránta a királyok ellenséges indulatot tanusítottak, alapföltétele mindíg az volt, hogy a fejedelem erejét a külső viszonyok lekössék. Most ez is bekövetkezett.

A franczia királyság, miként láttuk, egy kiváló férfiú

vezetése mellett mindinkább fokozódó erőhöz jutott. Európa legelső nemzeteinek egyike talán ekkor élte fejlődésének legszerencsésebb korszakát. Nyelvét mindenütt beszélik, szokásai, irodalma és művészete utánzásra találtak mindenütt. Századok következetes és sikeres munkája egy tehetséges ember kezére hódító kulturájú egységes és hatalmas nemzetet, nagy seregeket és sok pénzt adott; szeretettel és büszkeséggel engedelmeskedik egy embernek az ereje öntudatában élő hatalmas franczia társadalom. S ez az ember ismeri hatalmát és miként hazájában ő az első, nemzetét az egész világon az elsővé akarja tenni. Hiu a nemzete, a mely általa vél ragyogó életre kelni, s hiu ő, a ki nemzete révén akar a világ első hatalmasságává lenni. Lajost fajának és önmagának becsvágya hódításra ösztökéli, hódításra csupán a hódítás kedvéért is. A király és a nemzet nagyravágyása ugyanazokon a nyomokon halad és egymás erejét fokozza.

Bármely irányt vesz pedig a franczia terjeszkedés, mindenütt beleütközik régi ellenségének, a Habsburgok dynastiájának érdekkörébe.

Akár Németalföld meghódításába fog bele XIV. Lajos, akár a spanyol királyságot akarja megszerezni, akár a Rajna felé terjeszkedik, mindezen ambitiói egyaránt csak a Habsburg-ház rovására válhatnak valókká. Turennenek véleménye szerint Franciaország határai rosszak, mert négy nap alatt az ellenség Párisig eljuthat és e határok kikerekítése csak a Habsburg-dynastiának és a német birodalomnak kárával érhető el.

Lajos befolyását a német fejedelmekre is kiterjeszti és a német császárnak magában a birodalomban is veszedelmes versenytársává lesz. Leopold vele a békét csak állandó megalázása és a legmesszebb menő türelme árán vásárolhatja meg.

Rövid idővel az első kurucztámadások után Lajos Hollandiát megtámadja és leveri. Ezen győzelme annyira megnöveli hatalmát, hogy Leopold kénytelen a háborúban részt venni. E háború nagyfontosságú a magyar állapotokra nézve és megjavítja a kuruczok esélyeit.

Lajos mindig rendszert csinált belőle, hogy ellenségeit mindenfelől nyugtalanítsa és e czélból az országától messzelakó népeket is a harczba bevonni törekedett. Barátokat pénzzel és igéretekkel is szerez magának. Ellenségeire nézve tevékeny és ügyes diplomatiája éppen olyan veszélyes, mint hadserege.

Ezen időben Svédországot, Lengyelországot és a magyar elégedetleneket igyekezett a császár ellen fölhasználni. Lengyelországban sikerül is neki a vitéz Sobieskit az osztrákok pártfogoltja ellen királylyá választatni. (1674). A lengyel udvarhoz küldött követe a magyarokkal érintkezést keres és Lajos Apafival közvetlen üzeneteket is vált, sőt vele szerződést is köt. A kuruczokat némi pénzsegélyben is részesíti. Lajos iránt való barátságból Sobieski békét köt a törökkel és nem akadályozza meg, hogy lengyel hadsereg (1677) a magyarok szolgálatára menjen. Apafi ebből a körülményből bátorságot merít és a kuruczokat támogatja.

A bujdosók helyzete ezen fordulat következtében annyira megjavul, hogy Leopold a velük szemben eddig követett magatartását kénytelen megváltoztatni. Vezéreit a kegyetlenkedéstől eltiltja. Kopp tábornokot kétszer is megfosztja állásától, mert a magyarokkal nagyon is keményen bánt. A kurucz várőrségeknek vallásuk szabad gyakorlását igéri meg és végül Thökölyvel alkut kezd, a mely 1678-ban fegyverszünethez vezet.

A kuruczok helyzetét a franczia háború annyira megerősíti, hogy Leopold velünk szemben akkor is az engesz-

telődés politikáját követi, a mikor Lajossal már békét kötött (1679).

Leopold a franczia béke ellenére reászorult a belső nyugalomra, mert a franczia hatalom veszélyes voltát bebizonyította az, hogy az ellene létrejött nagy coalitióval is sikeresen tudott megbirkozni és mert a franczia béke maradandóságára nem lehetett számítani. Biztosra kellett venni, hogy Lajos becsvágya nem fog lelohadni és hogy eddig elért sikerei új vágyakat fognak benne ébreszteni és új támadásokra fogják bírni.

A török is mozgolódni kezd. Lajos az osztrák-ház gyengítése czéljából a török birodalom számára ennek keleti határain békét biztosít és így a vasvári egyezség lejártának közeledésével török támadás eshetőségével is számolni kell. A bécsi udvar attól tart, hogy Páris és Konstantinápoly két ellenkező oldalról egyszerre fogják megtámadni.

Thököly pedig annyira megerősödik, hogy Leopoldnak a franczia béke óta megszaporodott seregei sem bírják legyőzni.

Ily körülmények között a pápa is (Odescalchi) azt tanácsolja Leopoldnak, hogy béküljön meg a magyarokkal.

A magyar tanácsosok is mindig az alkotmány helyreállítását sürgetik, úgy hogy Leopold végre elhatározza, hogy visszaállítja Magyarország alkotmányát és Sopronba országgyűlést hiv össze.

Az országgyűlés Esterházy Pált, Miklós nádor fiát, nádorrá választja és ezzel újra életbelép a törvényes kormányzás.

Leopold megerősíti a régi törvényeket, a nélkül azonban, hogy azokat új tartalommal gazdagítaná, vagy az alkotmányt új biztosítékokkal látná el. A rendeknek abbeli törekvése is, hogy az eddigi rendszer törvénytelenségét világosabban kifejezésre juttassák, meddő marad, úgy hogy

közjogunkon az országgyűlés semmi nyomot nem hagy. Az akkor élt nemzedékre nézve azonban rendkívül nagy volt annak a jelentősége, hogy kivívta a restitutio in integrum-ot.

Leopoldnak még csak pár évvel előbb is az volt a véleménye, hogy elérkezett az idő a magyar ügyeknek szándékai szerint való végleges rendezésére, most ellenben belátta, hogy terve végrehajtásának az alkalom nem kedvez. Kénytelen volt tehát a biztatóknak tetsző remények mellett megindított új kormányzási rendszerről lemondani és a régi magyar közjogot minden fogyatkozásával és tökéletlenségével együtt újra helyreállítani.

Az európai helyzet veszélyes volta, a kurucz kisebbség vitézsége és a labancz többségnek a régi jogokhoz való állhatatos ragaszkodása a magyar alkotmányt még egyszer megvédte.

Leopold szerencsétlen kisérlete csak újabb ék a király és a nemzet között, újabb gyászos emlék, a mely megnehezíti a két tényező együttes működését.

De a régi alkotmány helyreállítása még korántsem jelentette annak a mozgalomnak lecsendesülését, a melyet az absolutismus kisérlete megindított.

Sajnos, a soproni országgyűlés a vallás ügyében csak félmunkát végez. Sajnos, a katholikus többség, mely a közjogi szabadság fentartásához mindig ragaszkodott, a vele kapcsolatos vallásszabadságért nemcsak nem hevül, hanem azt károsnak és magára nézve sérelmesnek tartja, úgy hogy nem is akarja az országgyűlésen tárgyaltatni, mert egyszerűen magánügynek tekinti. Nincs többé tagjai között Esterházy Miklós és nincs Zrinyi Miklós. A katholikus vezérférfiak közül senki sem látja be, hogy a nemzet legfőbb érdeke a vallási ellentétek elenyésztetése és hogy a vallásbeli türelmetlenség és üldözés bűn a haza ellen.

A protestánsok szomorú állapotukat annyira érzik, hogy sérelmeik orvoslását többé nem is az országgyűléstől kérik, a hol a katholikusok vannak többségben, hanem a királyhoz fordulnak. Az alkotmányos életet fenyegető veszély nyilvánul meg mindig abban, ha valamely testület kisebbsége annyira bizalmatlan a többség iránt, hogy a törvényes útat mellőzi és jogos kívánságai kielégítését az uralkodótól várja.

Leopold e tárgyban csakugyan több méltányosságot tanusított, mint a magyar rendek. Messzebb látott, mint ők, megismerte a politikai ég szemhatárán jelentkező vészes felhőket és a protestánsokkal szemben bizonyos fokig engedékenységet mutatott. S ezért midőn felszólítása ellenére a felekezetek egymással meg nem egyeztek, a vallás szabadságát biztosító régi törvényeket némi korlátozással ugyan, de mégis megerősítette. A király a jobbágyok rovására fentartotta a földesurak jogait és az evangélikusok számára csak kevés templomot jelölt ki. De ezt is sokalták a katholikusok, a kik csak sikertelen újabb felszólítások után nyugodtak meg a király elhatározásában és czikkelyezték azt be az ország törvényei közé.

Ez a türelmetlenség nagy hiba volt.

A protestánsok elégedetlenek, óvást tesznek a törvény ellen és fenmarad a viszály magva, a mikor pedig az ország az egyetértésre annyira rászorult. A hiba oroszlánrésze minket terhel.

Leopoldtól nem igen lehetett várni, hogy az országgyűlés többsége ellenére azoknak adjon igazat, a kikben mindig legádázabb ellenségeit látta, holott a rendeknek nem lett volna szabad elfelejteniök, hogy a protestánsok szintén magyarok és hogy nélkülök a rendi alkotmányt megvédeni nem bírják.

Az alkotmány helyreállítása a vallási béke nélkül az annyira szükséges nyugalmat nem biztosíthatta.

Thökölyt, a kire a nymvégeni béke ki nem terjedt, nagy csábítások kisértgetik és mondhatni, európai positióhoz jut. Leopold folyton alkudozik vele, mert attól tart, hogy különben a török fogja támogatni. Lajos franczia király és a szultán egyre keresik barátságát, mint a ki a Habsburgok ellen való küzdelmeikben becses szövetségesük lehet. A magyar nép nagy része reménynyel tekint reá, mert látja, hogy a teljes lelkiismereti szabadságot csak az ő befolyása szerezheti meg.

Thököly választhat a király és a török között és közvetíthet is kettőjük között. Nagy következményű, világtörténelmi esemény, hogy Thököly, a ki Leopolddal is alkudozott, s a ki, ha föltételeit a király elfogadja, minden bizonynyal hozzá csatlakozott volna, végül mégis a szultán pártjára áll és behívja az országba a török hadakat.

Leopoldnak nagy érdeke volt, hogy megbéküljön Thökölyvel. Az ő befolyásával elháríthatja magától a törökök támadását. Ha pedig ez nem érhető el, Thököly harczedzett serege, a mely jól ismeri a törökök taktikáját és a mely könnyű lovasságával egyedül képes a török lovasság rohamának ellensúlyozására és a harcz terén élő magyarok osztatlan támogatásának megszerzésére, a hadjáratot olcsóbbá teheti és a siker esélyeit növelheti.

Leopold Thököly támogatásának jelentőségét át is látja, de azokra az áldozatokra nem bírja magát elszánni, a melyekkel azt magának megszerezheti.

A protestánsok jogait a király nem állítja vissza és nem hajlandó a felső-magyarországi vármegyéket Thökölynek átengedni. E feltételei teljesülése nélkül pedig Thököly a töröktől nem pártol el, a kitől többet remél kapni és a kitől inkább is fél, mint Leopoldtól.

1682-ben a szultán Felső-Magyarország királyának nevezi ki és segélycsapatot bocsát rendelkezésére, a melylyel

Thököly nagy eredményt ér el. Sikerei megijesztik a magyar labanczokat, első sorban az új nádort, a ki gyors és erős támadást akart Thököly ellen indítani.

Esterházy, a ki nem tagadja ugyan meg magyar vérét és véleményét urának nem egyszer bátran megmondja, a ki közvetíteni is akart a király és a nemzet között, a ki azonban nem nagyszabású ember és annyira hiú és becsvágyó, hogy urától önmagának kitüntetést és jutalmat kér és ezzel az udvarnak könnyen kész szolgájává válhatik, jó tulajdonságainál és hibáinál fogva egyaránt Thökölynek eltökélt ellensége. Azzá teszi az, hogy hű királyához és hogy teljes meggyőződésből folytatja atyja politikáját, a mely homlokegyenest ellentétben van Thököly terveivel. Azzá teszi a protestánsok ellen való gyűlölete, a kikkel szemben nem bír annyira elfogulatlan lenni, mint a milyen volt a nála nagyobbeszű atyja. Azzá teszi nagyravágyása, a melyet Thököly szerencséje és emelkedése megsért.

Ez okoknál fogva Esterházy a kuruczokkal való alkudozást és a velök való fegyverszünetet állandóan ellenezte.

Attól tartott, hogy velök csak növelnék a kuruczok pártját és tekintélyét. E helyett azt akarta, hogy a király Thököly ellen szánja el magát az offensivára, a hozzá ragaszkodó magyar erőket szervezze meg, magyar katonaságot tartson, a végvárakat hozassa rendbe és a törvényeket hajtassa végre. Azt remélte, hogy Thökölyt megtörheti, még mielőtt a török segítségben részesíti. Esterházy a magyarok megnyerését és egyesítésüket nem Thökölyvel, hanem egyesegyedül Thököly ellen vélte elérhetőnek.

De mindez hiábavaló volt. Valamint atyja a nagy nádor a királynak hiában ajánlotta a magyar erők megszervezését és I. Rákóczi György megtámadását, még mielőtt

«megtollasodhatnék», s valamint Zrinyi hiában jósolta a török veszedelem bekövetkezését és ellene hiában sürgette a nemzet megszervezését, Pál nádor intő szava is a pusztában hangzik el. A magyar politikusoknak annyira megszokott martyriuma őt is utoléri, s ő reá nehezedik annak a csapásnak a súlya, a melyet megjósolt és a melyet talán el lehetett volna kerülni, ha tanácsát követik.

A magyar viszályból, a melyet a király sem legyőzni, sem leszerelni nem bír, világtörténelmi jelentőségű tusa keletkezik.

Thököly sikerei nagyszabású támadásra buzdítják a szultánt. A szentgotthárdi békével inauguralt téves császári politika a csak félig megadott concessiók ellenére nagy veszélyeket támaszt és a Habsburg-dynastia hatalmát a megsemmisülés szélére juttatja.

A baj a Habsburgoknak ez időbeli politikájában az volt, hogy magyar ügyekben sem hallgattak magyar tanácsosaikra, hanem idegenekre, a kik, ha véletlenségből okosabbak is lettek volna a magyar vezérférfiaknál, kevesebb időt szentelhettek a magyar dolgoknak és nem ismerték a magyar állapotokat és a magyar ember természetét. Felfogásukat többnyire a bizalmatlanság szabta meg, a mely, ha néha igazolt is volt, főleg addig, a míg irányunkban követett politikájuk meg nem változott, gyakran végzetes hibáknak volt az okozója. A királyhoz igazán hű embereknek, kiválóan jeles államférfiaknak véleménye csak azért nem nyomott a latban, mert magyaroktól eredt.

Így, a mikor a török újra nagy támadást intéz a Habsburgok ellen és Magyarország sorsának eldőltéről van szó, a dynastia a magyarságban lakozó erőt nem birja hasznára fordítani.

Nem lehet csodálni, hogy midőn a török 250,000 em-

berrel Bécs felé indul és csak 60,000 keresztény áll vele szemben, s a midőn ennek a kis hadnak is az az utasítása, hogy «kivált az örökös tartományok oltalmára és a hadak épségben tartására ügyeljen», a király magyar pártja ellankad és a nemzet nagy része Thökölyhez csatlakozik.

Esterházy elkeseredett és igaz szavakkal ecseteli a szerencsétlen ország szomorú helyzetét. Olyan igaz szavakat mer hangoztatni, mint ritkán másszor. «Felséged nemzeti zászlaja sehol sem mutatkozik; pénz itt nincs.» «Főseregünk vizek közé vette magát, a melyek közül legfelebb a végre fog kibontakozni, hogy Magyarországot magára hagyván, Bécs alá siessen. Felséged Linzig fog visszavonulni, mint hallom, vagy még tovább is.» «Thököly közeledik, a lengyel segélynek semmi nyoma; én itt vagyok katonaság nélkül az ellenség torkában.»

Fohászait a nádor így folytatja: «Könyörög tehát általam, mint nádor és közbenjáró által, az ország Felségednek, méltóztassék neki tudomásul adni, mitevő legyen e végveszélyben, s ha képes-e Felséged a lakosokat megoltalmazni, vagy sem? Ha igen, ennek mielőbbi végrehajtásáért esedeznek.» «Ha nem, ne vegye nekik rossz néven Felséged, ha az időjáráshoz alkalmazkodva, a kénytelenségtől kérvén tanácsot, maguk, nejük és gyermekeik megmaradásáról gondoskodnak.» «Én nem fogok Bál előtt térdet hajtani.»

A nemzet lelki szeme előtt áll: elhagyatottsága és a sok keserű tapasztalat, a melyet eddig szerzett. Hányszor remélt segélyt királyától és hányszor csalódott benne. Élénken emlékezhetnek még a szentgotthárdi csatára és a vasvári békére. Mint akkor történt, valószínű, hogy a császáriak most is megbékülnek a törökkel, a mint az örökös tartományok kára nélkül megtehetik. «Az idők járása» csakugyan nem kedvezett a labanczoknak. A török

szövetség nem népszerű. De a szultán túlnyomó számú hadserege; az a remény, hogy annak védelme mellett Thököly visszaállíthatja a magyarok régi szabadságát; az a félelem, hogy a királyhoz való hűség az ország végpusztulását vonja maga után: a magyarok zömét mégis a keleti szövetséghez köti.

Bécsben a spanyol befolyás érvényesül, a mely a franczia háborúnak sikeres folytatása végett a törökkel mindenáron békét akar tartani. A bécsi miniszterek többségének az a véleménye, hogy a Keleten egy pár vármegyéről, a Nyugaton ellenben a császári koronáról van szó, s maga Leopold mondja, hogy «nem vehetni tőlem rossz néven, ha inkább a Keleten áldozok fel olyasmit, a mi úgy sem volt elődeimé, mint ha a Nyugaton mindent koczkára tennék». Csak a szultán támadása kényszeríti reá a harczra, a mely olyan nagy dicsőséget szerzett neki, nem pedig a magyar nemzet iránt tartozó kötelessége.

A muzulmán merész támadása Európaszerte felébreszti a keresztény öntudatot. Közép-Európát akarják Bécsben megvédeni Konstantinápoly ellen. A veszély, a melyben a Habsburg-dynastia forog, az egész kereszténységet is fenyegeti és ezért olyan hangulatot kelt, hogy XIV. Lajos sem mer vele szembeszállani és a törökkel szövetkezve a német birodalom ellen fordulni. Luxenburgból, a melyet korábban jogi ürügyök alatt meg akart magának szerezni és a mely ellen éppen a törökök támadása közben ostromot indított, csapatait visszarendeli, hogy Bécsnek hathatós ellenállását ne akadályozza meg.

Igy sikerül a hős Sobieski segítségével Bécs városát fölmenteni és ennek falai alatt a törököt döntő csatában legyőzni.

Bécs felmentése után a császáriak Magyarországban

erős offensivához fognak. A nagy veszélyek perczeire fényes győzelmek következnek.

Budát másfélszázados török uralom után a keresztény hadak visszahódítják.

Vitéz harczosok élén álló nagy katonai tehetségek dicső eredményeket érnek el. S e nagy győzelmeket az sem hiúsítja meg, hogy a török háború folyamában a franczia háború is megújul. Lajos király aggódik a császár terjeszkedő hatalmának visszahatása miatt és jogot támasztva a Pfalz német fejedelemségre, 1687-ben megtámadja a német birodalmat. A Habsburgok szerencséjére azonban ekkor a török támadás ereje már meg volt törve, a győzelmes keresztény hadak már visszafoglalták Budát és Lajos új támadása az európai egyensúly védőit a Habsburgok mellett mozgósítja.

Lajos ellenlábasa, Hollandia nagy fia, Oraniai Vilmos a franczia kákhoz hajló II. Jakab angol királyt (1688) trónjától elhajtja és mint Anglia királya és Hollandia ura Lajos ellen tekintélyes hatalmat állít síkra. Az oraniaiak mindig az európai egyensúly harczosai voltak. Azelőtt ugyanazon érdekből küzdöttek, részben Angliával szövetkezve, a Habsburgok ellen, a mely érdekből most Anglia és Hollandia hatalmát a Habsburgok táborához csatolják.

Ránk nézve nagyfontosságú Vilmos állásfoglalása. Lehetővé teszi a török háború folytatását és lehetővé teszi azt is, hogy a császári hadak zöme nálunk maradjon, mert a franczia háború fő terhét ő viseli.

Leopold, a ki eleinte kerülte a harczot, később vérszemet kap és Magyarországban tett hódításait nem akarja odahagyni. Bécsben már a Balkán-félszigetnek, sőt Konstantinápolynak megszerzésére gondolnak. A magyar király jogán számot tartanak a Balkán keresztény népeire. Leopold kiáltványban fordul hozzájuk (1690) és ebben azt

mondja, hogy «a törökkel a végből viselünk háborút, hogy a nekünk jogosan alávetett és Magyarországtól jogosan függő népeket» felszabadítsa.

De a Habsburg-dynastia e célját el nem érheti. A nyugati és a keleti harcz annyira lefoglalja seregeit, hogy a török földön tett hódításokat nem bírja megvédeni. Még azon évben, a melyben Leopoldnak föntebb említett kiadványa kelt, a törökök újra bizonyos előnyökre tesznek szert s Leopoldnak föl kell hagynia azzal a reménynyel, hogy Nagy Lajos birodalmát visszaállítja és hogy a Balkánfélsziget urává váljék.

Eugen fényes diadala Zentánál biztosítja ugyan Leopold győzelmét a félhold fölött, ereje azonban annyira kimerült, hogy reászorult a békére. Ez 1697-ben létre is jön Franczia-országgal és 1699-ben Karloviczban a törökkel.

A kettős béke egyik irányban sem biztosítja mind-azokat az előnyöket, a melyeket a bécsi kormány elérni kívánt, de megállítja a franczia király terjeszkedését, a törökök magyarországi uralmát pedig megtöri. Temesvár vidékének kivételével Szent István koronájának országai újra egyesülnek.

A török uralommal együtt, a mely előidézte és föntartotta, megszűnik Erdély önállósága is.

Apafinak nagyeszű tanácsosa, Teleki Mihály, a ki Martinuzzi és Bethlen Gábor iskolájából való és a ravaszság és alkalmazkodó képesség jellegzetes példája, Leopoldhoz szít. Különösen haragszik Thökölyre, a ki a bujdosók vezérletét előle elnyerte s leánya kezét is elutasította.

S ehhez járul az is, hogy Thököly Telekit a porta kegyéből is kiszorította és a háború közben Apafi trónját is veszélyeztette.

Ezen önző okokon kívül Telekit politikai meggyőződése is a Nyugathoz csatolja. Éles esze látja, hogy a né-

metek és a törökök közé ékelve, életünk örökké nyomorúságos lesz. Már 1670-ben írja, hogy «Isten büneinkért az két nagy és ravasz nemzetség közé vetett bennünket» s ezért óvatosságból «úgy kell tettetnünk, mintha mi együgyűek volnánk» s hogy «a török mi velünk (erdélyiekkel) az német odaki csak úgy bánik, a mint szereti, szegény magyar nemzetünkkel. Igazán két bestia között vagyunk».

S ebből a helyzetből csak úgy vél megszabadulhatni, ha a törököt legyőzik. Azt mondja, hogy «ha ő felsége és a kereszténység fegyvere által meg nem szégyeníttetik az török, bizony semmi úton és módon másképpen a magyar nemzetnek megmaradása nem leszen».

Teleki közeledni is látta Magyarország felszabadításának időpontját s éppen úgy ura, mint Magyarország érdekében levőnek hitte, hogy a keresztény szövetséggel tartva, a felszabadulást siettesse. Teleki el is éri, hogy Erdély még Buda bevétele előtt Leopolddal megegyez, ennek hadait befogadja és végül (1688) szerződésileg a királynak aláveti magát. Midőn Apafi meghal, Leopold uralkodik Erdélyben és II. Apafi Mihályt fiatalsága ürügyén, majd pedig azért, mert Leopold akarata ellenére protestáns nőt vett feleségül, fejedelmi székében nem erősíti meg és Erdélyt kormányzóság alá helyezi. Megigéri ugyan, hogy fentartja törvényhozói és kormányzati önállóságát, az ország ezen részének külön politikája azonban a fejedelemséggel együtt végképpen megszűnik.

Erdélynek ez a sorsa az új hatalmi helyzet következménye. Mióta Buda felszabadult és a törököt Magyarország szívéből visszaszorították, Erdélynek politikai különállását csak örökös harczok árán lehetne fentartani, már pedig önállósága keletkezésének főoka a keleti Magyarország békéjének biztosítása volt, úgy hogy most ugyanazon érdek

kívánta Erdély önállóságának megszüntetését, a mely előbb különválását előidézte.

A kereszténység a törökön aratott győzelmét annak köszönhette, hogy az európai államok lassankint megerősödtek. A királyok mindinkább urai lettek haladó népeiknek, a belső békében élő területek mindenfelé megnagyobbodtak, a sok háború közben a keresztény katonaság harczi ügyessége fejlődött, a muzulmánság pedig nem gyarapodott, nem művelődött és haladásában fönnakadt, s mint minden hatalom, a mely nem megy előre, hanyatlott és gyengült. A nagyobb műveltség, a nagyobb gazdagság, a jobb szervezet, az elevenebb közszellem, a fokozódó katonai tudomány győzött most is, a mint máskor is mindig.

A Habsburgoknak világraszóló nagy állása kellett azonban ahhoz, hogy ennek a megnövekedett, de megoszlott keresztény erőnek nagy része a pogány ellen egyesülön. Az ő világtörténelmi nagy érdemük, hogy Európa keleti határán oly szilárd bástyát tudtak emelni, mely a török invasiót megállította és később egészen visszaverte. Hosszú századoknak nagy eredményű munkája, mely a magyar királyságot egyesítette az osztrák örökös tartományok feletti uralommal és a mely megszerezte a dynastiának a német császári rangot, tette lehetővé azon kedvező percz kiaknázását, a mely annak következtében állott elő, hogy a török éppen akkor támadta meg a császárt, a mikor a Habsburgok mindenfelé békében éltek és a francziákkal folytatott küzdelem során megalakult hatalmas európai szövetség élére kerültek.

Midőn Mohács után Ferdinánd lett királyunk, a magyarság V. Károlynak nagy hatalmába vetette bizalmát, de V. Károly óriási terjedelmű birodalma veszélylyel fenyegette az európai hatalmi egyensúlyt s ezért mindenfelé ellenségei támadtak. Magyarországban tehát hódításra kép-

teleñné vált. A franczia királyság a Habsburgok ellen Európa szabadságának érdekében vívott harczai közben megerősödött. A Habsburgok ellenben, szembe kerülvén a mindinkább terjeszkedő protestantismussal és országaik rendi jogaitól korlátozva, világraszóló ambitiókkal megterhelten, elgyengülnek.

Francziaország, legyőzve a vallásbeli ellentétek veszélyét, túlsúlyra tett szert és XIV. Lajos idejében ő fenyegeti veszélylyel az európai szabadságot, az európai országoknak önálló életét. A szerepek fölcserélődnek. XIV. Lajos veszi át V. Károly, I. Leopold pedig I. Ferencz munkáját.

A Habsburg-dynastia, a mely időközben saját örökös tartományainak erejét magának teljesen alá tudta vetni és így tekintélyes hatalomra tett szert, az európai hatalmi egyensúly védője lett s mint ilyen mindenfelé szövetségeseket szerez. A világ érdekében levő és a reális hatalmi viszonyoknak megfelelő európai államrendszer egyensúlyát ő védi meg Lajos túlhajtott becsvágya ellen. A vallásbeli ellentét is megszűnik a nemzetközi politikának legfőbb irányítója lenni. A katholikus Habsburgok protestáns szövetségesekkel együtt harczolhatnak.

A Habsburgok valóban dicső, mert közhasznú szerepet töltenek be. Ugyanabban az időben Európa fejlődésének két legfőbb érdekét képviselik: a Francziaországtól és a törököktől eredő veszély ellen sikerrel megvédik Európa államainak önállóságát, mely a jövő haladás alapja.

Sok váddal illettek bennünket azért, mert a török háborúban a magyar erők aránylag csekély részt vettek és mert a nemzet egy része a törökkel tartott. Ellenségeink ma is szemünkre vetik,* hogy idegen erők szabadították

* Julius Bunzel: «Oesterreich und Ungarn. Jahrbuch f. Gesetzgebung und Verwaltung.» Schmoller. 1909. III. Heft.

fel hazánkat és hogy a nemzet, a mely annyi jogot és szabadságot követel, ajándékba kapott területen él.

Méltánytalan és igazságtalan ez a vád, de sokat ártott nekünk már a multban is. A kik így beszélnek, azok megfeledkeznek több századnak mindennap vívott harczáról, meg arról, hogy hosszú időn át egészen a mohácsi vérveszteségig nemcsak magunkat, hanem Közép-Európát is mi védtük meg. Megfeledkeznek a Hunyadiak dicső koráról s megfeledkeznek a Zrinyiek, a Jurisicsok, a Dobók, a Szondik hősiességéről és a végvárakért vívott állandó küzdelmeinkről is, a melyek az országnak anyagi megterhelésével jártak, megakasztották vagyonosodásunkat és művelődésünket, s a melyek a török végleges kiszorításának okvetetlenül szükséges előzményei és bevezetései voltak.

Saját testünkkel védtük meg a kereszténységet és bizonyos, hogy nincs nép Európában, a mely a törökök ellen vívott harczokban annyi vért ontott s annyi anyagi és szellemi áldozatot hozott, mint éppen a magyar. Ha van nemzet, a mely az Európáért és a kereszténységért vívott küzdelmek nyomait még ma is érzi, a magyar az.

S ha magában a nagy hadjáratban nem is volt nagy számú magyar sereg, ezért igazán mi vagyunk a legkevésbbé felelősek. Ennek az oka a helytelen kormányzás volt. A dynastia nem bízott meg a magyarokban és ezért vonakodott a magyar haderő kifejlesztésétől. Szerves és költséges munka nélkül pedig már ebben az időben sem lehetett egyszerű parancsszóra harczraképes sereget előteremteni. Tudjuk, hogy Esterházy Miklós, majd Zrinyi Miklós és közvetlenül a török hadjárat előtt Esterházy Pál a magyar haderő szervezését sürgették. De hiába tették, semmi sem történt a harczias szellemű magyar nemzet katonai szervezése czéljából.

Lehet-e tehát csodálkozni, hogy a nagy háború szá-

mára iskolázott katonaságunk nincs? Az ország a végső kimerülés szélén van. Másfél század óta örökös harczoknak, a védő és támadó hadseregek kicsapongásainak a színhelye. Sok ezer idegen, még pedig a legdurvább, a legerőszakosabb fajtából való, az országból él. Az elszegényedett és elgyengült népet csak felülről való nógatás, talán kényszerítés útján lehetne nagyobb katonai erőfeszítésre rábírni, ez irányban azonban felülről semmi sem történik. Pénzt annyit szorítanak ki a nemzetből, a mennyit csak lehet. Adófizetés és főleg a katonaság élelmezése és eltartása formájában használják fel a harcz czéljaira a magyar erőket, de a tőlük kizsarolt garasokat nem magyar katonára és nem a magyar nemzet katonai szervezésére, hanem idegen csapatok fentartására és élelmezésére fordítják.

A magyar hozza ekkor is a legkeservesebb áldozatokat, életével és pénzével fizet ekkor is, de névtelenül és dicsőség nélkül roskad össze a vállára rakott terhek alatt, míg a dicső szerep idegeneknek jut. A harcz az ő országában folyik. A sereget neki kell eltartani. S pénzén kívül katonát is ad a keresztény szövetségnek. Többet is adna, ha akarnák, de nem kell nekik magyar katona, csak magyar kenyér és pénz, mert a magyar katona veszélyes is lehet, a magyar kenyér és pénz pedig csak hasznos.

A magyarral rosszul bánnak. Hiában tanácsolja ennek az ellenkezőjét Sobieski, a Hunyadiak szellemének képviselője, a törökök győzelmes ellenfele, a kinek a szavára pedig az udvar valóban hallgathatott volna, hisz az ő segítsége nélkül Bécs is elvész és a Habsburgok büszke birodalma a porban hever. Hiába szól a magyarok kielégítése mellett ez a nagylelkű hős, a ki Leopold hálátlansága ellenére szövetségese és esküje mellett kitart. Jó szíve megesik Magyarország állapotán. Nincs rokonérzése Thököly iránt, a ki meg is csalta, de «nagy részvétet érez

a magyar nemzet iránt». A magyarokat igazán szerencsétleneknek mondja.

S midőn elkedvetlenedésében odahagyja a harcz terét, a hol annyi dicsőséget szerzett és annyi szolgálatot tett a kereszténységnek, a pápát kéri a magyarok támogatására Azt üzeni neki (1683), hogy előre tudta, hogy a méltatlan bánásmód, a melyet Thököly és a magyarok iránt tanusítottak, őket a törökök karjai közé fogja hajtani.

Nagy jelentőséget tulajdonít Thököly megnyerésének, mert őt követné Erdély, Erdélyt Oláhország, a kozákot a szerbek, a bolgárok. A harcz terén élő összes keresztény népeket egyesíteni kell a török ellen, s ezért azt kéri, hogy bánjanak kereszténynyül a keresztény népekkel. A jelenlegi rendszer, mondja, alkalmas minden magyarból Thökölyt csinálni.

De semmisem történik Sobieski tanácsa szellemében.

A törökök föllépése Thököly ellen mégis megváltoztatja a magyarok hangulatát és a háború közben a kuruczok nagyrésze Leopoldhoz csatlakozik. Megvolt tehát reá a jó alkalom, hogy a magyar erőket a császárnak megnyerjék és seregeit harczedzett katonasággal szaporítsák. De hiába tanácsolják ezt a magyar urak, Esterházy és Csáky. Sőt a magyarság szervezésének az alaposabb ítéletű idegen politikusok és vezérek is nagy jelentőséget tulajdonítanak. Strassoldo a bujdosók hadi beosztására nézve tervet dolgoz ki. Schmettau, a brandenburgi követ, azt mondja róluk: «Sie bezeugen eine ungemeine Begierde zum Fechten gegen die Türken.»

A pápai nunczius lelkesedéssel szól a volt kurucz katonákról és azt mondja, minden pénzét nekik adná, jobb helyre nem is tudná azt fordítani. «Bizony illenék e derék harczosokat fölsegíteni.» «Majd vérrel kell nagy keservesen jóvá tenni azt, a mit kevés pénzzel el lehetett volna kerülni.»

De hiában van meg irántunk ez a rokonérzésük, az illetékes körökben a magyar csapatokkal nem törődnek. Zsoldot nem adnak nekik, ellátásukról nem gondoskodnak, engedik őket éhezni, fázni és elzülleni. Esterházy eredmény nélkül panaszkodik: «A magyar katonaság is fogyni kezd véginség miatt, elesége nincs, fizetés nem érkezik, szavakkal már nem tarthatom tovább», írja a királynak 1684-ben. Ilyen körülmények között lehet-e csodálkozni, hogy a háború menetére elhatározó befolyása nincs?

S a leghűbb magyar vezérek is háttérbe szorulnak. A politika mezején és a harctereken egyaránt alárendelt szerepet juttatnak nekik. Esterházy, a nádor, a királyhoz intézett egyik levelében írja, hogy semmit sem tud a franczia király propositiójáról, tanácsait tehát csak föltételesen adhatja. A táborból pedig azt írja: «Én azonban semmiféle tanácskozmányba sem hivattam.»

Lehet-e ily körülmények között igazságosnak mondani azt a szemrehányást, hogy a nagy háborúban nem vettünk kellő részt?

Meg tudott volna-e Franczia ország mérkőzni fél Európával, ha XIV. Lajos és elődjei nem gondoskodnak a hadsereg szervezéséről és ha a — nem az ő érdemükből — mégis összeverődött sereget tétlenül és ruhátlanul hagynák? Vajjon joggal fakadhatna-e ki földje ellen az a gazda, a ki nem szánt és nem vet s a ki gondozatlanul és vadul mégis megnőtt termést le sem akarja aratni?

Sokkal kevésbbé lehet a magyarokat azon vád ellen megvédeni, hogy a mikor hazájuk felszabadításáért küzdött a királyuk, a nemzetnek egyik része a törökkel tartott.

Az igazságos történetíró azonban köteles reámutatni arra, hogy e hibáért nemcsak a magyarok felelősek, hanem, mint Sobieski mondja, a király is, mindenek fölött pedig az akkor fönforgott szerencsétlen körülmények. Miként

többnyire lenni szokott, midőn egymásra utalt két fél nem tud egymással megélni, a dynastia és a nemzet között keletkezett bizalmatlanság, félreértés, visszavonás és harcz mindkettejük hibájából eredt.

Ez időben a magyar nem volt könnyen kormányozható nép. Láttuk, hogy sok szerencsétlen körülmény hatásánál fogva élénken kifejlődött benne az önzés és az opportunismus. A nemzet nagy része gyakran cserél pártot. Politikájában nem lehet megbízni. A gyöngéknek fegyveréhez, a ravaszsághoz folyamodik. Az aranybullának az ellenállást megengedő záradéka még érvényben levő törvény s ha a dynastia nem is alkalmazkodik hozzá és büntetendőnek találja a fegyveres fölkelést, a magyar társadalom szellemének hatása alatt áll és a fegyveres ellenállásban alig látott kifogásolni valót. A magyar nem érzi annyira a harcz bajait, mint más szerencsésebb és gazdagabb nemzet tenné. Ezekben a szomorú időkben a harcz nálunk a mindennapi élethez tartozik és a ki fölkelti, az nem vonja magára a társadalom átkát.

S az ország nagy részében a dynastia iránt nincs meg az a meleg érzés, az az igazi hű ragaszkodás, a mely az önzést ellensúlyozhatná és a fejedelem ellen indított harczot gyűlöletessé tenné. A nemzet végső veszedelmében fogadja el uralkodókul a Habsburgokat, olyan pillanatban, a mikor az egyes embert és az egész nemzetet a puszta fenmaradás vágya és az önfentartás ösztöne irányítja. Miként a fuldoklók rendesen önmagukra gondolnak, nagy veszedelmei közben a nemzetet is csak létének megóvása foglalkoztathatja és az új dynastia csak eszköz a szemében. Eddigi ellenségét a trónra nem rokonérzésből, hanem politikai kényszerűségnél fogva ülteti.

A nyomasztó helyzet nagyra növeli az emberek önzését. Kevesen vannak, a kik nemesebb tekinteteknek áldoz-

nak és ezek is a nemzetért lelkesednek, nem pedig a dynastiáért. A királyok mindenütt nemzetükkel együtt folytatott életükért, közös küzdelmeikért, népeiknek tett nagy szolgálataikért lettek igazán népszerűekké. XIV. Lajos idejében a franczia nép royalista érzelmű, mert a franczia társadalom és állam Lajos ősei által lett nagygyá és mert Lajos igaz franczia és nemzetének legtökéletesebb képviselője.

A mi királyaink idegenek hozzánk, nem éreznek a magyarért és a magyarral. Sok nagy gondjuk között a magyar királyságra való gondjuk háttérbe szorul. Kevés jó és sok rossz történik nevükben és felelősségükre.

Mindezen oknál fogva a magyarok zöme ez időben csak akkor tart a királylyal, a mikor belátja, hogy nemzetének vagy esetleg önmagának használ vele. Mihelyt azonban a nemzetre vagy egyesekre nézve a királyhoz való csatlakozás veszélylyel jár, az ellenfélhez pártol, sokan ugyan csak tettetésképen, de mégis a hűség rovására.

Az olyan föltétlen hűségű emberek, mint a Pálffyak, az Esterházyak és a Kohányak, kivételek és inkább csak e korszak végével akadunk reájuk a megerősödött katholikus párt soraiban.

Bethlennek, Rákóczinak és legutóbb Thökölynek támadásakor azt tapasztalja a király, hogy a társadalom többsége ellenállás nélkül megadja magát, sőt átpártol a győzelmes ellenséghez, a mint azonban a császári sereg visszaszorítja ellenfelét, a vármegyék és az urak zöme megint hozzája csatlakozik.

De ha e szerint nem is tagadhatni, hogy a nemzet viselkedése a királylyal szemben sokszor kifogásolható volt, éppen annyira kétségtelen, hogy a nemzettel szemben a király is önző motivumok szerint járt el.

A király éppen olyan kevés önfeláldozó hűséget mutat

a nemzet iránt, mint a nemzet a király iránt. A Habsburgok e korban hajszálnyival sem mennek messzebb a magyar érdekek védelmében, mint ezt saját javuk másképen is megkívánja, sőt még ennél is kevesebbet tesznek. Idejükből, gondjaikból, pénzükből és hadseregükből a magyar ügyekre csak annyit fordítanak, a mennyi nekik elkerülhetetlenül szükségesnek tetszett. Néha meg a magyarok ellenségeinek mutatkoznak.

Oseink oltalmazót kerestek a Habsburgokban a törökök ellen, a Habsburgok meg védőbástyát akartak nálunk emelni a törökök ellen nagy birodalmuk számára. Mi vonakodtunk magunkat végső veszélybe ejteni annak a javáért, a kit épen e veszély elhárítása miatt ültettünk a trónra, a király ellenben nem akarta a saját nagy küzdelmei árán szerzett világraszóló állását azokért koczkára vetni, a kiknek éppen azért akart uralkodójává lenni, hogy európai hatalmi positióját megszilárdítsa. A dynastia nem Magyarországból meríti hatalmát. Magyarországnak csak a védőbástya szerepét juttatja és nem törekszik erejét kifejleszteni. Elégségesnek tetszik neki, ha a kereszténységnek szánt csapásokat a császári csapatok Magyarország területén foghatják fel. A magyar terület kiterjedésének ügyét közömbösen nézik, míg a magyarok országuk régi határainak visszaszerzését életük föltételének tekintik.

Mindegyik fél a másikat akarja saját czéljára felhasználni, holott mindegyikük kötelessége volna ereje végső megfeszítésével a másikat is szolgálni. S ha a Habsburgokat a magyarok ellen Szapolyay szövetsége a szultánnal, Martinuzzi megbizhatatlansága, Bethlen Gábor ellenséges czélzatai és Erdély török politikája joggal elkeserítik: a török harczoknak kezdettől fogva állandóan tapasztalt elhanyagolása, II. Rudolf merénylete, II. Mátyás tervei, I. Leopold absolutismusa és az az állandó törekvés, hogy

Magyarországnak különállását gyengítsék és minden igéret és eskü ellenére törvényeinek mellőzésével a többi tartományok módjára kormányozzák, minket szintén joggal elidegenítenek tőlük. Széchenyi István mindkét félnek nagy hasznára szolgálható érdekházassághoz hasonlította azt a frigyet, a melyet a nemzet királyával kötött. Igaza volt. Csakugyan érdek hozta össze a Habsburgokat és a nemzetet, nem pedig kölcsönös érzelem, és sajnos, ezen egész időn át egymással való viszonyuk megőrzi eredeti természetét: érdekházasság marad minden igaz vonzódás és bensőség nélkül.

Mindkét fél java ezen egész időn át változatlanul megköveteli a frigy fenntartását és az fen is marad, de nem alakul át szívből fogant viszonnyá.

A felelősség ezen szomorú helyzetért mindkét félt terheli. S tetemesen súlyosbítja a dynastia felelősségét, hogy ez időtájt csak a magyarok között akadtak olyan államférfiak, a kik rámutattak a helyes politikára és a kik, ha a király hallgat szavukra, képesek is lettek volna a nemzetet annak a számára megnyerni. Esterházy Miklós és Zrinyi Miklós tanácsa, ha az uralkodó elfogadja, bensővé tehette volna a viszonyt a király és a nemzet között, a nélkül, hogy a királynak a maga jól felfogott érdekeiből áldoznia kellett volna.

Törvényeink nagyobb tisztelete, a magyarság szervezése, élénkebb érdeklődés ügyeink iránt, komolyabb törekvés a törökök visszaszorítására, a nemzetben visszhangot keltett volna. A bizalom, még ha tettetett is lett volna, viszontbizalmat támasztott volna. Ha a királyuk többet törődnék vele, a nemzetnek kétségbeejtő állapota, a mely fiait önzőkké tette, hálás és hűséges érzést ébresztene bennük.

De sem a király, sem idegen tanácsosai nem birnak

az egyetlen helyes útra rátalálni. S a magyarok elégedetlensége nem szűnik meg és mindig új okot ad a királynak, hogy rossz szemmel nézzen magyar népére, a mi megint új tápot ad a nemzet elégedetlenségének. Az egyik hiba szüli a másikat és circulus vitiosus képződik, a melyből nehéz a kibontakozás.

Thököly politikája is ennek a százados viszálynak a következménye. Eleinte küzdelme kétségtelenül jogosult. A reánk nézve legveszélyesebb elnyomás ellen folytatja a már előbb megindított védelmi harczot. Midőn Leopold végül belátja, hogy az idő nem alkalmas az új kormányzási rendszer meghonosítására és a magyar alkotmányt helyreállítja, Thökölynek és a nemzetnek, sajnos, még mindig elég sérelme van a harcz folytatására.

Az új állapot benne sem a magyart, sem a protestánst ki nem elégíthette. A magyart azért nem, mert a régi alkotmánynyal mindazok a régi visszaélések is felélednek, a melyek az elmult másfélszázad alatt annak értékét annyira leszállították és Magyarországot mindinkább a császári hatalomnak alája rendelték.

A protestánst azért nem, mert az új törvény a vallásszabadság útjáról való visszalépést jelentett. S az elért eredmény a levegőben lóg.

Maga Esterházy nádor az országgyűlés után azon panaszkodik, hogy az új törvényeket nem hajtják végre. És semmi biztosíték sincs arra nézve, hogy Leopold, a mint a külpolitikai helyzet ezt megengedi, régi terveit nem újítja-e meg.

S e mellett a sok és kínos tapasztalatai után hogyan bizhatott meg Thököly Leopoldnak azon szándékában, hogy Magyarországot felszabadítja?

A császári udvar Bécs felszabadítása után a háború folytatása és a béke megkötése között csakugyan egyre

ingadozik. Egymással a legnagyobb ellentétben levő befolyások igyekeznek a gyenge Leopoldot maguknak megnyerni.

Hajszáltól függ a jövő. A császár tanácsosai végül is abban állapodnak meg, hogy «az ajtót nyitva kell tartani» és a törökkel alkudozni kell. Ha XIV. Lajos a török hadjáratnak első évében megtámadja a Habsburgok birodalmát, rögtön békét kötnének a törökkel. Csak a franczia király semlegessége menti meg a magyarságot attól, hogy újra cserbe ne hagyják és hogy újra ne érjék azok a csalódások, a melyekben a vasvári béke óta része volt.

Mindezeknél fogva Thökölynek és a vele tartó magyarságnak azon elhatározását, hogy a török parancsának enged és nem csatlakozik Leopoldhoz, nem lehet olyan vétkeknek tekinteni, a melyért csak a magyart kell elitélni. Minden oldalról elkövetett hibáknak természetes következménye az.

Sajnos azonban, úgy tetszik, Thököly ennél is többet tett.

Valószínűleg egyéni becsvágyból, azért, hogy egész Magyarországnak urává legyen, de talán azért, mert Leopold uralmát annyira tűrhetetlennek tartja, hogy még a török veszélyt is nálánál kisebb bajnak nézi, a törökök támadását előmozdítja és ezzel óriási felelősséget vállal.

Ezzel eltér nagy elődjei példájától is. Martinuzzi és Bocskai mindig azon voltak, hogy a török nagy hadjárat iszonyaitól megóvják a hazát.

Bethlen Gábor ugyan már azon dolgozik, hogy a török és a király békét ne kössenek egymással, az ő idejében azonban nagyobb török hadjárattól nem kellett tartani, mert a szultánnak más háborúja volt.

Török segélycsapatokkal már maga Thököly is élt s ezt nem lehet hibájául felróni. De most ennél többet tesz, nagy török hadjáratot provokál, a melynek sikere Magyarországnak végső bukását jelentette volna.

Nagy hiba volt tőle, hogy a nem jó, de elviselhető állapotot koczkára tette olyan czélért, a mely, ha elérhető lett volna, aligha vált volna hasznára az országnak, s a legjobb esetben is csak neki adott volna az eddiginél nagyobb rangot és állást.

Thököly politikája nem a nemzet önvédelmi politikája volt, nem az a politika, a melyet a nemzet azért folytatott, mert nem bizhatott meg uralkodójában és éppen annyira félt a némettől, mint a töröktől, s mert egyiket sem akarta az egész nemzetnek kérlelhetetlen ellenségévé tenni. Nem volt mása a nemzet gyengeségéből eredő azon magatartásnak, a mely ellentállás nélkül engedett a török támadásnak és a mely a király iránt is hűséget szinlelt, s nem volt az a régebben követett politika sem, a mely Bécs magyarellenes támadó irányának visszaszorítására pillanatnyira és a szükség mértékéig a török segítségével is él. Ez a keleti szövetség politikája volt, a mely ellenkezett egész multunkkal és ellenkezett érdekeinkkel. Magyarország boldogulásának első feltétele volt területi épségének helyreállítása, azaz a török járom lerázása. A török végleges győzelme a Habsburgok felett Magyarország teljes bukását is maga után vonta volna.

Thököly meg is bánja a török barátságot és mindig kész a királylyal megbékülni. Az sem lehetetlen, hogy kezdetben sem volt őszinte a törökkel szemben és nem hitte, hogy a szultán komoly vállalatba belebocsátkozzék. Meglehet, hogy, mint Bethlen, ő is csak arra akarta a Portát használni, hogy reáijeszszen a császárra és engedményekre szorítsa. Erre látszik vallani, hogy mihelyt a török hadak az országban vannak, úgy viselkedik, mint a ki maga sem kívánja győzelmüket és csak a maga javára akarja pártfogóját felhasználni. A mint csak teheti, békét is kíván Leopolddal kötni. A párkányi ütközettől szán-

dékosan elmarad. Sobieski, a szász választó fejedelem, a pápa és Esterházy útján és külön küldöttek közvetítésével is Leopoldhoz közeledni kíván. De Leopold, ámbár több tanácsosa és Sobieski is a megegyezést ajánlják neki és ámbár, azt hiszem, érdeke is megkívánta a magyar pártütőknek végleges leszerelését, többé nem akar Thökölyvel megbékülni, a ki így akarata ellenére a török táborban kénytelen maradni. A török vele is érezteti azt a kegyetlen szeszélyét, a mely ezen századokban a reá való támaszkodást annyira kinossá és lealázóvá tette.

A váradi pasa Thökölyt táborába csalja, elfogatja és ezzel nimbuszát végleg megsemmisíti. (1685).

Később ugyan a Porta újra felhasználja Thökölyt, de mindig kész a császárnak kiszolgáltatni, sőt fejét a béke árában többször föl is ajánlja.

Thököly lealázó szerepet visz. A török követ azt mondja róla: «Thököly kutya, a ki a szultán parancsára fölkel és megalázkodik, ugat és hallgat.»

Ugy hiszem, örömest szabadult volna a töröktől. Még vallása megváltoztatását is fölajánlja a pápának, de mivel nem akarnak neki megkegyelmezni, a hanyatló török mellett a keresztyén ellen harczol, talán, mint Homonnai állítja, «azért, mert a török könnyebben osztogat fejedelemséget, mint a kereszténység», talán, mint XIV. Lajos irja, azért, mert: «biztosságot, bármily szerződést is köt a bécsi udvarral, minden valószínűség szerint tőle többé nem fog nyerni».

Érdekes és szomorú az ő pályafutása. Életét mint üldözött bujdosó kezdi meg. Nagy tehetségével hatalommá küzdi föl magát. és az európai politika egyik tényezőjévé válik. A magyarságnak nagy hasznára van, de mivel Leopold vonakodik neki önálló fejedelemséget adni és mivel nem bírja

azt megszerezni, a mit az ország érdekében levőnek tartott, nem éri be féleredménynyel, hanem becsvágya kielégítése végett a törököt hívja segítségül s ezzel a nemzetnek súlyos megpróbáltatásokat okoz. A kereszténység győzelmei közben hazája felszabadítása ellen harczol. Érzi helyzete fonákságát, de nem bír szabadulni az ördögtől, a kit felidézett. Hazájának károkat okozó harczokat folytat s végül mint száműzött hal meg, mint annak a hatalomnak örökös jobbágya, a mely szívtelen játékot űz vele, a melyhez hűtlen akart lenni, de a melyhez túlhajtott becsvágya és kegyetlen sorsa elválaszthatatlanul hozzá kapcsolta.

Még mostoha fiával, Rákóczi Ferenczczel is ellentétbe jut és úgy tetszik, hogy a mikor ez az ország szabadságáért nagy harczot folytat és az erők egyesítése van az ország érdekében, akkor a lutheránusok révén magának akarja az erdélyi fejedelemséget megszerezni.

De Thököly hibáiért nem lehet az egész nemzetet felelőssé tenni. Rákóczi Ferencz írja, hogy Thököly szövetsége a törökkel nem tetszett a magyar közvéleménynek és hogy a kuruczok túlnyomó többsége nem híve a keleti szövetségnek. Igaza is volt; a legtöbbeket Thököly táborába csupán a bizalmatlanság az uralkodó ellen, az elégedetlenség a kormányzási rendszerrel, a vallási kérdés, a törököktől való félelem, legfőképpen pedig a nyomor és a kínos helyzet kényszerűsége viszi, nem pedig a török iránt érzett barátság.

De akármiképpen itéljük is meg a felelősség kérdését, az a tény, hogy a nemzet egész ereje nem vesz részt a felszabadító harczokban és hogy a nemzet egy része a törökkel tart, a mikor a császári hadsereg és a kereszténység színe-java az ország fölszabadításáért harczol, nagy kárunkra volt. Ezen magatartása megfosztotta a nemzetet,

a mely pedig éppen a török küzdelemben sok heroismust tanusított és a szultánok uralmától sokat szenvedett, attól a nagy szerencsétől, hogy királyával együtt részese legyen a nagy dicsőségnek, a melyet a kereszténység aratott és a melyet ezen időkben mindenfelé ágyúk dörögtetésével, tűzi játékokkal, isteni tisztelettel és érmekkel ünnepeltek. S így az az esemény, a mely a békés és rendes fejlődés kezdőpontja lehetett volna, új veszélyek forrásává válik.

Milyen más lett volna sorsunk, ha Zrinyi Miklósnak sikerül politikáját érvényesíteni.

A közös küzdelem és ennek közös dicsősége a dynastiának és a nemzetnek ki nem számítható hasznot hajthatott volna. Igy azonban a Habsburgokat nagy diadaluk és az országnak tett nagy szolgálatuk csak megerősítette azon politikájukban, a mely ellentétet támasztott köztük és a nemzet között. A magyarnak szabadság után áhítozó vágyát hálátlanságnak minősítették és a jogosultság látszatával ennek hirdethették is azok, a kiké volt a fölszabadítás dicsősége. A felszabadulás, a melyet a nemzet nagyrészt idegeneknek köszön és a melynek érdemét ezek az idegenek teljesen maguknak tulajdonítják, nem válhatott a nemzetnek annyira osztatlan javára, mint vált volna olyan győzelem, a melyet elismerten önmaga vív ki.

A Habsburgok győzelmes csatáikkal olyan nagy szolgálatot tesznek a nemzetnek, a minőt fejedelmek alattvalóiknak csak ritkán tehetnek. De ez a nagy jótétemény új visszavonást idéz elő és új veszélynek lesz okozójává. A fejedelem úgy véli, hogy jogczíme van az absolutismusra s érzi, hogy sokkal hatalmasabb a nemzetnél. A győzelmes seregek Magyarországnak egész területe fölött uralkodnak. Európa bennünk a pogány szövetségeseit látja, úgy hogy a császárnak módjában van minden parancsát végrehajtani és reménye van ahhoz, hogy

a mit végez és elrendel, azt az európai társadalom is helyesnek és igazságosnak fogja találni, mert az ő védelmét is czélozza és a pogányokkal való szövetség méltó büntetése.

Már a török hadjáratok első éveiben is érezhető, hogy a magyar alkotmányt nagy veszély fenyegeti és hogy védelmére a magyarok kénytelenek lesznek újra kardot rántani. Alig szabadult fel Buda, Karaffa, a császár egyik tábornoka, a szigor útjára akarja a bécsi udvart terelni.

Érdekes Karaffának a császárhoz intézett felterjesztése, a melyben ő felségét Thököly volt híveinek súlyos megbüntetésére akarja reábírni. «Örök nyavalyája ennek az országnak, hogy mindig pártoskodásoktól hemzseg. Hisz találkoztak, a kik még István, a szent király ellen is pártot ütöttek. S ime most alkalom nyilik örök időkre kiirtani Magyarországból a pártoskodást.» «A hadi szerencse jelenleg kedvez Felségednek, a lázadókat azzal vádolja a világ, hogy majdnem végveszélybe ejtették a kereszténységet és e szerint nemcsak igazságosnak fog látszani a büntetés, hanem helyeseltetni is fog.» «A biróságok az elkobzással öregbíteni fogják a kincstárt.» «Félrendszabálynak semmi haszna, a miért is büntetni kell őket országszerte; nagyot, kicsinyt el kell rémíteni.»

Az udvar meg is hatalmazza Karaffát a bűnösök üldözésére, de arra utasítja, hogy magyar törvények szerint és lelkiismeretesen járjon el. Kérdem azonban, Karaffa idézett felterjesztése után lehetett-e joggal a magyarok sorsát éppen Karaffa lelkiismeretére bízni, s lehetett-e arra számítani, hogy Karaffa a törvényeket tiszteletben fogja tartani? Ha fölterjesztése alapján a magyarok megbüntetésével éppen őt bízzák meg, nem gondolhatta-e joggal, hogy nem cselekszik a fejedelem akarata ellen, ha javaslatai szellemében jár el és egyszer mindenkorra meg akarja a nemzetet rémíteni?

Karaffa csakugyan nem az utasítás szavai szerint, hanem a császár által elfogadott felterjesztése értelmében jár el. Eperjesen végrehajtott tömeges kivégzések útján akarja a nemzetet hűségre tanítani. Neve örökre átkos lesz nálunk, de vérlázító cselekedeteivel urának is ártott.

Esterházy felszólal ellene, de az udvar csak akkor vet véget gyilkosságainak, a mikor Karaffa szemérmetlen vádaskodásaival magát Esterházyt is és Badeni Hermannt, a hadi tanács főnökét, megtámadja. Karaffa azonban büntetésben ekkor sem részesül, sőt előléptetik, a titkos tanács tagja lesz, s ezentúl is Magyarországban működik. Nagyfontosságú missiókkal bízzák meg és Apafival is tárgyal.

Lehet-e tehát rajta csodálkozni, hogy a magyar közvélemény Karaffa tetteiért a királyt teszi felelőssé és hogy a Karaffa névnek gyűlölete tetemesen meggyöngíti azt a hálát, a melyet a felszabadító hadjárat szerencsés eredménye az országban keltett.

Ez után a véres episod után az udvar jobb útra látszik térni.

Hadseregei győzelmeit és Karaffa kegyetlenségeit arra használja, hogy a nemzet akaratát megpuhítsa és hogy alkotmányos formák mellett érje el czélját, a királyi hatalom fokozását.

Leopold e végből még az eperjesi vérbiróság működése idejében országgyűlést hív össze (1687) és a rendektől az örökösödési jog elismerését és az ellenállás jogának eltörlését kéri. Leopold trónbeszédében kifejti, hogy jogában volna «új törvényeket szabni és a diadalmas fegyverekkel szerzetteket a háború joga alapján» birtokolni, «mind a mellett vele született kegyelmességéből» föntartja a régi alkotmányt.

Esterházy nádor és Széchenyi György érsek nagyon exponálják magukat Leopold akarata teljesítéséért. A nádor

reámutat arra, hogy gyengék vagyunk ahhoz, hogy önállóan megéljünk, hogy sehol sem találhatunk olyan védelemre, mint az osztrák háznál, s hogy a királyválasztást nem is annyira az uralkodóház iránt való szeretetből kell eltörölni, mint a hazáért, ennek belső békéje kedvéért. S azt a különös érvet hozza föl, hogy mivel az új hódítások mind a császár pénzén és hadi erejével történtek, abban az esetben, ha a dynastia örökjoga nincs biztosítva, ezen hódításokat legfeljebb csak költségeinek visszatérítése mellett engedné át az országnak.

Furcsa érv volt ez magyar ember szájában, mert az országnak legnagyobb részéhez való jogunkról lemondott, a mennyiben ajándékképpen kérte azt, a mihez sok százados jogunk volt és a minek visszahódítására I. Ferdinánd királytól kezdve minden fejedelmünk magát esküvel kötelezte, s a mit a királyok mind Szent István koronája jogán követeltek vissza. Ha a török hódítás a korábbi magyar jogot megsemmisítette, hogyan hivatkozhatott Leopold a Balkán-néppel szemben a magyar korona jogaira?

Ezen jogilag tarthatatlan és veszélyes érvnek azonban politikailag nagy volt a súlya.

Magyarországnak nagyobbik fele a fővárossal együtt a császári hadsereg kezén volt, s ha a gyenge rendek ezen jogilag az országhoz tartozó részeket vissza akarták kapni, a király kívánságát teljesíteniök kellett. Esterházy érvei, helytelen voltuk ellenére ezért hatottak.

A rendek a király akarata szerint cselekednek.

A királyválasztás joga nem sokat ért a rendek szempontjából sem, mert a Habsburgok örökösödési jogát már korábban is elismerték és állandó szokássá vált a család fejét megválasztani, úgy hogy a valóban szabad választás már régen megszünt.

A még fönnálló korlátolt választás a nemzet hatal-

mát tetemesen nem gyarapította, a dynastiát azonban sértette annak a jogi lehetősége, hogy a Habsburg-ház hatalmi állása fölött a magyarok döntsenek.

S a szabad választói jog tényleges gyakorlása a magyar állam érdekeibe is ütközött volna. Ha a magyar rendek nem azt választják meg királynak, a ki a Habsburgház feje volt, nemcsak a Habsburg-dynastia hatalmi állásának azt az első föltételét sértették volna meg, hogy ugyanaz a személy uralkodjék nagyobb országaikban, hanem megsértették volna Magyarország érdekét is, mert állandó és biztos szövetség és védelem csak az esetben volt elérhető, ha a magyar király uralkodott Ausztriában is.

A rendek tehát nem áldoznak fel szabadon gyakorolható tényleges jogot, hanem csak annak adtak törvényes erőt, a mit a körülmények kényszerűségénél fogva és a nemzet érdekében úgy is meg kellett volna tenniök s ezzel valódi áldozat nélkül a dynastiának az ország iránt való érdeklődését és a belső béke esélyeit növelhették.

Mennél biztosabb volt a Habsburgok állása Magyarországban és mennél több hasznot véltek onnan húzhatni, annál inkább lehetett tőlük várni, hogy a magyar érdekeket szeretettel gondozzák.

Az ellenállás jogáról való lemondás is igazolt volt. A forradalmak legalisálása a rend és a belső béke föntartását teszi nehézzé, a nélkül, hogy a szabadság és a jog védelme szempontjából szükség volna reá. Azok a forradalmak, a melyeket a büntetéstől való félelem elfojt, nem igazoltak. A mikor az ultima ratióhoz való folyamodás valamely állam polgárai között hasznosnak, vagy elkerülhetetlenül szükségesnek mutatkozik, akkor már annyi gyujtó anyag halmozódott össze, hogy a büntetéstől való félelem a forradalom kitörését nem akadályozza meg. A forradalom nem jogi, hanem hatalmi kérdés. Ha megvan reá az ok

és megvan hozzá a hatalom, akkor a büntetés megszabása ellenére is a forradalom meglesz.

A haladásnak rendesen a belső béke kedvez és a polgári háború ritkán és csak kivételesen hasznos, minélfogva minden nemzetnek érdekében van a fegyveres felkelés megbüntetése. Nem szabad megengedni, hogy egoismusból könnyelműen lehessen a törvény uralmát megzavarni. De hiában is van benne a törvényben a forradalomhoz való jog, a győzelmes közhatalom a legyőzött forradalmárt mindig meg fogja büntetni.

Királyaink az ellentállókat az arany-bulla ellenére mindig büntették. Az Anjouk és Mátyás király éppen úgy, mint a Habsburgok, vagy az erdélyi fejedelmek.

Az országgyűlésen nyiltan megmondja Leopold király: «Meg nem foghatja, miképpen lehessen olyasvalamire megesküdni, a mi az isteni és az emberi törvényekkel ellenkezvén, azt a királynak és az országnak kézzel fogható veszedelme nélkül megtartani nem lehet.»

A forradalomnak nincs szüksége írott jogra; az az önvédelem természetes jogán alapul. Ethikáját mindig a nemzet létének az érdeke szabja meg és sohasem a szövegezett szabály.

Midőn II. Rákóczi Ferencz fegyvert ragadott, a fegyveres ellenállás tilos volt; midőn Zrinyi Péter és társai összeesküdnek, az arany-bulla még érvényben van, s mégis ki állítaná, hogy az első jogtalan volt, a másik ellenben jogos?

A rendek abba is belenyugodnak, hogy József ne olyan esküt tegyen az alkotmányra, mint a milyent a királyok eddig tettek, hanem olyant, a mely a törvények módosítását előkészíti és az alkotmánynak még további revisióját is bevezetni alkalmas.

Az eskübe ugyanis azt iktatja, hogy a törvényeket és

szokásokat úgy fogja megtartani, «a mint ezeknek használata és értelmezése iránt a legfelségesebb király és a Karok és Rendek közösen megegyeznek».

Mivel azonban nincs megállapodás arra nézve, hogy mi történjék, ha ez a megegyezés nem jön létre, ez az új forma a király kötelességei mineműségére némi homályt borít és félreértést támaszthat.

S ugyanakkor azt is eléri Leopold, hogy fia a koronázási diplomában ne sorolja elő azokat a törvényeket, a melyeket annak idejében ő elősorolt, hanem a jogok megtartására csak általános igéretet tegyen.

Ezeknek az engedményeknek a fejében a király az új szerzemények visszacsatolását megigéri, a törvény az eperjesi bíróságot megsemmisíti és kimondja, hogy hűtlenség esetében is csak az ország törvényei szerint «és az azokra alapítandó per útján lehessen és kelljen eljárni». A főnemesség pedig megkapja a jogot majorátusok alapítására.

S az örökösödés jogának ellensúlyozásaképpen a törvény azt is kimondja, hogy minden király tartozik «a hitlevél előleges elfogadása, vagy királyi biztosítása és az elődei által elvállalt formában leteendő eskü után országgyűlésileg magát megkoronázni».

Ezzel el akarták érni, hogy az alkotmány megtartására minden király magát kötelezze és hogy a teljes hatalmat, azt, a melyet szerintök a király koronázás előtt nem gyakorolhat, az eskü letétele előtt ne nyerje meg.

A rendek magatartása helyes volt. Nagy politikai érdekek követelték azt, hogy a mennyire a jövendő koczkáztatása nélkül csak lehetséges, legyenek a királyra tekintettel. Hisz sokat köszönhettek neki. Hisz a nemzetnek az erőteljes élet legfőbb föltételét, területének elkerülhetetlenül szükséges kiterjedését éppen most szerezte meg.

S a király olyan nagy hatalomhoz jutott, a melylyel

a rendeknek számolnia kellett. Az új szerzemények nagyobbak mint a régi Magyarország és bennök a császári hadak egyedül és föltétlenül parancsolnak. Polgári hatóság vagy szervezkedés, vagy számot tevő társadalom ott nincs. Onnan a régi vármegyék is dominálhatók.

A császár miniszterei tudatában is vannak uruk ezen nagy erejének és azt tanácsolják neki, hogy egyhamar ne csatolja vissza ezeket az országrészeket, mert míg ezek ura, addig Magyarországnak is «ura», az új részekből «azt a kevés megyét, a mely Magyarországban fekszik és nem lett meghódítva, megzabolázhatja és akárminő formába öntheti».

Ehhez járult a régi megyékben is elszállásolt katonaság, a mely, mint a miniszterek magukat kifejezik, ő felségét Magyarországban «Herr und Meisterré» teszi.

A rendek ezen az övékénél annyival nagyobb erővel nem daczolhattak. Helyesen cselekedtek, midőn engedékenyek voltak.

Csak így vélték a legnagyobb katastrophákat elkerülhetni, s így méltán számítottak arra is, hogy ildomos és mérsékelt maguktartásával megnyerik a király bizalmát és közelebb férkőzhetnek az uralkodó szívéhez. Vajha e törekvésük azzal a sikerrel járt volna, a melyet megérdemelt. Vajha a fejedelem a nemzet előzékenységét viszonozta volna.

Az országgyűlés közben Leopold fiát, a jövendő királyt megkoronázzák. Széchenyi érsek szép szavakkal fordul a megkoronázott ifjúhoz: «Ijesztő eszközökre — hidd nekem — nem támaszkodhatik az uralkodó. A szeretet és a kegyelmesség lesznek leghűbb őreid.»

Vajha meghallgatta volna a király ezt az intést, a mely valóban alkalomszerű volt. Ha a császár magyarellenes politikájának az oka csakugyan csupán Thökölynek

a törökkel való szövetsége lett volna, méltán el lehetett volna várni, hogy az 1687-diki országgyűlésnek előzékenysége után ez a politikája megváltozzék. Azt is lehetett volna hinni, hogy az udvar be fogja látni, hogy alkotmányos uton többet nyerhet, mint erőszakkal és hogy a törvénytelen kormányzás már azért is felesleges, mert a királynak méltányos kívánságait a magyar önként is hajlandó lesz megadni.

De nem így történt.

Az udvar nem képes érdekét megismerni. A történelem távolából nézve a dolgot, senki sem vonhatja kétségbe, hogy mindazt, a mit a dynastia az absolutismus útján a nemzettől különböző időkben elvett, az idők változtával megint elvesztette és hogy a Básta, Kollonics és Bach nevéhez füződő absolutistikus kisérleteknek a hatása ma már csak abban nyilvánul, hogy nem vagyunk olyan gazdagok és műveltek, mint lehetnénk, s hogy a magyarok nem ragaszkodnak olyan bensőséggel a dynastiához, mint a hogyan különben tennék, a minek következtében a dynastia Európában kisebb erőt képvisel, mint a milyen megillethetné és hogy másfelől egy vagy más alakban mindaz fönnáll, a mit a dynastia törvényes úton a rendek megegyezésével megszerzett.

A győzelem pillanatában azonban, úgy tetszik, a bécsi Hofburgban ezt nem értették meg és az intéző körök politikájuknak az országgyűlés magatartása ellenére nem szabnak új irányt. A mint az erőszak rendszerének abbanhagyásával elérték azt, hogy az országgyűlés alkalmazkodott a király akaratához és fokozta jogait, a király az erőszak útjára megint visszatér. Az országgyűlés befejezése után újra absolutismust akarnak meghonosítani, a nélkül, hogy a nemzet ürügyet, annál kevésbbé pedig okot szolgáltatott volna reá. Nem tudni, korábbi elhatározást hajtanak-e ezzel végre, olyan el-

határozást, a melynek keresztülvitelét talán a magyar tanácsosok befolyása következtében az országgyűlés összehívásakor rövid időre felfüggesztették és már Karaffa vérbirósságával megkezdették, vagy pedig az országgyűlés feloszlása után jönnek-e végleg tisztába tervükkel. Annyi bizonyos, hogy ettől az időponttól kezdve a még alig elhangzott királyi igéretek és a még friss eskü ellenére s a nélkül, hogy a magyar nemzet olyant tett volna, a mi szándékukat a legkisebb mértékben is igazolhatná, rendszeres támadást intéznek a nemzet ellen.

Az a rosszakarat, a mely a vasvári békéhez, majd pedig a Wesselényi-féle összeesküvés legyőzése után az Ampringen kormányzásához vezetett, a császári fegyverek új győzelmei következtében az udvar politikáján újra uralkodik és az 1681-ben visszaállított alkotmány teljes mellőzésével a nemzet életerejét kezdi veszélyeztetni.

Eddig a királyi Magyarország vékony szalagnyi föld volt, a mely nagyobb fellendülésre nem volt képes, úgy hogy érteni lehet, hogy a Habsburgok nem vetettek nagyobb súlyt közállapotaink megjavítására. Most azonban az ország megszerzi régi határait, a Habsburgok országai között a legnagyobb területe van, minélfogva gondozása és a reá fordított fáradság meghozná gyümölcsét.

A császári kormány ezt be is látja és nagyobb figyelmet fordít Magyarországra, de rosszul kezd munkájához.

Magyarországra nézve talán előnyösebb volt elhanyagoltatása, mint a gondozás politikája.

Magyarországnak megnövekedett jelentőségét azzal honorálják, hogy olyan tervszerű merényletet forralnak a nemzet ellen, a mely még nálunk is ritkítja párját. Azzal tisztelik meg meggyarapodott fontosságát, hogy következetesebben törnek jogai ellen, mint eddig.

Bécs a belső békét, mint látjuk, az elavult arany-bulla megszüntetésével kívánta biztosítani.

De nemsokára tapasztalniok kellett, hogy a forradalmak nem a hozzájok való jog, hanem az őket előidézni képes ok miatt támadnak, és hogy a helyes politika követése inkább biztosította volna a békét, mint az ellenállás jogának megszüntetése.

A király kívánságainak annyira kedvező ezen országgyűlésre következett évtized Magyarország történelmének egyik legszomorúbb korszaka.

Országgyűlést nem hívnak többé össze. Az egész monarchia pénzbeli és katonai szükségletét számbavéve, az adót a császári tanácstól megállapított kulcs szerint vetik ki az egyes országokra, köztük Magyarországra is. Az elnyomorodott népre nagy és önkényes adót rónak és a nemeseket törvény ellenére megadóztatják. Szokatlan fogyasztási adókat rendelnek el. A nádort és a magyar kormányt teljesen mellőzik, a katonai hatóságok és a birodalmi hivatal mindenhatók. Az adókat a rendes katonaság hajtja be. A törökkel való tárgyalások a magyarok kizárásával folynak s a karloviczi békét is magyar tanácsosok közreműködése nélkül kötik meg, ámbár több régi és a magától Leopoldtól szentesített 1681-diki törvény a magyarok részvételét szabja meg. A protestánsokat üldözik és a rájuk nézve már úgy is kedvezőtlen újabb törvényeket sem hajtják végre. Savoyai Eugen, a ki pedig nem volt magyarbarát, a protestánsokkal szemben követett ezen politikáról maga is azt mondja, hogy a jezsuiták, a kik egyszer már veszélyeztették a magyar koronát, ezt a veszedelmet újra felidézik.

S a magyar nemzet suprematiáját is veszély fenyegeti. Kollonics érsek a bécsi udvar szellemében és megbízásából idegenekből álló császári bizottsággal együtt

Magyarország új kormányzatára vonatkozólag rendszeres tervet dolgoz ki.

Tervének alapgondolata egyrészt az volt, hogy idegen elemek behozatala és a nem magyar ajkú lakosság protegálása útján a magyarságot gyengítse, másrészt, hogy jóakaratú gazdasági kormányzás útján egyesek egoistikus érdekeit kielégítse és őket a bécsi kormányhoz kapcsolja.

A Kollonicstól kidolgozott tervezet a megfogyott népességű területekre idegeneket, főleg németeket akar telepíteni, a mint írja, azért, hogy «a királyság vagy legalább nagy része germánná válhassék, a forradalmakhoz szokott magyar vér a német által mérsékeltessék és ezzel természetes és örökös királya és ura iránt állandó hűséghez és szeretethez szokjék».

Azt kívánja, hogy a városokban főleg németek lakhassanak. A magyart saját hazájának kulturális központjaiból ki akarja rekeszteni. A német telepeseknek öt évi, a magyarnak két évi adómentességet kíván adni.

Kollonics javaslata az idegen befolyást is növeli. A magyar kanczelláriában állandóan egy németet kíván alkalmaztatni. Azt akarja, hogy a magyar közjogi méltóságok kezében levő legfelsőbb bírói hatalom az országot egymás között megosztó olyan három bíróságra bizassék, a melyek mindegyikében egy az udvari kamarától és a hadi tanácstól függő egyén is volna. 24,000 fejből álló rendes katonaság fölállítását sürgeti, a melynek fele német legyen.

A háború czéljaira befolyó összes jövedelmet egy központi pénztárra bízná, a mely az udvari kamara és a hadi tanács alatt állana. A kincstár jogainak védelmére német ügyvédi állást akar rendszeresíttetni és a magyar kamarához német hivatalnokokat akar kineveztetni.

S Kollonics még nem is volt a magyar jog és önállóság

legnagyobb ellensége. Az a bécsi tanács, a mely a Kollonics elnöklete alatt állott bizottságra azt a föladatot ruházta, hogy készítsen tervet a magyarországi kormányzat számára, nem találja az érseket eléggé centralistának.

Kifogásolja, hogy a tervezet az ország belsejében levő várakkal föl akar hagyni, a mikor ezekre szükség van a forradalmárok ellen. S a bécsi tanács az udvari kamara és a hadi tanács hivatalnokait a politikai administratióba is be akarja vonni.

A tervezetnek egyik része ellenében szükségesnek tartja azt az elvet hangoztatni, hogy a rendeknek parancsoló hatalom a király kezében maradjon. Az összes katonaságnak német iskola szerint való kiképzését ajánlja.

S Kollonics, talán nemcsak azért, mert az egyesek anyagi gyarapodása nélkül nem képzelte el, hogy a magyar államot a bécsi kormányzatnak teljesen alá lehet vetni, hanem, akarom hinni, azon társadalom iránt érzett rokonszenvből is, a melynek tagja volt, szót emel a katonák garázdálkodása ellen és ezért Karaffával összetűz.

Valóban szomorú volt sorsunk, a mikor még Kollonics sem volt eléggé ellenségünk és az udvar nálánál is messzebb akart menni.

Másrészt jól esik megállapítani, hogy még egy Kollonics sem bírt teljesen ellentállani a magyar társadalom vonzó erejének, s mivel magyar honos volt, még sem tudott olyan ellenségünkké lenni, mint ezt tőle az idegenek várták.

Német telepesek lepik el a városokat és több vármegyében német községek keletkeznek.

Az erdélyi szászokban német önérzetet fejlesztenek és nekik kedveznek. Karaffa ajánlja Lipótnak, hogy Erdélyben a németséget tegye uralkodóvá, mert a szászság «Erdély nervusa és dísze». Kollonics számításában fontos tényező a szász nép. Azt mondja róluk: «Különösen sze-

retem a szászokat, mert németek», s megigéri, hogy «mert németek vagytok, jótevőtök leszek».

A török hadak elől menekülő ráczok tömegesen kapnak lakóhelyet nálunk s a valásbeli türelmetlenség korában őket hitük szabad gyakorlásában sem zaklatják.

Az új rendszer arról is gondoskodik, hogy mennél több idegen kapjon birtokot Magyarországban s hogy a magyar honosok közé vétessenek föl. Módot ad erre a kuruczoknak elkobzott vagyona és az újra meghódított területnek uratlan földje. De ez sem elégíti ki a kormányt, a mely erőszakos utakon is törekszik földbirtokhoz jutni. A kormány kimondja, hogy a magyar nemes, a ki a visszaszállott megyékben földdel bírt, ezt csak az esetben kapja vissza, ha záros határidő alatt jogigényét bebizonyítja. Ha az illető erre nem képes, birtoka a kincstárra száll. A császári főhatóságokból összeállított bizottság végzi a vizsgálatot és dönt a jogigények fölött, tehát fél és bíró egy személyben. Az idegen hatóság, a mely az ügyben érdekelve is van, a maga kénye-kedve szerint határoz a magyar földbirtok tulajdonjoga iránt.

Az így szerzett birtokokat részben jutalom fejében idegeneknek ajándékozzák, részben idegeneknek adják el. Kisbirtokú idegen telepesek és az idegenekből álló városok mellé idegen arisztokráciát akarnak teremteni. A magánjog sérelmével és a magyar állam közjogának mellőzésével szerzett vagyont azon törvény ellenére osztják ki, a mely az idegeneknek való adományozást megtiltotta.

E mellett azon vannak, hogy külföldi egyházi rendek nálunk földbirtokokat kapjanak. A német lovagrendnek eladják a Kis-Kunságot.

Úgy tetszik, akképen akarnak Magyarországgal elbánni, mint tették Csehországgal.

S nehogy a megnövekedett Magyarországnak egységes fejlődéséből a nemzet politikailag erőt meríthessen, minden jog ellenére az ország kormányzását eldarabolják és részeit a császári főhatóságoknak rendelik alá.

Katonai határőrvidékek alakjában a szerbeknek a bécsi haditanács fennhatósága alatt álló szervezetet adnak.

A Dráván túl három vármegyét külön helytartóra bíznak s az így alkotott tartományt Ausztria ellenőrzése alá állítják.

Hat déli vármegye kormányzását, az 1687-ben tett igéret ellenére, nem állítják a magyar törvények alá, hanem kormányzatukat a haditanácsra és az udvari kamarára bízzák, a melyek az összes pénzügyeket, katonai ügyeket és az igazságszolgáltatás nagy részét általuk kinevezett idegen tisztviselőkkel végeztetik. A Frangepán-birtokok kezelése a gráczi kamarának jut.

És mindezen tervszerű és rosszakaratú intézkedésekhez járul a harczokkal és a nagy adókkal kapcsolatos szegénység s a népesség számának apadása.

Midőn Kollonics a katonák visszaéléseit korholja, maga is elismeri, hogy az országnak nyomorúságos az állapota. Azt mondja, hogy a soldateska Magyarországot ellenséges földként zsarolta, hogy két ezred csupán az adó erőszakos behajtásával foglalkozott, hogy a vagyont, a mely csak négy százalék jövedelmet ad, hat százalék terheli és hogy a nép az executióktól való félelemtől hajtva, otthonát tömegesen elhagyja, úgy hogy nemrég szökés közben kilencz gyermek megfagyott.

Azon is panaszkodik, hogy az adó nagy részét ellopják s a lakosság nem tarthatja jobbnak az új állapotot a török uralomnál.

S szerinte «cum grano salis» kell azt a tételt is venni, hogy a forradalmi hajlamú népet szegénységbe juttatásával

kell megtörni, mert néha éppen a végső nyomor teszi az embereket vakmerőkké.

Egy ez időbeli magyarellenes röpiratban a következőket olvashatni: «A német katonaság zsarolásával annyira vitte, hogy a magyaroknak előbb ökreiket, azután földjeiket, végre gyermekeiket és nejüket kell eladni, mert tagadhatatlan, hogy nem néhányan, hanem sokan eladják gyermekeiket a törököknek és az értük járó pénz a német katonáknak jut.»

A kormányzásnak magyarellenes és törvénytelen irányzata a háború iszonyatosságaival együtt a nemzet életerejét apasztja. A mikor odaadó gondozásra és szeretetteljes ápolásra volna szükségünk és évszázados kínlódásunk csúcspontját éri el, az általunk újra megerősített közhatalom ellenünk tervszerű hadjáratot folytat.

Mint Rákóczi írja: a bécsi kormányférfiak «azt gondolják, kezükben van végre az ostor s biztosan csapkodhatnak vele».

A mikor az Ampringen-féle kormányzatot megalapítják, a bécsi politika Zrinyi, Nádasdy és Frangepán hűtlenségére mutathat. Igaz, hogy ezek az urak az országon ejtett sérelmek ellen akartak védekezni, de fölkelésük az absolutismusnak legalább ürügyéül szolgálhatott. Most azonban ilyen mentségük sincs. De azt hiszik, hogy megvan a siker lehetősége és ez elég nekik.

A hatalmi helyzet tényleg kedvez Bécsnek. Mindazok a külső viszonyok, a melyek a mohácsi vész óta a magyar nemzet védelmi harczát a király ellen megkönnyítették, fokról-fokra a magyarok kárára módosultak.

Miként láttuk, a hatalmi viszonyok már a Wesselényi-féle összeütközés idejében reánk nézve hátrányosabbak voltak, mint Bocskai korában. Tudjuk, hogy már a harminczéves háború közben az osztrák rendek önállóságukat

elvesztették és támaszt a magyar rendekben az uralkodó hatalmának túlsúlya ellen többé nem keresnek, mint a hogyan tették Bocskai korában.

A protestantismus nagy hatalma és rendszeres ellentéte a Habsburgokkal szemben szintén elmúlt. A katholikus reakczió már nagy hódításokat tett és Ausztria lakosságának nagy része katholikus, holott II. Rudolf és II. Mátyás idejében még protestáns volt és azért is tartott a magyarokkal. Különben a vallásbeli motivum már háttérbe is szorult és a protestáns vezérhatalmak, ámbár a Habsburgok üldözik protestáns alattvalóikat, mégis velük tartanak. Anglia, Hollandia, Brandenburg a XIV. Lajos ellen folytatott harczaiban többnyire a császár szövetségesei és legfeljebb tanácscsal segítik a magyar vallásszabadságot. A Wesselényi-féle összeesküvés idejében azonban e helyett Konstantinápoly és Páris hatalma szolgálhatott az osztrák túlkapás gátjául.

A Habsburgoknak közép-európai birodalma kezdettől fogva nyugatról és keletről eredő támadásoknak volt kitéve. Már V. Károly érzi az ebből származható veszedelmet. I. Ferencz franczia király az első keresztény fejedelem, a ki a törökökkel tart. Politikáját követi XIV. Lajos, midőn a törököket a Habsburgok ellen izgatja.

Ha Bécs ostroma idejében XIV. Lajos egész erejével a Rajnára veti magát, alig hihető, hogy Leopold a kettős támadásnak ellen tudott volna állani. Ha Konstantinápoly és Páris együttesen ostromolja Bécset, ennek össze kellett volna dőlnie.

De ez nem történt meg.

Európa közérdeke már olyan fontos tényező, hogy Lajos a törökkel való nyilt és benső szövetségért nem mer felelősséget vállalni. Leopoldnak így módjában van a törököknek első és legerősebb csapásait visszaverni, a

nélkül, hogy a franciák beavatkoznának. A mikor pedig Lajos is háborút indít, a török már annyira meggyengült és a Habsburgok már olyan erős szövetség élén állanak, hogy Lajossal is megbirkózhatnak.

A Habsburgokat fenyegető vasgyűrűnek egyik része a felszabadító hadjárat idejében eltörik. A török hódító erejét elveszti. A magyarok harczát könnyítő egyetlen külpolitikai tényezőnek, Lajos királynak még mindig imponáló ugyan a hatalma, csakhogy már ez sem a régi. Lajos fényűzése és örökös háborúi Francziaország pénzügyi forrásait kimerítik, a hugenották üldözése értékes erőktől fosztja meg, legkiválóbb hadvezérei elhalnak, Anglia, a melyre a Stuartok idejében nagy befolyást gyakorolt, ma a legádázabb és leghatalmasabb ellensége, úgy hogy Lajos többé nem olyan félelmes ellenség, mint a milyen a multban volt.

Különben is Francziaország nem tehet a magyar elégedetlenkedőknek annyi szolgálatot, mint a török birodalom.

Messze van Magyarországtól és ezért a magyar állapotok alakulása politikájára nézve nem irányadó. A török bármikor kész volt a végből fegyvert ragadni, hogy a Habsburgok hatalma a magyar földön meg ne növekedjék. Erdély különállásának a török volt állandó hátvédje, a törökre való tekintettel nyugodtak meg Bécsben az erdélyi fejedelemség fenmaradásában. Lajos azonban Thököly vagy Rákóczi kedvéért háborút nem kezd. Ha a Habsburgok ellen véletlenül más okoknál fogva háborut indít, segítségben a magyar elégedetlenkedőket részesíti, de ezt sem teheti olyan hatással, mint tette a török. A császár hadait lekötheti, a kuruczokat pénzzel és némi katonasággal támogathatja, nincs azonban a magyar harcztéren készen álló, nagy számú hadereje, mint volt a törököknek s ezért

a magyar harcz eredményét közvetlenül nem befolyásolhatja.

A karloviczi békére következett időben tehát a magyar csakugyan magára van hagyva. Nemcsak annálfogva, mert Leopold pillanatnyilag békében él a törökkel és a franczia-val is, a mi a Wesselényi-féle összeesküvés idejében a magyaroknak olyan nagy hátrányára szolgált, hanem azért is, mert az állandó hatalmi viszonyok és különösen azok, a melyek a magyar harcztér közelében alakultak, a Habsburgok javára megváltoztak.

A Rajna völgyére nézve kétséges volt, hogy a supremátia kié lesz, a Duna völgyének sorsát azonban Lotharingiai Károly, Sobieski, Badeni Lajos és Eugén herczeg győzelmei már eldöntötték.

S a török visszaszorításával egyidejűleg a király hatalma magában az országban is emelkedik.

Régente Erdély önállósága volt a magyar rendek főerőssége. Igaz, hogy e támaszunk II. Rákóczi György bukása óta jelentékenyen meggyengült. De azért a kuruczok ellentállásának még Apafi Erdélye is némi hátteréül szolgált. A bujdosók Erdélyben biztos menedékre találtak, onnan pénzt kaptak és Teleki Mihálytól és Apafitól néha nyilt segítségben is részesültek. Most ennek a lehetősége is megszünt. Erdély várait német őrségek szállják meg. Erdély a császári hatalom alapjává lesz, a helyett, hogy a magyar nemzeti önállóság erejét fokozná.

Tetemesen növeli a császár hatalmát az is, hogy hadserege ezen időben szilárd szervezetre tesz szert és félelmes ellenféllé lesz.

A császári hadak fényes győzelmei az embereknek imponálnak. Nagytehetségü vezéreik vannak, közülük Eugen herczeg egymaga egész hadsereggel ér föl és félelmetessé teszi az osztrák házat, minélfogva Bécs a katholikus laban-

czoknak és a nagyszámú opportunistáknak segítségével könnyebben boldogulhat az országban, mint azelőtt.

Az ország pedig szegényebb, mint a milyen volt s a protestantismus, a mely a bécsi centralisatiónak hatalmas ellensége volt, hanyatlásnak indul. Az országban magában a megszaporodott nem magyarajkú nemzetiségek és a végvidékek lakossága Bécs befolyása alá kerülnek és a magyarok ellen fordulhatnak.

A jobbágyok különösen sokat szenvedtek a legközelebbi években és alig lehetett reményleni, hogy kedvük lesz harczolni azért a nemességért, a mely szolgaságukban meg akarja őket tartani.

A király pénzügyi okoknál fogva a nemességet meg akarja adóztatni és bizonyos mértékig a néppel kezd kaczérkodni.

Nyiltan kifejezésre jut ez 1696-ban, a mikor a Bécsbe hivott magyar urak nem akarnak országgyűlés nélkül adót megajánlani. A király ekkor kemény váddal illeti a nemességet. Azt írja: «Az értekezlet összes idejét álnok szőrszálhasogatással töltötték, azon lévén, miszerint az elnyomottak fölsegítésére czélzó szándékunkat kijátszván, magukat a törvények őre gyanánt tüntessék föl. Mi nem akarunk csorbát ejteni a törvényeken, de ezeknek fő alapja, az igazság kívánja tőlünk, miszerint a terhek alatt nyögő szegényeket ne hagyjuk elnyomatni a hatalmasoktól. Annál fájdalmasabban vettük, hogy a szabadságot, a melyet mindnyájuk nevében követelnek, ezentúl is csak a maguk magánjavára igyekezvén kibányászni, a hatalmasok inkább azt akarják, hogy az ország bajai még erősebben növekedjenek, mint azt, hogy helyes felosztás által tűrhetőbbé váljanak a terhek.»

Nem lehetett-e attól tartani, hogy ez a hang a jobbágyságot a király pártjára csalja át?

Ha a nép hisz ezen szép szavaknak, okvetetlenül pórlázadás üt ki és a nemesség, alulról és felülről szorongatva, elbukik.

De a sok adóbeli és katonai teher okozójának és a törvény megszegőjének, Karaffának és a pusztító zsoldosoknak ura talál-e hitelre a nép lelkében? Nem veszi-e észre a szegény jobbágy, hogy az iránta tanusított szokatlan és váratlan részvét csak ürügy arra, hogy a király pénzt szerezzen a nemességtől és hogy nem annyira rajta akar segíteni, mint inkább a nemességet kívánja megterhelni?

Minden bizonynyal nagyfontosságú az ilyen pillanat a nemzet életében. Míg a király az ország önállóságának az ellensége, az elképzelhető legnagyobb veszélyt jelentette, hogy az uralkodó hatalma az alsó osztályok felé közeledik és őket a felsőbb osztályok ellen akarja fölhasználni.

Ilyen volt a helyzet, a melyet a török visszaszorítása teremtett. A hatalmi egyensúly a király javára alakult át, a nélkül, hogy a király és a nemzet között a viszony megjavult volna.

Ezen hatalmi helyzet védelme mellett olyan kormányzatot, olyan vagyonmegosztást és olyan nemzetiségi politikát kívánnak megalapítani, a melyek alkalmasak a magyar faj végső elbukásának előidézésére. Ha a nemzet időt enged ezen gyilkos rendszer gyakorlati megkísérlésére, lassan, de okvetetlenül kimúlik. Ha meg ellene támad, a gyors elpusztulás veszélye fenyegeti.

A nemzet az utóbbi utat választja. Igazolt volt Kollonics aggodalma: a nemzetet a nagy nyomor vakmerővé tette.

Szerencsénkre olyan vezére is akadt, a kit maga Kollonics segített száműzetni, hontalanná és ezzel vakmerővé tenni.

Szerencsénkre II. Rákóczi Ferenczben oly férfiú támadt, a ki a nemzet vakmerőségét irányítani tudta és a ki, ha nem is éri el az ideált, a melyért küzd és eszményének áldozatává lesz, az élet föltételeit a nemzet számára visszaszerzi és a törökön kivívott győzelmek következtében inaugurált rendszert megtöri.

Szerencsénkre a bécsi kormány túlságosan megfeszítette a húrt, egyszerre támadván meg a vallás szabadságát, az alkotmányt, a magyar faj supremátiáját, a nemesség előjogait és a nemzet minden osztályának vagyoni érdekeit.

VI. FEJEZET.

RÁKÓCZI FERENCZ JELLEME.

II. Rákóczi Ferencz igazán nagy ember volt, olyan, a kire bármely nemzet büszke lehetne. Zrinyi Miklós, a költő óta hozzája fogható magyar nem élt. Sőt állíthatni, hogy az egész magyar történelem egyik legrokonszenvesebb és legkiválóbb alakja volt.

Nemes és igaz hazafiság volt minden tettének legfőbb rugója. Igazat mond, midőn azt írja magáról, hogy «egyedül a szabadság szeretete és a vágy: hazáját az idegen járom alól fölmenteni, volt czélja» minden tettének s hogy fegyverre kelése alatt «semmi uralmi vágy, semmi magánhaszon, vagy dicsszomj nem lappang». Óriási vagyonnak örököse, daliás és szép fiatal ember, élénk érzékkel az élet minden gyönyöre iránt és mégis már zsenge korában a hazának szenteli erejét és a hazája érdekében folytatandó harczra gondol. Igaz, hogy bizalmatlansággal viselkedik az udvar iránt és nem sok jót várhat tőle a maga számára sem; de nem forog közvetlen veszélyben, midőn XIV. Lajos királylyal érintkezést keres és az ország fölszabadításának terveit kovácsolja. Nem önzésből, hanem hazaszeretetből fordul XIV. Lajoshoz és inditja meg vele azokat a tárgyalásokat, amelyek arra vezetnek, hogy nyugalmas életét és a sok gyönyört, a mely neki kinálkozik, az annyi szenvedéssel és

nélkülözéssel járó és e mellett nagyon kétes eredményű harczczal cserélje föl. S mindvégig megóvja azt a nemes ideálizmust, a mely már ifjú korában nagy veszélyekbe sodorta. Hosszú élete viszontagságai és megpróbáltatásai közben Rákóczi sohasem gondol önmagára, hanem mindig hazája érdekeit tekinti. Sikerei nem kábítják el. Hiúságtól nem mentes természete ellenére nem nyul a korona után, mert azt tartja, hogy az országnak nehéz küzdelmében szövetségre van szüksége, ezt pedig a királyi méltóság fölajánlása útján lehet a legbiztosabban megszerezni. Jókóra becsvágyánál sokkalta nagyobb a hazafisága. Mást kíván a legelső helyre emelni, noha származása, rangja, vagyona, fejedelmi állása és népszerűsége odajuttathatná, s XIV. Lajos és a külföld közvéleményének egy része természetesnek és helyesnek is találná, ha ő lenne a magyarok ura. Rákóczit a lengyel koronával két ízben kínálják meg, de ő nem akar miatta a megkezdett magyar szabadságharczhoz hűtelen lenni. Az első alkalomkor azt írja, hogy: «Becsületemmel megegyezőnek nem tartottam idegen ország koronájáért és önhasznomért hazám ügyét cserben hagyni» és ezért nem kívánt jelöltetni. A második alkalomkor a magyar szabadság érdekét vélné veszélyeztetni, ha Péter czárnak, a ki Lengyelország élére akarná állítani, kosarat adna, s ezért nem utasítja vissza a koronát, de nem tesz komoly lépést megszerzésére és a lengyel ügyet a magyar érdekeknek továbbá is alárendeli. A lengyel koronát csak úgy fogadná el, ha ezzel hasznot hajtana a magyar szabadságnak, a melynek életét szentelte. Midőn 1709-ben Péter pultavai győzelmei után addigi terveit elejti és nem tesz semmit a végett, hogy a lengyel trónt Rákóczinak juttassa, Rákóczi azt üzeni neki, hogy: «A lengyel korona iránt ő felségének skrupulusa ne légyen, mert csak hazánk szabadságát állítsa helyre, mi bizonyára azt senki-

nek sem irigyeljük.» Nem koronát vadászik, hanem egyes-egyedül a magyar szabadság ügyét szolgálja.

Önzetlen nemességét különösen az bizonyítja, hogy ebben az időben a magyar ügy már nagyon rosszul áll és őt a lengyel korona elfogadása a sülyedő hajóból talán biztos partra juttathatná.

S Rákóczi jellemének nemessége épp oly fényesen kiállja a sorscsapások, mint szerencséje próbakövét. Ő, a ki meglepően gyors sikerei idejében becsvágyát fékezni tudta, a sors sujtó csapásai közben is megőrizte férfiúi büszkeségét és lelke nemes gyöngédségét.

Midőn látja a kuruczok bomlását és látja a tőle felkarolt ügy kudarczát, rendíthetetlenül ragaszkodik azon álláspontjához, a melyet győzelmei közben elfoglalt, de kijelenti a rendeknek, hogy kész őket a hűség esküje alól feloldani.

Bármely időben és bármely nemzetnél nagy ritkán észlelt fenkölt gondolkodásról tanuskodik ez a felfogása.

Ha komoly reménye lehetne arra, hogy az ország sorsának kedvező fordulatot adhat, talán hibáztatni kellene nagylelkűségét, mert annak, a ki vezető szerepet visz, egyesek szenvedései iránt nem szabad több tekintettel lenni, mint a közérdek iránt. Rákóczinak azonban már nincs komoly reménye ügye jobbrafordultához. Érthető tehát, hogy csak azokkal kívánja sorsát megosztani, a kik erre önként szánják el magukat s hogy akkor, a mikor önmagát feláldozza, mások vesztének nem akar okozója lenni.

Rákóczi, mint «Emlékiratai»-ból és «Önvallomásá»-ból is látni, legfőbb becsvágyát a maga lelke jóságába helyezte. Míg szándékai önzetlenségét, hazafiúi érzése igaz voltát a gyanu látszata ellen is meg akarja védeni, addig keveset törődik államférfiúi hírével és hadvezéri dicsőségével sem kérkedik, sőt nem egy súlyos hibáját nyiltan bevallja.

Nem önhitt. Azt írja magáról: «Nem vagyok pápa, hogy csalhatatlannak tartsam magamat. Keveset beszélek ex kathedra. És midőn vétkemet korrigálnom kell, nem azt szégyenlem, hogy korrigálom, hanem azt, hogy meggondolatlanul cselekedtem.»

Iratainak minden sorából kiderül, hogy nemcsak nemes hajlamú, hanem büszkesége kielégítését is abban keresi, hogy jólelkűnek bizonyuljon és ilyennek is lássék. Ösztöne és akarata egyforma hatással vannak reá.

Midőn akarata ellenére Károlyi Sándor békét köt a császárral, Rákóczi menti eljárását és csak környezete biztatására lép föl ellene. S múló fölháborodása után Rákóczi Károlyit igazságosan és elnézően ítéli meg, elismeri jó szándékát és kiváló tulajdonságait. Még azzal szemben is méltányos bír lenni, a ki neki a halálos döfést megadja és a ki elhagyja.

Valóban nagy lélekre vall jellemének ezen vonása, mert a legritkább emberi tulajdonságok egyike az igazságosság ellenfelekkel szemben és csaknem példa nélkül való a méltányosság oly valaki iránt, a ki engedetlenségével és hűtlenségével mindörökre tönkretette. Rákóczi iratait általában bámulni való tárgyilagosság lengi át.

A tragédia hőse és áldozata az objektiv történetírás elfogulatlanságáig képes fölemelkedni és éppen olyan tárgyilagos tud lenni önmaga, mint azok iránt, a kiket vesztéért megvádolhatna. Sohasem törekszik a bukás okát másra hárítani. Lovagias gondolkozásának egyik bizonysága, hogy a mikor katonái az udvar pártján harczoló erdélyi magyar urakat elfogták: «nehogy az látszassék, mintha hűségüket és szabadságukat árúba bocsátották volna», és nehogy a magyar névhez az árulás vádja tapadjon, az elfogott urak hódolatát nem akarja elfogadni.

Rákóczi az elvekhez való hüség mintaképe. Midőn

ügye elbukott és nagyon kevés volt a reménye szerencséjének feltámadására, s a midőn meggyőződésének megtagadásával óriási vagyonát visszaszerezhette volna, ezt nem teszi meg, hanem a külföldön tengődik és szenved.

Mivel nem bírta czélját elérni és nem bírta Magyarország számára a szabadságot kivívni, egyéni martyriumával akar eszményképének erőt adni.

Ámbár ürügye elég volna azon megállapodások elfogadására, a melyek Károlyi és a császáriak között létrejöttek, ezt nem teszi meg, hanem szenvedései árán emeli ideálja dicsfényét és tereli feléje az utókor figyelmét és rokonszenvét.

Az elbukott és száműzött nagyságokban az a tulajdonság szokott kifejlődni, hogy a régi állapotokat, ha másként nem lehet, nemzetüknek legnagyobb veszélyeztetése árán is vissza akarják állítani. Rákóczi ebben is kivétel.

Midőn több évi bujdosás után a töröknek a császárral folytatott háborújából reményt merít fejedelemsége visszaszerzésére, mindenekelőtt nemzete érdekeit kívánja biztosítani és a török hadak élén nem akar keresztények ellen harczolni. A töröktől csak pénzt fogad el és ezzel akar önálló magyar sereget toborzani. Mielőtt fejedelmi széke visszahódítására gondolna és a törökkel való közös akczióra elhatározná magát, okulva azokon a szerencsétlenségeken, a melyeket a török szövetség a magyaroknak a multban nem egyszer okozott, Magyarország területi épségét és a magyar szabadságot irott szerződésben akarja biztosítani.

Ok nélkül való szenvedésnek hazáját nem akarja kitenni, hanem inkább eszi tovább is a számüzetés keserű kenyerét.

Mennyire más volt Thököly magatartása, a ki, midőn maga is látja, hogy a török nem bír mérkőzni a keresztény hadakkal, kiáltványában azt hirdeti, hogy a török

sohasem volt erősebb, mint a jelenben, a ki nem átallja a magyar földet török hadak élén pusztítani, a kinek eszeágában sincs föltételekhez kötni közreműködését, s ki fejedelem akar lenni, bármennyit szenvedne is e miatt hazája és bármilyen kevés hasznát látná a nemzet az ő szerencséjének.

Valljuk meg, az élet több Thökölyt ismer, mint Rákóczit. A Rákócziéhoz hasonló magatartást sokan naiv ügyetlenségnek tartják. Vannak, a kik a politikában csak a siker kultuszát űzik és elítélik azt, a kinek módjában volna a hatalomért küzdeni és azt magának meg is szerezni, de lelkiismereténél fogva ezt megtenni meg sem kísérli.

Rákóczi humánus volt. Humánusabb, mint kora, a mely kegyetlen és durva és az emberi élet becsét magasra még nem helyezi. Mint fejedelem elnézést és nagylelkűséget tanusított s nemes lelkét a polgári háború vadsága sem bírta eldurvítani. Nem követett el szükségtelen kegyetlenséget, sőt talán néha túlságosan elnéző volt. A tiszteket, a kik elárulták és a kiket elfogtak hívei, nem akarta halálra ítélni és csak táborkara unszolására nyugszik meg kivégzésükben. Midőn a sárospataki vár egyik ablakából Bezerédj kivégzését látja, könybe borul a szeme.

Katonái, mint emlékirataiban maga mondja, azon panaszkodnak, hogy az urak és tábornokok kicsapongásait nem bünteti meg. De Rákóczi csupán teljesen bebizonyosodott rosszakarat és bűncselekmények esetében vél büntethetni és ezért nem egy hibát és engedetlenséget hagy megtorlás nélkül. Harczai közben is ügyel a törvényesség minden formájára. Azt írja: A magukban véve jogos panaszok alapján sem járt el a vétkesek ellen, ha a panaszlók «nem bírnak törvényerejű bizonyítékokkal és a félelemtől ment és megvesztegethetetlen tanukkal». Fiait is arra inti

végrendeletében, hogy sohase büntessenek elegendő bizonyítékok nélkül.

Midőn Forgács tábornokot engedetlenségéért már nem hagyhatja büntetlenül, nem állítja bíró elé, mert attól tart, hogy halálra ítélik, a mi családjának örök szégyenére szolgálna, hanem várfogságba küldi.

A forradalmak rendesen másképpen járnak el és kérdés, nem ment-e el túlságosan messze Rákóczi a maga jóságában és hogy lehetett-e ezen vad időkben tekintélyt és rendet tartani az ő jószívűségével és igazságosságával?

Igaz, néha ő is tud kemény lenni és néha véres tettekre határozza el magát. Így midőn a turóczi követeknek az ónodi országgyűlésen történt megölését helyesli, ámbár pártütésnek vagy lázadásnak alig nevezhető azon akczió, a melyet e követek a béke megkötése érdekében megindítottak (1707). De egyrészt kétségtelen, hogy a turóczi nemesség akcziója nagy veszélybe sodorhatta volna a szabadságharczot, mert a harczi kedv és elszántság apadását idézhette volna elő, még pedig olyankor, a mikor semmi remény nem volt arra, hogy kedvező föltételek mellett békét lehessen kötni, másrészt pedig Rákóczit a turócziak nyilatkozataiban foglalt igaztalan gyanusítások annyira elkeserítették, hogy igazságszeretetét és önuralmát a jogos harag háttérbe szorította.

Ezen eseten kívül Rákóczi nem egy kegyetlen intézkedést is tett harczai közben, de ezeket mind a megtorlás vagy a háború parancsoló érdeke követelte meg, úgy hogy ezen kivételek mellett is kétségtelennek tartom, hogy Rákóczi korának egyik leghumánusabb harczosa volt és inkább elnézésével és jóságával, mint büntetéseivel és kegyetlenségeivel vétett.

Alkotmányos érzése a Napkirály és I. Leopold idejé-

ben párját ritkítja. Csak az olyan talajon fejlődhetett az ki, mint a milyen a magyar volt.

Az alkotmányosság tisztelete hatja át egész lényét. Szépen írja magáról, hogy: «Az isteni gondviselés küldött a puszta hazába, hogy fegyverre és szabadságra hivó szózat legyek». Hű is maradt szent hivatásához. Nemcsak mástól követeli meg az alkotmány megtartását, hanem maga is ragaszkodik hozzá. Azt írja: «Kárhoztatandó lett volna, saját szabadságunkért harczolva, osztrák módon járni el...»

Mindig a rendek akaratához alkalmazkodik. Hívei néha az ő akarata ellen határoznak, de ő alárendeli meggyőződését a közakaratnak. A jezsuitáknak az országból való kizárását nem helyesli, de elfogadja és végrehajtja. Erdélyben katholikus püspökséget akar felállítani, de mikor látja, hogy ezt a közvélemény ellenzi, visszavonja javaslatát. Az erdélyi rendek az ő jobb belátása ellenére elfogadtatják vele azt a törvényt, hogy a földesúr az akarata ellen katonává vált jobbágyot visszakövetelheti, a mely határozat a közérdeket alárendeli az osztályérdeknek és a mely az erdélyi csapatoknak nagy kárára is vált.

Rákóczi annyira megy, hogy a mikor saját állásáról van szó, néha még azzal a befolyással is vonakodik élni, a melyet mindenki megengedhetőnek tart.

Midőn az erdélyi rendek arra kérik, hogy országgyűlést hívjon össze, a mely őt fejedelemmé választaná, nem akarja kívánságukat teljesíteni, mert azt hiszi, hogy arra nincs joga és képviselőjét sem akarja Erdélybe küldeni, mert, mint írja: «Tökéletesen szabad fejlődést akartam engedni az ottani eseményeknek, hogy még árnyéka se lássék, mintha magamat akarnám megválasztatni.»

Azt akarja, hogy az érdekeltek szabad akaratának köszönje állását, mert csak így számíthat lelkes támogatásra.

Midőn 1705-ben országgyűlést hív össze, hogy ez az

általa megindított és eddig teljhatalommal vezetett küzdelmet megszervezze, nem akarja híveinek elhatározását kezdeményezésével befolyásolni.

Főmunkatársa, Bercsényi, nem is hiszi el neki, midőn azt hallja tőle, hogy a határozat meghozatalára nem akar befolyást gyakorolni, hanem a gyűlésen mint egyszerű honpolgár fog résztvenni és a meghozott határozatot végre fogja hajtani.

S midőn az országgyűlés a szövetkezett rendek vezérlő fejedelmévé választja meg, Rákóczi maga javasolja, hogy melléje szenátust állítsanak. Ennek tagjait nem akarja kinevezni és a mikor látja, hogy a rendek a személyekre nézve nem bírnak megegyezni, legalább oly névjegyzéket kér tőlük, a melynek tagjai közül szenátorokat választhasson. A szenátust a politikai ügyekbe is beavatja, mert «a túlságig korlátlan hatalom a rendeknek idővel kárára lehetne». Rákóczi többször kiemeli, hogy nem ura a szövetkezett rendeknek, hanem csak vezére.

A szabadságot önmagával szemben intézményes biztosításokkal kívánja ellátni, nehogy az iránta érzett bizalom és az ő pillanatnyi érdeke a szabadság állandó érdekeit veszélyeztesse.

Lord Stepney azt írja róla, hogy nem annyira állása, tekintélye, mint józan esze által vezeti társait.

S a béketárgyalások közben sohasem lépi túl hatáskörét s mint a most megnevezett angol követ is kiemeli, nem járt el önkényesen, hanem minden fontos ügyben a nemzet hozzájárulását kötötte ki. Rákóczi sohasem alkuszik titokban, mert mint mondja, «egy szabad nemzet kormányzásában semmi sem veszélyesebb, mint a titkolódzás negélyezése, a mi számtalan gyanusításra és bizalmatlanságra ad alkalmat».

Ezt az elvet annyira szívén hordja, hogy vele meg-

előzi korát. A nyilvánosság értékét olyan nagyra becsüli, hogy eltérve a szokástól, «mivel a nemzet természetének ez jobban felel meg», összes költségeiről nyilvános zárószámadást terjeszt az országgyűlés elé s a béke föltételeinek egyik pontjául azt tűzi ki, hogy a király ugyanígy tegyen.

Rákóczi, felfogásához híven, a szabadságharcz egész ideje alatt gondoskodik arról, hogy az alkotmányos élet fonala meg ne szakadjon. Ahányszor teheti, országgyűlést tart; ha pedig nem hívhatja össze az egész nemességet, szenátorait gyűjti maga köré; arról is gondoskodik, hogy a vármegyékkel állandó összeköttetésben legyen s azoknak véleményét nagyfontosságú elhatározások előtt gyakran kikéri.

Rákóczi minden ízében becsületes és megbizható ember.

Vallomásaiban legnagyobb bűnei közé sorolja, hogy a mikor fiatal korában fogságban volt, hazugsággal törekedett életét megmenteni. «Átkozom ezen tettemet.» «Borzadtam a hazudozásoktól, de némely eszeveszett theologus véleménye után elhitettem magammal, hogy magához a hazugsághoz is az élet megmentése érdekében szabadon lehet nyulni.»

Emlékirataiban mondja, hogy «az egyenesség a világon a legnagyobb ügyesség». Az államférfiak nagy része ugyan minden időben más véleményen volt, de hitem szerint Rákóczinak van igaza: az egyenesség rendesen erő a politikában és a ravaszság rendszerint a gyöngék fegyvere. A mi államférfiainkat mindenesetre az ország gyengesége tette ravaszokká és a ravaszság legnagyobb embereinken is rendesen megboszulta magát. Martinuzzit azért gyilkolják meg, mert nem bíznak benne. Ő a véglelekig vitt ügyesség áldozata. S Bethlen Gábor, a ki a hatalmas eszű főpap mellett a legravaszabb magyar államférfiu volt, azért nyúl

mindig ujra fegyverhez, mert érzi, hogy nem bíznak benne, s azért nem bír a királylyal szövetséget és állandó békét kötni, mert a fejedelem nem hihet szavának.

Rákóczinak mindenesetre hasznára vált egyenessége, mert bizalmat gerjesztett iránta. Mint levelezéseiből látni, még a császár szövetségeseinek megbizottjai is inkább bíznak meg az ő jóhiszeműségében, mint a szövetségeseikben. A magyar nemzet pedig rajongó szeretettel és igaz bizalommal volt és lehetett iránta mindvégig. Egyenessége és tiszta jelleme alakját még halála után is éltető hatalommá varázsolta.

Rákóczi értelmi tehetsége is kiváló volt. Képzettsége nem közönséges. Hat nyelven beszél, a bibliát és a klaszszikusokat jól ismeri és gyakran idézi is. A természettudományokkal és a történelemmel szívesen foglalkozik. A magyar törvényekben járatos, a mint ezt írásai bizonyítják. Általában intellectuális ember, a ki a tanulás és tudás nagy értékét az egyesek szempontjából éppen annyira átérzi, mint a nemzet szempontjából. Korának legelőkelőbb szellemei, a szerencsésebb és műveltebb nemzetek vezérférfiai sem értették jobban meg nálánál a nevelés és a tanulás fontosságát.

Írásai, ha nem is tanuskodnak annyi önálló gondolatról és annyi geniális elmeerőről, mint például Zrinyi Miklóséi, szépek, világosak és néha lendületesek. Fogalmazványaiban inkább előkelő felfogás nyilvánul meg, mint imponálóan hatalmas és eredeti elme. Rákóczi szép tehetségeit szorgalom és kiváló munkabírás segíti kifejleszteni és értékesíteni.

Nagy küzdelmei közben pihenő óráiban is tanul. Kocsizás közben is olvas történelmi könyveket. Pedig kemény és nehéz munkát végez. Gyakran van a táborban és osztozik katonái szenvedéseiben. S másutt is töméntelen a dolga.

A törvényhozás nagyon foglalkoztatja. Egész napon tartó országgyűléseken elnököl. Gyakran beszél. A külfölddel folytatott tárgyalásokat személyesen vezeti. A katonaságot szervezi, ellátásáról és ruházatáról gondoskodik, szemléket tart fölötte. A várak megerősítését személyesen irányítja. Tábornokaival és diplomatáival állandóan levelez. Levelezései mutatják, hogy nemcsak nagy dolgokkal foglalkozik, hanem aprólékos részletekkel is.

A művészet iránt is élénk érzéke van. Nemcsak szereti a zenét és a képzőművészetet, hanem maga is fest. Biztos és jó ítélettel udvarába veszi Mányokit, a magyar festészeti talentum egyik első képviselőjét.

A fejedelem megérti korát és éles eszével ráismer a magyar állapotok fogyatkozásaira.

Látja, hogy a parasztság, főleg a magyar származású, elégedetlen az urak viselkedésével és gyűlöli a nemességet. Érzi, hogy ebben van a magyar állam Achilles-sarka.

Kötelességének ismeri, hogy a szegényen segítsen. Azt írja a fejedelemről: «Téged az isten a szegények, a gyámoltalanok és árvák, az özvegyek és megnyomorodottak atyjává tett.» Kemény parancsot ad ki az uzsora ellen és elítéli azokat, «a kik sokakat szabadságukból kivetkőztetvén, a jobbágyság igájának keserves szívvel való felvételére kényszerítenek».

Azon van, hogy «a gazdag ne nyomja el a szegényt, mert a szegénység átkozódása és végső kétségbeesése veszedelmesebbek a gazdagok panaszainál».

A szegényekkel érző szívét bizonyítja az a nyilatkozata, hogy «nagyobb matéria a haragra, ha szegény ember éhen halva lészen, mintha az urak fizetésüket nem kapják meg». A munkásnak mindennapi kenyerét kitevő fizetését előbbre teszi a hatalmasok illetményeinél.

De ezek mellett is még ő sem emelkedik túl a rendi

állam fogalmán és nincs olyan reformeszméje, a mely a megismert bajt megszünteti. Nem lehet csodálkozni, hogy a polgárháború idejében nem birta a magyarországi szociális kérdést megoldani, de úgy tetszik, hogy a nemesi privilégiumok kártékony voltát nem is veszi észre és nem jut annak a belátására, hogy a nemzet függetlenségének egyik fő garanciája volna a jobbágyság helyzetének organikus javítása.

A saját jobbágyaival, úgy látszik, jól bánik, a mit hűségük bizonyít. A jobbágyság kérdésében azonban egész programmja csak humánus, nem akar változtatni a fönnálló jogviszonyon és a nemesség uralmát jó bánásmóddal akarja elviselhetőbbé tenni.

Igaz, a táborba szállt jobbágyokat és otthonmaradt rokkantakat fölmenti az adózás alól, de ezt nem a szociális igazság szempontjából teszi, hanem azért, hogy több ember csatlakozzék zászlóihoz.

Aligha volt Rákóczinak az állam megerősítésére és a társadalom szervezetének reformjára vonatkozólag nagyobbszabású gondolata, pedig e részben Nyugat-Európa már utánzásra méltó sok példát mutatott és bennünket messze túlszárnyalt.

Rákóczi emlékirataiban keményen bírálja a Habsburg-dynastiának kormányzási rendszerét és szemére veti, hogy kollegiumokat és akademiákat nálunk nem állított és hogy az ipar és kereskedelem fejlesztésére semmit sem tett, de nem adja annak a jelét, hogy e tárgyakkal behatóan foglalkozott volna. S midőn irataiban a fejedelem tulajdonságairól és kötelességeiről emlékezik meg, csak az isteni félelemről, a szeretetről és az igazságosságról szól és a jó fejedelemnek erkölcsi kellékeit említi, nem terjeszkedik ki azonban kormányzati elvekre, a melyeket a fejedelemnek követnie kell.

De ha Rákóczinak nincs is az állam és a társadalom átalakulására irányuló rendszeres programmja, a közteherviselés nagy elvét mégis magáévá tette. A rendek előtt egyszer kifejtette annak kívánatos voltát, hogy az úr és a szegény egyaránt adózzék. A hol csak teheti, a nemeseket is megterheli. Azt írja az egyik alispánnak: «Újabban parancsoljuk, hogy a közteher egyenlőképpen supponáltassék s egyikének immunitiójával a másikra ne opprimáltassék s ereje fölött ne aggreváltassék. Ezen dologban, félretevén minden respektusokat és disgustatióktól való félelmet, a közönséges igazság szerint procedáljon.»

Az ipar és a kereskedelem fontosságát az ország jövője szempontjából Rákóczi megérti és nem egy intézkedésével törekszik a magyar ipart fejleszteni. A hadi eszközöket pl. a hazában akarja előállítani. De nagyobbszabású átgondolt terve alig volt az ország anyagi jólétének kifejlesztésére vonatkozólag. Nem volt ideje és módja arra, hogy új irányokat szabjon a nemzet életének és gazdálkodásának, de élénk esze és helyes érzéke a nemzet valódi érdekei iránt bizonyossá teszi, hogy békés időkben kitünő fejedelem lett volna.

Általában Rákóczi tehetséges és minden irányban fogékony lelkű ember, de nem úttörő genie.

A gyakorlati politika terén sem bizonyul elsőrangú képességű embernek. Helytelen számításra vall, hogy harczi költségeit rézpénz veretése útján akarja fedezni, s hogy a mikor ez a pénz már veszít értékéből és szenátusa a népnek erősebb megadóztatását ajánlja, új pénz verésére határozza el magát s ezzel a rézpénz értékének még tetemesebb hanyatlását idézi elő. Bukásának egyik főokává lesz, hogy rézpénzét, tehát egyetlen fizetési eszközét, többé senki se akarta elfogadni.

Rákóczi a rézpénz értékvesztesége ellen küzd, de esz-

közei bizonyítják, hogy egy hajszállal sem lát világosabban, mint kora s rendszabálya csak súlyosbítja a pénz értékének veszteségével és az árak rohamos emelkedésével járó károkat. A rossz és nagymennyiségű rézpénz első természetes hatása az ezüst agiója volt, de Rákóczi szigorú büntetéssel tiltja a réz és ezüst közötti árkülönbözetet, a mi az ezüst kiözönlését még sietteti és így az ezüst agióját még emeli. Az ezüst és arany annyira megfogy, hogy a külkereskedelem csere által történik. És a magyarok szükséges fegyvereiket Sziléziából szarvasmarhákért veszik meg és azon cserélik el. A rossz pénznek másik következménye az áruk rohamos emelkedése. Ez ellen is tilalommal dolgoznak és megállapítják a czikkek árát, a minek következtében a vásárok üresek, a kereskedés megszűnik, a kínálat megfogy, tehát az árak még inkább felszöknek. Az árképződés törvényét nem ismerve, Rákóczi törekvése árt azon czélnak, a melyet szolgált.

Önálló és kortársainál sokkal helyesebb gondolkozást főleg az egyházpolitikai kérdésekben tanusít.

A bécsi udvar papot akart belőle nevelni, hogy így elvonja a politikától és a magyar nemzettől. Ez a terv azonban nem sikerült. Honszeretetét nevelése nem bírta háttérbe szorítani és vallásossága nem változtatja meg élete czélját. Törhetetlen hazafisága mellé azonban erős, pozitiv hitet plántált lelkébe.

Híveivel folytatott leveleiben minduntalan vallásbeli dissertatiókra tér át. Egy-egy levele valóságos prédikaczio. A kivel elégedetlen, azt nem egyszer inkább az Isten bíráló székének ítéletével fenyegeti meg, mint a saját büntető hatalmával. Szerencsétlenségének hatása alatt, a mikor a világgal való foglalkozás többé nem vonta el lelke benső életének megfigyelésétől és ideje volt magában elmélyednie és azokról a rejtelmes titkokról elmélkednie, a melyekben

a lét oly gazdag, vallásos rajongóvá lesz. Ezen korbeli írásai telvék vallásos motivumokkal. Élete történetét gyónás formájában írja meg.

S ez a hitbuzgó ember a papság türelmetlenségének ellenére és daczolva a magyar katholikusok felfogásával, a vallásszabadság úttörő harczosává lesz.

«Eretneknek», «ferde vallásúaknak» mondja a protestánsokat, de nemes lelke visszariad e «ferdeség» üldözésétől. Megérti hogy az ember nem felelős hitéért és hogy nem büntethető oly tévedésért, a melyről semmit sem tehet. Azt írja: «Megfontoltam, hogy a hit nem emberi munka eredménye; senki sem gyűlöli a vakot, hanem részvétet érez iránta, miért üldözzük tehát a — lelki — vakokat és miért ne imádkozzunk részvételre indulva, világosságukért?» Azt mondja, hogy a vallás kérdésében «végső czélja a szeretet visszaállítása és az egyenetlenség, gyűlölség és az ezekből netalán eredhető vérontás okainak megszüntetése volt».

Az igazságosságán kívül mélységes hazaszeretete is türelmessé teszi. Sehogysem helyesli, hogy «a lelkiismeret dolgában erőszak használtassék».

A szabadságért harczolva, a lelkiismeretbeli szabadság ellen sem vétkezik. Jó szíve és politikai bölcsesége a helyes útra vezette, a mikor körülötte annyian tévelyegtek.

A vallásbeli kérdés elintézése volt talán legnagyobb diplomatiai sikere is. Az a tapintat, az a szeretetreméltóság és rábeszélő tehetség, a mely sajátja volt, ebben az ügyben ért el legtöbb eredményt.

A protestánsok az utolsó két országgyűlésen tőlük elvett positiót törvénynyel akarják visszahódítani és azt követelték, hogy adják át nekik mindazokat a templomokat, a melyeket II. Rákóczi György számukra biztosított. De Rákóczi fél ettől a követelésüktől. Attól tart, hogy a katho-

likusok elhagyják és hogy a franczia király elidegenedik tőle. A régi állapot helyreállítását igazságtalannak is tartja, mert azóta a katholikusok megszaporodtak. Mindezen okoknál fogva a fejedelem azon buzgólkodik, hogy a reformátusok álljanak el szándékuktól és érjék be azzal, hogy a vármegyékben kötött barátságos egyezség méltányos kívánságaikat honorálja. A bécsi kormány aknamunkája és a protestánsoknak tett igéreteik ellenére sikerül neki a protestánsokat kielégíteni, a nélkül, hogy a katholikusokat megsértené.

A vallásbeli kérdés, ámbár Rákóczi hithű katholikus és katonáinak túlnyomó része protestáns s ámbár a császár mindent megtesz, hogy a kuruczok táborát ezen ellentét segítségével széjjelrobbantsa, Rákóczi ügyességénél és személye varázserejénél fogva a kuruczok összeműködését nem bírja megakadályozni.

Annak a bizalomnak és szeretetnek, melyet Rákóczi ébreszteni képes volt, a legtündöklőbb bizonyítéka, hogy erősen protestáns táborban katholikus istentiszteleteket tartott és hogy vallása szertartásainak pontosan megfelelhetett, a nélkül, hogy ezzel zúgolódást vagy elégedetlenséget keltett volna.

Rákóczi minden igyekezete és kitartása ellenére a külső politika terén kevesebb sikert bírt elérni. Nem az ő hibájának bizonyítéka ez, a helyzet nem kedvezett neki abban, hogy szilárd szövetségeket kössön. Hibája legfeljebb abban van, hogy mivel inkább hitt az embereknek, mint a mennyire megérdemelték és mivel, mint a legtöbb ideálista, másról perfidiát alig volt képes föltenni, a maga politikai állapotára vonatkozólag csalódott. Ha nem hisz hiú igéreteknek, talán békét kötött volna és kevesebbet remélve, többet ért volna el.

Rákóczi vitéz ember volt. Vallomásaiban szemrehányást

tett magának, hogy életét nem egyszer szükség és ok nélkül veszélybe ejtette. Valóban merész szív kellett már harczai megindításához is. Számbavehető kíséret nélkül földönfutóknak, megszökött jobbágyoknak szétvert hada élére áll és velük indul támadásra a világ egyik legelső katonai hatalma ellen. Harczai közben is nem egyszer bátorságának bizonyítékát adja. Néha helyes katonai érzéket tanusít, különbet, mint tanácsadói és úgy tetszik, elméleti ismereteket is szerzett magának a katonai tudományok terén; de szerzetesnek nevelték s hadi tapasztalata, midőn az első sereget kellett vezetnie, nem volt. Katonai pályáját a legnehezebb és legfelsőbb katonai állásban kezdette meg. A nélkül, hogy valaha csak egy szakaszt is vezetett volna, egy hadsereg élére kellett állania, még pedig nem egy iskolázott, tapasztalt és szilárdan szervezett hadsereg élére, a mely Rákóczi fogyatkozásait pótolhatta volna, hanem olyan hadsereg élére, a melyet neki kellett megszerveznie, tanítania és igazítania és igazi katonai erényekre nevelnie. Csak nagy katonai lángész pótolhatta volna helyzete fonákságát.

De Rákóczi híjával volt a hadvezetés legfőbb tulajdonságainak, a kellő határozottságnak, a kellő erélynek és önbizalomnak. Ezt maga is elismeri és azt írja: «Fiatal és tapasztalatlan lévén, nem bírtam elég szilárdsággal ellentállni (vezérei) tolakodó tanácsainak.»

Ritka őszinteséggel és szerénységgel írja, «hogy én a csatákban tudatlanságommal igen sok tévedést követtem el». Csaknem minden elhatározó perczben jobb meggyőződése ellenére jár el. Elhatározásaira oly gyakran vannak döntő befolyással tábornokai és tisztjei, hogy emlékirataiban egyik esetről így nyilatkozik: «Nem merem állítani, hogy badar bosszúsággal nem kívántam-e, bár megveretnék, hogy megmondhassam nekik, lám igazam volt.»

A nagy hadvezérek sajátja szokott lenni, hogy maguk iránt szeretetet is, félelmet is tudnak kelteni a csapatokban. II. Frigyestől vagy Napoleontól éppen annyira félnek emberei, mint a mennyire szeretik. Rettegés és rajongás engedelmessé teszi katonáikat és képessé teszi őket csodák művelésére.

Rákócziban nem volt meg ez a tulajdonság. Szeretetet maga iránt ugyan bírt fejleszteni, de nem féltek tőle, mert ismerték elnéző jóságát és mert híjával volt azon tekintélynek és felsőbbségnek, a melyet a hadvezéri hír s a sikerekbe vetett bizalom szokott ébreszteni.

Úgy tetszik, nem imponáló egyéniség, nincs meg benne a határozottságnak, a biztos fellépésnek suggestiv és parancsoló ereje.

Alig hiszem, hogy nagy kortársaival, Marlborough-val vagy Eugen herczeggel merték volna azt tenni, a mit Rákóczival tettek a nagyszombati csatatéren, a hol, midőn seregét támadásra akarja vezetni, Vay Ádám parancsára katonái erőszakkal tartóztatják.

Rákóczi nem is képes az egységes vezetés áldását biztosítani. Mint még reá fogok mutatni, generálisai folyton parancsa ellen cselekesznek, a mi a kuruczok egyik fő bajává lesz.

Rákóczi kiváló szónok volt. Volt nap, a mikor három nyelven, magyarul, francziául és latinul mondott beszédet. Ötven-hatvan beszédjének emléke maradt reánk, köztük néhány formájára nézve is szép és arra alkalmas, hogy a szenvedélyekre hasson. Annyira érzi, a mit mond, hogy könnyeket is hullat. A hallgatóságot magával ragadó pathos is megnyilatkozik beszédeiben.

Minő lelkesítő hatással lehetett katonáira, a midőn őket a harcz veszélye és fáradalmai között (Gyömrő, 1705.) lángoló szavakkal ostorozza és bátorítja s midőn ő, a ki

valóban kész életét a hazájáért koczkáztatni, a mint tényleg folyton teszi is, azt mondja nekik: «Vesszen oda őseink dicsőséges Rákóczi neve, csak több ily gyalázatos napot ne kelljen megsiratnia.» Áldozzák fel személyét, adják az ellenség kezébe, ő nem bánja, csak szabadságot szerezzenek vele nekik és nemzetüknek. Visszamegy a sötét tömlöczbe, a melyből Isten keze kiszabadította, «kész a gyászos vérpadra lépni, csak elnyerhesse nemzete boldogságát. Engedjék, hogy inkább az ellenség fegyvere ölje meg, mint hogy haldokolva, gyalázatosan éljen. Nem kíván birodalmat, nem kincset tőlük s nem egyebet az igaz magyarhoz illő szívnél, hogy azt magához csatolva, velök éljen vagy haljon».

S a nemes szenvedélyesség egész ereje nyilvánul meg ama beszédben is, a melyet Ónodon mond, midőn a turóczi nemesség megvádolja és ő azt hiszi, hogy a rendek igazat adnak a vádlóknak.

«Édes nemzetem, kiáltott fel, hát ezt érdemeltem hazám ügye mellett való sok fáradságaim után? Ezt érdemeltem tőled bujdosásaim után? Életemet, véremet, mindenemet szenteltem föl. Feleségemet, gyermekeimet, szerencsémet megvetettem. Sőt eleim is koczkára vetvén mindenüket, véröket feláldozták. S rólam most azt hiszik, hogy hazám kárával kincseket gyűjtök. Nem tehetek mást, mint hogy kezökbe adjam méltóságaimat. Visszavonulok erdélyi fejedelemségembe. Készebb vagyok megvonni magamat az ország egyik szögletében, mint hogy a várt köszönet helyett zsarnoknak mondjanak. Nem tűröm, nem szenvedem el, magammal viszem koporsómba. Mert te tudod, Istenem, hogy igazszívű vagyok és privatumot nem kívánok. Édes hazám, ne szenvedd rajtam ezt a gyalázatot.»

Izzó szenvedélynek közvetlen és igaz kitörései ezek, a melyek másokban is szenvedélyt gerjesztenek.

De Rákóczi szónoki képességét még inkább bizonyítja beszédeinek hatása, mint azoknak reánk maradt töredékei, a melyek a tényleg mondott beszédeknek valószínűleg csak tökéletlen kivonatai.

Midőn a magyar határnál fölfegyverzett jobbágyok várják, ezek rá nem ismernek és pórul járhat, ha beszédével nem tüzeli fel, nem nyeri meg őket. Szavának hatása alatt ráismernek, lábához borulnak és örök hűséget esküsznek neki. Midőn Ónodon elmondotta védőbeszédét, a kardok mintegy önmaguktól kirepülnek hüvelyükből és Rakovszky véres teste bizonyítja Rákóczi szavainak erejét.

Máskor a csüggedő rendeket új áldozatokra, katonáit kitartásra és vitézségre lelkesíti szózata.

De foglaljuk össze azokat, a miket Rákóczi egyéniségéről mondottunk.

Azok között a kiváló férfiak között, a kik vezérlő szerepet vittek abban a nagy világtörténelmi drámában, a melynek egyik hőse ő volt, nálánál nagyobb tehetséggel nem egy volt megáldva. Kétségtelen, hogy Savoyai Eugen, a ki a török és francziák ellen egyaránt képes volt fényes győzelmeket kivívni és a ki páratlan volt a csaták vezetésében; hogy Marlborough, a kiről joggal írja Voltaire, hogy minden várat megvett, a melyet valaha ostrom alá fogott s minden csatát megnyert, a melyet valaha vezetett és a ki stratégiai konceptióban talán Eugenen is túltett; hogy Vendome és Villars franczia marsallok, Turenne méltó utódai, Eugen és Marlborough méltó ellenfelei messze túlszárnyalták Rákóczit katonai képesség tekintetében. Kétségtelen, hogy nagyobb katona volt nálánál XII. Károly svéd király, ki túlerők ellen az egyik csodás győzelmet a másik után vívja ki és vasakaratával, vakmerőségével mesés sikereket ér el. Politikusok is éltek akkor nálánál kétségtelenül nagyobbak. I. Péter orosz czár, a ki nagy előre-

látással és következetességgel nemzete életének új irányokat szabott és a ki nagy világbirodalommá alakítja elmaradt ázsiai országát, különb reformátor és nagyobbszabású államférfiú volt, mint Rákóczy. Talán XIV. Lajosnak nagyobb volt az akaratereje, az emberismerete és a határozottsága, mint Rákóczinak. S a napkirály miniszterei közül is többen ügyesebb diplomaták lehettek, mint Rákóczi. Bolingbroke, a nagyeszű angol államférfi és elsőrangú szónok és író geniálisabb volt, mint ő. Egymagában elméje talán nem is emelte volna Rákóczit a legelsők sorába. Nem szabad azonban elfelejteni, hogy a mikor megkezdte azt a pályafutását, a mely a legnagyobb veszélyek között levő nemzete élére állítja, 24 éves volt, a mikor tragikus sorsa véget vet aktiv politikai szereplésének, még csak 34 éves, azaz abban a korban van, a mikor mások rendesen legfeljebb csak kezdenek döntő szerepet vinni, hogy tehát fogyatkozásainak nagy részét fiatalságának kell tulajdonítani. Ezt számba véve, nem lehet tagadni, hogy Rákóczi tehetsége magasan emelkedett az átlag fölé. Tehetségének gazdag sokoldalúsága minden körülmények között előkelő szerepet biztosított volna neki. Valódi nagyságát azonban mégsem elmeereje, hanem nagy hazafisága, nemes jelleme, lényének magasztos erkölcsi tartalma, mind olyan tulajdonságok alapítják meg, a melyek becsesebbek és a vezető államférfiakban, sajnos, sokkal ritkábbak a tehetség erejénél.

Jelleme ellen legfölebb az a kifogás emelhető, hogy Rákóczi túlságosan jó, nemes és elnéző volt, hogysem olyan durva korban, mint a minő az övé, polgárháborút vezessen. Békésebb és humánusabb feladatokra volt teremtve, mint a melyek elé állította kötelessége.

Korának vezető államférfiai és legelső katonái között talán egy sem volt, a ki olyan tiszta és magasztos ideálokat szolgált, mint ő, még pedig annyi önfeláldo-

zással, kitartással és következetességgel, mint a hogyan ő tette.

Kétségtelen, hogy jellem dolgában egyik nagy kortársa sem versenyezhetett vele.

Savoyai Eugen nemes jellem és kötelességtudó, hű szolgája a császárnak, de hogyan hasonlítható össze Rákóczival, a nagy hazafival az az ember, a ki franczia volta és nevelése ellenére a francziák ellen harczol, a ki a savoyai dynastia tagja, de családja feje ellen is küzd, a ki ép úgy szolgált volna bármely más dynastiát, mint a Habsburgokat, a ki metierből katona, nem pedig hazaszeretetből és szabadságvágyból.

Rákóczi erkölcsi felfogásra jóval felül multa a szívtelen XIV. Lajost, a ki mindenekelőtt saját dicsőségét szolgálja és csak azután házája érdekeit, a ki valódi vallásbeli buzgóság és fanatizmus nélkül és kényszerítő politikai ok nélkül képes volt a protestánsokat kegyetlenül üldözni.

És sokkal fölötte áll I. Péternek, a ki olyan vadlelkű és embertelen tudott lenni, hogy saját fiát megkínoztatta és halálba üldözte csupán azért, mert azt hitte róla, hogy rossz orosz czár lenne belőle.

Nem hasonlítható össze Marlborough-val, a ki önző és megbizhatatlan volt, a ki jóltevőjét, II. Jakab angol királyt, a veszély perczeiben a legcsúnyábban elárulja és később az ily drága áron, becsülete árán, győzelemhez segített ügytől is hajlandó elpártolni. Nem hasonlítható össze Bolingbrokekal, a ki nagyravágyása kielégítése érdekében kész Anglia szövetségeseit megcsalni, a legnehezebb harczok közben cserbenhagyni és barátját és munkatársát, Marlborough-t tönkretenni, a ki nyilvánosan a törvényben megállapított örököst, a Hannover-házat szolgálja, a melyhez esküje is köti, titokban pedig ellene dolgozik és a Stuartokkal tárgyal.

S Rákóczi erkölcsileg sokkal magasabban áll XII. Károlynál, e hiú és szeszélyes embernél, a ki, mint sok más kiváló férfiú, semmit sem tudott önmaga érdeke fölé helyezni, ellenben mindent kész volt saját dicsőségének és hiúságának feláldozni, s a ki az emberekben és a nemzetekben csak eszközt látott arra, hogy fölhasználásukkal a maga hősiességét és katonai képességét csillogtassa.

Mennyire fölötte áll Rákóczi Villars híres kapzsiságának, a henczegésig menő kérkedésének és Vendôme könnyelműségének és erkölcstelenségének.

Rákóczi olyan ember, a minő aligha nevelődhet másutt és más körülmények között, mint erős nemzeti öntudatú és szabadságszerető nép körében, a mikor e nép a maga léte föntartása végett küzd.

Mielőtt átlépi a magyar határt, zászlókat küld híveinek e felírással: «Istenért, hazáért és szabadságért.» Valóban e hármas fogadalomnak szenteli egész életét, vállal minden koczkázatot, áldozza fel nyugalmát, nagy vagyonát, hogy aztán mint földönfutó haljon meg.

Vezérlő szerepet vitt kortársai közül kiről lehetne ugyanezt mondani?

Rákócziban sok vonás Washingtonra emlékeztet. Más a kor, a melyben éltek, más a nevelésük, más a milieu, a mely reájuk hatott, de szabadságszeretetben, önzetlen hazafiságban egyenlően magasztos mind a kettő.

Rákóczit a sors forradalmárrá alakította, de nem hiúság, nem a törekvés, hogy első legyen, nem gyűlölet és szenvedély, nem irigység és szívtelenség, nem vágyainak és ambiciójának sikertelensége tette azzá, mint teszi annyi mást, hanem egyesegyedül a nemzet érdekeinek helyes és világos megértése, tisztán és kizárólag a kötelességtudás.

S mindig ebben látom a legnagyobb dicsőséget, nagyobbat annál is, a mely a sikerrel járt. Sok kiváló tehet-

ségű férfiú életpályája abból az ösztönükből fakad, hogy csodálatosnak érzett erejüket érvényre juttassák és megszerezzék maguknak azt a hatalmat, a melyre nagy tulajdonaiknál fogva számot tartanak. S hány bámulója és védője támad annak a nagy erőnek, a mely mindent megengedhetőnek és mindent jogosnak tart, a mi dicsőségének növelésére szolgál és fénylő tulajdonságainak kifejlődésére és ragyogtatására alkalmas. Híres gondolkozók odáig ragadtatják el magukat, hogy bámulattal és örömmel nézik, ha a nemzetek millióit arra használják fel, hogy egy Übermensch dicsősége fokozódjék és egy-egy genie mennél tökéletesebben kialakuljon.

Nekem ellenkező a véleményem. Senkinek az önzése nem olyan elszomorító és annyi kárt okozó, mint a nagy erővel megáldott férfiúé. Kiváló embernek sokszoros az a kötelessége, hogy önzését legyőzze és mindent megtegyen, hogy az a nagy kincs, a mely benne lakozik, a lehető legnagyobb hasznára legyen az emberiségnek. A genie ne váljék csak tulajdonosának a javára. A tehetség nélkül való ember önzése és léhasága ugyan kinek árt?

Csupán azokat az embereket lehet igazán becsülni és a valóban nagy emberek közé sorolni, a kik, mint Rákóczi, minden erejüket nagy és szép czéloknak szentelik.

Eugen herczeg Rákóczit hypokritának mondja. Ítélete téves, de érthető. A mi Rákóczit hevíti, azt Eugen nem becsüli nagyra. Eugen a savoyai fejedelmi ház ivadéka és teljesen franczia nevelésben részesült, de nem érzi magát sem savoyainak, sem franciának. A mint királyát, XIV. Lajost, a kinek udvarában és szolgálatában nevelődik, meggyűlöli, semmi skrupulus sem tartóztatja attól, hogy a franciák ellen harczoljon. Idegen fejedelemhez csatlakozik és éppen olyan lelkiismeretességgel szolgálja, mintha ez az idegen fejedelem nemzete képviselője volna.

Ilyen ember nem értheti meg Rákóczit, a ki minden más kötelesség és tekintet fölé helyezi a nemzete iránt való kötelességet és tekintetet, s a ki kész királya ellen is fordulni, de nem azért, hogy más király kenyerét egye és érdekeit szolgálja, hanem azért, hogy annak a nemzetnek éljen, a melynek tagja.

S a szabadság fogalma még messzebb áll az «edler Ritter»-től, mint a nemzeti érzelem.

Eugen épp úgy szolgálhatja XIV. Lajost, mint I. Leopoldot vagy bármely más uralkodót, de becsületével alighanem ellenkezőnek tartotta volna azon uralkodó ellen, a kinek alattvalója volt, a nemzet alkotmányáért és a rendek előjogaiért kardot húzni.

Eugen a forradalmárokat olyan férfiaknak tartja, mint a minők voltak a franczia fronde-ok vezérei, önzők és nagyravágyó oligarchák, a kiket ő írásaikból és élő tradiczióikból jól ismert és nem becsülhetett. Ilyennek tartja Rákóczit is. A magyar nemzeti érzés és szabadságszeretet bensőségét és magasztos voltát nem érti meg és azért személyes motivumokat keres Rákóczi cselekedeteiben. Magatartását csak így birja magának megmagyarázni.

S ha ezen szempontokból ítéli meg Rákóczit, hypokritának is kell tartania. Rákóczi, a mint láttuk, nemcsak természeténél fogva ideálista, de tudatosan is az akar lenni és annak akar látszani.

Rákóczi beszédeiben és írásaiban sokat foglalkozik saját magával és érzéseivel. Teszi ezt egyrészt azért, mert saját példájával akarja kortársait áldozatkészségre és kitartásra lelkesíteni, másrészt azért, mert az önmagukat bírálgató és tépelődő emberek fajtájából való, a kiknek szokása: önmagukkal foglalkozni és önmagukról beszélni. Mint ilyen, Rákóczi gyakran szánja és bánja hibáit, de máskor újra elköveti azokat. Hisz a hibákat belátni és

megsajnálni még nem jelenti legyőzésüket. A ki tehát Rákóczi eljárását helyteleníti, az az ő fenkölt gondolkozását és ennek gyakori hangsúlyozását, az ő önbírálatát és a megbánt hibák ismétlését könnyen hypokrizisnek tartja.

Széchenyi István is így járt. Mivel e részben ő is a Rákóczi fajtájából való volt, nem egyszer a hypokrizis vádjával illették.

A magyar nagy államférfiakról az osztrákok közül minden időben sokan voltak rossz véleménynyel, olyannal, a minőt Eugen táplált Rákócziról, még pedig ugyanazon oknál fogva, mint ő. Az osztrák történetírók közül sokan, még azok is, a kik pártatlanok igyekeznek lenni, vakok a magyar jellem iránt és mivel nem éreznek rokonszenvet a nemzeti szabadság eszményei iránt, önző oligarchákra vagy véresszájú demagógokra vélnek a szabadság hőseiben ismerni.

De ha nem egy ilyen véleményt közömbösen is fogadok, Eugen herczegnek ellenszenvét a magyarok iránt és Rákócziról és mozgalmáról alkotott igazságtalan ítéletét valóban fájlalom, mert Eugen kétségtelenül nagyeszű és sok nemes tulajdonsággal megáldott ember volt, a kinek elismerése minden magyarnak jól esett volna és mert Eugen a nemzet jóltevői közül való, a kinek többet köszönhetünk, mint nagyon sok elsőrangú állásban volt kiváló magyarnak.

De ennyi elég Rákóczi jelleméről. Most nézzük munkáját.

VII. FEJEZET.

RÁKÓCZI FÖLKELÉSÉRŐL ÉS ENNEK VÁRHATÓ EREDMÉNYÉRŐL.

Azt a nagy szabadságharczot, a melyet a történelem Rákóczi dicső nevéhez fűz, a jobbágyság lázadása előzi meg.

Láttuk, hogy maga a király, a leghatalmasabb úr a «hatalmasok» ellen izgatott és hogy maga a kormányzás feje hivatalos okiratban a százados kormányrendszert igazságtalannak nyilvánítja. Ezen felülről jövő izgatás és a tényleges nyomor gyümölcsüket meg is hozzák. A szegénység elveszti türelmét, elkeseredik és az igazságtalanság és a nyomor ellen harczba száll.

De nemzeti önállóságunk szerencséjére nem a király mellett foglal állást hanem mindenki ellen, a ki a multért elelős. A nem magyar származású jobbágyság engedelmes marad és nem gondol felkelésre. Csak a magyar nyelvű jobbágyságnak van annyi erélye, annyi szervezkedő képessége, hogy önálló actiót kezdhet. A magyart pedig nehéz volt az idegen befolyás védelmére lelkesíteni, hisz elégedetlensége a legelső sorban éppen az idegenek ellen fordult, a kik a közállapotokért mindenekelőtt felelősek. S ha a paraszt a hatalmasok ellen gyűlöletet érez, hogy ne gyűlölné a leghatalmasabbat is?

A jogból kizárt osztályok körében a vezető elemek ellen sokkal könnyebb gyűlöletet kelteni, mint a feltámasz-

tott gyűlöletet irányítani és sokszor tapasztalt tény, hogyha kiváltságosok közé tartozók az alkotmány bástyáiból kizártakat társaik ellen föl birták izgatni, a támasztott harag rendesen mindnyájukra ki szokott terjedni. Egalité Fülöp is követte a vérpadra XVI. Lajost.

Most is így történt. A jobbágyság nem különböztet úr és úr között és az az ösztön, a mely harczra bírta, nem válogat, hanem mindenütt, a hol teheti, öl és éget.

De bármi lett légyen a jobbágyság intentiója, kétségtelen tény, hogy a lázadás első sorban a magyar nemesség és a magyar függetlenség veszélyét jelenti. Midőn szabadságainkat felülről veszélyeztették, a jobbágyság támadása a nemességet tehetetlenségre kárhoztatja és arra kényszeríti, hogy védelmét keresse annak a kormánynak, a mely ellen harczolnia kellene. Hogyan küzdjön az alkotmányért, midőn otthonát veszély fenyegeti, midőn saját községében sincs biztosságban?

Rákóczi örök érdeme, hogy ezt a veszélyt megszüntette. Az akkor már száműzött herczeg merész elhatározással érintkezésbe lép a lázadó néppel, s ámbár Károlyi Sándor főispán szétverte őket és az a segítség elmarad, a melyet Rákóczi Lengyelországból várt, az ország legnagyobb ura, csak három híve kiséretében, átlép a határon és a parasztok élére áll.

Ezzel Rákóczi sokat koczkáztat. A nélkül, hogy magát megvédhette volna, könnyen vagy fegyelmezetlen és szilaj embereinek, vagy pedig ellenségei első támadásának áldozatává válhatott volna.

De mivel e veszélyeket elkerülte, merész elhatározásával sokat is nyer. Vele mindjárt az első percztől fogva a parasztok irányítását kezébe vette.

S a mi végső veszélyünk lehetett volna, az erőnk forrásává válik. A vakon pusztító elemet Rákóczi a nem-

zeti szabadság munkásává avatja és az osztályharczból a nemzetért vívott harczot alakít. A jobbágyság hazafisága az ő népszerű egyéniségének varázshatalmánál fogva háttérbe szorítja az osztályérdeket.

Rákóczinak azon merész elhatározása, hogy a hatalmas urakkal való megegyezés nélkül tisztán csak paraszt hada élén támadja meg a Habsburgok világhatalmát, nemcsak azzal válik megváltássá, hogy megszünteti a társadalmi decompositio komoly veszélyét, hanem azzal is, hogy a szabadságharczot széles demokratikus alapokra fekteti. Rákóczi már ezen első föllépésével a néplélek mélyéhez férkőzött és a tömegeket is harczba tudta vinni.

A jobbágyság nem felejti ugyan el saját érdekeit és a socialis forradalom nem egy tünete kiséri végig a szabadságharczot, de ez nem válik a küzdelem hátrányára, hanem ellenkezőleg, éppen ebből merít erőt, mert a nép tőle nemcsak az idegen uralom megtörését, hanem az igazság uralmát is várja és saját egyéni érdekéért is vél harczolni, a midőn a kuruczok zászlóját követi.

Rákóczi támadása eleinte csodálatos eredménynyel is járt. Midőn 1703 nyarán a Kárpátokon átkelt, csak néhány száz emberből álló, a magyar nemességtől megvert és kaszával és bottal felfegyverzett gyülevész népség várta és hódító útjára körülbelül négyezerre szaporodott ilyen felszerelésű jobbágygyal indult. S a legrövidebb idő mulva majdnem az egész ország engedelmeskedik neki. Nagyszámú serege van. Bécs lakosságát a kuruczok térfoglalása rémületbe ejti. A császárt magát a megijedt bécsi népesség insultálja, s az udvarnak komolyan tartania kell attól, hogy Rákóczi hadai a franczia és bajor hadsereggel együtt Bécset ostrom alá veszik. 1704 nyarán úgy tetszik, hogy XIV. Lajos seregei és a magyarok együttes erővel győzelmeskedni fognak a Habsburgok fölött és Kelet-Európa

fejlődése döntő fordulat előtt áll. A bécsi angol követ azt írja, hogy nagyobb a veszély, mint volt, midőn a török ostromolta Bécs városát, mert akkor nem két oldalról fenyegette ellenség, mint most.

Rákóczi ezen meglepő sikereinek kettős oka volt.

A franczia-német ellentét, a melyen már régebbi idő óta az európai egyensúly alapult és a melynek Thököly is hasznát látta, most a spanyol trónörökösödésnek kérdése miatt új véres háborút támasztott. A Habsburgok hadseregének nagy része távol volt Magyarországtól és a franczia és bajor hadakkal viaskodott. A Magyarországban maradt csapatok pedig elmulasztották a kellő pillanatot, a mikor Rákóczi gyülevész hadait könnyen szétszórhatták volna. A Magyarországban lévő császári hadak, felsőbb irányítás nélkül, erős offensiva helyett, a mely a lázadásnak rövid idő alatt véget vethetett és Rákóczi gyülevész csapatait a legnagyobb könnyűséggel szétverhette volna, a várak őrzésére szorítkoztak és így a kuruczok terjeszkedését nem akadályozhatták meg.

A másik oka Rákóczi gyors térfoglalásának a nemzeten erőt vett általános keserűség és elégedetlenség. A magyarság zöme hozzá csatlakozik, mert tőle várja a szabadság visszaállítását. Igaz és szent ügyért harczol és ez magyarázza meg, hogy a magyaroknál kevés ellenállásra talál.

Nagy szerencséje volt, hogy a jobbágyságot mindjárt kezdetben megnyerhette, mert reájok támaszkodva, könnyebb volt neki a nemességet, saját osztályát, megnyerni, mint lett volna a nemesség mozgalma számára a parasztságot megszerezni.

A nemesség eleinte tartózkodó, mert megijeszti Rákóczi szövetsége a szegény legényekkel és a bujdosó jobbágyokkal, de hamar megnyugszik, hamar látja, hogy Rákóczi az ő

szabadságáért akar harczolni s ezért nem sokára csatlakoznak zászlójához.

Lassanként a főnemesség egy része is hozzája áll úgy, hogy harmincz tábornoka közül húsz főnemes, s a királytól összehívott pozsonyi országgyűlésen csak ötvenhét mágnás jelenik meg, részben nem magyar származásúak. A protestánsokat önérdekük Rákóczi táborába hajtja.

A katholikusok is sokkal szívesebben mennek Rákóczival, a hitbuzgó katholikussal, mint a hogyan tartottak Thökölyvel, s magyar hazafiságuk szavára hallgatva, szép számmal találhatók táborában.

Az alsó papság tekintélyes része kurucz lesz, sőt még püspök is van Rákóczi hívei között. A szerzetes Andrássy Miklós iskolás fiúkkal kurucz szolgálatba lép és reverendában tatár hadat vezet. Korabeli jelentés azt írja róla, hogy hazája szabadsága iránt való nagy szeretetből hagyta el klastromát, ámbár tudós theologus és híres predikátor volt. Eperjes bevételekor egy más katholikus pap azt mondja a német katonák előtt, hogyha két kurucz lenne az egész országban, a kettő egyike ő lenne. Annyi katholikus csatlakozott Rákóczihoz, hogy a bécsi udvar szükségesnek tartotta a pápát Rákóczi ellen megszólaltatni. A főpapság tartózkodó állást foglalt el, de azért Rákóczinak még püspökhíve is van.

Úgy tetszik, hogy a kurucz szellem áthatja az egész társadalmat. A népdalok a nép lelke mélyéből merítik kurucz érzelmeiket és hangulatukat.

S a nemzet lelki állapotára nézve jellemző, hogy a nők és a gyermekek, a kik a nemzet érzelmi világát hiven szokták visszatükrözni, még a szerencsétlenség mostoha perczeiben is, a harczi kedv és az önbizalom hanyatlása korában, szenvedélyes kuruczok maradtak. Midőn egy apród a császár egyik tábornokának szemébe mondja, hogy ő

«nem szolgál németet, akármilyen jó dolga lenne is», a tábornok kifakad és azt jegyzi meg, «hogyan bírjak ezekkel a rebellis magyarokkal, mikor még a magyar gyermek is ilyen nagy kurucz»?

Erdélyben Montecuccoli azt tapasztalja, hogy minden városban vannak nők, a kik híreket visznek a kuruczoknak és ezért kénytelen ellenük erélylyel fellépni.

Rákóczi merész támadása tehát kedvező talajra talál. Kevés császári hadra bukkan és vele van a magyarság.

De az a kedvező helyzet, a mely Rákóczi támadásainak első évében javára szolgált, elmult a nélkül, hogy Rákóczinak sikerült volna döntő eredményeket elérni. Eugen herczeg megismeri a veszélyt, a melylyel a Bécs felé irányuló franczia-bajor offensiva jár és Németország szívében egyesül kitünő vezértársával, Marlborough angol hadvezérrel, s a bajor és franczia hadakat Hochstädtnél (1704) megveri. Ez a csata a magyar történelemnek is elhatározó eseményévé lesz, a mennyiben a spanyol örökösödési háborúnak a Habsburgokra nézve kedvező fordulatot ad és lehetetlenné teszi, hogy Rákóczit a Habsburgok nyugati ellenségei megsegítsék. A hochstädti csata óta az európai háború Ausztria örökös tartományaitól elterelődik.

A császár és szövetségesei ezóta állandóan nagy győzelmeket aratnak a németalföldi és olasz harctereken. S Rákóczi szerencsétlenségére a francziák még a legtöbb eredményt Spanyolországban érik el, a magyar harctértől legmesszebb eső harctéren, úgy hogy Rákóczi magára hagyva kénytelen a császárral tovább küzdeni. S a mint az első rohama nem járt sikerrel, Rákóczinak nehéz helyzetbe kellett jutnia.

Jelentékeny hadvezéri képesség a magyar harczokban nem mutatkozott sem a császárnál, sem Rákóczi részén. Joggal írja Rákóczi, hogy a magyarok harczmodora olyan

tökéletlen, mint a milyen Cæsar commentárjai szerint a gallusoké volt, de hogy Cæsar nem találkozott a császár tábornokai között.

A császárnak legtehetségesebb hadvezérei csak elvétve és rövid ideig vannak nálunk. Legtöbbnyire Lajos ellen harczolnak. Igy Eugen herczeg komolyabb actiót nem vezet nálunk és Starhemberg, mellette a legkülönb osztrák hadvezér, szintén kevés ideig harczol a magyarok ellen.

Igazi hadvezér a magyarok között sincs. Rákóczi nem az és társai sem azok. Bercsényi, a kuruczok első tábornoka, elmés, éles nyelvű, ötletes ember, kitünő szónok, hű és derék hazafi, vitéz katona, de nem hadvezér, határozatlan, az emberek vezetésére nem alkalmas. Szenvedélyes, igazságtalan, és ezért nem bír társaival megférni. Nem összetartó, hanem inkább bomlasztó erő. Rákóczinak sok jó dandárnoka van, sok vitéz lovas vezére, de nagytehetségű hadvezére egy sincs. Közülök talán Károlyiban van a legtöbb katonai tehetség, de neki sincs tapasztalata és elsőrangú katonának ő sem bizonyult.

A császáriak hibáit a kuruczok nem tudják kiaknázni és így a háború sorsát nem a katonai tudomány vagy genie fogja elhatározni, hanem a két fél erejének egymáshoz való aránya. Ez pedig a magyarnak nem kedvez.

A mint a döntést az első támadás meglepetése nem vonta maga után és a mint a harcz hosszúra nyúlik, a dynastia esélyei javulnak. A két küzdő fél között a nagyobb erő a dynastia mögött áll.

A császári hadsereg a világ legjobb hadseregeinek egyike, katonailag képzett és az utolsó évek nagyszabású hadjáratainak elképzelhető legjobb iskoláján ment át. Jó fegyverrel van ellátva, szilárd és állandó szervezetekbe

van osztva, engedelmességhez és egymással való összeműködéshez szokott hivatásbeli tisztikar vezetése alatt áll. A kuruczok hada nincs kiképezve, nagy része háborút nem látott és igazában rosszul felszerelt népfelkelés, a melyet egymásra féltékeny és nagyrészt laikusokból összetoborzott tisztek vezettek.

A császári hadban az egyes fegyvernemek a kor taktikájától követelt arányban állanak egymáshoz, a kuruczok ellenben csaknem mind lovasok.

Rákóczi belátja, hogy ez nagy baj és hogy gyalogság nélkül komoly eredményt nem érhet el, de sohasem bír elegendő gyalogost szerezni. A nemes nem akar gyalog szolgálni, mert szerinte «csak a kutya jár gyalog». A mi gyalogságot összeszed Rákóczi, az szenved a legtöbbet az ellenség tüzétől, úgy hogy az utolsó években csak kétezer gyalog katonája van, a mi annyi, mint ha semmije se volna.

Bercsényi gyakran sopánkodik gyalogság után, Bottyán folyton gyalogost kér.

Mindez olyan felsőbbséget ad a császári hadaknak, a melyet nem pótol a kuruczok nagyobb száma és nagyobb lelkesedése.

Téves az a felfogás, hogy a harczban a lelkesedés elég és hogy nincs szükség fegyelemre és képzettségre. A test edzettsége, az engedelmesség, a szokás azokat a bajokat is elviselhetőkké teszi, a melyeknek a lelkesedés nehezen bír ellentállani, az ügyesség és a gyakorlat a lelkesedés hatását is fokozza.

Rákóczi katonái pedig nem edzettek, a háboru nélkülözéseit nem szokták meg, s nem engedelmeskednek.

A kurucz hadak vitézségüknél és lovaglásban való ügyességüknél fogva portyázáskor az ellenségre rajta ütő módszerükkel sokszor így is szép sikert értek el. Nem

egyszer az ellenség seregét megkerülik és a hátul magukat biztosságban hitt csapatokat meglepik és szétverik. Így tesz Bottyán 1708-ban a Dunántúl, midőn Heisler hadát Pálffy megkerülésével veri meg. Így fogja el Starhemberg generálist egy portyázó kurucz had a német hadi vonal mögött.

A kuruczok néha meglepő gyorsasággal terjeszkedtek és vereségük után hamar tudták magukat összeszedni. Egyes tisztek kiváló bátorságot mutatnak. Bezerédj 72 németet vág le különféle csatákban. Bottyánról és több más tisztről azt hiszi a nép, hogy a golyó nem fogja, mert annyiszor látja veszedelmes helyzetben, a nélkül hogy baja esnék. Két tiszt fogad egymással, hogy ki hoz ki az ellenségtől megszállt Pozsony várából németet. Az egyik 15 lovassal betör egy külső kaput, pár németet levág és zsákmányt hoz. A másik keresztülúszik a Dunán, két németet levág és egy foglyot hoz. Ilyen bravuros huszárcsinyek napirenden vannak.

Bercsényi, saját embereinek kemény birálója, elismeréssel mondja, hogy ámbár harczolt a németekkel a török ellen, olyan kemény harczot sohasem látott, mint a minő a nagyszombati csata volt.

Bottyán, a ki szintén sok, a reguláris császári seregek és a török között vívott csatában vett részt, a kuruczok ostromáról azt írja: «olyan erős ostromot nem emlékszem, hogy láttam volna, mint ezek tettenek». (1706.)

Főereje a kuruczságnak a lovas bravour, de néha a várak védelmében is méltók a Zrinyiek és Dobók hagyományaihoz.

Így Görgény várát Rátonyi száz emberrel ezer ellen hónapokig védi meg, minden alkut visszautasít és súlyosan megsebesülve tovább harczol, míg meg nem hal. Árván maradt katonái keresztülvágják magukat az ellenségen.

De a kurucz hadak fogyatkozásai a várak megvívásánál és a nagyobb rendes csatáknál mégis nagyon érezhetők. Nincs meg bennük az az egyenlő, nem változó, kitartó erő, a melyet csak fegyelem és hadi gyakorlat útján sajátíthatni el. «Akármicsoda obedientiára fogják és rendre az magyart,» írja Bercsényi, «vagy űz, vagy szalad. Még Mátyás király idejében sem magyar volt a fekete had. A magyar vitézséghez magahittség kell, az kapoczánt nem szenved»; vagy «igen rajta, vagy igen szalad».

Nemzetünk főgyengéiből eredő fogyatkozásainkat jellemzi szavaiban az éleseszű Bercsényi, a melyek éppen azért voltak nehezen legyőzhetők, mert a nemzet lelkéből fakadtak.

Az optimismusnak és a pessimismusnak az előbbeni hangulattal járó «igen rajta» és az utóbbival járó «igen szalad» gyors egymásutánban váltakoznak a magyar ember lelkében és csak szigorú fegyelem és nagytekintélyű vezetés képes rajtuk erőt venni. De éppen ez nem volt meg a kuruczoknál.

Rákóczi belátással és kitartással igyekezett népseregét katonailag képzett rendes hadsereggé átalakítani és a változó magyar hangulattal megküzdeni. Dandárokra osztja nagyszámú katonáit és a különféle vidékek lakósságából külön-külön csapatokat próbál formálni. Elrendeli, hogy a megyék a harczra képes férfiakat összeírják és szemmel tartsák, hogy a behívó parancsra azonnal mozgósíthatók legyenek, lehetőleg jó fegyvereket törekedik szerezni, elitecsapatokat szervez s a mennyire lehetséges, idegenből eredő, hivatásbeli, művelt tiszteket alkalmaz. Fiatal nemesek részére iskolát állít fel, hogy belőlük jó tiszteket neveljen. Czélját azonban mégsem éri el.

Katonái eleinte maguktól választott tisztek alatt szolgálnak. Ezek között pedig züllött existentiák, sőt haramiák

is vannak, a kik nem tudnak engedelmeskedni és inkább gondolnak rablásra, mint az ellenség legyőzésére. A nemesi felkelés szintén maga által választott tisztek vezetése alatt áll. Később ugyan Rákóczi maga nevezi ki a saját csapatai főbb tisztjeit és a többieket az ezredesek s ekkor már reátermett emberek is állnak rendelkezésére, de a rendi társadalom természetes fokozatai kötik meg Rákóczi kezét és akadályozzák meg azt, hogy mindig a legalkalmasabbakat léptesse elő. Főnemest alig állíthat köznemes alá, s köznemest nemes alá. Társadalmi állás és protektio többet nyom az érdemnél. A táborban e miatt sokan elégedetlenkednek, de nehéz volt e tekinteteket mellőzni, mert a mikor fegyverre akarja szólítani a nemzetet, ennek előítéleteivel és természetes rangfokozataival számolnia kell, különben sokféle befolyás fordulna ellene. A nagyurak közül azonban csak kevesen termettek arra az állásra, a melyet elfoglalnak. S nehéz közöttük fegyelmet tartani.

Bercsényi helyesen írja neki: «a kurucz vezérek mindegyike azt hiszi magáról, hogy ő a legokosabb s legjobb s azt cselekszi, a mit akar s haragszik, ha nem javalja azt Nagyságod, s azt nem cselekszi, a mit ő præscribál, pedig csak egyfelé látnak mindenkor». Nem egyszer valódi kupaktanácsok döntenek stratégiai vagy taktikai kérdésekben. Maga Rákóczi gyakran panaszkodik azon, hogy nem engedelmeskednek neki. Esterházynak írja: «Ezeket hozza magával a sok tisztnek értetlen tanácsa és mások parancsolatja nem fogadása». Bercsényinek szemére hányja, hogy parancsait megváltoztatja. Károlyinak azt írja: «ha mind dispositiói végbe mentek volna, nem tudom, eddig hogy járt volna a német. Én is meguntam az ilyen fogyatkozásokat (engedetlenségeket) és megesküdtem, hogy valakik a parancsolatokat véghez nem viszik, nem kimélem töllök az akasztófát». Máskor szintén Károlyinak azt írja: «dispositiómnak csak

azok a követői, a kik akarják». Az olyan rossz vadászfalkára emlékezteti ez eljárás, a melynek minden kopója más és más nyomot követ.

Valóban igaza van panaszaiban. Maga Károlyi engedetlensége volt a nagyszombati és a zsibói csatavesztés oka s mint Rákóczi írja, Zsibón meg kellett elégednie azzal, hogy Károlyi hadai «megsiratának a hegytetőről». Károlyi parancs ellenére elmaradt, de azért semmi bántódása sem esett. Büntetés helyett jóakaró dorgálásban részesült.

Kisebb hibákért, engedetlenségért, pontatlanságért Rákóczi nem meri vezéreit megbüntetni. Azt írja Bercsényi róluk, hogy «ezeket az urakat jobb megölni, mint disgustálni», mivel pedig kicsinységekért bajos volt őket megölni és erre legkevésbbé Rákóczi volt kapható, tényleg büntetlenek maradtak.

Rákóczi maga érzi, hogy nem eléggé szigorú tábornokaival szemben, de nem mer másképpen cselekedni. Tábornokai túlságosan hatalmasak. Maga panaszolja, hogy «nem olyan mérges, a mint kellene», mert «az időt is az időhöz kell mérni».

Kemény szívre és vasakaratra volna Rákóczinak szüksége, hogy rendet teremtsen, de lágy a szíve és határozatlan a jelleme.

Midőn, mint bujdosó, új támadásra gondol, egészen másképpen akarja a háborút viselni, mint tette a multban. Főleg azon van, hogy idegen katonákból álló segélyhadat szervezzen s ne legyen többé kénytelen a magyar urak iránt annyi kímélettel viseltetni, mint azelőtt, mikor nem volt módja idegen hadtestre támaszkodni.

Katonai ismerete a magyarok közül általában kevésnek van és sok a seregben a teljesen műveletlen elem. A magyar faj mostoha körülmények között él, Mátyás király óta

művelése czéljából semmi sem történt, fegyelmezve nem lett, állandó magyar sereg Zrinyinek és Esterházynak iparkodása ellenére nincs, csak természetes tehát, hogy Rákóczinak nem sikerült megfelelő tiszteket teremteni. Még a háború vége felé is 1709-ben azt írja róluk: «balgatag s magok kárukon ennyi hadakozás után is nem tanuló tiszteim».

S az idegen tisztek nem pótolhatják a magyarokat. Azzal rontják tekintélyüket, hogy nem ismerik a magyar harczmodorát és franczia módra akarnak verekedni. Rákóczit is hibáztatják sokan, mert rájuk hallgat.

Jó tisztikar hiányában meddő maradt Rákóczinak az a törekvése, hogy fegyelmezett és jól kitanított hadsereget szervezzen s hogy erőt vegyen a fölkelő sereg természetes fogyatkozásain.

A legjobb kurucz csapatban is csak ritkán van kitartás a védelemben. A sánczokban nem állja ki a rohamot, panaszolja Bercsényi.

Rákóczi különösen elégedetlen a kuruczok régi harczmodorával, Thököly hadnagyaival. Fájlalja, hogy Károlyi hallgat reájuk. Maró gúnynyal írja tábornokairól, hogy az szokott lenni «a kapitányoknak dicső principiuma, hogy apró és lopó portákkal lopják ki az németet». Levágnak, elfognak egy-egy németet, de ezekből «hol béres, hol szolga lett, a kiket a gaz szélén nyomorítottak meg s a kikkel aztán «nagy triumfussal szaladtak vissza lopó uraimék». Eleinte ezen önmagukban értéktelen portyázók is hasznosak voltak. Gyorsan ellepték az országot, az ellenséget félrevezették, mert azt hitték róluk, hogy nagyobb hadtestek előőrsei, most azonban már kiismerték ezt a taktikát és Rákóczi panasza szerint «az ellenség nem fél senkitől».

Mindezeknél fogva Rákóczi a hadak nagyobb centrali-

sálását ajánlja Károlyinak, «mert soha az országnak s az hadaknak jobb szívet nem fog Kegyelmed csinálni, mintha maga erejét megmutatja nékiek, se az ellenséget jobban csonkítani, mint az ilyenekkel».

Némely kurucz csapat annyira fegyelmezetlen, hogy 1709-ben Bercsényi seregének nagy része, midőn békealkuról hall, kijelenti, hogy nem harczol, ha megadják szabadságukat s fegyverszünetet sürget. «Ilyen kutya az a rossz magyar» — fakad ki Bercsényi.

A kuruczok zsákmányolnak és zsarolnak. Megesik, hogy magának a főhadvezérnek, Bercsényinek szekereit is kirabolják «pálinkától» részeg jászok.

Győzelmük után széjjelfutnak, hogy haza vigyék szerzeményüket, vereségük esetében meg azért, hogy családjukat elrejtsék, vagy megvédjék. Másszor meg azért mennek széjjel, mert otthonukban nincs, a ki vessen, arasson. Bercsényi azt írja, hogy «fél a szürettől, mert üres lesz a tábor». Az e korból fönmaradt levelek telvék panaszszal a munkáskéz hiánya miatt. «Sok helyütt alig maradt némely faluban öt vagy hat ember.» A ki maradt, nem akar dolgozni. «A ki van is, csak maga akaratát követi.» «A paraszt ember félelme elfogyott, az én becsületem megcsonkult», panaszolja az egyik birtokos.

Általában nehéz a megélés és irtóztató a szenvedés. Szünetel a munka és sehol sincs élet és vagyonbeli biztosság. Nincs, a ki megvédje a családot, a házat, a termést. Ezt bizonyítják e kor írásainak szüntelen keservei. Lapozgassunk kissé a siralmak e könyvében.

«A hajduk is nem a vár oltalmára, hanem pusztításra valók.» «A legények úgy töltik szüntelen idejüket, nagy istenkáromlással, lövöldözéssel és részegedéssel.» «Az egész hazának lakósai igen megzendültek.» «Az egész föld megrezzent.» «Mivel helyünk lakósainak jobb része a hadba

ment, a sok jövőjáró ember rútul mocskol, szidalmaz, kötöz és ver bennünket.» «A faluban alig lehet korcsma, a korcsmárost is megölik.» «Pénz nélkül megiszszák a bort a hadak.» Ha munkára kényszerítik a jobbágyot, «veréssel, öléssel fenyegetnek».

Ezek és ilyenek a kurucz kor panaszai.

Perényiék siránkoznak, hogy a jobbágy az uraság ellen fordul, pedig nem azt tartja Urunk parancsolata, «hogy a mely jobbágy kuruczczá lészen, földesurát maga örökségéből hajtsa ki, erdeitől eltiltsa, vámot, dézsmát, régi szent királyok adományait földesuruktól elvegyék».

Jobbágyaik őket «illetlen bestelensigekkel, adta s teremtette mondásokkal minden szemérem s irtózás nélkül szüntelen illetik».

Pongrácz meg azon sóhajt, hogy cselédei mind a maguk akaratát követik.

Borbála Györgyhöz bemegy egy kurucz, «nem katona, hanem tolvaj». S midőn kitiltják, azt mondja, «neki sem fejedelem, sem generális nem parancsol» s lövöldöz. «A gyermekünk harisnyáján is átment a golyóbis.»

Ilyen állapotok mellett tehát nem lehet csodálkozni, hogy a katona, a ki megteheti, haza szökik és védeni akarja szeretettjeit és vagyonának roncsait.

A kuruczok nincsenek állandóan fegyver alatt. «Egyik jön, a másik megy», így panaszolja Bercsényi ezt a «nationale malum»-ot. A «vármegyék mind eloszolnak, százból tiz-husz marad», panaszolja máskor. Sohasem lehet biztosan tudni, hányra számíthatni valamely vállalat végrehajtásánál. Rákóczi katonái többnyire önkéntesek, saját fegyverük és saját lovuk van, úgy hogy már ennél fogva sem könnyű őket megfékezni és együtt tartani a táborban. A nagy számú seregnek csak csekély része, mint mondják öt vagy hat ezer ember, valósággal harczra képes.

Bercsényi gyakran panaszkodik katonáira, kevés olyan embere van, a kivel «kemény dolgot próbálhatna». Elnézte hadait és négyezer között nem látott ötszázat harczra valót.» «Olyan a mi dolgunk, mondja máskor, mint a magyar vendégség, sok a tál, ein Stikel dort, ein Stikel hier, sok a diversiónk, nincs resistentiára való hadunk.»

Forgách azon panaszkodik, hogy a korponai csatában a hajduk nem akartak támadni, «csak állottak, mint a barmok».

A jó katonát a fegyelmezetlen rossz katona szökése gyakran magával ragadja.

Egy-egy vesztett csata után néha csaknem az egész hadsereg széjjelszalad. Így járt 1704-ben Károlyi a Dunántúl.

A hadak rosszul vannak ruházva. Hidegben télen rongyosan nem bírják a szolgálatot.

Azt jelentik Sennyey tábornoknak, «hogy a hajduk szöknek, nem tehetek». «Egy rossz gubában s egy rossz ingben van, az üdő igen hideg és a strázsálás sok.»

Kellő számú jó fegyver sincs. 1707-ben Rákóczi azt látja, hogy a székelyek bottal akarnak az ellenség elé menni. A gömöriek közül csak hatvankettőnek van puskája, a többi bottal, kaszával van felfegyverkezve. Ágyú általában kevés van.

Ilyen körülmények között Rákóczi gyakran a legénységgel szemben sem mer kellő szigort kifejteni. Egy ízben azt írja: «érzi», «szánja» a katona morgását, de ha az ü eszén járnék, magának sem lesz jó, nekem is, hadd morogjon hát szegény, hamarább megbékélek én vele, mintsem a némettel. Majd felváltom karácsony után más haddal, kinyújtózkodik a felesége mellett, megunja magát, elfelejti bosszúját és visszajön.»

S a pénz hiánya is lehetetlenné tesz valóban eredményes hadakozást. Rákóczi vagy nem ad csapatainak

zsoldot, vagy olyan rézpénzzel fizeti őket, a mely értékét vesztette. Egy ízben kénytelen katonáinak azt mondani: vegyék szivükbe a dicsőséget fizetés gyanánt. «Hogyha akárki nyereségért szolgálni kiván, a fizetésnek renunciáljon, hanem ha tatár módon esztendőre egy tallérral, ködmönnel, korbácscsal megelégszik. Ha peniglen hazafiságához képest magáért, gyermekeiért fegyvert fogván, azoknak szabadságáért illendőképpen kiván hadakozni, nyereségnek tartsa ellensége életének elfogyását, annak megveretését és nem a rácz rongyos hátabőrit és a német hasogatott köntösét.»

Mindezen hátrányokhoz és nehézségekhez járult az, hogy nem az egész nemzet sorakozik Rákóczi mellé. Egy része labancz marad. A magyar urak közül ugyan kevesen tartanak az udvarral, de azért ennek is van jelentősége, mert nem egy gazdag arisztokrata van közöttük. S ha Kollonicsnak azon törekvése, hogy a jobbágyságot a magyar nemesség ellen izgassa, hiúnak bizonyult, annyi mégis sikerült neki, hogy a nemzetiségek egy részét a magyar ügytől elvonja. Rákóczi idejében történik meg először, hogy a nem magyar ajkú lakosság egy része a magyar nemesség ellen fordul és az udvar mellé sorakozik, a mi azóta a magyar önállóságért folytatott harcz egyik főveszélye maradt. Ez a harcz a Kollonicstól Törökországból betelepített szerbek részéről indul meg és egy félreértés következtében különösen szenvedélyessé válik. A kuruczok nem tudtak semmit azon megegyezésről, a mely a szerbek között és Károlyi között létrejött és az utóbbinak igéretével ellentétben egypár szerb falut megtámadtak, ez pedig a szerbeket végleg az udvar karjai közé hajtotta. A szerbek nyílt csatában nem bírnak helytállani, de írtóztató pusztítást vittek végbe a magyar vidékeken s mivel a hadi állást hátulról is fenyegették, a kuruczok ellentálló képességét

jelentékenyen apasztották. S állami életünknek állandó gyengéjeképen a magyar és a szerb között mindkettőjük kárára gyűlölet fejlődött ki, a melynek hatása az 1848. és 1849-diki események kapcsában a mai napig érezhető.

A magyar társadalom bizalmatlanságát a szerbek iránt bizonyítják Károlyi Sándor feleségének, a nemes lelkéért és jótékonyságáért híres Barkóczy Krisztinának levelei. «Keresztelt töröknek», «ebből szakadt rácz pogánynak» nevezi őket s nem akar ráczoktól lakott vidékre sem menni, mert mint írja, «jobban félnék köztük, mint az ellenségtől, a mint gyűlölnek az ebek».

Ezen kívül Horvátországot ekkor sikerült először a bécsi befolyásnak Magyarországtól elvonni. A Habsburgok korában a horvátok a szomszédságukban levő osztrák tartományoktól kaptak a törökök elleni védekezés czéljából pénzt és katonát és ezzel Ausztria befolyása rájuk nagyon megerősödött, Magyarországé ellenben megapadt, úgy hogy Pálffy János bán Rákóczit horvát sereggel támadja meg.

Az országnak törvényes kormányzásától elvont határszéli részei is mind a magyar nemzet ellenségeinek támasztékául szolgálnak.

Sokfelé kell tehát a magyarnak küzdenie és saját országának népességére és anyagi erejére sem számíthat teljesen az amúgy is nehéz harczokban.

De nagy szerencséjére nem pártol el tőle valamennyi nemzetiség. A magyarországi németek zöme nem szakad el a magyaroktól. Mint protestánsokat a vallásszabadság ügye őket a kuruczokhoz köti.

A tótok és ruthének javarésze is hű volt a magyarhoz. Rákóczit, midőn bejött az országba, ruthén papok és jobbágyok mindenütt lelkesen fogadták, a kik a császáriak izgatásai ellenére hozzá mindvégig hűek maradtak. Bercsényi írja egy katonáról, hogy «szenicei fiu, tót szegény, mégis

magyar az lélek benne». Máskor azzal dicsekszik, hogy ha gyalogosa volna, «örömmel gyünne az tótság, kivel már madarat foghatok». Ha kétezeren is jönnek a kuruczok a faluba, a tótok örülnek rajtuk. «Egy füttyentésre», írja továbbá, tizezer tót is összegyűlne. A tót nép hazafias érzelmeiről tanuskodik az a népdal is, a mely azt mondja: «Nem tudok én semmi tótul, mert én magyar vagyom. Hej, mikor én kurucz voltam Rákóczi vojnában.»

Tótok szép számmal szolgálnak is Rákóczi zászlaja alatt.

És az oláhok, a kiknek nagy része később magyarellenesnek bizonyultak és 1848-ban ádáz gyűlölettel támadtak reánk, Rákóczi harczaiban még velünk tartottak. Sokan szolgáltak a kurucz seregben s az oláh lakosság nem egyszer kelt fel a labanczok ellen. Néhány román Rákóczit bujdosásában is elkisérte.

A románok viselkedése annak is volt tulajdonítható, hogy Leopold nem kedvezett a görög-keleti egyháznak, hanem a katholikus egyházzal való uniót propagálta, Rákóczi pedig ebbe az ügybe nem avatkozott bele. Legfőbb oka azonban az oláhok és a többi nemzetiség hű magatartásának az volt, hogy együtt élve a magyarral, mesterséges izgatásoknak ki nem téve, megvolt az együttérzés a különböző fajok között. A magyar nem bántotta, nem magyarosította a nem magyar ajkú jobbágyokat s a természetes érdekközösség, a mely az együttlakásból származott, éppen úgy egymáshoz kötötte a különböző származású nemeseket, mint a jobbágyokat. Mivel nincs különbség a jogban s a magyar és a nem magyar nemes egyenlő szabadságban, a magyar és a nem magyar jobbágy pedig egyenlő szolgaságban él, a nemesi szabadság minden nemesnek, a jobbágyi érdek minden magyarországi jobbágynak egyaránt szivén feküdt és a társadalom különböző rétegeihez

tartozók ugyanazon impulsusok hatásánál fogva egymáséhoz hasonló eljárást is követtek.

A szerbek új jövevények voltak és a bécsi kormány czélzatosan külön szervezetet adott nekik és függetlenné tette őket a magyaroktól. Ezért lettek a széjjelhúzó és magyarellenes politika első képviselőivé.

Mindezeknél fogva tehát a gyengébb fél kétségen kívül a magyar volt.

Rákóczi érzi ezt. Nincsenek illusiói. S mert érzi, hogy fegyvereinek ereje egymaga alig fogja czéljához eljuttatni, fölkelésének kezdetétől fogva állandóan kettős irányban fejt ki diplomatiai nagy munkát.

Először is minden igyekezetével azon van, hogy segítséget kapjon a külföldtől. A magyar szabadságot csak nemzetközi szilárd szövetségek segítségével reményli kivívhatni és föntarthatni.

Ezen kívül állandó érintkezést keres a bécsi udvarral is és mindig fönn akarja tartani annak a lehetőségét, hogy vele megegyezzék.

VIII. FEJEZET.

RÁKÓCZI KÜLPOLITIKÁJA ÉS BÉKEALKUJA.

Rákóczi főleg a franczia szövetségbe helyezi bizalmát. Csak akkor merte, mint maga írja, a szabadságharczot megindítani, a mikor a spanyol örökösödési háború már kiütött és így XIV. Lajos segítségére bizton vélt számíthatni. De nem elégszik meg a franczia királylyal való parallel actióval, hanem írásbeli szerződésre akar vele lépni és biztosítani kívánja, hogy a franczia nélküle a császárral békét ne kössön. Lajos ezt többször meg is igéri, erre irányuló írásos és formalis kötelezettséget azonban sohasem vállal.

Lajos nem akarja magát lekötni az övénél kisebb hatalomnak, a mely úgy is reája szorult. A Rákóczi-mozgalomra szüksége volt, mert vele tetemesen megkönnyebbült az ő helyzete. De a kurucz-harczot nem Rákóczival kötendő szerződéssel akarja föntartani, hanem azzal, hogy Rákóczit olyan cselekedetekre ingerli, a melyek kibékülését a bécsi udvarral lehetetlenné teszik. S ezen törekvése sikerrel is jár, mert Rákóczi azon czélból, hogy Lajossal, a ki azt hajtogatja, hogy más uralkodónak alattvalóival szerződést nem köthet, mégis szövetkezhessék, az ónodi országgyűlésen (1707) a végleges elszakadást mondatja ki. Lajos azonban ekkor sem szerződik vele. Bekövetkezik az, a mit neki megjósoltak, de a mit elhinni nem akart. Beigazolódott, a mit Vetésy, Rákóczinak párisi követe jelzett, a midőn azt

írta a fejedelemnek, hogy ne bízzék XIV. Lajosban, mert ez a király már sok embert vitt jégre és barátsága olyan, mint a nádból formált bot, a mely, ha reá támaszkodni akarunk, összetörik és egyik darabjával még meg is sebesíti kezünket. S igaznak bizonyult Vetésy azon hite is, hogy abban az esetben, ha Rákóczi a Habsburgokat trónjuktól megfosztja, a nélkül, hogy magának a franczia szövetséget biztosította volna, ez a szövetség nem is fog létrejönni, mert ekkor Lajos nem fog többé attól félni, hogy Rákóczi Leopolddal kibékül. Lajos csak azt akarja, hogy Rákóczi a hídakat maga mögött rombolja le.

Lajos úgy bánt el Rákóczival, mint a hogyan elbánt Thökölyvel, felhasználta, de kedvéért egy szikrányival sem tett többet, mint a mennyi önmagának volt javára. Pénzt ad neki és néhány tisztet küld szolgálatába; de sem nagyobb hadat nem juttat el hozzá, sem formális és állandó szerződést nem köt vele, az utolsó években pedig még a megigért segítséget sem utalja ki részére. A franczia barátság semmiképpen sem bizonyult kielégítőnek. Keserves tapasztalatokkal járt. Nemcsak Vetésy jelentése vált be igaznak, hanem beigazolódott Wratislaw osztrák ministernek szomorú jóslata is, a ki rámutatott arra, hogy Lajos király a miatta tönkrement fejedelmek számára egész kórházat állíthatna föl és hogy Rákóczi is úgy járhat, mint járt a bajor választó fejedelem, a kinek kedvező békeajánlatokat tettek, a ki azonban ezeket nem fogadta el, mert bízott a franczia segítségben, s bünhödésképpen elvesztette koronáját és földönfutóvá lett. Midőn ez a jóslat is beteljesedik és Lajos mostohán bánik vele, Rákóczi keseregve írja, hogy Lajos úgy tett vele, «mint a kifacsart narancs héjával» szoktak tenni.

De még mielőtt ez a szomorú vég bekövetkezett, világos volt, hogy a franczia támogatás nem lesz kielégítő.

Rákóczi tehát más szövetséges után is néz. Törökországot nem akarja segítségül hívni. Jó viszonyban igyekszik vele lenni, korlátolt számú hadat többször kér tőle, csapatokat szeretne az albánok között toborozni, s bizonyítgatja, hogy mennyivel előnyösebb a portára nézve a magyar szomszédsága, mint a császáré, a ki mindig terjeszkedni és hódítani kiván. Egyszer arra akarja a fényes portát reávenni, hogy a velenczei köztársaságot a császár megtámadására unszolja, másszor pedig a Havasalföldet kéri tőle, a mely a szultánnak alávetett keresztény fejedelem alatt állott, s a melyet Erdélylyel együtt arra akar használni, hogy azt a katonai erőt fokozza, a mely a magyar szabadságot szolgálta. De Rákóczi a török uralom megujulását nem óhajtja és gondosan óvakodik tőle, hogy «igáját nyakunkra hozzák». Mint magyar és keresztény ember visszaborzad attól a gondolattól, hogy az a nagy csapás megismétlődjék, a mely hazájának annyi szenvedést és annyi kárt okozott. Thökölyt megrója a törökkel kötött szövetség miatt és maga nem követi el azt a hibát, a melyért mostoha atyját korholja. Sokkal jobban ismeri nemzete történetét, hogysem újra a pogányságra merjen támaszkodni.

Egész politikájában a régi példákon okul. Bocskai, Bethlen és Thököly Magyarországának és magyar politikájának utolsó és legnemesebb képviselője. Politikai conceptiójának talán egyetlenegy atomja sem új, mert hiszen a szabad királyválasztás, az arany-bullának ellentálló joga, Erdély önállósága már régtől fogva a magyar politika főjelszavai voltak. A Habsburgok trónrajutása óta a nemzet bennök kereste önállósága főbiztosítékait. Rákóczinak az a törekvése, hogy a magyar békét az európai általános békébe beleilleszsze, szintén elődjeinek traditiójához tartozott, a külföldi fejedelmek kezességét pedig már Bocskai és Thököly is meg akarták szerezni.

Egyesegyedül a török szövetség traditióját nem veszi át Erdély fejedelmeitől. E részben sokkal élénkebben él benne a Zrinyiek hagyománya, mint a Rákócziaké s a régi kuruczoknak politikai eszméjét az új helyzethez, a törökök legyőzésével bekövetkezett új állapotokhoz alkalmazza. Pedig legelső tanácsosa, Bercsényi, időnként a török felé hajol. A régi időkre emlékeztető módon azt írja: «a törököt csak nem szeretem, de gyűlölöm a németet.» Rákóczi tekintete inkább észak felé terelődik, mint délkelet felé, észak felé, a hol a hatalmi helyzet mélyreható válságon ment ekkor át.

A XVIII. század első évtizede az újkori Európa történelmének egyik legvéresebb szaka. Háborúban van egymással Európának csaknem minden népe. Gibraltártól Finnországig vad öldöklés folyik. Míg a nyugati világot a spanyol korona örökösödésének kérdése borítja lángba, addig északkeleti Európában XII. Károly svéd király mértéket nem ismerő becsvágya és csodás vakmerősége I. Péter orosz czár messzelátó politikájával és vasakaratával ütközik össze.

Rákóczi a két harcztér mindegyikének eseményeit hazája javára szeretné gyümölcsöztetni. Ő maga részese a Nyugat-Európában dúló harcznak. Egész vállalkozása azon a reményen alapult, hogy azok a hatalmak, a melyek a spanyol örökösödési harczban a császár ellen foglaltak állást, őt győzelemre fogják segíteni, midőn azonban azt látja, hogy reménye nem vált be, minden igyekezetével azon van, hogy az északi harcz hőseit nyerje meg a maga számára és hogy őket a császár ellen irányítsa.

XII. Károly minden izében protestáns és nagy elődjének, Gusztáv Adolfnak szerepét szeretné vinni, nem igazolatlan tehát Rákóczinak az a reménye, hogy megnyerheti a magyar vallásszabadság ügyének.

E reménye megvalósulásához Rákóczi 1707-ben állott

legközelebb. Ekkor Károly, miután győzelmes csatákban megverte Péter czárt és ennek szövetségesét, Ágoston lengyel királyt, koronájától is megfosztotta, s miután Lengyelországnak Lescinski Szaniszló személyében új királyt adott, a letett Ágoston királyt saját otthonában, Szászországban is üldözőbe vette és ezzel a német birodalom semlegességét megsértve, annak a határát fegyveres kézzel átlépte. E szerint már megvolt a casus belli és bármely pillanatban megkezdődhetett a svéd-német háború.

Károly több hónapon át Szászországban vesztegel és Németországot rettegésben tartja. Rákóczi minden erejét megfeszíti, hogy Károlyt további aggressióra reávegye. De az ellentábor sem tétlen. A császárnak és szövetségeseinek érdekében Marlborough megy Károlyhoz, hogy személye és dicsősége varázsával Károlyt a támadástól visszatartsa. Az angol nagy hadvezér hamar észreveszi, hogy nincs miért félniök attól, hogy Károly a francziáknak és Rákóczinak segítségére menjen, mert lelkén még mindig a régi nagy szenvedély uralkodik és hogy a gyűlölet lángja lobban föl szemében, mihelyt Péter czárról esik szó. S Marlborough nem is csalódik. Károly megegyezésre jut a császárral a szileziai protestánsokat illetőleg, a kiket védelme alá vett, s Oroszország ellen fordul.

Ezzel sokat veszített Rákóczi. Egy csapásra megváltozhatott volna az erőknek egymáshoz való aránya, ha Károlynak eddig le nem győzött hadserege hátulról támadja meg a császáriakat. Rákóczi legvérmesebb reményei is megvalósulhatnak, ha sikerül neki az északi háború győzelmes hősét a nyugati harczokba belekeverni.

Rákóczinak azonban több vesszője van nyilán.

Károlynak nagy ellenfelét, Pétert is meg akarta ügyének nyerni és ebben némi eredményt ért el.

A mikor a czárnak addigi szövetségesét, Ágoston

királyt, Károly arra kényszerítette, hogy a lengyel trónról lemondjon és a svédekkel békét kössön, Péter nem ismeri el a Károlytól trónra emelt Lescinskit, hanem a lengyelek számára más királyt keres. Péter első sorban Rákóczira gondol, a kit arra is föl akar használni, hogy szövetségesével, a franczia királylyal, együtt közte és Károly között békét közvetítsen.

Rákóczi Péternek e közeledését a maga czéljaira akarja hasznosítani. A lengyel trónt kész elfogadni, de nem magáért a trónért, hanem azért, hogy Péter barátságát megnyerje. Létre is jön a szövetség közte és Péter között, egyelőre ugyan nem a császár ellen és a magyar szabadság érdekében, de azért mégis megtörténik e czél felé az első lépés és tovább él Rákócziban a remény, hogy előbb vagy utóbb Magyarországnak is megszerezheti a czár támogatását. De az eredmények várakozásainak nem felelnek meg. XII. Károly nem akar Péterrel békét kötni és meg akarja őt is fosztani trónjától, a melylyel úgy vél rendelkezhetni, mint a hogyan tett a lengyellel. Az életharcz a két titán között tovább folyik és Nyugat ügyeibe egyikük sem avatkozhatik bele. A harcz a magyar határt északnyugattól délkeletig végig kiséri, de át nem lép rajta. S Rákóczi hiába vár segítséget. Hasonló a sorsa ahhoz a gazdáéhoz, a ki epedve nézi, miképpen környékezik határát a felhők, a nélkül, hogy száraz talaját megáztatnák. Végül a pultavai csata (1709) Északkelet sorsát eldönti.

Oroszország győzelmesen kerül ki a tusából. A czéltudatosan számító és a nagyobb nyers erő kerekedik felül.

Rákóczi, a ki eddig mind a két féllel tárgyalt és reményét egy olyan béke létrehozatalába vetette, a melyet ő közvetítene, most főleg Pétertől várja a szerencsét.

Rákóczi conceptiója az, hogy Péter védelme mellett egy magyar-lengyel szövetség álljon fönn. E végből kész

a magyar királyságot a czár fiának is odaadni, s hajlandó uralkodónak azt megválasztatni, a kit Péter ajánl. Később legalább azt akarja az oroszoktól elérni, hogy Munkács várát szállják meg és ott védjék meg őt és a neki még megmaradt országrészt, a nélkül, hogy a császárral a czár ezért háborút kezdjen.

De Péter nem nagyon bízik benne és érdekei is mások. Főczélja az, hogy a svédekkel kedvező békét kössön. De erre nemcsak Rákóczit és a francziákat használja föl, hanem a császárt, Angliát és Hollandiát is.

A czár egész egyéniségének megfelel és messzelátó politikájának természetes következménye volt az, hogy miképpen Lengyelországban döntő befolyást szerzett magának, Magyarországban is törekedjék hatalomhoz jutni. Nagyszabású tervei vannak a Keletre vonatkozólag. Kétségtelenül érezte, hogy terveinek szolgál azzal, ha Magyarország kormányzását magától függőben bírja tartani.

De e tekintetben sem követeli meg érdeke azt, hogy föltétlenül Rákóczi pártjára álljon. Nem nagy különbség reá nézve, hogy a császár mellett vagy Rákóczi mellett száll-e síkra. Mindkét esetben megerősítené prestigejét a Keleten. Mindig kész tehát ahhoz a félhez csatlakozni, a mely a kivánt békét a svédekkel meg tudja neki szerezni, de egyik fél kedvéért sem bocsátkozik új kalandokba.

Péter nagysága éppen azon alapult, mint egyáltalában minden nagy államférfiúé, hogy ráismert távolabbi érdekeire és ezeket sem hanyagolta el, de alája tudta őket rendelni a közvetlenebb, az égetőbb szükségnek. Ez pedig a svéd háború befejezése volt, a melyet sürgőssé tett még az is, hogy Károly király a pultavai csata után török területre szökött és ott mindent megtett, hogy a szultánt a czár ellen izgassa. Rákóczi harczának végső perczeiben a török-orosz háború meg is indul.

Pétertől tehát szép szónál többet senki sem nyerhet. Még azt az igéretét sem váltja be, hogy Rákóczit a lengyel trónra emeli.

A magyar ügyekbe való beavatkozása lehetőségét mindig nyitva tartja, Rákóczival az utolsó perczig alkudozik és azzal is biztatja, hogy rövid idő mulva egész hadseregével Buda vára ellen fordul, de semmit sem tesz és Rákóczit segítségben nem részesíti.

Rákóczi Poroszország megnyerésére is kisérletet tett. Poroszország a császár pártján volt és katonái a francziák ellen harczoltak, a miért uralkodója, ez ideig brandenburgi választó fejedelem, a királyi czímet is megkapta. A berlini udvarnak ez a szövetsége azonban nem szüntette meg a féltékenységet a bécsi udvar iránt és így nem zárta ki annak a lehetőségét sem, hogy frontváltozásra birható és a franczia párt számára megnyerhető. Számottevő egyének képviselték a Habsburgok elleni politikát a királynál. Rákóczi a magyar korona felajánlásával remélt Frigyesre hatni, a ki nem is utasította ridegen vissza az ajánlatot; de mégis a régi politika javára döntött és a császár mellett kitartott. Rákóczi tehát sehol sem ért czélt, sehonnan sem birt segítséget szerezni.

Rákóczi gyengébb ellenfeleinél és ezért külső segítséget keres, de éppen ezért nem jut hozzá. Rákóczi diplomatiai küldöttjei uruk aránylagos gyengeségének zsibbasztó hatását mindenütt érezik. Jellemzően írja Klement, a londoni követ, hogy «Anglia jóval többet tenne felségedért, ha kereskedelmére haszon háramolnék e viszonyból; látván azonban, hogy számára semmi közvetlen előny nem kinálkozik belőle: némi indolentia, a melylyel itt a távol eső országok iránt viselkednek», nem fogja megengedni, hogy «valami jelentékeny történjék érettünk». Nem akarják miattunk a császárt megharagítani, írja egy másik alkalommal.

S Vetésy Párisban fájdalmasan érzi elhagyatottságát, a mely Rákóczi balsikere arányában nőttön-nő. Azt a nagy igazságot írja meg: «Aztán a nagyok rendszerint felfalják a kicsinyeket és szerencsétlenségünkre mi vagyunk a legkisebb.» Ha a párisi kabinet Rákóczi követeléseit színleg magáéivá is teszi, ez Vetésy véleménye szerint csak arra való, hogy a francziák a maguk számára «jobb föltételeket nyerjenek a császártól».

Máskor Vetésy magának XIV. Lajosnak panaszolja el, hogy miniszterei azt tartják: «A nagy fejedelmek érdeke, midőn háborúban állanak egymással, miszerint az egyik a másik alattvalóit fellázítsa, de ha megegyeznek», akkor nem védik meg a felkelők érdekeit, «mert ez kölcsönösen érzékeny kárukra fordulhatna».

Rákóczi külpolitikája nem vezethetett tehát a kívánt eredményhez. Azok, a kiknek segítségét kéri, a császárt valamennyien erősebbnek tartják, mint őt és ezért a magyarok miatt a németekkel össze nem vesznek.

Az a sok harcz, a melyet a nemzet egy század óta szabadságáért folytatni kénytelen volt és az a sok szenvedés, a melyben családjának és magának része volt, Rákóczi szívét a dynastiától teljesen elidegenítette. Ő maga a legsúlyosabb büntetés terhe alatt élt: halálra és vagyonvesztettségre volt itélve. Anyja és mostoha atyja számkivetettségben voltak. Atyja pénzzel váltotta meg életét. Nagyatyja, Zrinyi Péter, a vérpadon mult ki. Nagyanyja fogságban volt és nagybátyja, az utolsó Zrinyi, már szintén Leopold tömlöczében ült, hogy onnan sohase meneküljön. Mindez benne az elszakadás vágyát érlelte meg.

Ehhez az a hite is járult, hogy mivel a török hadaknak régi félelmes volta már meggyengült, Magyarország többé nem szorult okvetetlenül olyan szövetségesre, mint a minő a Habsburg-dynastia volt. Bizonyos tehát, hogy

Rákóczi, ha teljesen győzelmeskedhetnék, helyreállítaná a független magyar királyságot.

Állandóan foglalkozik is ennek a gondolatnak a megvalósításával. Ónodon kimondja a Habsburgok trónvesztettségét. S több jelöltje is van a királyságra. A legkomolyabb és az, a kire a legtöbbször gondol, a vitéz bajor választófejedele m. a ki francziák szövetségese. De a hochstädti csata után a bajor fejedelem elveszti saját országát és kénytelen távol hazájától franczia szolgálatba állni. Nem is bírna haddal Magyarországba eljutni, úgy hogy a Szent István koronájára vonatkozó tervéről ő maga is lemond. Ekkor Rákóczi a franczia királyi herczegre, majd a porosz trónörökösre gondol. Szász Ágost lengyel király megválasztásáról is szó van.

De a sok jelölt közül egyik sem vállalkozik a trón megszerzésére, mert egyikök sem bízik a sikerben.

Bercsényi büszkén írja: «Bizony találtunk udvarlót, mi szép leány ez a regina Hungariæ.» Udvarlóra talált ugyan, de férjre nem, mert valamennyien észrevették, hogy a hozomány nagyon kétséges.

Ezért Rákóczi hajlandó kitűzött czéljából engedni. Tisztában van vele, hogy Magyarország gyengébb, mint a császár. Látja, hogy saját erejével a Habsburgok hadait le nem győzheti. Nap nap után tapasztalja, hogy nem bír szövetségesre sem találni, s ezért mindig kész a császárral békét kötni. E végből kezdettől fogva tárgyal vele. Ámbár szive vágyának az elszakadás felelne meg, készségesen lemondana róla.

Nagy a különbség Rákóczi és Kossuth politikája között. Rákóczi kezdettől fogva a legjobbnak az elszakadást találná, de az utolsó perczig is mindig kész más alapon békét kötni.

Kossuth eleinte nem is gondol az elszakadásra, később

azonban az elszakadásban látja az egyetlen helyes nemzeti politikát és mindvégig az inkompatibilitás elvi álláspontjához ragaszkodik.

Rákóczi még mint emigráns is kész a királyt elismerni és vele békét kötni, mert ő mindig azon az álláspon ton van, a mint több levelében és fiaihoz intézett tanácsában kifejti, hogy «az igazságos harcznak csak jó béke lehet a czélja». Ha a régi szabadság új garanciákkal volna biztosítható, mindig készségesen belenyugodnék a Habsburgok uralkodásának fönmaradásába, olyan megegyezést azonban nem fogad el, a mely állandó béke megteremtésével nem kecsegtet. «Bizony mohón nyelném el», írja «az osztrák háztól nyujtott megaranyozott étket, ha nem tudnám, hogy a gyógyszerészek is meg szokták aranyozni labdacsaikat, hogy azok szép külső színe elpalástolja keserűségüket és e példából nem tanultam volna, hogy nem mind arany, a mi fénylik».

Többször mondja, hogy 150 év óta hétszer kellett a nemzetnek kardot rántani szabadságáért és hogyha most óriási erőfeszítésekkel sem ér czélt, «nem lesz képes még máskor is harczba szállani». Királyi igéretekre pedig semmit sem ad.

Rámutat arra, hogy Thököly idejében is amnesztiát adott a király, de «azokat a csalárd szinyő amnesztiaadásokat követi az eperjesi theátrum és más egyéb delegatus commissiók, a melyek Bocskai és az eleim solemnis traktája után sohasem következtenek».

Már zsenge korától kezdve érezte a király igéreteinek megbízhatatlanságát és ez még most «is iziben van». A munkácsi várnak átadásakor anyjával kötött szerződést megszegik, őt magát, mint fiatal embert, a Leopold királytól néhány évvel azelőtt szentesített törvény ellenére, megidézés nélkül elfogják és törvényes biráitól elvonják.

A Leopold király világos esküjével és igéreteivel megerősített törvényeket mellőzik.

Ezért írja Rákóczi azt, hogy «hamis a német, meg akar minket csalni» és «tanuljunk a magunk példáján». Ezért írja azt, hogy «annyi megszegett eskü, annyi megsértett törvény, annyi ártatlanul párolgó vér» után «a szétẗört igát» újra nem kivánja felvenni, hanem inkább «győzni vagy halni kész», mint hogy rossz békét kössön.

Ezért mondja az angol követnek, hogy «Jobban szereti a becsületes halált karddal a kezében, mint a szégyenteljes életet a rabszolgaságban», a melyet a nemzetnek szenvednie kellene, ha a császár uralmának magát biztosítékok nélkül alávetné.

Ezért akarja Rákóczi a békekötésben a magyar szabadságot két irányú támasztékkal ellátni: külpolitikaiakkal és belpolitikaiakkal. Mivel nem bízik a király igéreteiben és esküjében, a magyar békét a nemzetközi békébe akarja beleilleszteni, s azt követeli, hogy a béke megtartásáért idegen államok kezességet vállaljanak. E nélkül, mondja a kuruczoknak Vaytól szerkesztett védőirata, üvegre épülne az egész alkotás és hamar összeomlanék. Rákóczi Anglia és Hollandia kezességét kivánja, mert ezek a protestáns és szabad államok érdekelve vannak a magyar vallásszabadság és a magyar alkotmány föntartásában és nagy szolgálataiknál fogva szavuk a bécsi udvarnál döntő súlyú. S még ezen kívül Svédországnak, Poroszországnak, Lengyelországnak és néha Velenczének és a német birodalomnak is kezességét szeretné megszerezni.

Nemzetközi hatalmas védelem alá akarná helyezni a magyar szabadságot.

A követelt belső biztosítékok között a legfontosabbak egyike a német hadsereg kivonulása. A török veszély megszüntével elmult a seregek itt tartásának minden oka.

A régi törvények és a magyar névnek becsülete egyaránt megkövetelik, hogy az idegen hadak az országból kivonuljanak. Egető szükség van arra, hogy helyettük nemzeti katonaság szerveztessék. A nemzet elszokott a háborúskodástól és elvesztette a képességet, hogy önmagát megvédje. Rákóczi azt is követeli, hogy ha idegen zsoldosokra mégis szükség találna lenni, ők is a magyarok iránt való hűségre esküdjenek.

Rákóczi a nemzetnek azt a régi kívánságát is meg akarja valósítani, hogy az egész kormányzat, beleértve a katonai és a külügyeket, a magyarok kezében legyen, még pedig függetlenül az udvari hatóságoktól. A hadügyek vezetését a magyar rendektől választott főkapitányra akarja bízni.

Ezen kívül Rákóczi az 1687-diki alkotásokat el akarja törölni, a melyek segítségével I. Leopold a dynasztia hatalmát fokozta.

Első sorban az elsőszülöttségi örökösödési jog volt szálka a szemében.

Az angol követtel szemben a fejedelem reámutat arra, hogy Ausztria és Magyarország között a viszony olyan, mint Anglia és Skóczia között, a melyek mindegyike önálló állam. Külön alkotmányuk és törvényhozásuk van és csak a fejedelem személyének azonossága egyesíti őket, a Habsburg-dynasztia azonban úgy tesz, mint ha viszonyunk Ausztriával olyan volna, mint Angliával szemben Irlandé, a mely Angliának alájavetett országa volt.

S a dynastiának ezen eljárását főleg annak tulajdonítja, hogy a magyar koronához örökjogot szerzett.

Rákóczi azt tartja, hogy mióta Magyarország a dynastiának örökös birtoka lett, a Habsburgok úgy akarják kormányozni, mint a többi örökös tartományokat, a hol jóval több joguk volt, mint nálunk, a helyett, hogy a ma-

gyar törvények szerint kormányoznák. A Habsburgok, mint született és állandó királyai az országnak, benne az uralmat föltétlenül birni vélik, tekintet nélkül arra, hogy megtartják-e a koronázáskor tett igéreteiket.

Abba bele tudnak nyugodni a kuruczok, hogy a királyi czím és rang örökölhető legyen, de már a közhatalomnak föltétlen öröklését nem ismerhetik el, mert ez csak a magyar törvények és jogok ujra való megerősítésének föltétele mellett következhetik be. Magyarország nem egyszerű tulajdona az osztrák háznak, itt nincsenek a királynak jobbágyai (Leibeigene), hanem szabad országlakók élnek itt, a kiknek jogai épen olyan szentek, mint a király jogai, s a kik fölött csak az uralkodhatik, a ki törvényeiket megtartja és jogaikat tiszteli. Többször hivatkozik Rákóczi Angliára, a melynek királya örökösödés útján jut a trónra, de azért mégis csak a törvények szerint kormányozhat.

Rákóczi az új esküformát és ennek szerencsétlen szövegezését is rosszalja és vissza akarná állítani az alkotmányt védő törvényeknek névszerinti fölsorolását magában foglaló azon esküt, a melyet még I. Leopold is letett.

A kuruczok arról a jogról sem akarnak lemondani, hogy szabadságaikat karddal kezükben védjék meg. Most is ezzel a jogukkal élnek. Ennek a jognak, «a szabadság lelkének», mint Vay Adam mondja, köszönhetik őseik, hogy az alkotmányt meg birták védeni és a jövőben is szükség lesz a «természeti jogban» gyökerező fegyveres önvédelemre.

S attól is tartanak a kuruczok, hogy az aranybulla záradékának törlését a dynastia úgy értelmezi, mint ha vele a nemzet elismerte volna, hogy a törvény kötelező ereje nem terjed ki a királyra oly módon, a mint ez szabad országokban divatozik, hanem csak az országlakosoknak szól.

Rákóczi Erdély önállósága helyreállítását is követeli.

Erdélynek ugyanazt a szerepet szánja, a melyet ez az ország Bocskai, Bethlen és I. Rákóczi György alatt vitt. Azt kívánja elérni, hogy Erdély a magyar szabadság fölött, mint elismert nemzetközi jogi személy, Szent István koronája felsőbbségének elismerése mellett őrködjék. S maga akar ezen történelmi föladatra vállalkozni. Óriási birtokai, Erdélynek hatalmi eszközeivel, alkotnák az ünnepélyes szerződés és külföldi kezességek mellett biztosított magyar szabadság hátvédjét. De kapható lesz-e a császár az ilyen békére?

A császáriak a legszivesebben karddal teremtenének rendet.

Stepney, a bécsi angol követ, a ki béketárgyalásokat közvetít, többször kifejezi azon gyanuját, hogy az udvar nem is akar Rákóczival megegyezésre jutni. Azt írja, hogy Bécsben a jezsuiták és a bigott katholikusok dominálnak és nem akarnak a protestánsoknak jogokat adni, hogy egyes miniszterek és tábornokok a háborúban meggazdagodnak és az elkobzandó vagyonokra számítanak, mások meg elvből ellenségei a szabadságnak, s hogy a kincstár is többet vár a győzelemtől, mint a békétől.

Stepney úgy látja, hogy ők Magyarországban «absolut hatalommal akarnak kormányozni és a békével is csak ennek az útját akarják egyengetni», s megjegyzi, hogy a bécsi államférfiak «ostobának tartják a világot, mert apró fogásaik és szegényes ravaszkodásaik nagyon áttetszők».

A béketárgyalások közben az angol követ gyakran kifakad a császári biztosok ellen. Azt mondja, az eredményhez semmi sem kellett más, csak több önmérséklet és óvatosság annak a részéről, a ki a császár nevében a tárgyalásokat vezette, a ki ellentmondás, kritika, kicsinyes boszantás által vélte az egyetértést és békülést előmozdítani, neki pedig azt írják Hágából, hogy a császárnak minden katholikus

híve kivétel nélkül a tűzzel és vassal való gyógyítást ajánlja.

Stepney többször felveti Bécsben azt a kérdést, hogy miért küldenek mindig idegen embereket a béketárgyalásokra s miért nem magyarokat?

Az angol államférfiú többször hibáztatja Rákóczit is, de jóhiszeműségében és komoly akaratában a béke létrehozatalára nem kételkedik annyira, mint a császáréban.

Palmes, Stepny utódja, is azon a nézeten van, hogy az osztrákok a magyarokkal nem akarnak megegyezni, hanem végleg meg akarják őket törni.

Azt írja, hogy a magyarok a részvétet és szabadságot megérdemlik, s hogy annyira szereti őket, hogy érdekükben mindent elkövet. De attól tart, hogy hiában reménlnek ezzel az udvarral tárgyalni.

De ezen tulajdonképpeni hangulata ellenére is az udvar kénytelen tárgyalásokat folytatni, főleg Anglia és Hollandia sürgetése miatt, a mely hatalmaknak minden érdeke azt kívánja, hogy a császár a magyarokkal békét kössön és egész erejét a francziák ellen fordítsa, mert különben nekik kell az ellenök való harcz összes terhét viselniök. Hollandiában egy időpontban olyan nagy az elégedetlenség, hogy az angol miniszterek azt hiszik, hogy ez a hatalom a szövetséget fölbontja és a francziákkal békét köt, ha a Habsburgok a magyar harcznak nem vetnek véget, a mi miatt a francziák elleni háború terhének oroszlánrésze őket sújtja.

Stepney nem csak angol érdekből, hanem a magyarok iránt érzett valódi rokonszenvből is a béke apostolává válik. Fáj a szivének, hogy angol vérrel és pénzzel szerzett győzelmeit a császár arra használja fel, hogy az angolok hitsorsosait üldözze. Sajnálta «a szerencsétlen» nemzetet, a melyet a császár tábornokai és miniszterei «a nyomor és

a kétségbeesés legalsó fokára» akarnak juttatni. Mint olyan ország fia, a mely csak az imént ment át azon a dicső forradalmon, a mely az alkotmányt megmentette (1688), s mint olyan állam képviselője, a melynek akkori törvényes rendje a forradalomra vezethető vissza, Stepney megérti, hogy a magyarok nem fogadják el a bűnbánó forradalmárok szerepét és hogy nem kérnek kegyelmet, hanem mint szabadságért küzdő nemzet ünnepélyes és kétoldalú szerződést kívánnak urukkal kötni.

Mindezen motivumok hatásánál fogva Stepney a béke érdekében fáradságot nem ismerő tevékenységet fejt ki. Hivatkozik azokra a nagy szolgálatokra, a melyeket Anglia és Hollandia a császárnak tettek, hivatkozik a franczia háború érdekeire, a melyek annyit szenvednek a magyar harczok miatt. A török támadás lehetőségével ijeszt, a mely elszakítaná a császártól egy hadjárat alatt az egész országot. Rámutat arra, hogy a császár, mint összes népeinek atyja, kétszeresen veszít, midőn megengedi, hogy az osztrákok és a magyarok egymás országait pusztítsák. Olyan érvekkel él, a melyeket megszégyenítő lehetett idegentől hallani. Oly melegen szól az egyes magyar követelésekről, hogy lehetetlenné válik Bécsben, s hogy a bécsi miniszterek kérésére az angol kormány kénytelen őt visszahívni.

S szövetségesein kívül a királyt a labancz urak is minden alkalommal arra kérték, hogy állítsa vissza a magyar alkotmányt. A kuruczok legtöbb követelését helyesnek ítélték ők is. Rákóczi sérelmeinek túlnyomó nagy részét ők is magukévá tették. A bécsi kormány kénytelen volt meggyőződni, hogy nálunk nincs talaja az absolut kormányformának, hogy az a rendszer, a mely ellen Rákóczi kardot rántott, itt senkit sem elégít ki és hogy föntartása esetében Magyarországból erőt meríteni nem lehetséges.

Már Esterházy Pál nádor is megunta mellőzését. Oly kevéssé hallgatnak reá, hogy kastélyába vonul és duzzog. Annyira el van keseredve, hogy mikor 1707-ben tanácskozásra hívják meg, el sem megy oda, a hová hivják. Hiában labancz,, hiában hű a dynastiához annyira, hogy a gyanu nem férhet hozzá, még sem hallgatnak reá, mert magyar és mert erről néha meg is emlékezik. Noha nem birja magát az erélynek azon hangjára elhatározni, a mely kivánatos volna, s noha éppen nem olyan önálló és bátor, mint a milyen atyja volt, s a vallás kérdésében teljesen vak, még ő is a magyar törvények helyreállítását tanácsolja, s ezért Bécsben még neki sincs semmi súlya. Atyja kisebb ok miatt is kész volt lemondani állásáról, de Pál erre nem szánja el magát, hanem megtartja hivatalát. Ezért a történtekkel járó erkölcsi felelősségben, ámbár nem helyeselte azokat, ő is osztozik és Magyarországban annyira elvesztette befolyását, hogy közvetítését a kuruczok el sem fogadják.

Kívüle a két Pálffy volt a legfőbb oszlopa a császári pártnak, de ők is az enyhe eljárásnak és a magyarokkal való megegyezésnek voltak a hívei. Pálffy Miklós volt az egyetlen magyar, a ki rendesen részt vett a magyar ügyek tárgyalásával megbizott és idegenekből álló titkos tanácsosi bizottság üléseiben. A bécsi udvar a labanczokat is mellőzte és teljesen német kormányzást alapított meg.

A magyar tanács panaszkodik, hogy nem hallgatják meg és hogy a király mindent az udvari hatóság útján végez, a mit Stepney is többször hibáztat.

A labanczok közül leginkább Széchenyi Pál kalocsai érsek válik ki, a ki évekkel előbb elsőnek mert Kollonics terve ellen szót emelni és a kiről Rákóczi azt mondja, hogy magyar érzésű és magyar külsejű volt. Most azt meri az egyik miniszternek írni, hogy a sérelmek alapja

a királyi szó meg nem tartása. A hazafiságnak és kötelességtudásnak sok martyrja van és közöttük többen vannak, a kiknek megkapóbb és véresebb a tragédiájuk, mint az érseké, de azért kevesen szenvedtek annyit, mint ő, a ki hiában törekedett az udvar és a kuruczok körében békülékeny szellemet fejleszteni, hiában utazott a táborba és onnan vissza az udvarhoz, hiában maradt hű a királyhoz és hiában volt lángoló lelkű hazafi, mindenütt elvesztette befolyását, mindenütt lejárta magát és meghalt a nélkül, hogy szeretett hazájának a békét megszerezte volna.

«Igaz magyar indulatból cselekszik», írja Rákóczinak a már nem egyszer dühöngő udvaroncnak is nyilvánított főpap. A király tanácsosai meggyanusítják, a császári tábornokok gyűlölik. Volt idő, a mikor attól is félt, hogy bécsi ellenségei megmérgeztetik. Meg akarják fosztani a titkos tanácsosi méltóságtól, birtokait Heister, ez a vad generális elpusztítja, de ő kitart meggyőződése mellett s ámbár a kuruczok is ellene fordulnak és rossz hazafinak nyilvánítják, jobbra és balra egyaránt igazat mond és mérsékletet hirdet.

A magyar tanács 1706-ban a kuruczok javaslatainak elfogadását ajánlja az uralkodónak és azt írja: «Ne engedje egyedül Erdély igazgatásának alakja miatt elveszni a hajdan virágzó országot Erdélylyel együtt.» Annál kevésbbé engedje ezt, mert az erdélyi kormányzat önállóságát törvény és szerződés is követeli. A magyar tanács az idegen államok kezességének elfogadását is ajánlja.

Mikor a kuruczok Ónodon kimondják az ország függetlenségét és a királynak szüksége van ellen-demonstratióra, ő felsége az országgyűlést a maga részéről is összehívja. De itt hívei is követelők, ők is sérelmekkel állanak elő, ők is elitélik az eddigi kormányrendszert és jóformán mindenben magukévá teszik a kuruczok álláspontját, úgy

hogy a bécsi miniszterek sajnálják, hogy az országgyűlést összehívták és azon gondolkoznak, hogyan oszlassák fel.

Rákóczi azt írja: «Gyűlésecskét tartó egynéhány magyar urak» «kemény és darabos szókkal küldtek némely punctumokat a német császárnak». S mikor a végső perczekben levelet ír a királynak, önérzettel hivatkozhatik arra, hogy azon manifestumban, a melyben a harcz okait évekkel azelőtt kifejtette, semmi más «nem találtatik, hanem csak az, a mi most is Felségednek a Pozsonyban levő országos gyűlése által elibe adatott».

S a mit a tengeri hatalmak sürgetnek, a mit a hű magyar alattvalók kérnek, azt a katonai helyzet is kívánatossá tette. A császári hadak a magyarok és francziák fölött többnyire sikereket vívnak ugyan ki, de nem oly döntőket, hogy túlsúlyuk teljesen és végleg biztosíttatnék.

XIV. Lajos a háború végéig évenként olyan erős sereget tud lábra állítani, hogy a koczka még mindig megfordulhat. A császárnak fölsőbbsége fentartása czéljából csaknem minden évben új győzelmekre van szüksége. A kurucz harcz utolsó évében Villard serege Németalföldön még egyenrangú Eugen és Marlborough egyesült erejével. Spanyolországban pedig a francziák elhatározó győzelmet aratnak úgy, hogy a Rákóczival való hadakozás kényszerűsége nagyon erősen érezhető hiányt okoz másutt és megakadályozza azt, hogy a dynastia végleg legyőzze főellenfelét, a Bourbon-dynastiát.

A franczia háború mindvégig olyan komoly erőfeszítést követel, hogy a bécsi udvar érdeke a magyar kérdésnek olyan megoldását sürgeti, a mely lehetővé teszi, hogy összes erejét a Nyugatnak szentelhesse. Tekintettel azonban az egész magyar nemzetnek az ősi alkotmányhoz való ragaszkodására, valamint arra, hogy a kuruczok, ámbár gyengébbeknek bizonyulnak a császárnál, végleg

még sem győzhetők le és még sokáig képesek ellentállani, ez a czél csakis úgy érhető el, ha a magyar törvények újra életbelépnek és Magyarországot újra magyarok kormányozzák.

Mindezek következtében az udvar nem zárkózik el attól, hogy a rebellis kuruczokkal tárgyaljon, kénytelenségből elfogadja a tengeri hatalmak közvetítését és alkura lép azzal az alattvalójával, a ki ellen Stepney tanusága szerint bizonyos bécsi körök még az orgyilkos felbérlését is megengedhetőnek tartják, a ki halálra van itélve és a kinek fejére vérdíj van kitűzve. De a tárgyalás megindítása a sikert még éppenséggel nem biztosította.

A császári kormány hajlandó megkegyelmezni a felkelőknek, hajlandó Rákóczinak és Bercsényinek meghagyni birtokaikat, hajlandó megigérni, hogy a magyar törvények szerint fog kormányozni, hajlandó az összehívandó országgyűlésen a sérelmeket részletesen tárgyaltatni; de ennél tovább nem akar menni. Ilyen föltételek mellett pedig Rákóczi nem akar megbékülni.

Nagy munkájuk volt tehát a közvetítőknek. De ők föladatuk nehézségeitől nem riadnak vissza és nagy kitartással el is érnek némi eredményt.

A kezesség tekintetében, úgy tetszik, a megegyezés lehetséges. A közbenjárók azt hiszik, hogy államaik kezességével a kuruczok beérnék és hogy őket kezesekül Bécsben is készek lesznek elfogadni. Hiszik, hogy az örökösödés kérdésében is megegyezéshez lehet jutni. Mivel a magyarok legfőképpen az új törvénynek azon értelmezésétől félnek, a mely szerint az örökös királyi hatalom absolut királyi hatalmat jelent, reménység van reá, hogy a császári biztosok azon kijelentése, hogy uruk nem igy értelmezi a törvényt és hogy a magyar törvények szerint akar és fog kormányozni, a kuruczokat meg fogja nyugtatni. S mivel Rákóczi nem

annyira az örökösödési jogban, mint inkább abban látná a nagy veszélyt, ha az örökösödési jog következtében «a nemzet lemondana jogáról: királyainak föltételeket szabni (koronázás előtt hitlevél alakjában) s őket ezekre megesketni», az is remélhető, hogy Rákóczi ezen jognak világos kifejezésével talán meg fog elégedni.

Az ellenállási záradék tekintetében sem lehetetlen a megegyezés. Hisz a főakadály azon következtetésben van, a melyet eltörléséből az udvar levont. Erdély kérdésében azonban a közvetítők nem igen bírnak eredményt elérni. A császár nem akar Erdély kormányrendszerétől eltérni. Az ügyeket ott a karloviczi béke után kinevezett gubernium vezette. A császár ezt a kényelmes és érdekeit biztosító állapotot nem hajlandó szabadon választott fejedelem uralkodásával felcserélni, mert attól tart, hogy ez megint a török védelme alá helyezkednék és a belső békét veszélyeztetné. Másfelől meg Rákóczi esküt tett az erdélyi rendeknek és meg van róla győződve, hogy Erdély önállósága nélkül minden törvény és igéret holt betű marad.

Úgy tetszik, Rákóczi a tárgyalások folyamában arra is reáállana, hogy Erdély helyett Magyarországnak oly részét nyerje el, a mely nincs a török szomszédságában, a mely azonban arra képesítené, hogy anyagi eszközökkel megvédhesse a magyar alkotmányt.

A bécsiek azonban ebbe sem mennek bele, hanem e helyett készek arra, hogy Erdélyért Rákóczinak a külföldön vagyonbeli ellenértéket adjanak. De Rákóczi büszkén válaszolja, hogy ő maga adna uradalmat annak, a ki a jó békét megkötné. «Nem az ő privatumáról» van itt szó, «ha tízszerte többet adnának neki másutt», akkor sem állhatna reá a cserére, hanem szó van azon közhatalomról, a mely nélkül a magyar szabadságot meg nem védhetné. Az eszközök és a részletek tekintetében, úgy tetszik,

lehetne vele beszélni, követelése lényegét azonban következetesen föntartja.

Abban az esetben, persze, ő is lemondana Erdélyről, ha ezt az odavaló rendek kívánnák. Azt mondja róluk, hogy őket «letett hitükkel arra adigálni nem kívánnám, hogy érettem hadakozzanak».

Az sem tetszik teljesen kizártnak, hogy a császár és Rákóczi egy más erdélyi fejedelem személyében megegyeznek.

1706-ban a hollandi követ úgy látja, hogy a két fél már annyira közeledett egymáshoz, hogy a békét meg lehetne kötni, ha a király az erdélyi fejedelemség visszaállításába belenyugodnék, s a követ nem nevezi meg Rákóczit az egyetlen lehető fejedelemnek.

De a megegyezés ezen közeledések ellenére sem jön létre.

A két fél részéről időnként tett engedékeny nyilatkozatok talán nem is mind őszinték és nem állandó és végleges engedmények, hanem részben csak arra valók, hogy a közvetítők szemében az illető fél békehajlandóságát bizonyítsák, részben pedig a pillanatnyi helyzet következményei voltak.

Tényleg egyik fél sem adta fel végleg eredeti álláspontját. Rákóczi az erdélyi fejedelemséget mint bujdosó is követeli. A kezesség és a német katonaság eltávolítása ügyében pedig a bécsi kormány világos kötelezettséget sohasem vállalt.

Rákóczi diplomatiai működésének tehát egy irányban sem volt sikere. A franczia ki nem elégítő támogatásán kívül sehonnan sem bír segítséget szerezni.

Másfelől elfogadható békét sem tud kötni, úgy hogy az utolsó szó ezen véres perben a magukra hagyott kuruczoké lesz. Mielőtt azonban ezen gyilkos tragédia utolsó fölvonására térnék át, helyén valónak látom, hogy itt megállapodjam és Rákóczinak a jelen fejezetben kifejtett politikáját méltassam.

IX. FEJEZET.

RÁKÓCZI POLITIKÁJÁNAK MÉLTATÁSA.

Rákóczi harcza jogos volt. Ha egyetlen törvény sem bünteti az önvédelem közben elkövetett emberölést, s ha mindenkinek általánosan elismert joga van existentiája megvédésére, hogy ne volna szabad a nemzetnek a maga létéért küzdeni mindenki ellen, ha kell, még saját királya ellen is, sőt talán különösen ő ellene, a ki iránt hűséggel tartozik ugyan, a kinek azonban iránta ugyanazzal a hűséggel kell lennie, mert hiszen a nemzet erejét képviseli és azért nyeri a nemzettől fényét és hatalmát, hogy vele a nemzetnek javára váljék. S ha valaha volt nemzetnek oka önvédelemre, Rákóczi korában a magyarnak volt erre oka, a midőn a király minden jog és ürügy nélkül az esküvel megerősített alkotmányt megszegte és a nemzet létét veszélyeztető egyeduralmat honosított meg, még pedig rövid idővel azután, miután a nemzet a trón fényét és hatalmát önszántából gyarapította. Az ellenállás nemcsak jogos volt, hanem szent kötelességgé vált. Megvetést és pusztulást érdemelne az a nemzet, a mely eltürné az olyan kormányzati rendszert, a minő a mienk volt,

A kuruczok tudatában is vannak joguknak. Az aranybulla nemzeti hagyományának és a természetjognak alapján vélnek állani.

Az ónodi országgyűlés «régi dicső szabadságunknak és

legfelső törvényes jussainknak» erejére és autoritására hivatkozik, s azt mondja, hogy az ellenállás joga «mind isteni, mind emberi törvények szerint ránk szállott és származott». Rákóczi pedig azon büszke szavakkal védi eljárását, «hogy a magyarok nem a királyok, hanem a törvények alattvalói».

S utolsó levelében, a melyet a királynak írt, s a mely a szatmári békére vezető tárgyalások kiinduló pontja volt, azt mondja, hogy nem idegen hadakkal, hanem «egyedül az igazságtól támogatva» jött haza és «fegyvert ragadott, a melynek jogosságát a Felséged boldog emlékű atyjától is esküvel pecsételt országos szabadalmak és törvények szentesítettek».

S a mikor ezt a nyilatkozatát Pálffy kifogásolja, Rákóczi magára Pálffyra, arra a magyar úrra hivatkozik, a kitől azt hallotta, hogy az ember «lelkét istennek, vérét és életét urának s a becsületét magának szokta tartani», s a ki ezért meg fogja érteni, hogy Rákóczi magát «rebellisnek nem agnoscálhatja». S ha az udvar nem is ismeri el, hogy törvényeinket megsértette, a fejedelem erről nem tehet, s mint olyan, a ki «a törvénysértések által» lett a fegyverfogásra kényszerítve, az igazat nem hallgathatja el. A nagytekintélyű Vay Ádám, Rákóczi kanczellárja, azzal védi a kuruczok támadását, hogy «a népek nem a végre teremtettek, hogy a fejedelmek nagyravágyásának és szomorú játékaiknak nevetséges mulatságai legyenek, hanem a fejedelmek a népeknek boldogságáért állíttatnak elő«.

De az ellenállás jogosságából még éppenséggel nem következik az elszakadás igazoltsága. A törvényesen megválasztott dynastia letétele erőszakos és törvénytelen volt és az sem igazolja, hogy a király megszegte esküjét. Az egyik fél jogtalan cselekedete nem teszi jogossá a másikét. A Verwirkungs-elmélet, a melyet 1849 után a dynastia

fölállított, téves volt és éppen olyan kevéssé igazolta az 1848-diki alkotmány eltörlését és az absolutismust, mint a hogyan a király törvénytelen tette nem igazolta a nemzet törvénytelen tettét.

Rákóczi az elszakadás kimondását más közjogi érvekkel is törekszik igazolni. Azt állítja, hogy József úgy sem volt törvényes király, mert királylyá nem választották meg, hanem az 1687-diki új törvény értelmében egyszerűen megkoronázták, holott ez a törvény érvénytelen, mert erőszaknak köszöni létrejöttét.

De ez az érv sem állja meg a kritikát.

Másfél századdal a kurucz-kor után az osztrákok az 1848-diki országgyűlés határozatainak szentesítéséről ugyanazt mondották, a mit őseink az 1687-diki végzésekről vitattak, de éppen olyan kevéssé tudták állításaikat bebizonyítani, mint a kuruczok.

Csak kétségtelen bizonyítékok és elvitathatatlan erőszak esetében lehetne azt a tételt elfogadni, hogy valamely törvényesen összehívott és törvényesen összealkotott országgyűlésnek formailag szabályszerű határozatai érvény nélkül valók és hogy a királynak rendes módon kifejezett szentesítése semmis, mert különben a jogrend megszünnék szilárd lenni és utólagos állításokkal bármely törvény erejét kétségessé lehetne tenni. A jogbiztosság és a jogfolytonosság nagy érdeke megköveteli, hogy a præsumtio mindig az országgyűlés határozatainak érvényessége legyen, s hogy csak mindenképpen kétségbevonhatatlan bizonyítékok esetében lehessen valamely országgyűlés megállapodását törvényes erő nélkül valónak tekinteni.

Az 1687—88-diki országgyűlésre vonatkozólag azonban ilyen bizonyítékok nincsenek. A kuruczok általános szólamoknál mást nem is tudnak fölhozni. Az erőszaknak vagy a corruptiónak egy olyan esetét sem bizonyítják, vagy akár

csak próbálják bizonyítani, a mely az említett országgyűlés határozatainak érvénytelenségét vonhatná maga után. S utólag sem derült ki olyan tény, a mely hasonló következtetésre jogosítana föl.

A gyűlés heves jeleneteknek volt a színhelye és úgy tetszik, hogy a királyra való hivatkozással egyesek fenyegető nyilatkozatokat is hangoztattak. Egy reánk maradt azon időbeli följegyzés valószínűvé teszi, hogy egyes szavazatokat igéretekkel szereztek meg. De ezen korszaknak csaknem valamennyi országgyűlése hasonló körülmények között folyt le, s az elsőszülött örökjogának elismerése alig ha volt a rendek megvásárlásának vagy megfélemlítésének a következménye. Ezt az elismerést mindjárt az országgyűlés első napján egyhangúlag ajánlották föl.

Igaz, sokaknál döntők voltak az önző tekintetek, a mi az egyik minisztert arra a megjegyzésre indította, hogy a magyarok inkább magánhasznukat keresik, mint a közhasznot (1688). De az elhatározó motivum mégis a politikai helyzet kényszerűsége volt.

Bizonyos, hogy 1687-ben a rendeknek tetemes része éppen oly kevéssé járult volna a szóban levő határozatokhoz, mint a hogyan nem járult volna a király az 1848-diki törvényekhez, a politikai helyzet kényszere nélkül. Csakhogy a politikai kényszerítő helyzet nem teszi érvénytelenné a befolyása alatt keletkezett határozatokat.

Deák Ferencz Lustkandllal szemben ezt írta: «Melyik államférfiú fogja a közjogi törvényeket jogérvényteleneknek tartani csak azért, mert azokat a viszonyok ereje s a közvélemény súlya hozta létre? Ilyen tan mellett az európai közjog s az állami szerződéseknek legnagyobb része érvénytelen volna az újabb kor békekötéseitől fogva az angol magna chartáig.»

Az elszakadás politikája tehát jogtalan volt és csak a

nemzet nagy létérdekeiben levő kényszerűség menthette volna ki. De ilyen kényszerűség nem forgott fenn. Ellenkezőleg, az elszakadás sem a momentán, sem a nagy és állandó érdekeknek meg nem felelt. A pillanatnyi opportunismus nem javalta az ónodi határozatot, mert a nemzetnek nem volt ereje a dynastia megsemmisítéséhez és azt az elszakadás kimondásával elkeserítette és kérlelhetetlen ellenséggé tette; mert a jogtalan cselekedet mindig odiummal jár, s mert, mint már láttuk, az elszakadás XIV. Lajost megerősítette azon elhatározásában, hogy nem köt velünk szövetséget.

Az elszakadás politikája a magyar nemzetnek nagy és állandó érdekeivel is ellenkezett.

Igaz ugyan, hogy mióta csaknem egész Magyarország fölszabadult a félhold járma alól, az elszakadás nem jelentette többé a török rabságot, nem járt okvetetlenül azzal a következménynyel, hogy a törökkel szövetségben kell a kereszténység ellen harczolni, s nem volt egyértelmű azzal, hogy a nemzet hűtlen legyen százados traditiójához. S igaz az is, hogy Magyarország visszahódított területével az önálló lét anyagi föltételeivel birt, holott az a vékony sáv, a mely a török időkben Magyarország területét alkotta, ennek is híjjával volt; de mindezek mellett is az elszakadás kimondása nem volt az ország érdekében.

Igaz ugyan, hogy mihelyt Rákóczinak sikerült volna Ausztriát Magyarország elszakadásának elismerésére reákényszeríteni, országunk a gyenge Lengyelország, a mindinkább széjjelmálló német birodalom, a kis fejedelemségekre és országokra oszlott Olaszország és a hanyatló Törökország mellett állandó szövetséges nélkül is megélhetett. De azért a nemzet java mégis azt követelte, hogy fönmaradjon a nyugati országokkal való azon kapcsolat, a mely bennünket a török járom alól fölszabadított.

Magyarország geographiai helyzete ezen korban is kivánatossá tette, hogy a rendelkezésére levő katonai hatalom Európának egyik legnagyobb katonai hatalma legyen, ezt pedig a magában álló elszegényedett ország el nem érhette volna. Az európai társadalomnak keleti határán, a latin-germán keresztény világnak a szélén éltünk, olyan helyen, a hol örökké ellenséges erők támadásai fenyegettek. E miatt szorultunk reá már a XVI. században arra, hogy a Nyugaton állandó szövetségest keressünk.

S a mikor most a Nyugat segítségével a muzulmánokat végre sikerül visszaszorítani, s a mikor önálló állami létre megint képesek volnánk, a Keletről új veszély fenyeget. Alig szűnik meg a török aggressio, azonnal előtérbe nyomul az orosz veszedelem.

Abban a háborúban, a mely a magyarokat a török járom alól felszabadította, részt vesz Péter orosz czár is, mint a nyugati kereszténység szövetségese. XII. Károlylyal folytatott küzdelmei elvonják ugyan Pétert a Kelettől, de ezen harczai nagyhatalmának alapjává válnak. A pultavai csata napján születik meg az a nagy világbirodalom, a melynek ettől fogva a mai napig az európai kérdésekben is nyomatékos szava van és a mely az európai egyensúlynak egyik főtényezője.

Ez a hatalom nem olyan ellenséges szellemű, nem olyan aggressiv és hódító, mint a milyen volt a török. Hisz vallására nézve keresztény és Péter nem tűz ki birodalmának Európa-ellenes irányzatot. Ellenkezőleg, vaskézzel és kegyetlen czéltudatossággal igyekszik népét európaivá átformálni. A régi szellemű Moszkva helyében ezért alapítja meg a tenger által Európához kapcsolt Pétervárt és ezért teszi át ide székhelyét. De ezek ellenére is az orosz közállapotok ázsiaiak maradnak, a czár birodalma mind e mai napig féllábával Ázsiában áll, s az oroszok vallása a

nyugat-európai népek hitétől eltér. Nagy Péternek tulajdonítják azt a mondást, hogy Oroszország nem európai és nem ázsiai, hanem orosz és ebben kétségtelenül van igazság. Oroszország az európai államrend tagjává válik, de népe idegen marad tőle és különleges a természete és fejlődése.

S területének óriási terjedelménél fogva hatalma ki sem számítható arányokat ölthet. Különösen nagy vonzó erőt bir Európának azon részére kifejteni, a hol mi lakunk. Őseink a görögkeleti Konstantinápoly befolyása alatt álló szláv népcsalád közé ékelték magukat és ezzel megakadályozták azt, hogy az itt alakulóban lévő szláv állam fejlődése eredménynyel járjon. S a mit a magyar a Duna és a Tisza völgyében, azt a török több századdal később a Balkánfélszigeten viszi véghez. Ha a török a kelet-római birodalmat meg nem hódítja, bizonyos, hogy a Balkánfélszigeten a vezető szerepet egy vagy más formában a déli szlávok veszik át és a görögkeleti világ kulturáját ők újítják meg. De a szultánok kardja megszakítja fejlődésüknek ezt a folyamatát, s Byzanc romjaiból nem egy megifjodott szláv jellegű keleti keresztény birodalom emelkedik ki, hanem egy pogány hatalom.

A délkeleti szlávok így nem birnak önálló életet folytatni, hanem mindenütt más nemzeteknek vannak alárendelve.

A lengyel-szlávok Rómának bűvös körébe kerülnek és mint a nyugati államcsalád tagjai a keleti szlávokra való befolyásukat elvesztik.

Természetes ennélfogva, hogy a mint a görögkeleti vallású orosz nép megerősödik, s a mint a czári hatalom elszigeteltségéből és ázsiai barbarismusából kiemelkedik, feléje fordul a görögkeleti vallásúaknak rokonszenve és reménységük benne pontosul össze.

A mikor Péter czár gyors léptekkel előretör és az európai politikának egyik tényezőjévé lesz, a görögkeleti világ a szemét reászegzi. Főellenségén, a törökön, most esik meg először, hogy a keresztények csapásai megingatják hatalmát és belső gyengesége és hanyatlása nyilvánvalóvá válik. Végső bukása lehetőségét mindenfelől számba veszik. Ha az egész kereszténység nagy várakozással néz ezen eshetőség felé, természetes, hogy a délszláv, az oláh és a görög új nemzeti élete hajnalhasadását reméli tőle. A rájáknak a zentai csata által ébresztett bizalma a görögkeleti szent város, Moszkva felé fordul. Míg Péter czár sikert arat s míg Konstantinápoly népessége először lát orosz hadi hajót és először remeg meg az orosz hatalomtól, addig a német hadaknak a Balkánfélszigeten elkövetett kegyetlenségei és az odavaló népekre nézve kedvezőtlen karloviczi béke a Nyugatról jövő segítségbe vetett hitet megrendítették.

Életre kél a szláv solidaritás gondolata, a mely keletkezése perczétől mind e mai napig a magyar államot komolyan veszélyezteti. Kezdetét veszi az oroszok és délszlávok együttes működése, a mely sok háborúnak, sok európai complicatiónak vált okozójává.

Midőn 1711-ben a törökök XII. Károly izgatásainak hatása alatt háborút üzennek, a török birodalom keresztény lakossága Oroszország felé fordul és tőle vár segítséget. A moldovai és az oláh hoszpodár támogatást igér a muszkának. A török tengerből kiemelkedő Montenegrónak, a keleti szlávság ezen sziklavárának népe a tőle távol élő Oroszország mellett kardot ránt.

Nagy Péter czár harczi manifestumában reámutat a ráják sérelmeire és a keleti kereszténységet felkelésre izgatja.

S a hadjárat szerencsétlen vége ellenére a létrejött kapcsolat fönmarad. Montenegro az orosz politikának ál-

landó csatlósává válik. Péter cyrill könyveket küld a görög-keleti papoknak, a kik közül sokan tanulnak Oroszországban. A czár 1722-ben mondja azt, hogy Oroszország a multban kulturáját a görög befolyásnak köszönhette, de most a kölcsönt visszaadhatja és Oroszország fogja a kulturát a Balkán keresztény népei között terjeszteni.

S Oroszország befolyása a magyarországi déli szlávokra is kihat. A szláv propagandát megkönnyíti nálunk az a körülmény, hogy a török fegyverek által keltette félelemtől Magyarországba hajtott szerbeket, mint egészen új jövevényeket, az országhoz semmi traditio és semmi érzelem nem fűzte s hogy ők nálunk a legnagyobb zűrzavarra, a király és az államot alkotó nemzet kemény harczára találtak.

Ezen áldatlan küzdelmek, ezen véres idők nem voltak alkalmasak arra, hogy bármelyik harczoló fél maga iránt bennök benső ragaszkodást ébresszen és hogy az új haza a szerbekben olyan új eszményeket termeljen, a melyek a régieket kiszoríthatnák.

1704-ben Baschitz nevű szerb Péter czárnak a magyar szerbek szolgálatait felajánlja és fölszólítja, hogy vegye őket oltalmába, a kik a törökországi szerbekkel együtt csak benne bíznak. A bécsi udvar fél is tőle, hogy a magyarországi szerbek az oroszokhoz csatlakoznak (1707), és midőn Rákóczi ellen a czár segítséget igér, ezt az ajánlatot a bécsi kormány azért utasítja vissza, mert attól tart, hogy nehezebb lesz az orosz hadakat Magyarországból kivinni, mint a milyen könnyű őket ide behozni.

Midőn 1711-ben Péter czár a törökkel háborúba keveredik, Bécsben nagyon megijednek, mert, mint mondják, attól félnek, hogy győzelme esetében az orosz uralom Konstantinápolyig fog terjedni, ez pedig veszedelmesebb lesz reá nézve még a török uralomnál is.

Popovits magyarországi szerb ember a háború előtt Moszkvában járt (1710) és az idegen uralom alatt élő szerbek felszabadítására a czár segítségét kérte. A háború közben pedig arról volt szó, hogy az orosz hadakhoz 19,000 szerb csatlakozik.

Maga Rákóczi is látja, hogy a szerbek a czárra hallgatnak és ezért a czár befolyását akarja a maga részére kiaknázni. Az ő útján reményli a szerbeket Bécstől elvonni és a magyar ügyhöz csatolni.

1734-ben a czár Suwarow tanítót 400 könyvvel küldi a magyarországi szlávokhoz. 1733-ban Rákóczi azt írja a franczia udvarnak, hogy a ráczok egy orosz hadvezért Messiásként fogadnának.

De mind e mellett is Péter keleten sikert nem ér el. A keleten követett hódító politikája már az ő idejében sem bizonyult Oroszország érdekében levőnek, a mint hogy később sem szolgált javára az a becsvágya, a mely annyi gyanusítást ébresztett iránta és annyi ellenséget szerzett neki. Az orosz óriásnak valóságos hatalma sohasem volt arányban területének nagyságával és népessége számával és sohasem bírt az orosz a keleti problema nehézségeivel megküzdeni. Keleti ambitióját sok háborúja és győzelmei ellenére soha ki nem elégíthette és arra a tapasztalatra kellett jutnia, hogy Európa féltékenységénél és a geographiai helyzetnél fogva a Balkánfélszigeten állandóan nem bír hódítani, az általa felszabadított keresztény népek pedig függetlenségük és erejük arányában válnak vele szemben is önállókká, sőt féltékenyné is.

De azért Oroszországnak óriási nyers ereje és az a lehetőség, hogy vasgyűrűvel veszi körül a nála annyival kisebb Magyarországot, valamint az a tudat, hogy Magyarország határán belül is döntő befolyást gyakorolhat görögkeleti hitsorsosaira, elkerülhetlenné tette, hogy valamelyik

európai nagyhatalom alkotó része legyünk. Ha a czárnak nem sikerült néha-néha felelevenedett tervét a Keleten megvalósítani, ez nagyrészt annak volt tulajdonítható, hogy a Duna völgyében hatalmas birodalom állott fönn, a mely már Nagy Péter idejétől fogva törekedett a Keleten a hatalmi egyensúlyt föntartani.

Helyes itélettel írja Rákóczi egy orosz diplomatának, hogy a czárra nézve a magyar koronának a birtoka az első lépést jelenti a Kelet trónjához. Ha Magyarország az orosz befolyása alá kerül, az orosz sas már kiszorította volna Európából a félholdat és helyére került volna.

Ha gyengék vagyunk és Oroszország protectiójára szorulunk, sorsunk rosszabb lett volna annál, a melyet az orosz védelem Lengyelországnak szerzett. Miként Lengyelország, mi is elvesztettük volna állami létünket, a nélkül, hogy nemzeti existentiánkat annyira épen megtarthattuk volna, mint a mennyire megtartották a lengyelek, a kiknek területén kevesebbek az idegen nemzetiségbeliek. A czár, miként a szerencsétlen sorsra jutott szomszéd királyságban tette, nálunk is nagyranevelhette volna az anarchiáig fajuló szabadságvágyat, s a királyválasztás kérdésében, mint Lengyelországban, nálunk is ő döntött volna. Corruptióval és erőszakossággal, sajnos, nálunk is sokat érhetett volna el. Könnyen föntarthatta volna a vallásban és a szlavizmusban amúgy is hatalmas támasztékra talált domináló állását.

Rákóczinak a muszka hatalommal való kaczérkodása az orosz befolyást a magyar határokon belől már annyira megnövesztette, hogy Rákóczi a szerbeket csak a czár közvetítése mellett véli megnyerhetőknek.

S a czár hatalma Magyarországon belől még inkább megnő, ha az orosz barátság megvalósult volna.

Rákóczi már arra is hajlandó, hogy a munkácsi görögkeleti püspökséget a kievi érsekségnek, az erdélyi oláhokat

és a délmagyarországi ráczokat pedig az orosz állami egyháznak alája rendeli, a mivel Moszkvát Magyarországnak egyik vezető tényezőjévé tette volna.

S e mellett Magyarország elszakadása a Nyugattól és csatlakozása a keleti rendszerhez az orosz túlsúlyt a Balkán-félszigeten is biztosította volna, mert a befolyása alatt álló Magyarország a délszlávokat Nyugat-Európától izolálta és az orosz befolyásnak kizárólagosságot szerzett volna. Rákóczi 1710-ben Péter czárnak azt üzente, hogy «az ő érdeke kívánja Magyarország önállóságát, mert Ausztria nem fogja megengedni, hogy a törökök rovására foglalásokat tegyen, holott, ha Magyarország és Erdély szabadok találnak lenni, szerencséjüknek és kötelességüknek tartanák, ily körülmények között hadaikat ő felségéhez kapcsolni és a czárnak segítségére lenni, hogy trónusát helyreállíthassa Konstantinápolyban.»

S a mint Károlyi azon följegyzéseiben mondja, a melyeket a királyhoz való csatlakozása után a kuruczoknak külpolitikai helyzetére vonatkozólag tett, Rákóczi azzal biztatta a czárt, hogy ha neki sikerülne a magyar szabadságot visszaállítani és Francziaországgal szövetkezve az általános európai békét létrehozni, egyfelől lengyel és magyar hadak, másfelől Francziaország és Velencze fogják a törököt megtámadni, s így a czár «az orientale imperiumot egészen elnyerheti és magáévá teheti».

Mi lett volna a magyar fajból, ha ezt az igéretet Rákóczinak csakugyan be kellett volna váltania és miközben azok a szálak megerősödnek, melyek a magyarországi görögkeletiek tömegét a czárhoz fűzték volna, Oroszország a Balkán-félsziget urává lesz és országunkat két ölelő karjával szorítja magához és összetartó erejét kétfelől is megbomlasztja?

Mivé lett volna állami függetlenségünk és nemzeti

létünk, ha Konstantinápoly, ez az elsőrangú strategiai fontosságú és nagy vonzó erejű természetes központ, az orosz kezébe kerül, s ha a Szerajévóval, a Belgráddal, a Jasszival és a Varsóval is rendelkező szláv hatalom a magyarországi horvátoknak, szerbeknek, oláhoknak és tótoknak rokonérzésével is rendelkezik?

A keleti szövetség nem is eredt Rákóczi szabad akaratából. Péter czár karjai közé őt csak kétségbeejtő állapota hajtja. Minthogy az ónodi országgyűléssel kimondatta a Habsburgok trónvesztettségét, s minthogy Nyugatról hathatós segítséget nem kapott, kényszerűségből a Kelet emelkedő hatalmához folyamodik.

Ugyanaz a kényszerűség indította erre, a mely hasonló útra terelte Kossuth Lajost, a ki eredetileg szintén a némettel való szövetség híve volt. Mind a két kiváló embert az a parancsoló tekintet irányította, hogy a mikor Nyugattal harczol a nemzet, a Keleten találjon védelemre.

De nézetem szerint az orosz szövetséget még a helyzet kényszerűsége sem igazolja, az orosz szövetség szüksége ellenben bizonyítja, hogy milyen hibás volt az a politika, a mely ezzel az eredménynyel járt. A detronisatióval teremtett helyzet nem igazolja az orosz protectio keresését, az orosz szövetség szüksége azonban bizonyítja, hogy milyen hiba volt 1707-ben és milyen hiba volt 1849-ben a teljes elszakadás politikája és hogy milyen vészes volt az a politika, a mely annak a védelmére utalt bennünket, a ki, ha nem is ellenségünk és a ki mellett, ha erősek vagyunk, háború nélkül talán örökké is megélhetünk, abban az esetben azonban, ha gyengék vagyunk és segítségére rászorulunk, akár akarja, akár nem akarja, a magyar államot elemeire bontaná szét.

Rákóczi hibáját enyhíti, hogy a nemzetiségi kérdésben lakozó nagy erőt nem ismerte. A nemzetiségek léte az

ő idejében is éreztette ugyan hatását, ösztönszerűen vonzó és taszító erőt volt ugyan képes kifejteni és államok fönmaradásának és megbomlásának egyik okozója volt; de hatalma még sem olyan nagy és nem is él annyira a köztudatban, mint a XIX. században.

Az orosz szövetség gondolata semmiképpen sem volt helyes. Magyarországnak nagy és maradandó érdeke követelte, hogy támaszt és szövetségest nyugati tőszomszédjánál keressen. Ez az érdek kívánta, hogy őseink az Anjouk óta fejedelmet rendesen a nyugati szomszédságban igyekszenek találni.

Ezen érdekünk döntött a mohácsi vész után, midőn a Habsburgokat annak ellenére emeltük trónra, hogy nevökhöz sok keserű emlék fűződött. Ez az érdek tette szükségessé, hogy mindvégig kitartsunk a dynastia mellett és hogy többi országához való viszonyunkat is az elsőszülöttségi joggal, majd pedig a pragmatica sanctio megállapításával megszilárdítsuk, annak ellenére, hogy folytonfolyvást ujabb viszályok akadályozták meg azt, hogy benső rokonérzés fejlődjék ki az egymásra utalt tényezők között.

Ez az érdek nem csak azt követelte, hogy mai uniónk Ausztriával fönmaradjon, hanem megkívánta azt is, hogy ha a Habsburgoktól elválunk, helyüket egy másik német dynastiának adjuk.

Ez az érdek magyarázza meg azt is, hogy azok a magyar államférfiuk, a kik a magyar királyság számára teljes önállóságot akartak biztosítani, a szomszéd német tartományokat a magyar koronához törekedtek csatolni és a magyar király részére a német birodalomban befolyást igyekeztek szerezni. Igy tett Corvin Mátyás és Bethlen Gábor.[1]

[1] A magyar nemzetnek az az állandó és változatlan érdeke, hogy a német szomszéddal baráti viszonyban legyen, a mai napig fönnáll és két

Rákóczira is hatással van ez az érdek. Az ő tulajdonképpeni gondolata nem irányult a teljesen különálló Magyarország megalapítására, hanem más országok fejedelmét akarta a magyar trónra emelni. Elsősorban a bajor fejedelemre gondol. A Habsburgokat a Wittelsbach-dynastiával akarná pótolni.

Ez az első és kedvelt terve mindenesetre helyesebb volt, mint az orosz szövetség gondolata, a melyre csak a kényszerűség vitte reá és a melyhez csak azután folyamodott, miután másik terve be nem vált. Ha valamely né-

irányban érvényesült. Először abban, hogy a magyar politikának egyik alapelvévé vált a némei birodalommal való nemzetközi barátság és szövetség ápolása; másodszor meg abban, hogy a monarchia keretén belül a magyarok a német faj jogos tekintélyét és állását támogatták.

Midőn a XIX. században először akarunk önálló külpolitikát folytatni, azonnal arra gondolunk, hogy Németországgal érintkezzünk és vele szövetkezzünk.

Az első magyar felelős miniszterium első teendőinek egyike, hogy Frankfurtba követet küld, azzal a föladattal, hogy a német nemzet egyesülési törekvése iránt rokonérzését fejezze ki és vele szövetséget kössön. S az országgyűlés képviselőháza 1848 aug. 3-dikán Gorove, Teleki László, Perczel Mór, Nyáry Pál és Kossuth lelkes csatlakozása után, az összes pártok helyeslése mellett egyhanguan kimondotta, hogy «a német elemmel a legszivesebb barátságban és szoros szövetségben akar élni».

A főrendiház meg azt mondja ki, hogy Magyarország hivatása «szoros egyetértésben a nagy Németország népeivel a civilisatio védfala lenni». S augusztus 17-dikén ujra kifejezi rokonszenvét a német egység iránt és kiemeli a két nemzet érdekeinek azonosságát. Ekkor Széchenyi István és Wesselényi Miklós is fölszólaltak és a német barátság álláspontjára helyezkedtek.

Kossuth is a német szövetség hívének vallja magát, még pedig nem csak külső vonatkozásokban, hanem a monarchia körén belül is. Midőn az országgyűlés a német szövetség szükségét kimondja, Kossuth is melletie szól. S midőn a bécsi parlament nem bocsátja maga elé a magyar országgyűlés küldöttségét, Kossuth hatalmas szónoklatában (1848 szeptember 22) a német barátság mellett foglal állást. Azt mondja, hogy a visszautasítás «csak az által történhetett meg, mert a bécsi országgyűlés nem német, hanem a többségre nézve szláv országgyűlés. Ha az ausztriai birodalmi gyűlés német gyűlés volna, lehetetlen volna a magyar barátságot visszautasítani.» Kossuth azt mondja, hogy a dynastia nem tarthatja fönn magát, ha megszünik német

met dynastia arra képes lett volna, hogy a németek szövetségét számunkra a Habsburgok nélkül vagy ellenükre biztosítsa, ugyanazt a szolgálatot tehette volna meg nekünk, a melyet a nemzet a Habsburgoktól vár. De ez csak abban az esetben lett volna lehető, ha ez a dynastia a Habsburgok hatalmi állását képes lett volna teljesen megtörni. Ha ez neki nem sikerül és a Habsburgok territoriuma választ el bennünket az új király országaitól, ez a combinatio sem biztosította volna számunkra a békét és nem meríthettünk volna belőle erőt kifelé, mert a velünk nem hatá-

lenni, ha a bécsi parlament nem lesz német. A Habsburgok dynastiáját a szlávok veszélyeztetik és Kossuth nézete szerint csak a magyar és a német elem szövetsége mentheti meg.

S midőn 1867-ben újra tényezővé válik a magyar, a monarchiának egészen más helyzetében és egészen más intentióknál fogva megint a német szövetség mellett foglal állást.

Andrássy Gyula politikájának pályája kezdetétől fogva annak végéig a német barátság volt egyik alapgondolata.

Már mint fiatal követ az 1847—48-diki országgyűlésről Zemplén vármegye közgyűléséhez intézett jelentésében a következőket írta: «Magyarország a legközelebbi események által Európa czivilizált és szabad népei között fontos helyet foglalt el. Hogy ezen helyet kellően betöltse, egyetértésre van szüksége és egységre, mely által erős legyen, s rokonszenvre, mely által támogattassék. Ezen rokonszenvet fölgerjeszti a szabadság érzete, táplálni és megerősíteni az érdekegység fogja, legközelebb azon népekkel, melyeket a pragmatica sanctio által a história és a törvény összekötött, távolabb pedig, nemzetiségünk és önállásunk épségben tartása mellett, azon népfajjal, mely a civilisatiónak bölcsője, s mely a lőporban és könyvnyomtatásban a szellem leghatalmasabb fegyvereit számítja találmányai közé.»

S midőn a felsőház tárgyalta a föliratot, a fiatal Andrássy azon inditvány mellett szólalt föl, hogy benne a német barátság kifejezésre jusson.

Andrássy mint miniszterelnök következetesen kitart a német barátság mellett. Egyrészt eléri, hogy 1870-ben a franciákat ne segítsük, másrészt a német hegemoniát Ausztriában ő menti meg és Hohenwarthot cseh politikája miatt ő buktatja meg. Mint külügyminiszter pedig megköti Bismarckkal azt a szerződést, mely az európai politika rendszerének és a világbékének alapja maradt a mai napig, s a mely nem csak azért a magyarok műve, mert magyar államférfiu készítette elő és kötötte meg, hanem azért is, mert azóta is a magyar nemzetben találja főtámasztékát és mert a magyar történelmi hagyományokban gyökerezik.

ros országaikkal való uniót a Habsburgoknak állandó ellenségeskedése minden értékétől megfosztaná.

Az elszakadás esetében még a legkedvezőbbnek mutatkozó ezen megoldás tehát szintén csak óriási erőfeszítés és nagy szerencse mellett vált volna lehetségessé és még e mellett is kevés pozitiv nyereségünk származott volna belőle. Ha sikerült volna a Habsburg-monarchia helyett egy Wittelsbach- vagy Hohenzollern-monarchiát megalapítani, a magyar önállóság alig nyert volna a cserével. A Bajorországgal vagy Poroszországgal meggyarapodott Ausztriához kapcsolva, függetlenségünket alig lehetett volna könnyebben megvédeni, mint a mennyire a Habsburgok alatt voltunk reá képesek.

A régi szövetségnek ujjal való kicserélése nagy koczkázattal és irtóztató küzdelemmel lett volna csak elérhető és vagy nem részesíthetett volna bennünket a kellő védelemben, vagy pedig az előbbeni szövetségnek előnyeivel annak hátrányai is föléledtek és a védelmünkre megkivántató erő államunk függetlenségét veszélyeztette volna.

Az elszakadás politikáját tehát semmiképp sem tudom helyeselni és azt határozottan hibának tartom.

De a szabadságharcz nem is Rákóczi végső czéljaiért vivatott, hanem kedvező békéért.

Ezért még csak azt a kérdést kell megvizsgálnom, hogy helyesek voltak-e azok a föltételek, a melyek mellett Rákóczi hajlandó volt békét kötni és a melyek a békének sine qua nonját alkották?

Véleményem az 1687-diki alkotások eltörlését követelő föltételről világosan következik abból, a mit ezen alkotásokról már előbb mondottam.

Szerintem ez a törekvés hibás volt. De Rákóczi hajlandó is volt jogainknak megfelelő magyarázata mellett az 1687-diki törvényeket elismerni.

A béke fő akadálya Erdély önállóságának és a külföldi hatalmak kezességének ügye volt. Igaza volt-e Rákóczinak abban, hogy ezektől a követelésektől nem tágított?

A kezesség nem ért annyi magyar vért, mint a menynyit érte ontottak. Igaza volt Széchényi érseknek, midőn azt irta: «A fonák politika annyira elterjedt már a fejedelmek között, hogy a kötmények szentségének megsértését egyik sem veszi komolyan lelkére». Ezért az érsek hathatósabb kezességet látott abban, hogy az idegeneknek ügyeinkbe való beavatkozását kizárjuk és a fegyveres erővel való intézkedés jogát megnyerjük, mint az idegen fejedelmek kezességében.

Azok a jogok, a melyeket magunk nem birtunk megvédeni és a melyek idegen hatalmak kezességére szorultak, valóban gyenge lábon állottak volna. A nemzetközi garantiában rejlő védelem jelentéktelenségét Rákóczi korának története néhány klasszikus példával bizonyítja.

A spanyol örökösödési háborúban a Francziaország ellen szövetkezett hatalmak a kataloniaiaknak megigérik, hogy béke esetében őket el nem hagyják. Hálával is tartoznak nekik, mert Károly főherczeg királysága mellett hősies elszántsággal küzdöttek. A szövetségesek azonban elvállalt kötelezettségüket még sem teljesítik és a kataloniaiak a túlerő áldozatává váltak.

Anglia a császár háta mögött megbékült XIV. Lajossal és az angol hadvezér a háború közben vezértársának, Eugen herczegnek tudtán kivül az ellenség parancsnokával érintkezésbe lép.

Maga Rákóczi egyik ősének, Rákóczi Györgynek, egy szerződése alapján igényt támaszt a svédek segítségére, s XIV. Lajos igéretét is birja, hogy Magyarország biztosítása nélkül a császárral meg nem egyezik. De hiában áll elő követeléseivel, az adott szót nem váltják be.

Az érdekek uralkodnak a fejedelmeken és azok a szerződések, a melyek az államok magatartását hosszú időre meg akarják állapítani és a melyek a változó érdekektől független állandó kötelességeket szabnak meg, főleg ha koczkázattal és veszélylyel járnak, igaz értéket nem képviselnek. Rájuk egy nemzetnek legdrágább kincseit nem lehet bizni.

Az ilyen szerződések létrehozataláért alig volt érdemes nagy áldozatokat hozni és ha azok a czélok, a melyekért Rákóczi küzdött, csupán ezen a módon voltak biztosíthatók, akkor ezek erőnket felülmúlták és elérhetetlenek voltak, főleg illusio volt az olyan államoknak a jövőre szóló garantiáját nagyjelentőségünek tekinteni, a melyek még ezen idő szerint sem akartak a magyar nemzet védelméért vért ontani és koczkázatot vállalni.

Erdély önállóságát követelni sem volt helyes politika. Apró voltánál fogva, a török háttér nélkül, ez az ország a magyar szabadságot meg nem védhette. Önállósága, a vele járó partikularisztikus szellemnél és a kicsinyes viszonyoknál fogva, az erővel teljes gazdasági és kulturális haladást inkább megnehezítette, mint könnyítette, s egyrészt féltékenynyé téve a magyar királyt, másrészt becsvágyat támasztva az erdélyi fejedelemben, vészt hozhatott volna a magyar nemzetre a nélkül, hogy Erdélynek elég hatalma lett volna az általa fölkeltett veszedelmet győzelmesen elhárítani.

Erdély különállása szükséges volt mindaddig, mig a török Magyarország szivében székelt, a változott körülmények követelményeinek azonban nem felelt meg és több veszélyt és viszályt idézhetett volna fel, mint a menynyit a szabadság szempontjából megért.

Rákóczi azonban osztozik korának tévedésében, a mely nem értette meg, hogy az új helyzetben a magyar nemzet

egysége és ennélfogva Erdély egyesülése az anyaországgal életbevágó érdekünk. Rákóczi nehézségekbe is ütköznék és ellenszenvet ébresztene, ha a nemzet egységéért törne lándzsát, mert Erdélyben még nagy a partikularisztikus szellem, ott a magyarországi ember idegen számba ment, s a Bocskai- és Bethlen-hagyományok túlélték azon viszonyokat is, a melyekből e traditiók keletkeztek.

Mikor az erdélyi rendek Rákóczit fejedelmükké akarják megválasztani, küldöttségük jelenti neki, hogyha nem személyesen megy el közéjük, hanem, a mint hirlik, magyar urakkal akarná magát helyettesíteni, Erdély sorsa nem válnék jobbá, mint volt a német uralom idejében, mert a magyarországiak iránt inkább ellenszenvvel, mint barátságosan viselkednek és őket idegeneknek tartják.

Rákóczi reábirta az erdélyi rendeket, hogy szövetkezzenek a magyar rendekkel, arról azonban, hogy az ország különállásáról lemondjanak, őket senki sem birta volna reá venni.

Rákóczi, azt hiszem, helyesebb úton járna, ha az 1687-iki törvények megváltoztatása, a külföld kezessége és Erdély önállósága helyett Erdélynek Magyarországgal való unióját követelné, s ha alkotmányunk czélszerűbb kiépítésén, a magyar haderő fölállításán és olyan belső reformok létrehozatalán fáradna, a melyek a nemzet ezer bajain segítenének, s nevezetesen a jobbágyok helyzetén javítanának. Ez jelentékenyen nagyobb erőt állított volna a magyar alkotmány szolgálatába, mint az a megoldás, a melyet Rákóczi óhajtott.

De Rákóczinak a maga korát meghaladó úttörő lángésznek kellett volna lennie, hogy ezt a politikát megértse. S még azt sem tartom eldöntött kérdésnek, helyesen cselekedett volna-e, ha ezt a politikát követi, mert jó csak az a politika, a melyet a maga kora megért és a melyet ke-

resztül is lehet vinni. A magyar társadalomnak pedig sem Erdély egyesítése Magyarországgal, sem a rendes magyar hadsereg fölállítása, sem a szükséges reformok nem tetszettek, s kérdésesnek tartom, hogy a nemzet lelkesedése és áldozatkészsége nem csökkent volna-e, ha Rákóczi harczainak czéljai ennyire népszerűtlenek.

Eldöntetlen kérdés az is, vajjon elérhette volna-e Rákóczi ezeket a föltételeket. Ámbár ezek kevésbbé veszélyeztették volna a császár nemzetközi hatalmát, mint a külföldi államok garantiája és Erdély függetlensége, nagyon nehéz lett volna a bécsi udvarral elfogadtatni azt, hogy az idegen hadak Magyarországból kivonuljanak, a magyarok meg magyar kormányzat alatt álljanak.

Tény mindenesetre, hogy a békealkudozások közben a császár föltétlen igéretet ezen irányban sem tett.

Rákóczi czéljait nem tartom tehát mindenben helyeseknek. De harczának megítélésénél ennek nincs nagy jelentősége, mert az igazában nem is ezen positiv czélok eléréséért folyt, hanem az ország szabadságának védelméért, s nem kételkedem benne, hogy ha a király a háború folyamatában mindazt elfogadta volna, a mit föntebb helyes czélokként jelöltem meg, a béke létre is jött volna.

A béke csak azért nem jött létre, mert a király sohasem akart többet adni, mint a korábbi magyar alkotmány egyszerű visszaállítását, ezt pedig Rákóczi nem tartotta elégségesnek, mert a régi alkotmányt a gyakorlat értékéből nagyon kiforgatta és Rákóczi nem akarta a nemzet hősies harczát a régi nyomorúságos állapotok visszaállításával befejezni.

X. FEJEZET.

RÁKÓCZI BUKÁSÁRÓL.

A kuruczok helyzete a hosszú harcz folyamatában napról-napra nehezebb lett. Míg ellenségeik száma folyton folyvást emelkedik, saját erejük és önbizalmuk nap-nap után mindinkább csökken.

Mivel a török járom alól fölszabadított Magyarország nagyobb jelentőségűvé vált, mint a multban, az udvar, a mely szükség esetében Bethlen Gáborral és Thökölyvel még engedmények árán is kész volt megegyezni, most Magyarország megtartására veti a fő súlyt. Inkább másutt veszít, mint nálunk. Láttuk, hogy szövetségeseinek minden unszolása ellenére engedményeiben bizonyos határon túl nem megy. Sőt Anglia és Hollandia azon szemrehányásaira sem hallgat, hogy nem a közös ellenség ellen, hanem Rákóczi ellen fordítja hadait, s hogy nem küld annyi katonát a francziák ellen, mint a mennyire magát szerződésileg kötelezte, hanem a spanyol örökösödési háborúnak reá nézve kedvező lefolyását arra használja, hogy magyarországi hadait szaporítja. A magyar háború utolsó évében már ötvenezer embere harczol a kuruczok ellen, holott az első évben csak huszonegyezer embere tette ezt. Ez lesujtó hatással van a magyarokra.

Év év után mind kétségesebb lesz győzelmük. S mivel a békealkudozások sem járnak eredménynyel és a kül-

földtől várt segítség is elmarad, mindinkább növekszik az az aggodalom, hogy végre is le fogják őket győzni.

Mennél rosszabbra fordul a kuruczok dolga, annál inkább bomlik meg közöttük az úgyis gyenge fegyelem.

Hallgassuk csak meg Bercsényinek 1708-ban nap-nap után tett keserves panaszait. «Soha nem tudom: szaladni készül-e, vagy az hatalomnak engedni? Mert Brutus hitén kezdenek sokan lenni. Buta bestiák.» «Ezen had inkább megrémül, semmire sem mehetek vele.» «Az mi erőnkben nincsen mit bizni.»

Mindenütt «országos rémülés» jelei láthatók. «Tízhúsz mértföldnyire szalad és bódul a nép.» «A reguláris jobb rész mezítláb s lova patkótalan.» «Az hadak fáradságuknak panaszát sem győzöm hallani; csak fele sem gyün be az katonának a portáról, csak faluz és vermez az falukon.» «Ezzel az haddal mi bizony ellenséget nem verünk. Hacsak meg nem szalad előttünk, ha megriasztjuk, abban német uram bizonyos legyen, mi megszaladunk.» «Tőlem mindenki csak kérdést teszen: mit parancsolok; ha parancsolok, azt mondja, nem lehet ezért és amazért. Hoc mores est in nostra patria.» «Oly szerencsétlen vagyok, hogy csak egy puskát sem kaphatok, mert a hollókárogatástul is szaladnak. Száz szarka szóra sem térnek meg.» «Csak fogy a had, nem tudok semmi hadat szaporítani.» «Nem állítja meg egyéb a télnél menését az ellenségnek.» «Valami bolond megindul már Besztercze felől, Rozsnyóig mind reszket mindenik.» «Csak kenyere s bocskora vóna az hajdúnak az lábán és valaska az markában, talán jobban maradna.» Kassánál azt látja, hogy a kuruczok «mezítláb, egy ing és gatyában fegyvertelen mennek az istrázsára».

A császári hadak ellepik az országot és Rákóczi katonáit mind szűkebb körre szorítják. Bercsényi nyilt levél-

ben fordul a nemzethez és arra kéri, hogy a táborból szétoszlott népet, mint azelőtt, most is terelje vissza, «de lelkének keserűségére annyira meghűlve látja a nemes vármegyék rendiben a szabadság szeretetét, hogy nem tapasztal egyebet hanyagságnál».

De nem csak Bercsényi lát ilyen feketén, hanem az optimistább Rákóczi is, a ki kénytelen azon aggodalmának kifejezést adni, hogyha a király amnesztiát tesz közzé, «hanyathomlok rohanik rájuk ezen desperatus nemzetség és elhagy bennünket».

1708 szeptember 1-sején Rákóczi azt írja, hogy «ha isten nem consolál bennünket, csak az a reménységem, hogy még talán találkozik 4—5000 igazlelkű magyar, a ki inkább kezen akar meghalni, mintsem tovább nemzetünknek gyalázatát szemlélni». «Csak haszontalan a mi erőnkhöz bízni.» Rákóczi maga körött «sok halvány desperatus, lefüggesztett orrú embert» lát és «sok lesütött fülefarkú embereket suttogva sétálni, sóhajtani».

A nemzetet a lóhoz hasonlítja, a mely, a midőn kinyire lépik, büszkén fentartja a fejét; ha megsarkantyuzzák (azaz rosszul folyik a dolga), a földnek viszi az orrát és várja, hogy fölrángassák száját».

Érthető a nemzet elgyengülése, mert valóban irtóztatók voltak szenvedései. Ha meggondoljuk, hogy a már sok század óta dúló csaknem örökös török harczok, majd pedig a gyakori polgári háború által elgyengült nemzet 1670 óta a kurucz harczokat és azután a nagy török háborút szenvedte végig, és a nélkül, hogy magához térhetett volna és a nélkül, hogy régi sebei némileg beheggedtek volna, már éveken át tartó új szabadságharczba fogott; ha meggondoljuk, hogy ennek a sok évi harcz által kihasznált és kimerült szerencsétlen országnak, a melyben a gazdasági munka pang, az összegyüjtött tőke pusztul, falvai, kastélyai,

majorjai lángok martaléka, a munkások száma megapadt, ha — mondom — meggondoljuk, hogy ennek a szerencsétlen nemzetnek minden évben új sereget kell kiállítani és ebben az elpusztult országban minden évben újra kezdődik a gyilkolás és a rombolás, akkor megérthető, hogy az ország elveszti harczi kedvét és bátorságát, főleg a mikor a siker reménye mindinkább halványul, a szenvedés kínjai ellenben mindennap élesebbek lesznek.

Már 1705-ben azt írja Rákóczi: a végrehajtások miatt «nagy extremitásra jutott a szegénység és alig használhat valamit a consolatio, peroratio és persvasio az üres erszény ellen», s hogy sehol nem akarnak fizetni a szegény emberek, «mert minden pénz az urak ládájában marad».

S mennyit kellett a nemzetnek még ezóta szenvednie. A ráczok, a horvátok és a vad Heister vezetése mellett néha a reguláris németek is embertelen módon pusztítottak és dúltak. Széchenyi érsek írja: «A parasztembernek puskaporral tölték meg a torkát, száját és a hasán veti ki magát a por, sütik, nyúzzák elevenen a szegénységet. Az asszonyokat emlőiknél fogvást kötik fel a gerendába, úgy kinozzák őket. A papokat ölik, vagdalják.» Pálffy János generális maga panaszolja, hogy horvát katonáit nem bírta megfékezni, hogy ezek gyujtogatnak, fosztogatnak és gyilkolnak. S az ellenség ezen rendszeres és kegyetlen pusztításához a kurucz hadak garázdálkodása, felfegyverzésük, ellátásuk és fentartásuk szüksége járul. Rákóczi a tisztek kapzsisága és a csapatok fegyelmetlensége ellen kezdettől fogva küzdött. Azt írja Sennyeynek: ne törekedjék meg nem engedett haszon után. Hisz «meglesz a haszon, csak előbb a szabadságot keressük». «Mindent megád az Isten az szabadsággal, az nélkül pedig semmink sem lesz.» Eltiltja, hogy a katonák a buzát eltulajdonítsák és kicsépeljék és hogy többet követeljenek ellátásuk fejében, mint a

mennyi őket megilleti. De mindez hiábavaló. «A kuruczok, írják egy község lakosai, valamint a természet szerint való ellenség az erdőkön, réteken, mindenünkben zsákmányt, prédát vettek.» «A természet szerint való tatár sem bánt különben volna velünk.»

Károlyi Sándor felesége, Barkóczy Krisztina, keserűen fakad ki azért, mert a kuruczok reámentek majorjaira. «Labanczné koromban sem művelték azt, a mit most kell tőlük elszenvedni.»

Nehéz helyzetben van Rákóczy, csapatait nem bírja ellátni, s ezek kénytelenek a nép terhén megélni, másfelől azonban a nép jóakaratára és erejére is rászorul. Károlyinak írja: «A vitézlő rendnek is méltó istancziáját denegálni nem kívánom, noha tagadhatatlan, hogy egyik fülemet a szegénység átkozódó és siránkozó panaszaira figyelmeztetvén, s az másikkal az vitézlő rend zúgolódó morgását hallván s nyomorúságait szemlélvén, alig tud mely felé hajlani», «mivel ezen országban se a vármegyék, se a vitézlő rendek nélkül nem lehetünk».

A vármegyék kifáradtak, az áldozatkészség megapadt. Bercsényi panaszolja, hogy «még az evő falatját is a hadaknak ki kell sinya-rinya, morgni az vármegyéktől». «Jobb aggybul lett az jobbágy; most sok jobbágybul lenne jobb ne ággy».

Többen az urak közül visszatartják a hadakhoz való csatlakozástól a jobbágyot és csak «koldust és istápolyból» küldenek.

Magyarországnak ez időben nem igen volt több lakossága két milliónál, s mind e mellett volt esztendő, a mikor 115 ezer katonát tartott, holott Franciaországnak 18 millió lakosságából, sokkal nagyobb vagyonossága és jó adminisztrácziója mellett, 200 ezer ember volt fegyverben. A Habsburgok valamennyi hadereje pedig III. Károly ide-

jében 180 ezer ember tett ki. S meg kell fontolni, hogy Magyarország egy részét mindig megszállva tartották a császár katonái és hogy a ráczok nem vettek részt a harczban.

S a harcz pusztító tüze nem szorítkozik az ország egy részére, hanem végig fut a Lajta és az Erdély keleti határai között levő egész területen. A kuruczok csipkedve, portyázva kisérik a császáriakat és az országot azért pusztítják, hogy az ellenség eledelt ne kapjon és meg ne pihenhessen.

Ily körülmények között a nemzet az erőfeszítést nem bírja tovább. A lovak között «már az éhhel döglés sem ujság». A hadsereg mind rosszabb ellátásban részesül és annál nagyobb pusztítást visz véghez.

«Nincs Uram lakik a profuntházban», mondja Rákóczi. A pénz értéke pedig egyre sülyed úgy, hogy mind nehezebb Rákóczinak a harcz költségét fedezni.

1708-ban írja Máramaros vármegye: «Annyira jutottak már szegény lakosaink, hogy exekucczióval mennek tisztjeink és merő tyrannusi formában füstre köttetvén a lakósokat, félholtan bocsátják el, mégis semmit sem vehetnek rajtok. «Közép-Szolnok vármegye attól tart, hogy «édes nemzetünk irgalmaskodó birodalma alatt» el kell pusztulnia, mert már dudvát arattak és koldulásból élnek. Ugocsában «sir, jajgat a szegénység», tehene nincs, gyermekei számára teje nincs, s mégis pénzt követelnek tőle. Sok helyütt tengeri szárból és mogyorófa rügből sütött kenyérrel élnek. «A falvak, medvéknek, farkasoknak és rókáknak való hely leszen (1710) és in perpetuum maradnak pusztaságban.»

Rákóczi keményen akar azok ellen fellépni, a kik nem segítik, ámbár tehetnék. Nyolcz éve, írja, «igazsággal, mód és rendtartásokkal semmire sem mehettem», most úgy bá-

nik majd el azokkal, a kik távol tartják magukat, «mint hitetlenekkel és hazánk s vérem, nemzetem árulóival». Nem lesz elnéző «ezen magukat kimilő fösvények és privatumokat kereső a haza nem fiaival».

Az igaz hazafi tudja, «hogy ha hazánk szabadságában megmaradna, az ő pénze is megtér; ha az elvesz, jószágát megtartani hazája veszedelmével nem kivánja».

Mindezen csapásokhoz járul a pestis pusztítása (1709), a mely nélkül talán más fordulatot vesz a harcz és a nemzet az európai béke létrejöttét fegyverben bírja megvárni.

Nézzük megint Bercsényi jelentéseit. Belőlük látni azt az irtóztató rombolást, a melyet ez a vész a rossz életmódnak, a nagy fáradságnak és sok nélkülözésnek kitett kuruczok között véghez vitt.

Maga Bercsényi meg van rémülve. «Hej pestis, pestis, ha te nem volnál! Csak vezetékben hordozom már a lelkemet. Félteni sem győzöm már magamat. Én bizony elszaladok egyfelé.» «Irtózom még szólni is emberrel.» Levélhez sem akar nyúlni, csak a lehető legfontosabbhoz.

Mindenki inficziálódik körülötte. «Az átkozott énekesem is akkor bőgött mellettem; rajta volt a pestis.» «Se tálam, se ruhám, s még az, ki nagyobb, pipám sem maradt.» «Óránként várhatom istenostorát; többet sóhajtok most istenemhez, mint morgok.»

Bercsényi bujkál az emberek elől és mint a rettenthetetlen Rákóczi keserűen írja, tisztjei is utánozzák, «mivel a generális is azt cselekszi».

A pestis a legerősebben a kuruczoktól megszállt vidékeken dühöng. «Nagy galiba a pestis mindenütt, lehetetlen csoportoztatni a hadat. Csak szétmegyen az hegyeknek.» «Kassán Berthoty sem mer maradni, az hajdú is mód nélkül szökik ki, mert irtózik a pestistől.» «Az kaput alig tudja istrázsálni; három nap alatt több halt meg száz

hajdúnál. Nincs hajdúja; a ki van is, csak beteg. Valaki csak a kapun kimehet, csak elszökik. Itélje Felséged, micsoda a nyomorúság.» Jászon nincs kenyere a katonának, mert «ellepte a pestis az országot». «Terebes és Varanna völgyénél omlik az ember egész Tokajig.» «Az itt való négy regiment ezer lovast alig tesz ki.» «A lovas hadakkal úgy vagyunk, hogy Eperjes körül alig tudnak 60 lovast tartani. Nem is tudom leírni nyomorúságomat, csak mi katona sem maradt.»

Rákóczi is megírja, hogy Bercsényi hada szétoszlott és a hazát legközelebb ezen istenostora a végső veszedelembe juttatja.

Bátorságát végleg elveszti a kurucz had. A kit a nyomor nem hajt haza, azt a pestis üldözi el a táborból. A kit az ellenség nem ölt meg és a nélkülözés beteggé nem tett, azt a pestis gyilkolja meg.

A pestis az országnak már úgy is satnya gazdasági életét végképen megakasztja. Bercsényi írja, hogy a Hegyalja alatt «úgy elterjedt a pestis, hogy szétgázolta a vetést, pásztor nélkül a marha». A maga marhája és ménese is úgy járt. «Aratatlan maradnak sokan, mert az oroszt tűzzel-vassal sem űzhetni le.» A hegyekről jött aratók széjjelfutnak, a mint köztük egy eset fordul elő.

Rákóczi panaszolja: «sok helységben kihaltanak az emberek, csak az bolygó és tévelygő marha által tapodtatnak az vetések», s Zemplén. Abauj, Sáros, Bereg, Ugocsa, Szatmár, Szabolcs és Máramaros vármegyékben «nem hogy adót szedni, de senki feléje is alig mer menni az eszeveszett és haláltól irtózó szegénységnek».

«Az egész föld fut», írja Barkóczy Krisztina.

Hozzávető becslés szerint a pestis 410,000, a szabadságharcz meg 85,000 ember életébe került, a mi a lakosságnak körülbelül egy negyedét tette ki.

S mindezen belső okokhoz járul, hogy ezen időben a pápa, a ki inkább Lajossal tartott és a császárral ellentétbe, sőt háborúba keveredett, legyőzve megbékül a császárral és a magyar katholikus papokat arra szorítja, hogy térjenek vissza a hűséghez, a mit a klérus meg is tesz és evvel a katholikus lakosságra is hatást gyakorol.

A kuruczok között harczuk kezdetétől fogva találkoztak olyanok, a kik Rákóczinál olcsóbbak voltak és a tőle követelt biztosítékok nélkül is készek voltak meghódolni. Rákóczi erre a tényre a franczia királylyal szemben többször hivatkozik is. A lutheránusok körében, mint ezt az ezen felekezethez tartozó Okolicsányi Bécsben kifejti, már a harczok első éveiben erősen hódít az az irány, hogy a vallásbeli sérelmek megszünte esetében a fegyvert le kell tenni. Az ónodi országgyűlés véres jelenetét is a követek egy részének lanyha hangulata okozza.

Rákóczi mindig félt attól, hogy a nemzet «megunja» a harczokat, hogy nem lesz «állhatatos» s hogy módot fog adni arra, hogy «az egyenetlenséget, a melylyel eddig is mindenkor hazánkon győzelmet vett ellenségünk, körünkben hintsék és béhozzák».

S a mitől a fejedelem tartott, az be is következett.

Az 1708-diki esztendő végén Rákóczi azt írja az egybegyűlt rendekről, hogy a békesség «óhajtásában annyira kiadják magukat, hogy minden difficultás nélkül széltiben beszélik desperatióból esett kívánságukat», s ezért arra kéri Károlyi Sándort, hogy a tiszántúli hadakat azzal az utasítással küldje el a gyűlésre, hogy jó feltételek nélkül békülni nem szabad.

Bercsényi azt írja, hogy ha volna «csak egy hurivári, mingyárt feleszméljük magunkat» s «elfelejti mégis ez az magyar kínját, mint az szülő asszony, mihelyt egy kis reménysége» van.

De a trencséni csata óta (1708) rohamosan hanyatlik Rákóczi szerencséje és nincs többé «hurivári», nincs többé «reménysége» a kurucznak. Ezért fogy a bátorsága. Hisz' igaza volt Bercsényinek, midőn azt mondja, hogy nem törvény, nem rend, nem erény, hanem siker és remény uralkodnak a népek lelkén s igaza volt Rákóczinak, a ki azt jósolja, hogy, «ha jó lesz dolgunk, szent lesz a confœderatio, ha rosszul, lengyel hit lesz belőle». Rendesen így szokott ez lenni. A reménytelenség olyan nagy, hogy, mint Bercsényi panaszkodik, «már az ördögre is hallgatnának, ha könnyebbséget igérne».

A kuruczok többé nem akarnak verekedni. Mind általánosabbá válik köztük a béke vágya. Napról-napra szaporodik azok száma, a kik a király kegyelmét kérik és a kik a zászlót, a melyre felesküdtek, elhagyják. Számos őszinte kurucz a táborból elmarad és ki elbujdosik, ki megadja magát a győzelmes császáriaknak. Mind kevesebben tartanak ki Rákóczi zászlói mellett és egyre összezsugorodik az a földterület, a melyen hadai még uralkodnak és a melyből élnek.

S a kik együtt maradnak, azok is kerülik a harczot és nem akarják életüket vesztett ügyért koczkáztatni.

Rákóczi látja ügyének ezen rohamos hanyatlását és bizonyosnak tartja, hogy bekövetkezik, a mitől már korábban is félt s hogy az ellenállás lángja «elalszik mint gyertya.»

Ilyen helyzetükben a kuruczokat az egyszerű fegyverletételtől és hadaiknak minden eredmény nélkül való végleges föloszlásától csak két körülmény mentette meg.

Az egyik az volt, hogy a császár olyan magyart állított hadai élére, mint a minő Pálffy János volt; a másik, hogy Rákóczi a békealkut Károlyi Sándorra bízta.

Rákóczi megszokott objectivitásával azt írja ellenfelé-

ről, a magyar labancz-pártról, hogy már a multban is gyakran «a nemzet egy részét az német hüségében csak azért conserválta», hogy «győzelemkor ne prætendálhassa az idegen nemzet az egész országnak hűtlenségét és következőképen ne tulajdoníthassa magának ezen hazát úgy, mint fegyverrel nyert országot». Rákóczi igazat mondott. A labanczok történelmi hivatása az volt, hogy közvetítsenek a király és a nemzet között a béke föntartása érdekében, ha pedig ez nem sikerült, a békét az alkotmány megmentése mellett hozzák újra létre és a győzelmes udvart tartsák vissza a legvégsőtől.

Pálffy meg is akar felelni ezen kötelességének. Érzi, hogy legyőzhetné a kuruczokat, de tudja, hogy végleges győzelme esetében az alkotmányt nem menthetné meg s ezért mindenekfölött békét akar közvetíteni. Lelkes híve a királynak és kész érte még magyar vért is ontani, de mégsem tagadja meg magyar voltát és példás türelemmel és kitartással fáradozik a béke megkötésén.

Mint Vay Ádám ősi kastélyában, Vayán Rákóczinak mondja, Pálffy attól fél, hogy ha a császári hadak a kuruczokat leverik, a magyarokkal úgy bánnak majd el, mint a hogyan a harminczéves háborúban a csehekkel elbántak és ezért lesz egész erejével a béke apostolává. De sok nehézséggel kell megküzdenie.

Bécsben a harczot a legszívesebben alku nélkül fegyverrel szeretnék befejezni. Eugen herczeg, a ki ebben az időben a bécsi udvarnál vezérlő szerepet vitt és a kinek barátjai foglalják el a miniszteri állásokat, következetesen azon az álláspónton van, hogy a magyarok kibékítését nem alkura, hanem a fegyverekre kell bízni s hogy a lázadás vezetőit az amnestiából ki kell zárni. Mikor Pálffy hírt ad az alkudozások megkezdéséről és arról, hogy rövid fegyverszünetet engedett a kuruczoknak, Eugen meg akarja ezért

róni, mert «nem jó a rebellisekkel jól bánni és nekik nagy reményeket adni». Eugen azoknak, a kik kegyelmet kapnak, csak 10,000 forint értékű birtokot akar meghagyni. «Annyi kárt okoztak az átalkodott forradalmárok», hogy jóságot nem érdemelnek.»

József király mégis Pálffynak ad igazat és a további tárgyalásokkal őt bizza meg. Igaz, hogy ellenőrzőül német tanácsost küld melléje.

Józsefet ez elhatározására jóindulatán kívül fontos érdekek is indították.

Hosszúra nyult ellenállásunk és minden magyar ragaszkodása ősi szabadságához Bécsben azt a meggyőződést érlelte meg, hogy a magyar jogok helyreállítása nélkül, még ha a nemzet ki is van merülve, állandó békére számot nem tarthatni. Nehem generális azt mondta a császárnak, hogy adja meg az ország szabadságát, «mert míg egy kenyér és egy tehén találtatik Magyarországon, békesség nem lesz», elijesztő például állítva föl Herbeville és Rabutin seregeit, a melyekhez hasonló ármádiája a császárnak «sem nem volt, sem nem lesz» s a melyek mégis elvesztek.

Úgy tetszik, a külföldnek is az a véleménye, hogy a magyarok a német zsarnokságát sohasem fogják békével eltűrni.

Palmes angol diplomata azt írja miniszterének, hogy a bécsi udvar «despota» uralmat akarna meghonosítani, de minden fajta magyar ellenzi ezt s különösen a németektől gyakorolt despotismus gyűlöletes nálunk, mert a németek ellen nagy az ellenszenv (1710 szeptember). Bolingbroke, a nagyeszű angol államférfiu pedig azt írja Palmesnek, hogy a magyarok «annyira a szabadsághoz szoktak, hogy erőszak és elnyomás sohasem fogják őket arra szorítani, hogy csendesek legyenek az osztrák kormány alatt. De elnézéssel

könnyen megszerezhetők és igaz privilegiumaik helyreállításával békés alattvalókká tehetők.»

A gyors megegyezést a bécsi udvarra nézve az is kívánatossá teszi, hogy azt a császár szövetségesei, a tengeri hatalmak, újra sürgetik.

Bécsben attól tartanak, hogy kénytelenek lesznek Anglia és Hollandia közvetítését megint elfogadni és ismét eltűrni, hogy idegen hatalmak a magyar belügyekbe beleszóljanak.

S ehhez járul az is, hogy a tengeri hatalmakba vetett bizalom ezen időben Bécsben megrendült.

Az aggódó osztrák diplomatia több tünetét látja annak, hogy Angliában nagy fordulat van készülőben és hogy ott a béke pártja kerekedik felül. Marlborough, a háború főszószólója, elveszti döntő befolyását a királynő elhatározásaira, barátai kénytelenek odahagyni állásukat és ellenfelei lesznek miniszterekké.

Az elkeseredett Gallas, a londoni osztrák követ, azt írja, hogy Anglia a «canaille» paradicsoma és hogy a királynő annyira gyűlöli Marlborough nejét, a ki azelőtt mindenható barátnője volt, hogy képes volna, ha ezzel őt bánthatná, Angliát is tönkre tenni.

E szerint az sincs kizárva, hogy a kimerült és elszegényedett Ausztria egymaga lesz kénytelen a harczot folytatni, a mely reá nézve az utolsó időkben még Spanyolországban is, a hol legtöbb eredményt tudott elérni, rosszra fordult. Rákóczi szünetlen munkája Péter czárnál, a lengyel királynál és a porosz királynál szintén veszélyes eshetőségekkel fenyeget. Hát ha sikerül neki Pétert, a ki a béke érdekében közvetíteni akart és a kit visszautasításával és czímezésével az udvar megsértett, a magyarok mellett harczba vinni.

Ezek a tekintetek lehettek hatással József királyra, a mikor sikerei ellenére kész az amnestiát és mindazt meg-

adni, a mit sikerei előtt és reá nézve sokkal kedvezőtlenebb körülmények között kilátásba helyezett s kész lemondani a kuruczok föltétlen megadásától várt nagy előnyökről.

S ezzel valóban nagy bölcsességről tanuskodik. Őseinek magyarországi politikájában kevés hasonlóan helyes elhatározásra találni.

A mint eddig a királyok hibája hajtotta a nemzetet a kuruczok karjai közé, most József helyes politikája juttatja a labanczokat erőhöz és hatalomhoz. József eljárása emlékeztet Deák Ferencz magatartására 1866-ban. Miként a haza bölcse Königgrätz után is csak azt követelte, a mit azelőtt követelt, József győzelmei után megadja a nemzetnek azt, a mit győzelmei előtt kilátásba helyezett. És ezzel Józsel éppen úgy használt a dynastiának, mint magatartásával Deák Ferencz a maga nemzetének, mert lehetővé tette, hogy 1741-ben a nemzet lelkesedéssel szálljon síkra a dynastiáért, valamint Deák Ferencz biztosította az 1867-diki kiegyezés létrejöttét és a koronázást. Ha József másképpen cselekszik és bosszut akar állani a magyaron; ha egyszer mindenkorra végezni akar vele; ha úgy tesz, a mint tett atyja a Wesselényi-féle összeesküvés legyőzése után: csaknem bizonyos, hogy a dynastia megbukik, mert 1741-ben a mikor az egész continens ellene fordult, saját népei is elhagyták volna. Ha a pragmatica sanctio nem alkotmányos törvény, nem szabad akarattal hozott országos végzés következménye, hanem reánk kényszerített patens, akkor nem védte volna azt meg a nemzet és akkor nem vált volna a leányági örökösök sok százados uralmának alapjává.

Másfelől Rákóczi a kuruczok békevágya miatt kénytelen békealkudozásokba bocsátkozni.

Rákóczi ugyanazt a tapasztalatot teszi, a melyre korábban Bethlen Gábor és Thököly jutottak s a mit később Kossuth Lajos is keservesen érzett, hogy a siker pillana-

tában a nemzet hamar támaszt messzemenő követeléseket és lelkesedéssel követi azt a vezért, a ki czéljául a legtöbb és a legtetszetősebb eredményt tűzi ki, de mostoha időkben és a balsors üldözései közben nem tart ki mellette. Újra is bebizonyul, hogy valóban heroikus erőfeszítést a nemzet csak politikai defensivában, csak létének és jogainak védelmében fejt ki és hogy semmi eskü és elv nem birja arra, hogy nehéz körülmények között új jogok kivívásáért állhatatos harczot folytasson.

Mikor a nemzet Pálffy kinevezéséből és jóindulatú magatartásából azt a reményt meríti, hogy Bécsben a békét végül komolyan akarják, a béke vágya ellenállhatatlan erővel terjed és a kuruczok többsége azokról a követelésekről, a melyeket nemrég Rákóczival együtt állapított meg, készségesen letesz.

Ezen hangulat miatt kénytelen Rákóczi békealkudozásokba bocsátkozni.

Nyiltan meg is mondja ezt a királynak, a mikor a béke megkötése végett hozzája fordul. (1711 febr. 3.)

Azt írja neki, hogy mivel a vármegyék nagyobb része már úgyis visszatért «Fölséged hívségére, magam bosszúállást kévánó indúlatomnak és megátalkodásomnak tulajdoníthatná, ha az óhajtott szent békesség... módját elmulasztanám». A békére azért hajlandó, hogy hazabeliek kiontandó vére megállíttassék, «hogy Hazánknak utolsó pusztúlása eltávoztassék».

Rákóczi az alkudozással időt is remélt nyerni. Azt hitte, hogyha békeföltételeit nem fogadják el, mint eddig többször történt, ezentúl is módjában lesz a tárgyalásokat megszakítani.

E számítása azonban nem vált be. A tőle taktikából megindított alku komolylyá, sőt reá nézve tragikussá válik, mert a nemzet az eddig követett politikájáért újabb áldo-

zatot hozni nem akar és mert az a férfiú, a kire Rákóczi az alku folytatását bízta, éppen arra való volt, hogy a nemzetnek békevágyát kielégítse.

Úgy tetszik, Károlyi Sándor azok közé tartozik, a kik kezdettől fogva kevesebbel is beérték volna, mint Rákóczi. Bercsényi már 1705-ben kifogásolja, hogy Károlyi két levelében is írja: «Az Istenért béküljünk!» Károlyinak 1706-ban már olyan kevés a reménye, hogy ezt írja feleségének: «Isten után egyébben nem bizom, csak a törökben.»

Most Károlyi éles szeme megismeri, hogy a kuruczok állapota már teljesen reménytelen. Látja, hogy fegyverrel nem birnak többé ellentállani, nem birnak többé kedvező feltételeket kierőszakolni és látja, hogy a külföldbe helyezett remény is illusio volt. Ezért a gondviselés különös kegyének tekinti azt, hogy az ellenség még szóba áll velük és hogy kétoldalú egyezményt köthetni azzal, a ki minden kikötés és feltétel elfogadása nélkül is a helyzet ura lenne.

Károlyi nem idealista és hazája mellett önmagára is gondol. Nem akarja elérhetetlen czélok kedvéért saját vagyonát és otthonát elveszíteni. Nem szenvedélyes pártember. Azt írja magáról, hogy sem nem kurucz, sem nem labancz, hanem igaz magyar. E mellett határozott és erős akaratú, értelmes ember, a ki Rákóczi nézete szerint legjobb generálisává vált, a ki rátermett arra, hogy önálló útra térjen és a ki akaratát érvényesíteni is birja. A mint Pálffy komoly béke-szándékáról meggyőződik, Károlyi teljes erejével és elszántságával melléje áll és a békét meg akarja kötni. Rákóczi azt hiszi, hogy hatalmában lesz, ha feltételeit visszautasítják, a békealkut megszakítani, de a remény, a melyet a tőle megindított tárgyalások felébresztettek, nálánál erősebbnek bizonyul. Károlyi a kuruczság békehajlamában olyan hatalmas szövetségesre talál, hogy, a mint Pálffyval megegyezésre jut, még a szeretett vezérrel is meg

bír küzdeni. Rákóczi, a ki a kuruczok régi szellemét testesíti meg és a ki előbbeni czéljaihoz ragaszkodik, ellentétbe jön azzal, a mit hívei a jelenben akarnak és ezért elbukik. Következetessége izolálja. Saját pártja a változott körülményekhez alkalmazkodik, ő azonban ezt nem véli megtehetni.

Rákóczi nem olyan, mint Károlyi, ő valóban idealista, a kit a sors megtörni nem bír. De azért korántsem vak. Mint világos eszű ember jól látja, hogy a kuruczok mindinkább elgyengülnek és hogy bátorságuk egyre fogy. Látja, hogy a külföldi segítség elérése is problematikus. De valami megmagyarázhatatlan erő, a nemzet igazába vetett meg nem ingatható bizalom minden számítás ellenére reményeit ébren tarja.

Nem bír azzal a gondolattal kibékülni, hogy annyi szenvedés és szent akarat és olyan igaz ügy, mint az övé, czélt ne érjen. Leveleiben írja, hogy «én mindenkor csak jót remélek, mert Isten irgalmassága ellen való dolog volna elhagyni nemzetünket és meglátja Kegyelmed, a külső országból segít meg.» Többször írja, hogy Isten nem hagyja el a benne bízókat és a kik kitartanak, azok elérik czéljaikat. Annyira optimista, hogy még a pestis kitörése alkalmával is azt reméli, hogy az fogja a német hadakat megállítani. A magyarok nem az Isten választott népe, de egy kis kitartással azzá lehet és Isten megsegíti őket.

Miként a pestistől nem fél és Bercsényinek mondja, hogy ha kötelességét teljesíti, Isten meg fogja oltalmazni, éppen úgy bízik nemzete sorsában és azt hiszi, hogy ha kitart, jóra fog még minden fordulni. Hisz — a biblia szerint — az igéret földjét csak az nem látta, a ki bizalmát az Isten igéreteibe elvesztette.

A fejedelem bízik benne, hogy fáradhatatlan munkássága meghozza gyümölcsét és hogy valamelyik külföldi

hatalom megsegíti. Ez időben főleg Péter orosz czárba helyezi reményét. Az ő garantiája mellett akarná a békét megkötni.

Rákóczi abban is hisz, hogy az európai általános béke létrejön és hogy abba a magyarokat is felveszik. A békére való hajlandóság csakugyan már olyan erős volt Franczia-országban, Angliában és Hollandiában, hogy nemsokára Rákóczi bukása után ezek a hatalmak egymással békét kötnek.

Rákóczi tehát helyesen ítélt s csak az erő hiányzott a nemzetben ahhoz, hogy a béke tényleges létrejöttét még fegyverben várja meg.

S optimista természetéből eredő önkénytelen bizalmán kívül Rákóczit az is tartóztatja a Pálffyval való megegyezéstől, hogy a királyi szóban éppenséggel nem bízik.

Annyira becsületes ember ő maga, hogy azoknak nem hisz, a kik szavukat megszegték és nem akarja az ország «törvényei megtartásának minden biztosításául az annyiszor megszegett királyi szót» elfogadni.

S e tekintetben Pálffy jóakarata sem nyugtatja meg.

Nevezetes levelében, a melyet 1711 április 18-án azon híveinek írt, a kik Pálffy feltételeit el akarták fogadni, Rákóczi azt mondja, hogy: «Elgondoljuk, hogy Pálffy úrnak az magyarul szóló sípja elbájolta az Kegyelmetek fülét, de Pálffy úr nem parancsol Bécsnek, neki is német parancsol s nem ő az németnek, sőt maga is németül szolgál a németnek s megvallja végre magyarul, hogy nem tehet róla. Gondolja el Kegyelmed, lehet-e nagyobb plenipotentia Pálffy úrnak, mint Karaffának vala» s Karaffa azon igéreteit, a melyeket a Thököly-harczok idejében Munkács vára capitulatiójakor tett, mégsem tartották be.

Rákóczi ezért nem hajlandó lemondani azokról a követelésekről, a melyeknek az volt a czéljuk, hogy a nem-

zetet abba a helyzetbe juttassák, hogy írott jogai életbeléptetését valóban biztositsa. Ezért ragaszkodik a külhatalmak garanciájához, ezért követeli Erdély önállóságát, ezért tiltja el Károlyit a béke megkötésétől s ezért nem járul hozzá a megkötött békéhez sem.

De hiábavaló volt minden tiltakozása. Károlyi és Pálffy együttes törekvése diadalmaskodott. Ez a két férfiú nehéz és nagy munkát végez. Mindegyikök túlmegy megbizója szándékán. Pálffy saját felelősségére és veszélyére fegyverszünetet enged, Rákóczival találkozik és úgy tetszik, meszszebb megy, mint Bécsben eleinte akarták, a honnan azt az utasítást kapta, hogy csak egyenként tárgyaljon az elégedetlenekkel és egyenként adjon nekik amnestiát, ő ellenben valamennyi kuruczra kiterjedő békét köt. A haditanácsnak melléje adott tagja, Locher is nehézségeket támaszt és mivel nem bízik a magyarokban, Pálffyt arra unszolja, hogy ne adjon nekik annyi időt, hanem indítsa meg ellenük a támadást. Pálffy azt írja róla, hogy «nagynehezen egy kis várakozásra és jobb gondolkozásra hozhatta».

Pálffynak arra is kell vigyáznia, hogy, mint mondja, az udvartól táplált «gyanosságot» elkerülje.

Végül azonban mégis czélt ér.

A bécsi udvart József császárnak időközben bekövetkezett halála nehéz helyzetbe juttatja és békülékenynyé teszi.

Mivel királylyá lett Károly, ugyanaz, a ki Spanyolország trónjára is igényt támasztott, kérdésessé válik, akar-e majd Anglia és Hollandia továbbá is küzdeni azért, hogy olyan Habsburg-birodalom jöjjön létre, a mely még nagyobb volna V. Károly birodalmánál? A tengeri hatalmak a háborút a francziáktól veszélyeztetett európai egyensúly föntartása czéljából indították meg. Akarnak-e majd újabb súlyos áldozatokat hozni, a mikor ezt az egyensúlyt a

Habsburgok talán még inkább veszélyeztethetik, mint XIV. Lajos?

Ez aggodalom hatásánál fogva a bécsi udvar elfogadja Pálffy egyezségét, noha már bizalmatlanná vált iránta és az utolsó pillanatban vissza akarta hivatni, nehogy magyar alkudjék, a kiben egészen még akkor sem bíznak meg, ha hűségeért ezer csatában koczkáztatta életét.

Igy létrejön a szatmári béke, a mely amnestiát biztosít valamennyi kurucznak, a ki záros határidőn belül a hűségre visszatér, s a mely azt az igéretet foglalja magában, hogy a király az összes magyar törvényeket, beleértve a protestánsokat védő törvényeket is, vissza fogja állítani.

Pálffyt osztatlan elismerés illeti meg fáradozásáért. Egyesegyedül hazafiúi intentióból vállalt terhes felelősséget. Valóban messze a középszerűség fölé emelkedik az ő érdeme, mert cselekedeteivel világosan bebizonyította, hogy a haza érdekét a maga érdeke fölé helyezi.

A legtöbb államférfi és katona, a mikor a hazát szolgálja és kötelességét teljesíti, ezzel a maga dicsőségét és hasznát is előmozdítja. Szellemileg kiváló sok férfiú talán csak azért nem veszíti el a köztiszteletet, mert nem volt annak a kemény próbának kitéve, hogy mást kivánjon érdeke és mást meggyőződése. Pálffyt sorsa kitette ennek a próbának és ő fényesen kiállotta azt. A hadvezér érdeke és dicsősége az lett volna, hogy a biztos győzelmet kivívja és magának a bécsi udvar elismerését és háláját biztosítsa. De ő a harczi eredménynek fölébe helyezi a béke áldását és hazája javát. Oly útra tér, a mely könnyen kegyvesztetté is tehette volna. Ámbár a kuruczoktól elkobzott birtokokból a háború folyamában nagy adományt kapott, mégis azon fárad, hogy oly békét kössön, a mely ez adomány megtartását lehetetlenné teszi. Midőn pedig a

békét megkötötték, mint titkárja Pulay írja, a nélkül, hogy ő felsége erre felszólította volna, «hogy másoknak is jó példát adjon», e birtokokat mind visszaadta előbbi tulajdonosaiknak és nem kért más kárpótlást, mint azt az összeget, a melyet e birtokokba befektetett.

Károlyi magatartását nem lehet ilyen föltétlen elismerésben részesíteni. Őt politikai meggyőződése mellett egyéni érdekek is vezették. Ámbár hűtlenséget követ el Rákóczi iránt, azt az elhatározását, hogy Rákóczi ellenére is megköti a békét, mégis helyeselni kell. Ezrek életét és a mi még több, az ország alkotmányát mentette meg hűtlenségével. Sőt minden bizonnyal Rákóczinak is használni vélt, a mikor lehetővé tette, hogy visszaszerezze birtokait. Hibáztatni kell azonban, hogy Pálffynak már a tárgyalások befejezése előtt kijelenti, hogy személyére nézve az amnestiát minden esetben elfogadja. Ezzel kötelezettséget vállal arra, hogy esetleg elválasztja ügyét társaiétól és hogy olyan hűtlenséget követ el, a mely csak önmagának válik javára. És csak sajnálni lehet, hogy eljárásáért a királytól valami pénzbeli jutalmat fogad el. Igaz ugyan, hogy ebben a korban ilyen pénzbeli ügyekben az emberek kevéssé voltak kényesek. Igy például az orosz követ Bécsben a császár tanácsosai között nagy összegeket osztott ki és panaszkodott azon, hogy Kaunitz miniszter sürgette a neki igért összeg átadását, noha nem szolgálta azt meg. Ismert dolog az akkori angol politikai világ corruptiója. Rákóczi követe Poroszországban is ezt tapasztalja és azon panaszkodik, hogy pénz nélkül ott sem érhetni el eredményt. S igaz az is, hogy Károlyi nagy károkat szenvedett vagyonában a harczok közben és hogy nem nagy összeget kapott a királytól, hanem, mint felesége leveleiből kitünik, néha még a béke megkötése után is pénzszűkében volt. Mindezen enyhítő körülmények mellett mégis

sajnálni való, hogy esküje megszegéséért bármi csekély jutalmat fogadott el.

Rákóczinak a szatmári béke idejében követett eljárását sem lehet mindenben helyeselni. Nézetem szerint a fejedelem hibát követett el, a mikor a béke létrejöttét meg akarta akadályozni, mert nem volt joga a harcz folytatását követelni, a mikor már nem birta a hazát megvédeni, sőt a mikor követőinek jövőjéről sem volt képes gondoskodni.

Rákóczi érezte is ezt és csak mások befolyása, főleg Bercsényinek szenvedélyes természete ragadta magával.

«Sem módom, sem jogom nem volt elrontani azon egyezséget», írja emlékirataiban, «a melyről világosan előre láttam, hogy a hazára veszedelmes leend». «Inkább mások háborították fel», mint mondja, «mert a hibát az ország nyomorúságainak, bajainak és a satnyuló vitézség nyomában járó tunyaságnak róttam föl, nem Károlyi hűtlenségének és csalárdságának». Rákóczi visszaemlékezett arra, hogy ő maga közölte Károlyival ügyük «reménytelen állását», s ezért hajlandó volt Károlyi «igazolására». De felgerjedt Károlyi «engedetlensége miatt», a melyet azzal tanusított, hogy a maga felelősségére más helyre és napra hívta össze a kuruczokat, mint Rákóczi, s hogy nem azzal bízzák meg hívei, hogy «mint vezér vezéreljen», hanem azzal, hogy a szatmári megállapodásokat végrehajtani segítsen.

Ezen fölbőszülve, könnyen lehetett neki, mint maga mondja, bebizonyítani, «hogy Károlyi árulást követett el».

E lelkiállapotában változtatja meg magatartását és a míg eddig egyetlen lépéssel sem nehezítette meg a tárgyalásokat és noha már korábban ismerte a szatmári pontokat s akkor ezeket elfogadhatatlanoknak nem nyilvánította, hanem javítani igyekezett rajtuk, most szenvedélytől izzó levélben fordul ellenük és mindent megtesz arra, hogy «a fegyverek gyalázatos letételét» megakadályozza.

A mikor azt látja, hogy nélküle és ellene is készek a békét megkötni azok, a kikért ő annyit szenvedett és a kikben annyira megbízott, felforr a vére és ekkor követi el azt, a miről emlékirataiban azt írja, hogy, további cselekedeteimmel elhagytalak tégedet (Istent), inkább hajolván emberi tanácsokra, a helyett, hogy a te békés szellemedhez ragaszkodtam volna».

De ki itélheti el Rákóczit fölgerjedése miatt, a melyet később ritka nemességgel megbánt és azokkal szemben, a kik vesztébe akarták követni, jóvá is tett, a mikor őket fölmentette esküjük alól és azt mondotta, hogy senkitől sem veszi rossz néven, ha őt elhagyja. S ha követett is el hibát, hibájával hasznot is tett, mert fenyegető magatartásával előmozdította azt, hogy a kuruczok jobb békefeltételeket értek el, mint a minőkkel Pálffy az alkudozásokat megnyitotta. Rákóczi hajthatatlan elvhűsége nélkül nem félt volna többé a bécsi udvar, ha pedig nem tartott volna a magyar fölkelés ismétlésétől, a szatmári békét sem lehetett volna megkötni.

S ha Rákóczinak az utolsó pillanatban tanusított magatartását hibásnak is kell tekintenem, azt csak helyeselni lehet, hogy maga nem ment át a kaudiumi igán, a melyet neki szántak, s hogy nem tette le azt a hűségi esküt, a melyet tőle követeltek és a melyben a szabadságharczot «balgatag tanácstól» eredőnek kellett volna mondania. Egész életének legszentebb törekvését kellett volna letagadnia, legbensőbb meggyőződését kellett volna leküzdenie. Ki nem ad igazat Rákóczinak, a mikor azt írja, hogy a nemzet gyilkosa lenne, ha ő maga, a mozgalom feje, «a magyar nemzet szabadságának oltalmát véteknek, törvényeink megadását, kérését és kercsését bolondságnak és consequenter a confœderatiót is pártütés-nek» azért nevezné, mert a fegyverek szerencséje cserben hagyta és mert vagyonát csak ezen áron szerezheti vissza.

S e hazugsággal csak árthatott volna a nemzetnek. Rákóczit az a meggyőződés vezette, hogy a szabadságot leginkább az gyengítené, ha a nemzet önként adná föl védőbástyáit. «Az ország törvényei és szabadságai erőszakkal el nem tiporhatók», írta Rákóczi, «hanem a szövetség fejének és a senatusnak önkéntes hozzájárulása árthat és a legnagyobb kárára lehet azoknak».

Bercsényi pedig azt írja: «Ne várjuk végét a Károlyi-féle tractatusnak», mert «talán jobb, magukba menjenek, mint magunk adjuk fel az országot gratiára, hogy még reménységünk is elveszszen örökre». «Ne veszszen ügyünk, ha földünk vesz is.»

Igazuk volt. Rákóczit és bujdosó társait azon elv vezette, a melyet Deák Ferencz 1861-ben olyan szépen fejezett ki, a midőn azt mondta, hogy «a mit erő és hatalom elvesz, azt idő és kedvező szerencse ismét visszahozhatják; de a miről a nemzet, félve a szenvedésektől, önmaga lemondott, annak visszaszerzése mindig nehéz s mindig kétséges».

A magyar nemzet súlyos veszélyek közben nem egyszer opportunistává vált. A köpönyegforgatás napirenden volt. Bercsényi haragjában erőteljes nyelvezetével «farkacsóváló országról» beszél. Nemzetünk tekintélyének és hitelének meg is ártott a sok alkalmazkodás, a változott viszonyok között tanusított sok ravaszkodás, a melyet gyengeségünk okozott, s a hizelkedés olyan királylyal szemben, a ki ellen harczba is szállani készek voltunk, mihelyt a körülmények ezt lehetőnek mutatják. E kép ellensúlyozására szükségünk volt valódi jellemekre, történelmi nagy nevekre, a kik következetesek, idealisták, nemesek tudtak lenni egészen a martyrumságig.

Rákóczi mint megkegyelmezett, bűnbánó alattvaló, nemcsak a maga, hanem a nemzet nagyságát is csorbította

volna. Helyesen védi meg eljárását azzal, hogy «egészen mezítelenül, úgyszólván s alávetéssel helyeselve mindazt, a mi ott a törvények és szabadságok ellenére történik, jövendőre sem lehetne hasznát venni». Milyen boldog gúnymosolylyal fogadták volna Bécsben a megjuhászodott forradalmár megalázkodását. Bünbánása nemcsak egy ember vezeklését jelentette volna, hanem a magyar szabadság szellemének meghódolását az absolutismus előtt.

S Rákóczinak szomorú szerep jutott volna hazájában, melyen általános lehangoltság vett erőt. Az opportunismus láza közben, a békevágy sivár korszakában Rákóczinak nem volt otthon mit keresnie.

Vagy teljesen tarthatatlan helyzetbe jutott volna és mint a történtekre visszaemlékezni nem akaró nemzetének alkalmatlan és tolakodó lelkiismerete mindenfelé csak bizalmatlanságot és aggodalmat váltott volna ki, vagy pedig magának is alkalmazkodnia kellett volna azon szellemhez, a mely mindenben az ellenkezőjét teszi annak, a mit előbb jónak tartott és a miért előbb harczolt.

Sokkal jobban tette, hogy nem maradt meg a hazájában.

Így hű maradhatott önmagához és elveihez, a nélkül hogy a nemzetet új életében feszélyezze.

Lemondva saját óriási vagyonáról és lemondva azon nagy díszről és rangról, a melyekkel ellenfelei megkínálták, az utókornak példát mutatott, neve a magyar szabadság képviselőjévé vált s dicsősége a nemzetnek dísze lett. Nem képzelhetni el magyar földön olyan szabadságmozgalmat, a mely ne merítene lelkesedést és erőt Rákóczi emlékéből s nem képzelhetni el olyan szabadságszerető embert bármely országban, a kinek rokonérzését Magyarország iránt ne fokozná az olyan nemes, önzetlen martyrium, mint a Rákóczié.

Vannak körülmények, a mikor nem csak szebb, de a nemzetre nézve hasznosabb is vezető férfiainak még a reménytelennek is tetsző elbukott ügyhöz való ragaszkodása, mint az okosnak látszó opportunistikus meghódolás. Különösen jótékonyhatású Rákóczinak ritka elvhűsége az olyan országban, a hol a Martinuzzik, a Bethlen Gáborok, a Teleki Mihályok iskolát alapítottak és a hol mindenkor nagy volt a hajlandóság a bölcseséget az alkalmazkodás ügyességében keresni.

Rákóczi korszakát az 1712-ben kezdődő országgyűlés fejezi be. Megegyezésük óta Pálffy és Károlyi irányítása mellett a hazafiasabb labanczok és a mérsékeltebb kuruczok viszik a vezérlő szerepet. De nem volt könnyű közös politikájukat, a szatmári békehatározatokat, változatlanul végrehajtani.

A közjogok tekintetében nincs nehézség, mert a király nem tesz kifogást az eddigi jogállapotok egyszerű megerősítése ellen, a rendeknek pedig eszükbe sem jut, hogy e jogok tényleges biztosítása végett garantiákat szerezzenek, vagy e jogokat kiterjeszszék.

Annál több nehézséget okoz az amnestia ügye. Ebben nem az udvar a hibás, hanem, sajnos, néhány labancz úr, a kik a háború idejében szenvedett anyagi kárért a legyőzött kuruczok vagyonából reméltek recompensatiót kapni. Ezek az urak a harcz idejében jövedelmeik nagy részét elvesztették és most zokon veszik, hogy ellenségeik vagyonából nemcsak jutalomban nem részesülnek, hanem még kárpótlást sem kapnak. Ezek nem tudnak Pálffy hazafiságának magaslatáig emelkedni és igazságtalanságot látnak abban, hogy nekik, a kik hívek voltak a királyhoz, vissza kell adniok a birtokokat azoknak, a kik pártütők voltak.

Esterházy nádor áll ennek a mozgalomnak az élén és Pálffy és Károlyi csak nagy nehezen tudnak vele meg-

birkózni. S ha a kuruczoknak adott amnestiát sikerül is törvénybe iktatni, annak szellemét megsérti a törvénynek azon rendelkezése, a mely «a gonosz Rákóczi-párt» tagjaitól adott kölcsönökkel szemben előnyöket biztosít azoknak, a kik «ő felsége iránt állandó jobbágyi hűségben megmaradtak».

S az egész országgyűlés a Rákóczi ellen megindult reactio jegyében áll.

Keserves lehetett Károlyira és a régi kuruczokra nézve, hogy ennyire meg kellett változtatniok nézeteiket és hogy mindazt meg kellett tagadniok, a miért tegnap még lelkesedtek és küzdöttek. De ez a renegátok rendes sorsa. A ki hűtlen lesz önmagához, annak mindig számolnia kell azzal, hogy önérzetét és becsületét bántó körülmények közé jut.

S az önmegtagadás és következetlenség első megnyilatkozása újabb önmegtagadást és következetlenséget szokott maga után vonni. Most is így volt. A kik Rákóczit és Bercsényit szerették és követték éveken keresztül, azoknak most azt a törvényt kellett megszavazniok, a mely e férfiakat, mint «királyuknak és a hazának nyilvános ellenségeit», mint «árulókat» és «az egész szabadság felforgatóit» «mindenütt üldözendőknek és elfogatandóknak» nyilvánítja. A kik megalkotásában résztvettek, kénytelenek a Rákóczi idejében hozott valamennyi országos határozatot megsemmisíteni. Károlyi, a ki maga rántott kardot Rakovszky és Okolicsányi ellen, most rehabilitálja őket és elfogadja azt a törvényt, a mely őt magát is megbélyegzi, a midőn azt mondja, hogy e férfiakat «az istentelen Rákóczi-párt megölte».

A kik az arany-bulla ellenállási záradékának védelmére kardot rántottak, most «az árulás és a felségsértés» ellen szigorú törvényt hoznak, a mely kimondja, hogy előzetes idézés nélkül le lehet tartóztatni «a szörnyű bűn

elkövetőjét», s a mely a királyra bizza a bíróság kiküldését azzal az egyetlen korlátozással, hogy az magyarokból álljon és a magyar törvények szerint járjon el.

A ki a német hadaknak az országból való kitiltását követelte, most megszavazza azt a határozatot, hogy «úgy bennszülöttekből, mint külföldiekből álló rendes katonaságot kell tartani», a nélkül, hogy ezen katonaság szervezetét és vezérletét szabályozták és magyar kormányzatát és jellegét biztosították volna.

A ki az országgyűlés hozzájárulása nélkül kivetett adó beszedése ellen harczolt, megszavazza azt a rendelkezést, hogy a fentebb említett zsoldosok fizetésére szükséges «segélyek és adók» az országgyűlés elé tartoznak ugyan, de «ha a véletlen ellenséges betörésnek rendkívüli esete merülne föl, vagy a változó és előre nem látható rögtönös háború tekintete» az országgyűlés tárgyalásait meg nem engedné, a király a zászlós urakat, a vármegyéket és városokat, «a mennyire lehet és minél nagyobb számban az országban» összehivhassa s ez a tanács az adó kivetése dolgában határozhat.

A szatmári békével végképpen letünő Rákóczi-kor élesen megvilágítja a magyar társadalomnak kirivó hibáit és fénylő tulajdonságait, a mint a szerencsétlen viszonyok hatásánál fogva kifejlődtek.

Megnyilatkozik az a széjjelhúzás és az a fegyelmezetlenség, a melyet a mostoha körülmények nagyra neveltek s a mely nemzetünknek a mai napig annyi kárt okozott. A kuruczok vezetői egymás ellen áskálódnak. Bercsényi nem fér meg Károlyival és Bottyánban nem bízik. Az utóbbiról azt írja: «Stultus rossz marha.» «Bottyánnak rossz a lába, vak a szeme, tök a feje, lóra nem ülhet.» Kétségtelen becsületessége ellenére nem egyszer árulónak tartja. Andrássy Györgyöt «korcsmai generálisnak» csufolja.

A legtöbb kuruczvezért leszólja. Forgách nem akar Vayval találkozni, «mert nem jó lesz az dolog, mind a ketten elveszünk». Esterházy Antal, Forgách és Károlyi sem férnek meg egymással. Bercsényi egy alkalommal a kuruczok sikertelenségét azzal magyarázza, hogy «Csáki Andrásit hívta Pálfyra, Andrási Csákit Haisterre», de egyik sem hallgatott a másikra, mert egyik azt gondolta: «új vagyok», másik azt gondolta: «ifjú vagyok», s hogy e torzsalkodás közben a kedvező «alkalmatosság elmult». S ilyen eset számtalan volt.

A felekezeti szempont is belejátszik a dologba. Bercsényi haraggal jegyzi meg, hogy «keservesen érzi a katholikus status», hogy Rákóczi «udvarának miniszterjei mind akatholikusokból állanak». «Nincs már», kérdezi ő «elég okos pápista», «nincs hív, nincs vitéz» közöttük? «Eddig is pápista tisztekkel, fegyverrel és észszel volt» ő «őrállója a hazának».

Napirenden van a kölcsönös gyanusítgatás. Maga Rákóczi szükségesnek tartja annak bizonyítgatását, hogy nem lop. A rágalmazás annyira elharapódzik, hogy Rákóczi kisebb bajnak tartja a visszaélés esetleges büntetlenségét, mint az örökös gyanusítást s azt írja, hogy ha vannak is olyanok, a kik «a maguk privatumára vigyáznak», «ez csekély dologért nem kell a nagyobbon gátlást tenni, kevesebb kára az országnak azokat szenvedni, mintsem izetlenkedő egyenetlenségekre és egymás közt való gyűlölségekre okot adni».

Az aristokratia egy része kivonja magát az áldozatokból és vagy Bécsbe menekszik, vagy, ha kényszerülve kuruczczá is lesz, a szent ügyért semmit sem tesz, úgy hogy Bercsényi azt írja, hogy «igen félek rajta, kifáradunk mi ebből az aristokratiából».

A jobbágyok közül sokan csak azért állnak be Rákóczi

katonáinak, hogy kedvezményeket kapjanak, de nem mozdulnak ki községükből és puskapor nem szagolnak.

Sok emberben feltámad a demagógia irigysége. Rákóczi azt írja: «A véres szájú, ezüst pénzt kivánó, németet azonban kerülő szegény legények folyton elégedetlenkednek és azon panaszkodnak, hogy az ilyen-ilyen adta nemes ember fia, ő hizlalja a hasát, én ontom a véremet.» Van elég olyan beszéd, hogy «fütőznek az urak és fázik a rongyos katona». A fejedelmet magát is megkritizálják, pedig ő úgy kíván «tűrni, szenvedni, mint a legmezítelenebb», s ha néha pompát fejtett ki, ezt nemcsak azért tette, mivel kedve telt benne, hanem az ország tekintélyének emeléseért is.

Rákóczi szidja a «vakmerő, megátalkodott, minden szabadságot magának követelő, fegyvert nem viselő parasztnak szófogadatlanságát».

A lutheránusok közül sokan, ámbár az ő jogaikért is folyik a harcz, titokban összejátszanak a császáriakkal és ha megadnák nekik a lelkiismereti szabadságot, feláldoznák az ország szabadságait.

A kurucz világ utolsó éveiben Rákóczi híveinek a zöme ügyes opportunizmussal az ellenség táborához csatlakozik és forradalmárból királypárti lesz, s ki eddig Rákóczit szolgálta és dicsőítette, az most proskribálja. A ki a «pro libertate» jelszóra esküdött, a császári had soraiban harczol a szabadság ellen. Egyesek undok árulásra vetemednek és a mint önzésből lettek kuruczokká, a szerencse fordultával kuruczokból labanczokká lesznek, mint a korunkban megint közismertté vált Ocskai brigadéros.

Sokan kivonják magukat a pénzáldozatokból s Rákóczi felháborodással beszél azokról, a kik nem látják be, hogy ők sem boldogulhatnak, ha a haza tönkremegy.

A nemesség az élet-halálharcz közben sem tud a fény-

űzésről letenni s a hollandi követ gúnyosan jegyzi meg, hogy az ő nemzete nem ilyen fényes öltözetben, hanem koldusruhában mentette meg a szabadságot. Széchenyi Pál kemény ítéletet mond a nemzetről. 1704-ben arra inti Rákóczit, ne bízzék a magyarok kitartásában. Azt írja neki: «Felséged ismeri a magyar nép állhatatlanságát, engedetlenségét, azt, hogy a közjót elhanyagolja és csak saját érdekére gondol.»

Mindezen sötét árnyak mellett azonban valóban tündöklő érdemei is vannak ezen kornak, olyan érdemei, a melyek messze túlhaladják fogyatkozásait. A megférhetetlenség és fegyelmetlenség nem egyszer a legnemesebb tulajdonságokkal vegyül. Bercsényinek pezsgő vére, éles nyelve és gyanakvóan biráló esze volt a vezérek közt támadt egyenetlenség egyik főokozója, de e mellett cselekedeteiben párját ritkító lángoló hazafiság és a sírig tartó törhetetlen hűség nyilatkozik meg. Ő, a ki szintén nagy vagyon tulajdonosa, elveiért és Rákóczihoz való ragaszkodásból önszántából földönfutóvá lesz s távol hazájától, szeretett barátjának és vezérének karjai között múlik ki. Tudja, hogy még saját pártján is gyűlölik, mert mindig és mindenütt áldozatot kell követelnie, de nem törődik vele, mert kötelességét akarja teljesíteni. Becsületes és valódi férfiúhoz méltón írja: «Régóta tudom én, hogy minden rossznak reám ragad az oka», de «mivel másoknak velem és nekem nincs kivel (magamat) fedeznem, el kell ezt — már régen tudom — viselnem hazámért. Felségedet, Kegyelmes Uram, azért nem sértegetik, mert még teli nem lett az szájuk velem. Istennek szent neve áldassék érette. Csak legyen jobb dolgunk, mindjárt jobb leszek én is.» Örül a maga népszerűtlenségén, mert vele Rákóczi népszerűségét védte meg.

Ki merne pálczát törni a felett az aristokratia fölött, a mely Rákóczit, Bercsényit, Pálffyt, Károlyit és Széchenyit

Pált produkálta, s a mely ez elsőrangú osztályosain kívül sok vitéz harczost adott a szabadság ügyének. Ki ne tisztelné a jobbágyok ezreit, a kik elnyomva, jog nélkül, az udvar csábítgatásainak ellentállva, az ország függetlenségeért hősiesen harczolnak? S ki merné kicsinyelni az egész nemzetnek hosszú küzdelmét, kitartását, vérben és pénzben hozott áldozatait? Kevés nemzet szenvedett annyit eszményeiért, mint a magyar. S a magyar ritkán állott ki annyi megpróbáltatást, mint a kurucz-korban.

S egyeseknek egoismusát ellensúlyozza másoknak hősi halála és Rákóczi legbensőbb híveinek fönséges hűsége, annyi lelki és anyagi lemondással járó, önkéntesen vállalt hazátlansága és koldusbotja.

Melyik nemzet büszkélkedhetik olyan martyrokkal, a kik haza jöhetnének és itthon jólétben élhetnének, de elvhűségből és ragaszkodó szeretetből a haza és a vezér iránt, a száműzöttség keserveire szabad akaratból vállalkoznak.

S ha a társadalom zöme opportunista, még ez sem ered pusztán egyéni önzésből, hanem része van benne a nemzet igaz érdekei mérlegelésének is. Hazájukról a győzelmes hadak előtt meghódoló kuruczok közül a legtöbben a veszély és kétségbeesés perczeiben sem feledkeznek meg. Nem kell elfelejteni, hogy ha vannak is olyanok, a kiket igéretekkel vásároltak meg, a kik az ország állapotával a legkevesebbet sem törődnek és az egyik szélsőségből a másikba átcsapnak: a legtöbb kurucz csak azután hagyja el pártját és csak azután dugja hüvelyébe kardját, miután megigérték neki, hogy a megsértett magyar alkotmányt újra vissza fogják állítani. Igazában csak azokról a kívánságokról mondanak le, a melyeket a megromlott kuruczhad úgy sem érhet el és ennek a fejében biztosítják az elérhető czélokat. Nem lesznek hűtlenekké legfőbb köte-

lességükhöz és legfőbb czéljukhoz, ahhoz, hogy a nemzet létét megvédelmezzék.

Joggal fordulunk el utálattal attól, a ki azért hagyja cserben a szent ügyet, a melynek szolgálatába állott, mert megfizetik, vagy mert az ellenségtől rangot és hatalmat vár. De igazolt-e a kérlelhetetlen ítélet azzal szemben, a ki belátta, hogy a harcz folytatása hiábavaló s a ki csak azután tette le a fegyvert, miután biztosítottnak hitte hazája legéletbevágóbb érdekét? S szabad-e a gyengének, a sors üldözte páriának életföntartási ösztönét olyan keményen korholni és elítélni, mint a nagyravágyók és haszonlesők számítását? A sokszor túlhajtott opportunismus mentsége a nemzet gyengesége volt.

A súlyos viszonyok, mint mindig és mindenütt, a kurucz korban is egyesekben csunya egoismust váltottak ki, de e mellett a szokottnál több és párját ritkító fenkölt nemeslelkűséget és önfeláldozást is észlelünk. A nemzet zöme a középúton maradt. Minden idealismustól mentes számítással jár el. Hálás elismeréssel kell azonban kiemelnünk, hogy fajáról és hazájáról nem feledkezik meg, s önzése nem csupán egyéni, hanem faja megóvásáért hevülő érzés. Mindig azt az utat keresi, a mely a legkevesebb nehézséggel a legtöbb hasznot hajtja az országnak és magának, még ha ez az út nem is a legegyenesebb. Ha kell, megtagadja Rákóczit, ha kell, hízeleg a királynak, a kit csak az imént trónjától akart megfosztani. De sohasem téveszti szem elől az ország fönmaradásának ügyét és kész a nemzet ételéért áldozni és szenvedni. Miképpen a török háborúkban, a katholikusok és a reformátusok között duló villongásokban, vagy az absolutismus más támadásainak idejében is: az egyéni egoismussal és opportunismussal kevert, de azért erős és tettre kész faji érzés volt a Rákóczi-korszaknak is egyik fő jellemvonása és egyeseknek fenkölt

hősiessége és nemessége, vagy lelkiismeretlen számítása mellett a tömegnek jellegzetes tulajdonsága.

A kuruczok küzdelme nem is volt hiábavaló. Rákóczi nemcsak nemes alak, a kinek neve hallatára sebesebben dobog a magyar szíve, a kinek lelke tisztasága és dicsősége a magyar név történelmi értékét fokozza, nemcsak a szabadságszeretetnek és a hazafiságnak példaképe, a magyar nemzeti gondolkozás és érzés egyik irányítója, hanem nehéz viszonyok közt megmentőnk is volt. Küzdelmeivel, igaz, hogy óriási szenvedések árán, de mégis megmentette az ősi alkotmányt. Azt a támadást, a melyet nagy győzelmei után Leopold a magyar állam és a magyar nemzet ellen intézett, a kuruczok hősiessége visszaveri.

A visszaszerzett alkotmány új erősségekre és új intézményekre nem tesz ugyan szert, s a kuruczok nem birnak az 1687-ben a király javára reformált és a káros gyakorlattal már annyira meggyengített alkotmánynak a visszaállításánál többet elérni. De azért mégsem lehet tagadni, hogy küzdelmeik a magyar szabadságot új értékkel és új erővel gyarapították. A nemzet soha azelőtt még nem áldozott és nem szenvedett annyit szabadságért, mint Rákóczi idejében. S ez az áldozat és ez a szenvedés nem volt eredmény nélkül való, mert minden jog, minden szabadság csak annyit ér és csupán annyi tiszteletben és elismerésben részesül, a mennyit érette valamely nemzet áldozni mer. Az a félelem, a melyet az éhező és elrongyosodott ruhájú kurucz és az elhagyott és legyőzött Rákóczi kelteni birt; azok a tekintetek, a melyek a hatalmas dynastiát győzelmei ellenére is arra indították, hogy szakítson a Kollonich-féle politikával és a letört kuruczoknak 1711-ben megadja mindazt, a minél többet 1704-ben és 1705-ben a Bécs kapui előtt pusztító és diadalmaskodó Rákóczinak sem akart megadni; az a vélemény, a melyet Nehem, Palmes és Bolingbroke kifejez

és a mely kétségtelenül megfelelt az akkori közhangulatnak: mindez nagyobb becsű a nemzetre nézve, mint a mit írott jog alakjában elérhetett volna.

A komoly és férfias eltökéltség a nemzet szabadságának megóvására a tartalomban szűkölködő és gyengébb alkotmányt is életrevalóvá teszi, gyávaság és túlhajtott opportunismus ellenben a legtökéletesebb alkotmánynyal biró nemzetet is a szolgaság számára érleli meg.

Rákóczi munkássága a nemzetet védő intézményeket egyetlenegy részletecskével sem javította meg, de olyan példát mutatott, olyan emlékeket ébresztett, a melyek a nemzeti létnek leghatalmasabb védelméül szolgáltak.

És ha Rákóczi küzdelmei eredményével nem is lehetett megelégedve, azt a határozottan magyarellenes politikát, a mely kezébe kardot nyomott, mégis legyőzte és a tőle megdöntött rendszer a XVIII. század végéig hazánkban nem bírt újra lábra állani.

A Wesselényi-féle összeesküvésnek csúfos és megszégyenítő lefolyása az Ampringen-féle absolutismust nyakunkra hozta. Rákóczi hősi harcza ellenben, bukása daczára, a bécsi udvart a Kollonich-féle politikától hosszú időre elijesztette.

A véres válságoknak az a sorozata, a mely Bástagarázdálkodásaival és Bocskai támadásával indult meg és a vasvári békével jutott legveszedelmesebb szakába, Rákóczival végződik. Rákóczi kuruczainak tragédiája hosszú belső békét készít elő. A királyok és a nemzet annyi kárt szenvedtek a meg-megújuló harczok közben, hogy mindegyikük az eddiginél mérsékeltebb szellemű politikát akar folytatni. A XVIII. század nagy részének története a kurucz-kor tanulságainak hatása alatt áll.

A dynastia és a nemzet politikájukat hozzájuk alkalmazzák.

A dynastiát a kuruczok megtanították arra, hogy veszedelmes a magyar alkotmány megsemmisítésére törni. Véres betűkkel írták az emléklapokra, hogy «ne bántsd a magyart». A dynastia erősebbnek bizonyult, mint a nemzet, előbb legyőzte a törököt, aztán Rákóczi kuruczaival végzett, de a sok véres harcz közben megértette, hogy a nemzet az idegen absolutismus ellen a végletekig fog védekezni és hogy ennek erőszakolása Magyarországban mindig olyan gyűlöletet fog ébreszteni, a mely a monarchia hatalmát a külfölddel szemben komolyan fogja gyengíteni.

Thököly és Rákóczi a dynastia létét nem egyszer a végső veszély felé sodorták.

A császárok, sok szerencse és érdem ellenére, a törökkel, vagy a francziával nem boldogulnak annyira, mint a mennyire boldogultak volna, ha nincs kurucz-mozgalom és országaikban béke honol. Sok vér ontatott és sok pénz költetett el a nélkül, hogy Magyarországon a csend és rend állandóan biztosítható lett volna, s a nélkül, hogy a magyarok ellenállása egyszer és mindenkorra letörtnek lett volna tekinthető.

A dynastia mindezekből sokat tanult. Ha nem is vonja le tapasztalatai valamennyi következményét, e részben mégis nagy lépést tesz előre, nagyobb lesz az óvatossága és József óta tiszteletben akarja tartani a szabadságnak azt a minimumát, a mely nélkül nálunk békés kormányzásra nem számíthatni.

S e korban a magyarok is sok keserű leczkében részesültek.

Be kellett látniok, hogy az elszakadás politikája képtelenség, hogy a dynastia hatalmasabb náluknál, s ezért nem erőltetik többé annak a teljes szabadságnak életbeléptetését, a melyet Bocskai rövid időre elért és a melyért Rákóczi olyan hősies kitartással küzdött.

Magyarország történelme e kettős tapasztalat révén új korszak küszöbéhez jutott. Kisebbek az ellentétek, a melyek sorsán uralkodni akarnak, mint a mohácsi vész óta bármikor.

A szatmári béke történetünknek nagy forduló pontja, mert megkötése után a XVIII. század a labanczpolitika jegyében fog állani, holott a XVII. század kurucz befolyás alatt állott.

A XVI. században a mohácsi vész után a Nyugattal és a Kelettel való szövetség ellentétes politikája tépte ketté a nemzet testét, de Martinuzzi megadja a túlsúlyt a nyugati szövetség gondolatának és Erdély is elismeri a Habsburg-királyt. A század végén Báthory Zsigmond fejedelem II. Rudolf hadaival együtt a török ellen harczol.

A nagy Hunyadiak hagyományai, a török ellen vívott hősi harczok emlékei a mohácsi vész után eleinte Szapolyai pártját erősítették, tőle várták a régi dicsőség fölélesztését. De ez a hangulat csakhamar megváltozott. Az új hatalmi viszonyok mellett az önálló magyar királyság nem volt többé Corvin Mátyás magyar királysága, hanem a török hűbérévé vált és ezért a régi hagyományok a szent háború folytatását inkább a Habsburgoktól várják, mint magyar nemzeti királytól. Ha a Habsburgok ezt a helyzetet kiaknázzák, a nemzet lelkének is uraivá lehetnek.

De ezt nem teszik meg. Nem harczolnak komoly akarattal a török ellen, a defensivára szorítkoznak és inkább avval foglalkoznak, hogy Magyarország megmaradt részeiben szabadon uralkodhassanak, mint azzal, hogy Magyarország régi határait visszaszerezzék.

Ez ad erőt a kurucz hangulatnak. Ennek a következtében lesz az uralkodó szellem Magyarországban az egész XVII. századon át kuruczczá.

A labancz-párt életföltételei ez időben megjavulnak,

mert az uralkodónak vallása, a katholicismus, újra hódít és terjed. A labanczoknak néha valóban kiváló vezéreik is vannak. A kurucz szellemből is több van bennök, mint a XVIII. század labanczaiban. A labancz főtulajdonsága, a mérséklet mellett nem egyszer erős ellenállást is mutatnak. De a királyok hibái nem engedik meg, hogy e párt a nemzet rokonérzését megszerezze és a nemzet idealismusát magának meghódítsa. A királyok hibájából a kuruczok uralkodnak a nemzet lelke fölött, ők a népszerűebbek, úgy annyira, hogy csak idegen katonasággal, csak erőszakkal szoríthatók vissza.

De a kuruczok nem bírják czéljukat elérni. Szakadatlan harczok után a kurucz szellem II. Rákóczi Ferenczczel együtt megbukik és helyt ad a labancz-szellemnek.

A labanczok győzelmét egyrészt a kurucz politikával járó nagy áldozatok és a harczok eredményének elégtelen volta, másrészt pedig épen hősies erőfeszítésüknek erkölcsi hatása idézte elő, a mely a királyt azon túlhajtásoktól tartóztatta, a melyek a labanczokat lejáratták és a nemzetet kuruczczá tették mindig és mindig azzá fogják tenni.

A kuruczok legjobbjainak czéljai nagyszabásúak és kápráztatók voltak. Néha az önálló magyar királyságot akarták az árnyékvilágból az életbe visszavarázsolni, néha elfogadták a Habsburgok uralmát is, de intézményes biztosítékot kívántak teremteni arra nézve, hogy az állami lét minden részét a magyar rendi állam független közegei lássák el, ne pedig a nemzettől teljesen független és idegen udvari hatóságok. E nagy czélokért azonban rendkívül súlyos koczkázatra is kénytelenek voltak vállalkozni.

Ha eredményt érnek el és politikájukat a Habsburgokkal kötendő békében érvényre bírják juttatni, óriási szolgálatot tehetnek az országnak; de ha czéljaikért folytatott küzdelmeik közt végleg elbuknak, magukkal ránthatták

volna a nemzetet és az általuk fölidézett reactiónak országostul martalékává váltak volna.

A kuruczok harczainak végleges eredménye sem olyan jó nem volt, mint a milyenre ők gondoltak, sem nem volt olyan végzetes, mint a labanczok hitték. A nemzetet semmiesetre sem elégítették ki.

A kurucz-politika sok pénzbe és vérbe került, a dynastia és a nemzet között a harmonia föntartását sok keserves emlék fölhalmozásával megnehezítette, talán a török uralmat is meghosszabbította, de a nemzet létét, a magyar állam eszméjét megmentette és a magyart sok dicsőséggel gazdagította. Bethlen és a Rákócziak tettei, a kuruczok hősies küzdelmei, a török elleni harczok mellett a legdicsőbb emlékeink közé fognak mindig tartozni és mindig a magyar hazafiui érzés legjobb táplálékai lesznek.

Egészében véve azonban a kurucz-kor szenvedéseivel reactiót készített elő.

A szatmári béke után a magyar közvélemény abban a hitben van, hogy ha csak közbe nem vetik magukat a labanczok, s József és Károly királyok nem mérséklik magukat, Rákóczi küzdelme az alkotmány bukásával végződött volna, s azt látja, hogy az alkotmány föntartásáért hozott nagy áldozatok és óriási koczkázatok daczára annak csak romjai maradtak meg.

Karaffa és Kollonics rendszere, a melytől megmentett bennünket a kuruczok utolsó harcza, már a multra tartozott és ezért emlékük nem bírja ellensúlyozni annak a nyomornak és azoknak a szenvedéseknek elijesztő hatását, a melyek a kuruczvilág nyomában jártak.

Valamely politika méltatásánál a siker szokott az iránytadó tekintet lenni. Rákóczi bukása népszerűségét meglehetősen nagy időre eltemeti és varázsától a kurucz nevet is megfosztja.

Az erőviszonyok is a nemzet hátrányára változtak meg, Erdély nincs a török védelme alatt és ezért a nemzet az új hatalmi helyzethez akarja magatartását alkalmazni. A labancz-politikától várja boldogulását.

De nem fog-e csalódni? Lesz-e sikere a labancz-politikának?

A labancz szerényebb a kurucznál, czéljai sokkal csekélyebbek és ezért azt hiszik, hogy inkább elérhetők. De csakugyan azok voltak-e?

A labanczok legjava, azok, akiket nem önzés, hanem a haza érdeke vezet, nem álmodnak elszakadásról, sőt arról is lemondanak, hogy független magyar állami szervek gyakorolják az összes kormányzatot, megelégednek azzal az autonom jogkörrel, a melyet a magyar rendi állam a Habsburgok uralma idejében tényleg betöltött; de ennek fejében azt vélik elérhetni, hogy a király egész erejével erősítse a magyart, a maga nagy hatalmával a magyarok érdekében éljen, s néha azt is kívánják biztosítani, hogy a király nagy felségjogainak gyakorlását magyarokra is bízza. A labancz szívesebben venne ennél többet is, de a legfőbb igyekezete lévén a király jóakaratának megszerzése, czéljaiért nem akar küzdeni. Egyáltalában ezen fő tekinteténél fogva még az eddigieknél messzebbmenő mellőzés sem igen fogja keményebb és hosszabb, habár csak alkotmányos harcz megindítására rávenni.

De nagy kérdés, hogy hűsége és szerénysége mellett is eléri-e czélját.

Képes lesz-e a királyt a magyar állam eszméjével megbékíteni és nem inkább azzal a gondolattal fogja-e a magyar nemességet megbarátkoztatni, hogy olyan összbirodalom részese, a mely megszüntette a magyar állam létét? Lesz-e a királynak, ha nem is legfőbb, de egyik főczélja a magyar nemzet segélyforrásainak kifejlesztése, a

magyar sajátosság föntartása mellett a magyar állam erősítése, s fogja-e a fejedelem hatalmát magyarokkal is kezeltetni, vagy legalább fogja-e azt a magyarok javára gyümölcsöztetni?

Nem fog-e a béke áldásai közben a magyar hazafiság meggyengülni s nem fognak e a kicsinyes viszonyok mellett a rendi egoismus és a hatalmasok osztályérdekei a közérdek és a szabadság helyett előtérbe lépni?

Széchenyi István, a lángelméjű nagy hazafi, «Adó és két garas» című munkájában azt írja, hogy a kuruczok eljárása rendesen bizonyos «daczczal» jár, a labanczok ellenben a «servilismus» felé hajolnak.

Valóban találó e megjegyzés, s ha a kurucz dacz néha elkerülhető harczokat provokált, ha néha veszélyes összekoczczanást idézett elő, s ha az uralkodóházat sértve, néha a vele való békés megélést lehetetlenné tette, másfelől attól kellett tartani, hogy a labancz servilismusa mellőzést és szolgaságot von maga után, s ha az uralkodó úgy akarja, arra vezet, hogy Magyarország az ő többi országának végleg cs jogilag és alája rendeltessék.

Széchenyi azt is mondotta, hogy a kuruczok csak a törvényt látták, csupán azt, hogy jogszerint minőnek kellene uralkodónk többi országához való viszonyunknak lenni, de nem vették észre tényleges helyzetünket, nem akartak hozzá alkalmazkodni, s ezért jártak el úgy, mint ha önálló állam volnánk, holott a labanczok a valóságos életet nézték, a mely provinciális jellemű volt, nem pedig a Corpus Juris-féle önállóságot, s ezért úgy cselekedtek, mint ha provincia volnánk és megelégedtek azzal, ha mint a császár egyik tartományának jó dolgunk volt.

Ezen mesteri jellemzés is igaz és az következik belőle, hogy a kurucz-politika a Habsburg-birodalom többi részével való végzetes harczokhoz vezethetett, a labancz-politika

meg oda juttathatott el bennünket, hogy előbb állami, azután nemzeti létünket is elveszítjük, még pedig elveszítjük végleg, mert saját hozzájárulásunkkal.

A labanczok hite szerint politikájuk nem volt veszedelmes. Ha el is ismerem, hogy nem végződhetett olyan véresen, mint a kuruczok politikája, kérdezem, nem járhatott volna-e még csúfosabb, még szomorúbb eredménynyel, a magyar állam végleges fölbomlásával, a nemzetnek önkéntes meghódolásával, a mi után föltámadás nincs többé, mert a politikai létellel az önérzet és a becsület iselveszett.

A XVIII. század története megfelelt erre a kérdésre is: a labancz-politika, úgy mint a kurucz is, nem volt olyan hasznos, mint követői gondolták, s nem volt olyan káros, mint a minőnek ellenfelei hitték.

A nemzetet a királyság nem gondozta úgy, mint a hogyan remélni lehetett volna. A mérsékelt politikától várt positiv haszon nagy része elmaradt, s a nemzet nem haladt úgy, mint a hogyan kellett és lehetett volna. De a labancz-kor békésebb, mint a kurucz, a dynastiával modus vivendire talál, a mire a kuruczok nem voltak képesek, s a magyar nemzeti öntudatot és életerőt mégis annyira ébren tartja, hogy a nemzet hanyatlásából, a rizsporos korszakból, a bécsi élet veszélyeiből, a megcsontosodott osztályérdek egoismusából újra ki bírt emelkedni és új fejlődésnek indult.

De elég volt e thémáról itt ennyit írnom.

Reménylem, módomban lesz munkám jövő kötetében e problemát bővebben tárgyalni és a labancz-korszaknak kevésbbé dramatikus, kevésbbé rokonszenves, de azért nagy érdekű és gazdag tanulságú történetével foglalkozni, s azokat az okokat kutatni, a melyek a labancz-politikával járó veszélyeket ellensúlyozták és a mikor a nemzet valóban közel volt már sírjához, új fejlődését indították meg.

Most annak a megállapítására szorítkozom, hogy a jelen kötetben tárgyalt korszakban, a kurucz-harczok idejében, a nemzet azért maradt fönn, mert szabadságáért kész volt minden áldozatra és mert érette olyan erőfeszítésre volt elszánva, a mely a kormányt előbb vagy utóbb mindannyiszor arra tanította meg, hogy jobb a nemzettel megalkudni, jobb alkotmányát visszaállítani, mint ellene a harczot folytatni, s hogy igaza volt Széchenyi Istvánnak, a mikor azt mondotta, hogy szabadságunkat azért nem vesztettük el, mert sokan voltak, «a kik nem tudtak, nem akartak egyebek lenni, mint szabad magyarok».

XI. FEJEZET.

MAGYARORSZÁG JOGI ÖNÁLLÓSÁGA 1526—1715-IG.

Mielőtt tovább mennék és annak vizsgálatába bocsátkoznám, hogy Magyarország szabadságát az utolsó két század idejében milyen körülmények segítették föntartani, meg kell állapítani, hogy a szatmári béke korában igazán létezett-e még souverain magyar állam.

Több osztrák író azt törekszik bebizonyítani, hogy a Habsburgok uralkodásuk első századjaiban országaikból valóságos összbirodalmat, összállamot alapítottak és a korábban teljesen souverain Magyarország e nemzetközi új egység egyik része lett.

E fölfogás szerint Magyarország megtartotta ugyan belső kormányzati autonomiáját és rendi alkotmányát, de elvesztette nemzeti önálló souverainitását, államiságát. A Habsburgokat megillető különféle fejedelmi jogok mind beleolvadtak a császári méltóságba és a magyar király önálló jogi személyisége megszünt. A Habsburgok különböző uralkodói személyéből a császári összszemély fejlődött ki (Gesammtpersönlichkeit). A magyar királyi czím csak belső használatra volt már alkalmazható és európai jelentőségét elvesztette. A király helyett kifelé jogosan a császár beszélt és cselekedett.

De ez a felfogás téves.

A Habsburgok különböző fejedelmi jogai egygyé nem olvadtak. A Habsburgoknak minden egyes fejedelmi joga

megtartotta a maga individuális jellemét, külön czimét, czímerét, közjogi tartalmát és bizonyos területtel való összefüggését.

A dynastia nem volt valamennyi országának örökös ura sem. Örökös jogai sem voltak egyenlő eredetűek és egyenlő tartalmúak. Az sem volt jogilag biztosítva, hogy azok a fejedelmi jogok, a melyek a dynastiának állandóan birtokában voltak, mind a dynastiának ugyanazon tagjait illessé k meg és megoszthatók ne legyenek.

A német császári méltóság teljesen szabad választás tárgya volt és elérése mindig kétségtelenül biztosítva sem volt. III. Ferdinánd csak nagy nehezen birta fiát, IV. Ferdinándot, megválasztatni, s a mikor ez a nélkül halt meg, hogy testvére, Leopold, a római koronát megszerezte volna, interregnum állott be. A szabad választás útján esetről-esetre megszerezhető császári koronát a Habsburgok dynastiájához, vagy ennek más koronáihoz semmi jogi kapcsolat sem fűzte. Jogi szempontból teljesen véletlennek mondhatni, hogy olyan sokáig volt egy személy birtokában a császári és a magyar vagy a cseh korona.

A cseh királyság a II. Ferdinánd győzelmei után kibocsátott új Landesordnungjáig (1627) részben legalább szintén választási monarchia volt, a mennyiben a rendek I. Ferdinánd feleségének, Annának, örökölt jogát a trónhoz ugyan elismerték és Ferdinándot és utódait ennek alapján emelték a trónra, az örökösödés rendjét azonban nem határozták meg és nem mondottak le arról a jogról, hogy a mint Ferdinándot megválasztották, úgy örököse megállapításánál is szavuk legyen.

Jogilag lehető volt, hogy a cseh rendek I. Ferdinándnak olyan utódját tegyék királyukká, a kinek semmi más országa nem volt. Tényleg nem egyszer volt szó a rendek körében az ilyen jelöltekről.

1627-ben a fehérhegyi csata után II. Ferdinánd házi törvénynyel az elsőszülött jogát Csehországban érvényre emeli ugyan, de ezzel a rendeknek azon követelésével, hogy a királyi ház tagjai közül az uralkodó személyét ők állapítsák meg, végleg le nem számolt, a mint hogy még III. Ferdinánd is fél attól, hogy fia helyett testvére jut a trónra. S ez az új rendezés sem mondja ki azt, hogy a cseh király ugyanazon személy legyen, a ki a Habsburgház más országait birja.

A Habsburgoknak a német birodalomhoz tartozó többi tartományai sincsenek jogi kapocscsal a fejedelem más országaihoz fűzve. Birtoklásuk rendje eltér a Venczel koronájáétól. Azok a tartományok az uralkodó megválasztásának szokását nem ismerték. Náluk az örökrendet a német fejedelmi jog és régi szerződések szabályozzák. S ezek a tartományok, ámbár a cseh koronával és a magyar koronával szemben, bizonyos mértékig legalább, összetartó egészet képeztek, valódi közjogi egységet még egymaguk között sem alkottak.

Egységük abban állott, hogy V. Károly császár ezeket az országokat, mint összetartozó birodalmi hűbéreket, együttesen ruházta át testvérére, I. Ferdinándra, azzal a meghagyással, hogy Ferdinándnak és utána magának Károlynak utódjaira szálljanak. De ez az egység teljes nem volt, s még az sem volt biztosítva, hogy az egész osztrák hűbér egy kézben maradjon, hanem meg volt osztható.

I. Ferdinánd tényleg meg is osztja a reá ruházott osztrák hűbért, úgy hogy ez időtől fogva a Habsburgoknak kétségtelenül örökös tartományai három részre szakadnak.

S míg alkotmánya szerint Csehországnak csak egy királya lehetett, e hűbérek több fejedelemnek lehettek ugyanegy időben alávetve, a mit az is bizonyít, hogy

a mikor Ferdinánd főherczeg, a tiroli ág feje, örökös hátrahagyása nélkül halt meg, a tiroli örökrész a fönmaradt két ág együttes birtokába jutott. Az egyik főherczeg az összes család közös megbízásából e tartomány kormányzójává lett és a melléje állított tanácsba minden ág két-két tagot küldött. A kormányzó bizonyos uralkodói tényeket az «érdekelt főherczegek» hozzájárulása nélkül nem végezhetett. E condominium mindaddig fönmaradt, míg a kormányzó főherczeg örökösödési szerződések útján a tulajdonjogot Tirolra nézve meg nem szerezte (1625).

S míg Tirolban a közös birtoklás fejlődött ki, a két Ausztriában és Stiriában az elsőszülöttségi jog vert gyökeret. A későbbi alakulásra különös fontossága van annak, hogy II. Ferdinánd császár a feloszthatatlanságot és az elsőszülötti jogot a stiriai ág összes birtokaira nézve megállapította, s hogy ez az ág I. Leopold császár személyében (1665) az I. Ferdinándtól megosztott habsburgi tartományokat végleg egyesítette. Minthogy ezen korban, mint fentebb láttuk, már Csehországban is érvényben volt az elsőszülött fiu örök joga, ez időtől fogva a Habsburgoknak a német birodalomhoz tartozott államai és tartományai mind azonos tartalmú örökösödési jog alatt állottak, a nélkül azonban, hogy ez országok unióját más kapocs biztosítaná, mint az örökrend hasonlatossága. Ez a kapocs pedig jogilag teljesen laza volt, Egyrészt az örökrendet, a mely egyesegyedül az uralkodó elhatározásából eredt, minden uralkodó megváltoztathatta, a mit a dynastia meg is tesz, a midőn 1703-ban a spanyol örökségről I. Leopold és fia, József, lemondanak és azt Károlynak, József testvérének adják át, s a midőn 1705-ben I. Leopold végrendeletében kimondotta, hogy a mennyiben Károly a spanyol örökséget el nem érné, osztrák területtel kárpótoltassék, másrészt az örökrend azonossága csak addig terjedt, a míg a német

Habsburgok élnek. A mint I. Ferdinánd fiu örökösei kihaltak, Csehország választói joga föléledt volna, holott a többi tartomány a spanyol ágra szállott volna. Már I. Ferdinánd végrendeletében maga is megemlékezett annak a lehetőségéről, hogy Csehország és az osztrák tartományok egymástól elválnak és az előbbeni egyik leányára, az utóbbiak pedig V. Károlyra szállanak.

Teljes egységgé tehát a Habsburgoknak még a német birodalomhoz tartozó részei sem olvadtak össze. Ezek az országok 1665-ig nem uraltak mind egy személyt és azóta is el voltak választhatók, s a közöttük létrehozott kapcsolat nem volt végleges és állandó, hanem a Habsburg-család német ága fönmaradásának feltételéhez volt kötve. II. Ferdinánd azzal a gondolattal foglalkozik, hogy az osztrák tartományokból Magyarország nélkül egy királyságot és egy államot formál; de az ezen ügyben megindított tárgyalásokat abbanhagyja, minélfogva ez országoknak egymástól való jogi önállósága is érintetlen marad.

A hozzájuk tartozó egyes országoknak a német birodalomhoz való jogviszonya is eltérő volt.

A tulajdonképeni osztrák tartományokat V. Károly császár 1530-ban, mint birodalmi hűbért, a Habsburgok egész családjára ruházza, a cseh koronát azonban már korábban, 1526-ban, attól teljesen függetlenül és saját ágát mellőzve, csak Ferdinándra és Annára hagyja, s ezen túl is minden egyes új uralkodó külön aktusban kapta meg az osztrák tartományokra és külön a cseh koronára szóló birodalmi megbizást.

És Magyarországot sem fűzte a Habsburgok többi országának egyikéhez sem a legkisebb jogi kötelék.

A magyar korona a csehországihoz hasonlóan csak a választási és az örökösödési elv keveréke útján szerezhető meg. A törvény (1547. 5.) mondja, hogy a nemzet magát

«nem csak ő felsége (Ferdinánd), hanem örökösei uralmának és hatalmának is örök időkre alávetette úgy, hogy az 1526-diki választás óta a magyar királyok csak Habsburgok lehetnek; de mivel az elsőszülöttnek absolut jogát atyja örökéhez a magyar alkotmány addig soha el nem ismerte és a nemzet szokása mindig az volt, hogy a dynastia férfitagjai közül maga választotta meg az uralkodót, s mivel e jogáról a nemzet nem mondott le sem akkor, a mikor Ferdinándot és a Habsburgokat megválasztotta, sem más alkalommal, a nemzet ezentúl is igényt tart arra, hogy Ferdinándnak leszármazói közül a királyt maga válaszsza meg.

Ferdinánd maga sem tagaja, hogy választott király. Többször hivatkozik is a választás tényére. De a választás hatályát a magyar alkotmány szerint másképpen magyarázza, mint a magyarok, s erősen ragaszkodik ahhoz, hogy fiát, Miksa főherczeget, választás nélkül koronázzák meg, mert választásra semmi szükség nincs. Szerinte a magyar alkotmány úgy is meghatározza, hogy a magyar királynak idősebbik fia legyen az országnak született királya, a kit a rendek a koronázás alkalmával «királyukul kinyilatkoztatnak», s választásnak csak a király magvaszakadása esetén van helye. S ámbár a magyar tanács más véleményen van, Ferdinánd még sem enged s 1563-ban keresztül is vitte, hogy fiát az országgyűlés formális választás nélkül «királylyá fogadja, kijelentse és közmegegyezéssel megkoronáztassa».

Miksa szintén meg akarja kerülni a «választás» szót és a mikor 1573-ban a rendek arra kérik, hogy «választassa meg» fiát, ő a jóakaratot megköszöni és «a koronázás végrehajtására» új országgyűlés egybehivását igéri meg. S noha a rendek nevében beszélő esztergomi érsek úgy tünteti fel a dolgot, mint ha Rudolfot, Miksa fiát «egyértel-

műleg» magyar királylyá választották volna meg, mégis Rudolf győzött, mert külön e czélra összehívott országgyűlésen végbemenő formális választás nélkül sikerült neki fiát megkoronáztatni. Magában az ezen országgyűlésen alkotott törvényben nincs «választásról» szó, hanem csak arról, hogy a rendek a király fiát «ő felsége törvényes utódjául» «kijelenteni kérték», s hogy őt királylyá «nyilvánították».

De a királyoktól elért ezen eredmények igazában csak látszólagosak. Nem jelentették azt, hogy a rendek lemondottak arról a jogról, hogy hozzájárulásuk és határozatuk nélkül senki magyar király ne lehessen, hanem csak azt, hogy opportunitási szempontból olyan compromissumot fogadtak el, a mely a rendek közreműködését a király személyének megállapításánál föntartja ugyan, de «a választás» kifejezését mellőzi.

S e gyenge eredmény is teljesen elvész II. Mátyás király óta. A Bocskai győzelmei következtében szükségessé vált trónváltozásnak egész politikai jellege természetessé teszi, hogy a választás tényét palástolni többé nem lehet, s éppen úgy maga Mátyás, mint I., II., III. és IV. Ferdinánd, valamint I. Leopold trónjukat világosan kifejezett választásnak köszönik, a mit maga a dynastia is elismert, midőn az arra vonatkozó törvényeket szentesítette, a melyek mindegyike nem csak választásról szól, hanem elősorolja a választás «föltételeit» is, úgy hogy a választás szabadsága formailag teljesen kifejezésre jut.

Az udvar azonban ezek ellenére sem mond le eredeti álláspontjáról, s midőn győzelmeinek hatása alatt 1687-ben az elsőszülött örökjogát a magyar országgyűléssel elfogadtatja, nagy jelentőséget tulajdonít annak, hogy ez ne látszassék új jognak és ezért a törvénybe fölvéteti, hogy «az 1547. évi V. és más e felől alkotott t.-czikkek» ugyanazt határozták, a mit a rendek most törvénybe iktattak.

A törvénynek ezen kijelentése azonban nem ennek az állításnak igaz voltát, hanem a királynak akkori túlhatalmát bizonyítja, a melynek sem a rendek, sem a történeti hűség ellentállani nem bírtak.

Ezen törvény ellenére igazat kell adni a hollandi követnek, a ki, midőn Rákóczi idejében a császári udvar régi jogát újra vitatja, miután mindkét fél érveit hallotta, egészen a magyar álláspontra helyezkedik és ugyanazzal a perdöntő érvvel él, a melyet a mi korunkban Deák Ferencz Lustkandl ellen felhozott. Azt írja ugyanis kormányának, hogy az udvar szerint az örökösödés joga régtől fogva meg van határozva és az 1687-diki törvény ezt a régi állapotot csak elismerte, holott világos, hogy ez nincs így, mert ha régebben létezett is volna az örökösödési jog, annálfogva, hogy nagy számú habsburgi király választás útján jutott a trónra, a mit e királyok maguk is mindig elfogadtak és «választásnak» neveztek, ez a jog megszünt. S hozzá teszi, hogy ha az ugyanezen családból való folytonos választás az örökjog létét bizonyítaná, akkor a Habsburg-dynastia magát a német birodalom örökös urának is tarthatná, mert a németek is császárjuknak szakadatlanul egymásután Habsburgokat választottak.

1687-ig tehát semminemű jogi akadálya sem volt annak, hogy a magyarok ne azt a Habsburgot válaszszák meg magyar királylyá, a ki német császár vagy a ki cseh király volt.

Magyarország és a dynastia többi országai és tartományai között még a personal-unio is oly kevéssé volt jogilag biztosítva, hogy II. Mátyás megválasztása után néhány évig a magyar korona a császári és a cseh koronától el is válik. 1687-ben azonban sikerül a dynastiának Magyarországgal is elfogadtatni az elsőszülött örökösödési jogát, s ezzel ez az elv válik valamennyi országukban

egyedül uralkodóvá. De ezen elv győzelmével sem volt a personal-unio teljesen biztosítva, mert egyrészt a közös uralkodó akarata nincs minden országra vonatkozólag megkötve és ő a Lajtán túli részeket szabad akarata szerint megoszthatja, másrészt az örökrend azonossága nem állandó, hanem megszűnik a Habsburgok német ágának kihalása esetében. Mivel Magyarországra nézve az 1687-diki törvény ez esetben a spanyol ág örökjogát is kimondja, a magyar korona elválhatott volna a cseh koronától, a melyet I. Ferdinándnak nőágbeli leszármazói örököltek volna.

S hogy mennyire nem jelentette az örökrendnek ezen hasonlatossága a különféle tejedelmi jogok egybeolvadását, az bizonyítja, hogy néhány évvel ezen egyöntetűség elérése után a Habsburgok monarchiájának végleges megoszlása nemcsak lehetővé, hanem valószínűvé is vált. Rövid idővel az elsőszülöttség jogának törvényes megállapítása után a magyar rendek, ha úgy akarják, a Habsburgoknak többi országaitól és tartományaitól végleg elválhatnak, mert míg 1713-ban az utolsó Habsburg-ivadék, Károly császár, a leányági örökösödést és ennek sorrendjét országainak a német birodalomhoz tartozó részeire nézve kimondja, 1715-ben olyan magyar törvényt szentesít, a mely megállapítja, hogy ha az I. Leopoldtól «leszármazó fiuneműeknek magva szakad, a királyválasztásban a rendeknek ősi és helybenhagyott szokása és előjoga fog előtérbe lépni».

S az így visszaszerzett választójog nem tartalom nélkül való elméleti jog, hanem nagyon komoly hatalmat ad a rendeknek, mert 1715-ben Károly király Leopoldnak utolsó férfi ivadéka volt, úgy hogy a szabad választás megnyiltának perczétől az országot csak egy ember élete választotta el.

Erről a teljesen szabad választási jogról, a mely a

personal-uniót a Habsburgok többi országaival is megszűntethette volna, őseink csak 1723-ban, a pragmatica sanctióban mondanak le. Ekkor a választás jogával előre élnek és Mária Teréziát emelik a trónra és megállapítják az örökösödés mai jogát. S csak ebben a törvényben mondják ki azt az elvet is, hogy a Habsburg-dynastia souverénitása alatt álló országok egymástól el nem választhatók és együtt birtoklandók.

A pragmatica sanctióig tehát jogi absurdum a Habsburgokat megillető különféle fejedelmi jogoknak teljes egybeolvadásáról és országaiknak valóságos real-uniójáról beszélni. Ennek első föltétele, sine qua non-ja a puszta personal-unio jogi megállapítása lett volna, pedig ez sem volt törvényekkel és intézményekkel biztosítva, hanem minden uralkodó halálakor megszűnhetett. A császári méltóság nem vált a többi fejedelmi jogok gyüjtő nevévé, hanem ettől teljesen függetlenül csak szabad választás útján megszerezhető méltóság maradt, a mely régi világtörténelmi jellegét megtartotta és nem vált a Habsburgok házi czimévé, hanem a Habsburgok házi hatalma fölé helyezett hűbérurnak czíme maradt. A római császár, a cseh király és az osztrák főherczeg nem egy jogi személy, hanem egymással hűbéri viszonyban álló különböző jogi személyek. A magyar király pedig az amazokat egy birodalomhoz füző kapcsoktól is teljesen független fejedelmi jog birtokosa, a mely jog 1687-ig ugyanazt a családot illeti ugyan meg, mint a cseh királyság és Ausztria, azóta pedig, a mennyiben egyik uralkodó sem akarja másképpen, ugyanazon személyt is, a nélkül azonban, hogy a különféle országok között előállott kapcsolat föntartása bármelyik ország kötelessége lett volna és a nélkül, hogy Magyarország a többi országokhoz más viszonyba lépne, mint abba, hogy ugyanaz a személy a fejedelmük.

Ennek megfelelőleg I. Ferdinándtól III. Károlyig, miként a törvények szentesítésének formájából is látható, minden egyes uralkodó más és más időpontban lett római császárrá, magyar királylyá és cseh királylyá és minden egyes uralkodó mindegyik méltóságot külön aktussal szerzi meg.

Csak III. Károlytól fogva, a ki az első választás nélküli magyar király volt, esik össze a cseh és a magyar korona megszerzésének időpontja.

S a míg Csehország régi alkotmánya kimondja, hogy területe feloszthatatlan, a Habsburgoknak különféle országait ilyen kötelék sem fűzi egymáshoz, s a Habsburgok ezen időben még nem is törekszenek arra, hogy valamennyi államukat összecsatoló ilyen köteléket teremtsenek. S míg Csehország és Magyarország csak egy-egy uralkodó hatalmának lehet alávetve, Tirol az egész dynastia condominiumának van alája rendelve.

Mivel tehát a fejedelmi jogok egybe nem olvadtak, még csak az a kérdés, nem pótolta-e ezt az egységet a rendeknek olyan állandó megállapodása, a mely, bizonyos tekintetekben legalább, országaikat szerves egységgé formálja és a mely az országokat, ha nem is egyszer és mindenkorra, de legalább addig, míg a personál unio közöttük fönnáll, intézményileg egymáshoz füzte?

I. Ferdinánd többször igyekszik ugyan különféle országait közös tárgyalásra összegyűjteni, de ezek a tárgyalások semminemű szerves egységet nem hoztak létre. Egyrészt annak sincs semmi nyoma, hogy ezen tanácskozásokkal az lett volna a czélja, hogy valamennyi országát egymáshoz kapcsoló szerves, állandó intézményt alkosson, hanem azok bizonyos közös érdekeknek olyan esetről-esetre való megvitatását czélozták, a minőre egymástól teljesen idegen államok között is van példa, másrészt ezek a tanácskozá-

sok nem is jártak eredménynyel. A Habsburgok valamennyi országának képviselői egyszer sem jöttek össze és majd a csehek tartották azokat előjogaikkal ellentétben levőknek (1529.), majd más tartomány rendei maradtak el onnan. A magyarok pedig csak egy esetben jelentek meg (1541.) a tanácskozások színhelyén, de akkor sem vettek bennök részt, hanem, mint Biedermann osztrák író írja,* a «kongresszus» vezetőivel a kulisszák mögött tárgyaltak. Pedig a közös tanácskozások czélja első sorban éppen minket érdekelt, mert a törökök ellen adandó segítségről volt szó.

Ferdinándnak ezen sikertelen kisérletei óta nincs érintkezés a rendek között 1606-ig.

1593-ban a király a magyar országgyűlésnek azt a propositiót teszi, hogy az osztrák rendekkel «nemcsak a véghelyek, hanem a kölcsönös védelem» tárgyában is lépjen érintkezésbe. A rendek azonban azt mondják, hogy szivesen fognak ugyan a véghelyek ügyében tárgyalni, de e végett csak olyan követeket küldenek, a kik nekik előterjesztést tehetnek és teljhatalommal nem ruházzák föl őket.

A Bocskai-féle harczokat befejező bécsi béke törvénybe iktatott kapcsolatot hoz ugyan létre Magyarország és uralkodójának többi országai és tartományai között, de ez a kapcsolat nem a közös államélet alapjait rakja le. Tartalma és szövege olyan, hogy azt külön uralkodók alatt álló országok is megköthették volna. Czélja a magyar állam önállóságának megvédése volt, a mi természetes és nem is lehetett másként akkor, a mikor ez a szövetség Bocskai diadalának hatása alatt jön létre. A bécsi béke világosan kimondja, hogy az osztrák rendekkel kötött

* «Geschichte der Gesamtstaatsidee.»

szövetség azért jött létre, hogy a magyar szabadságot védő bécsi béke többi föltétele «annál nagyobb és hathatósabb erőt nyerjen és a Bocskai úrral tartóknak a szívében a bizalmatlanságnak minden csírája gyökeresen megsemmisüljön és hogy ez az egyezség és kibékülés annál állandóbb legyen».

Az a szövetség, a melynek czélja «biztosítékot nyujtani a felől», hogy a császár a magyar szabadságot garantirozó bécsi békét «minden részében sértetlenül meg fogja tartani», nem lehetett olyan, a mely a magyar szabadságot sérti.

Tartalma a bécsi békéért vállalt kezességen kívül csak az, hogy «úgy a magyarok, mint a szomszédos tartományok a jó szomszédságot és a kölcsönös szeretetet élesztteni és keresztények között innen is, túl is a szabad érintkezést mindenekben fönn fogják tartani» (28. szakasz) s hogyha mindnyájuk érdeke szerint való békét nem lehetne a törökkel kötni, ezek az országok «egyesített erővel és a szentséges császári felség hadaival együttesen» fogják a háborút folytatni.

Midőn Rudolf nem akarja a bécsi békét végrehajtani, új szövetség jön ugyan létre a magyar és osztrák rendek között a csehek nélkül, a kik Rudolffal tartanak, de ez a szövetség sem akar valamely új államot szervezni. Ellenkezőleg, a czélja és eredménye az, hogy ideiglenesen legalább Magyarországot és a két szomszéd osztrák főherczegséget Mátyás számára megszerezze és a cseh koronától és a német császári méltóságtól elszakítsa. Ez a szövetség, a mely Pozsonyban folytatott közvetlen tárgyalásoknak az eredménye és a decentralizációt erősíti meg, Rudolf zsarnoksága ellen akarja a rendek szabadságát és különállását is megvédeni és éppenséggel nem gondol arra, hogy ennél messzebb menve, a megerősített önállósággal ellentétben levő állami egységet alakítson.

II. Mátyás 1614-ben Linzbe gyűlésbe hívja a Habsburgok uralma alatt álló összes országok képviselőit. Ide a magyarok is küldenek követeket, a kik ép oly önállóan képviselik ott a magyar nemzet souverain jogait, mint akár a spanyol korona megbizottjai, kik szintén részt vesznek a Linzi gyűlésen, sőt Linzben a magyar megbizottak felszólalása döntő súlylyal meghiusítja II. Mátyás miniszterének a német birodalomra vonatkozó politikai terveit. A különböző örökös tartományok rendjei követeket küldöttek még az 1619-iki pozsonyi magyar országgyűlésre is.

II. Ferdinánd ellenzi a rendeknek szövetségét és neki tulajdonítja azt a cseh felkelést, mely a harminczéves háborút megindította.

Az ilyen közös értekezletek ez időtől fogva el is maradtak. A magyarok a rendi jogok szempontjából és a bécsi békében biztosított «szabad érintkezés» érdekében a törvénybe ezentúl is fölvették ugyan a szomszéd tartományokkal kötött békeegyezséget (1622., 1638. és 1659.), de ezzel még csak a szabad kereskedelemnek tényleges érvényesülését sem birták elérni.

A békeegyezség ezen többszöri beczikkelyezésének valóban semminemű gyakorlati értéke sem volt. Az uralkodónak, a kinek túlhatalma az osztrák és a cseh tartományokban a harminczéves háboru óta kétségtelenné vált, nem tetszettek azok, mert folyton emlékeztettek a rendi érdekek közösségére és Bocskai korának szellemét látszottak ébren tartani, úgy hogy midőn az uralkodó akaratának megfelelően eltűnnek a törvénykönyvből, semmi nyomukat nem lehet észlelni. Szervi egységet a szövetségek létesíteni nem akartak és nem is birtak.

A pragmatica sanctióig tehát sem a Habsburgok különféle fejedelmi jogai egybe nem olvadtak, sem ál-

lami uniót megszabó szövetség a rendek között létre nem jön.

Még általános és állandó védő és támadó szövetségnek sincs nyoma. A bécsi békében egyesegyedül a török ellen vállalt kölcsönös védelmi kötelezettségnek, az egyetlen ilyen természetű törvényes erejű megállapodásnak, sem állandó a jellege, hanem csak az akkor folytatott harczokra vonatkozik és a zsitvatoroki béke megkötésével, tehát még keletkezésének évében, végleg meg is szűnik. Maga ezen megállapodás szüksége is bizonyítja, hogy kölcsönös védelmi kötelesség sem állott fönn a Habsburg-dynastia egyes országai között. Ha a magyar urak királyuk többi országaitól segítséget kérnek, az uralkodóhoz fordulnak és az ő közvetítésével élnek, vagy direkt küldöttséget menesztenek a német birodalmi rendekhez, vagy az osztrák rendekhez (az 1593:I. t.-cz., az 1609:LXVIII. és 1655:XVII. t.-cz.). Államjogi egységből és állandó kötelességből származó igényt nem támasztanak és nem is támaszthatnak, hanem mindig az illető ország érdekére hivatkoznak, mint pl. az 1578:I. t.-cz.-ben, a mikor azt mondják, hogy «a többi országoknak és tartományoknak megmaradása könnyen beláthatólag egyedül Magyarország megmaradt részeitől függ». Másfelől azon harczokban, melyeket a király, mint a német birodalom feje, vagy mint Ausztria territoriális ura folytat, a magyar rendek nem tartoznak részt venni és sem a fejedelem, sem az országok nem állítják, hogy ilyen kötelességük volna.

Ilyen körülmények közt min alapul az az elmélet, hogy a XVI. és XVII. századokban összállammá alakultak a Habsburgok országai?*

* Lustkandl volt az első osztrák tudós, a ki ezzel az elmélettel előállott, de mivel az ő érveit Deák Ferencz oly fényesen megczáfolta, hogy Lustkandl követői maguk is elismerik nagy részüknek téves voltát, velök

Egy-egy érvet ez az elmélet a Habsburgbeli uralkodóktól használt czimekből merít. Így Tezner az ezen jellegű érvek közül a legnagyobb súlyt a törökkel kötött zsitvatoroki békének második szakaszára veti, a mely azt mondja, hogy a szerződő felek mindegyike a másikat «császárnak nevezze és ne királynak», s a mely császárság, mivel a «római» jelző nincs ott, az osztrák tudós szerint a német birodalomnak császárjára nem vonatkozik, hanem ettől független méltóságra, az új Habsburg-birodalom fejére, a Habsburg-császárra.

De ez a példa Tezner thezise mellett nem bizonyít, mert a reá nézve legjobb esetben, még ha el is fogadhatnók azt, hogy a zsitvatoroki szerződés az új összállamnak és fejedelme czímének elismerését kívánta biztosítani, ez az elismerés legfölebb csak addig maradt volna érvényben, amíg fönnáll maga a szerződés, a mely pedig, ámbár később többször meghosszabbították, eredetileg csak húsz évre szólott és legfölebb csak a töröktől való elismerésre adott volna jogot. Valóban merész gondolat egy új nemzetközi személy és birodalom keletkezését a fejedelem czímének egyetlen egy hatalommal kötött és ideiglenes érvényű szerződésben használt czimezésére alapítani akarni, s nehéz elhinni, hogy ha a dynastia új nemzetközi rangot akart volna magának szerezni és új birodalmat akart volna a nemzetközi jogba bevezetni, ezt először és egyesegyedül

csak annyiban kell indirecte foglalkoznom, a mennyiben egyes részüket az ujabb írók is átvették. Az elmélet terén ma Tezner az előharczosa a birodalmi eszmének. Mivel tudományos nagy apparatussal törekszik igazát bebizonyítani, s mivel iránya a Lajtán túl erős gyökeret vert és Németországban is talajra talál, az ő dolgozatait vettem jelen fejtegetésem alapjául.

A tőlem használt munkái: Der œsterreichische Kaisertitel, das œsterreichische Staatsrecht und die ungarische Publicistik (1899.). Die Wandlungen der œsterreichisch-ungarishen Reichsidee (1905). Ausgleichsrecht und Ausgleichspolitik (1907). Der Kaiser (1909).

csak meghatározott időre szóló békekötésben és egyedül csak az európai népcsaládba fel nem vett és teljesen izolált török portával akarta volna elismertetni és egy lépést sem tett volna a végből, hogy a német birodalom vagy a franczia király, vagy a római pápa is tudomást vegyenek a német koronától független új császári méltóság megalapításáról. Midőn a dynastia 1804-ben tényleg új czimet akart fölvenni, nem így tett, szándékát nem próbálta a nemzetközi jogba észrevétlenül belopni, hanem nyiltan, minden kétséget kizáró módon járt el és vette föl az osztrák császári czimet.

És azt is nehéz elhinni, hogy éppen a zsitvatoroki békében akarta volna II. Rudolf a maga királyi czíme helyett a Magyarországot birodalmába olvasztó új császári czímet elismertetni, a mikor tudjuk, hogy ezt a békét Bocskai közvetítette, a ki a magyar államnak kormányzati teljes önállóságát védte és ezt jobban bírta a királylyal elismertetni, mint a hogyan más korszaknak bármikor sikerült, jobban, mint 1848-ban is.

De nincs is szükség e valószinűtlen magyarázat elfogadására. A császári czím használatának van más oka és teljesen kielégítő más magyarázata.

Rudolf azért kivánta császári czímét a szultánnal elfogadtatni, mert eddig Mohamed próféta utóda sohasem akarta a keresztény fejedelmeket magával egyenrangúaknak elismerni és mindig lenézéssel, kicsinyléssel bánt az idegen államok fejedelmeivel és képviselőivel. Ezért akart Rudolf a legfelsőbb czímmel élni, olyannal, a melynél fényesebbet a szultán sem kivánhatott meg a maga részére s ezért kezdődik a szóban levő szakasz azzal a kijelentéssel, hogy a szerződő felek «mindenféle irásokban, levelekben és vizsgálatokban illedelmes eljárást kövessenek». Ezen illedelmes eljárás biztosítására, a paritás és az egyenrangúság kidom-

borítására szolgált a császári czím kikötése, nem pedig egy új közjogi rang megalapítására.

S ez magyarázza meg azt is, hogy e szakaszban a császári czím minden jelző nélkül fordul elő.

Hisz a keresztény uralkodó tekintélyének megóvására nem szabatos és részletes czímzésre volt szükség, hanem csak arra, hogy őt is a szultán legfelsőbb uralkodói czíme illesse meg. Ha nem ez lett volna a szerződés czélja, hanem egy addig ismeretlen új császárnak akartak volna polgárjogot adni, akkor nem kerülhették volna el, hogy az új méltóságot valamely jelzővel meg ne jelöljék, mert új közjogi méltóság elismertetésének első feltétele annak olyan jelzése lett volna, a mely mint ilyent föltünteti. Így történt ez, a mikor I. Ferencz lemondott a német császári méltóságról és az «osztrák császári» czímet vette föl. E nélkül nem vehettek volna föl új rangot, hanem legfeljebb közjogi talányt adtak volna föl.

S a «római» jelző kimaradása azért sem bizonyít semmit sem, mert a szerződés más helyei világosan kifejezésre juttatják azt, hogy a második szakaszban kikötött császári czímnek mi a tulajdonképpeni közjogi értelme.

A Corpus Juris ugyanis a szerződést «a római császár és a török császár között» kötött békének czímzi és a szerződés nyolczadik szakasza a szerződést megkötő Rudolfot «római» császárnak nevezi, úgy hogy a legkisebb kétség sem férhet ahhoz, hogy a mikor a «római» császár azt köti ki, hogy őt császárnak nevezzék, ezen czím alatt csakis a «római» császári czímet érthette.

Tezner a zsitvatoroki békének még egy másik szakaszára is hivatkozik.

Abból, hogy a szerződés negyedik szakasza azt mondja, hogy a béke Magyarországra és «a két császárhoz tartozó» minden más országra is kiterjed, azt következteti, hogy a

második szakaszban elismert új császári méltóságnak Magyarország is alá volt vetve.

Nézetem szerint ez téves okoskodás. Ez az egész szerződés annyira pongyolán van szövegezve, hogy valóban lehetetlen egyes szavaiból bárminemű közjogi következtetést levonni.

E szerződés megkötésénél a felek éppenséggel nem gondolhattak arra, hogy benne a maguk és országaik között fönforgott közjogi viszonyokat szabályozzák.

Ha a szerződésből azt lehetne következtetni, hogy Magyarország is a császárhoz mint ilyenhez tartozik, akkor belőle azt is ki lehetne olvasni, hogy a két császárhoz tartozik az egész világ is: Rudolfhoz a keresztény, a szultánhoz a pogány világ.A harmadik szakaszban ugyanis a szultán azt mondja, hogy «a békében a tatárok és a többi nemzetek is benne foglaltak legyenek» és ezek «a keresztény országoknak és tartományoknak semmi kárt ne tegyenek», a negyedik szakaszban pedig a békét a két császár között «minden helyre» kiterjeszti, «főképpen Magyarországra, valamint a két császár alá tartozó más országokra», tehát a Habsburgok alá rendelt összes országokra, sőt bizonyos esetben a spanyolkirályságra is.

Lehet-e azon szerződésnek egyes szavaiból messzemenő közjogi következtetéseket levonni, a mely «minden helyről» intézkedik, az összes többi nemzetekről és az összes keresztény országokról szól, s mindezekre a békét kiterjeszti, ámbár hozzá semmi joga sincs.

A szerződés különben nem azt mondja, hogy Magyarország a császárhoz mint ilyenhez tartozik, hanem csak azt, a mi igaz is volt, hogy Rudolf császárhoz tartozik. A hiba csak az, hogy a királyi czímet nem említi. Lehet-e azonban ebből bármit is következtetni, a mikor tudjuk,

hogy ez a szerződés éppen azt kívánta, hogy a szultán Rudolfot mindig császári czímén nevezze?

S hogy mennyire helytelen a zsitvatoroki békéből a magyar királyságnak a császár alá rendeltségét következtetni, azt e szerződés tizenkettedik szakasza bizonyítja, a mely ellentétben e szerződés terminologiával, de a jogviszonyoknak megfelelően, a békébe «ő felségének minden törvényes örökösét és utódját, Magyarország királyait» is belefoglalja, s ezzel arra az eshetőségre látszik gondolni, hogy a császári méltóság birtokosa nem lesz Magyarország királya és a békét ezen esetre is biztosítani akarja.

Tezner az új császári méltóságra abból is von le következtetéseket, hogy a magyar törvényekben gyakran fordul elő a «császári» elnevezés. Igaz, hogy a «római». De itt a római császár Tezner szerint tulajdonképpen nem az igazi római császárt jelenti, hanem azt a Habsburg-császárt, a kit a zsitvatoroki béke ilyennek elismertetett s a ki csak azért él a «római» melléknévvel, mert az új méltóságnak semminemű olyan jelzője nem volt, a mely azt megkülönböztette, és mert nehéz lett volna minden magyar vonatkozásban azt a czímet használni, a melyet hivatalosan még csak a török szultán ismert el.

De Tezner szerint a «római» jelző itt mást jelent, mint rendesen és csak kölcsön van véve az új méltóság részére a régi méltóságtól.

De miért? Mi bizonyítja azt, hogy a mindenfelé elismert, nagy multú és világtörténelmi nagy jelentőségű «római» császári czím kivételesen és csak a magyar törvényekben egy ismeretlen és új nemzetközi más méltóságot jelent?

Ha kétségtelenül be volna bizonyítva az, hogy a Habsburgok nem csak «római» császárok voltak, hanem még egy más császárságot is szereztek maguknak, akkor

talán el lehetne hinni, hogy a magyar törvényekben előforduló császár alatt ezen új méltóság rejtőzik. De ezen méltóság lételét semmiképpen sem bizonyíthatja az, hogy a magyar törvényekben nincs megnevezve, hanem bennük a közismert római császári méltóság szerepel.

S ha igaza van Teznernek, valóban érdekes volna megtudni, miképpen lehet megismerni, hogy a római császári elnevezés mikor jelenti a közismert és világtörténelmi jelentőségű méltóságot, s mikor azt a másikat, a melyet megnevezni nem lehetett, a mely elismerve nem volt, a melyet kölcsön vett név alá kellett bujtatni?

Ha jól értem meg, Tezner abból indult ki, hogy a magyar törvényekben a római császárnak nem lehet szerepe, mert Magyarország a német birodalomhoz nem tartozott és ezért a császári czím magyar vonatkozásokban csak a magyar királyi méltóságot is magában foglaló Habsburg-császárt jelentheti.

De kérdem, mire alapítja azt az állítását, hogy az utóbbinak a magyar törvényekhez köze lett volna? Éppen ezt kellene bebizonyítania, a bebizonyítandó thesis pedig nem szerepelhet mint bizonyíték.

Különben is a Corpus Juris Tezner ellen bizonyít. Minden egyes törvény szövegéből világosan kitűnik, hogy semmiféle császárnak sem volt köze a magyar törvényekhez és a császári czímen való megszólítás csak a mindenütt szokásos udvariasság következménye volt.

A császári czim a törvény bevezetésében, a hol az uralkodó magáról beszél, szokott előfordulni. De itt a fejedelem valamennyi szokásos czímét fölsorolja, nemcsak a római császárit, hanem összes többi czímét is, a mi egymaga megdönti azt a föltevést, mintha az ott elősorolt czimekkel azt a közjogi méltóságot akarná jelezni, a mely neki hatalmat ad ahhoz, hogy a magyar törvényhozásban

részt vegyen s a mi egymagában kétségtelenné teszi, hogy az uralkodó minden más politikai gondolat nélkül, pusztán csak nevével és tényleges czímével él.*

Magában a szövegben az uralkodóról mindig a legrövidebb megszólítás formájában történik említés. Minden rendszer nélkül néha «császári királyi», néha «császári és királyi szent Fölség»-nek, néha csak «királyi», néha «császári Felség»-nek neveztetik. De ez sem jelenti azt, hogy a császár mint ilyen magyar fejedelmi hatalommal bír.

A «császári» czím gyakori használata abból ered, hogy a közös uralkodó tényleg császár volt és a császári méltóság adta neki a legnagyobb rangot. A római császári czím, a melyet hajdanában az egész művelt világ valódi urai viseltek, ekkor már kevés valóságos hatalmat ad, de a világ első fejedelmi rangja marad. Mi sem természetesebb tehát, mint az, hogy az uralkodó elvárta, hogy írásban és szóban a magyarok és mások ezen a néven nevezzék, mert mindenkit rendesen a legfelsőbb czímén szoktak megszólítani. Az ellenkezője tiszteletlenség lett volna.

De a császári elnevezés azonnal megszűnik, mihelyt az uralkodó a törvényben tulajdonképpeni közjogi actust végez.

Magából a törvénykönyvből is teljes világossággal kiderül, hogy a közös uralkodó a magyar törvényeket nem császári minőségében, hanem egyesegyedül királyi tisztében szentesítette.

Ez kifejezésre jut a törvények bevezető részében, a hol a király maga magáról beszél és elmondván, hogy az

* Igy pl. az 1546-iki törvény bevezetése így szól: «Mi, Ferdinánd, Isten kegyelméből a római birodalomnak, Magyarországnak, Csehországnak, Dalmatiának, Horvátországnak, Szlavoniának stb. mindenkor felséges királya. Spanyolország infansa, Ausztria főherczege, Burgundia, Brabant herczege, Morvaország őrgrófja stb. adjuk jelen levelünk rendén emlékezetére és tudtára mindenkinek, a kiket illet» stb.

ország rendei elébe léptek és bizonyos czikkelyeket mutattak neki, ehhez hozzáteszi, hogy alázatosan esedeztek, hogy a fölterjesztett czikkelyeket «királyi hatalmunknál fogva helyeselni, jóváhagyni és kegyesen megerősíteni méltóztassunk».

A szentesítésnek közjogi actusában sohasem szerepel a császári czím és majdnem kivétel nélkül mindig világosan ki van emelve az, hogy a királyi hatalom lép functióba. A szentesítésnek régtől fogva szokásos formája az, hogy «az elébünk terjesztett czikkelyeknek királyi jóváhagyásunkat adtuk» és azokat «királyi hatalmunknál fogva elfogadtuk». Csaknem valamennyi törvényünknek pongyola a szerkezete, ebben az egyben azonban századok óta állandóan valóban következetesek.

A Corpus Jurisban előforduló czímzésekből tehát nem lehet közös souverainitást, összbirodalmat kiolvasni, hanem azt a tényt, hogy fejedelmünk magyar törvényt magyar királyi hatalmánál fogva adott, de mivel római császár is volt, ezen legfelsőbb és mindig használt czímét a magyar törvényekben is megemlíti.

Semmit sem bizonyít azon további tény sem, hogy a sóhivatalok és a dohánymonopóliumok nálunk is császári sast használtak czímerképpen.

Ez annak volt a következménye, hogy az állami czímert, mint ez az Anjouk és Hunyadi idejében is gyakran történt, az uralkodó czímere is pótolhatta és hogy a kétfejű sast az uralkodó czímerének tekintették.

Azt, hogy a sast a rendek a király czímerének tekintették, az 1723. évi XCVIII. czikk bizonyítja, a mely azt mondja, hogy a magyar királyi helytartótanács «ő császári királyi fölsége pecsétjét használja sast mutató körforgattal».

Különben ezen időben a kétfejű sas nem volt az uralkodó birodalmának egységes symboluma, mint a mi-

nővé azt később tették. Hiszen a sast a császári hadsereg zászlóinál sem használták rendszeresen.

Általában tarthatatlan minden okoskodás, a mely a császári czím használatából vél egy összfejedelmi személy keletkezésére következtetést levonhatni, vagy a császári czímben vél az állítólag ujonnan létrejött összmonarchia fejedelmének czímére találni, mert ha alakult volna egy egységes Habsburgbeli fejedelmi személy, ennek bármi más lehetett volna a czíme, csak nem császár, mert csak olyan czímet viselhetett volna, a mely jogilag a dynastiáé volt, nem pedig a császárit, a mely csak a véletlenül megválasztott egyén személyi rangja volt, nem pedig a dynastiáé. A magyar rendeknek volt igazuk, a midőn föliratukban 1835-ben azt mondották, hogy addig, míg a római császári czím volt használatban, nem félhettek attól, hogy a magyar királyság a választáson alapuló császárságba beolvadottnak tekintessék és ezért aggodalom nélkül nézhették, hogy ha a magyar királyok esetleg azon sorszámmal éltek, a mely őket mint német császárokat megillette; de mióta a dynastia az örökös osztrák császári czímet vette föl, azóta ezt többé nem tehetik, mert ebből arra lehetne következtetni, hogy a magyar állam az osztrák birodalomnak alája rendelt részévé vált.

De az osztrák publiczisták okoskodásukat nemcsak az eddig említett külsőségekre alapítják. Van komolyabb érvük is. Nemcsak egyes czímekből és czímerekből következtetnek, de az összállamot megalkotó erőre és annak közjogi tartalmára is igyekeznek rámutatni.

Szerintük az összállamot a fejedelemnek központosító kormányzata és a központi szervek útján kifejlődött szokásjog keltette életre.

Ezen fölfogás szerint, mivel a Habsburgok összes országainak külügyeit, hadügyeit és részben pénzügyeit

egy és ugyanazon fejedelmi közeg vezette, ezen országok is egygyéolvadtak.

Ezen fölfogás szerint az egyesített kormányzat az összállam hatáskörét is megállapította, a mely abból állott, hogy a külső biztosságról és a hatalmi állásról gondoskodjék és e végből a külügyekre és a hadügyekre, valamint az ezekhez szükséges pénzügyekre terjedt ki.

Nézetem szerint azonban ezen egész okoskodás el van hibázva. Először is nem olvaszthatta egygyé a kormányzat közössége ezeket az államokat, mert ők, mint láttuk, egymástól minden király halálakor el is válhattak. De még ha a personal-unio jogilag biztosítva is lett volna, akkor sem lehetett volna ezen az úton jogi érvénynyel összallamot alakítani.

Ez a módszer megkönnyebbíthetett egy új államalakulást, a közjogi összeolvadás számára a tényleges viszonyokat előkészíthette, új államot azonban a végrehajtó hatalom egyes szerveinek ilyen közössége egymaga, az egyesülést czélzó és kimondó határozott actus nélkül, az allamakaratnak, azaz a törvénynek ilyen irányú megnyilatkozása nélkül, nem alapíthatott meg.

Jogi léttel bíró új állam, általában egymástól független országok valóságos összeolvadása csak abban az esetben keletkezhetik, ha az egyes országok legfelsőbb akarata önmagának szabadságát megszüntette, vagy legalább bizonyos vonatkozásokban korlátolta és más állam akaratával összeolvadt, vagy más államakaratnak magát alárendelte volna. A míg azonban a közösség csak egyes kormányzati ágakra szorítkozik, a míg a törvényhozás önállóságát nem érinti és csak az egyes országok szabad akaratából keletkezik, a míg a közösséget az egyes országok egyoldalú akarata megszüntetheti, addig összállam nem alakulhatott meg. A magyar állam pedig saját akaratával szabadságát semmi más állam javára nem kötötte le.

A közös intézmények mind magyar jog alapján állottak. Ezt az igazságot éppen az osztrák írók igyekeznek bebizonyítani, a mikor az uralkodó tényeinek érvényességét a királynak a magyar rendi alkotmányban elfoglalt nagy állásával próbálják igazolni, s a mikor azokat a magyar törvényeket is mind felkutatják, a melyek a közös intézményeket, ha csak egy szóval is, elismerni látszanak, a nélkül, hogy még csak meg is kisérelnék olyan valami tényre rámutatni, a melyből arra lehetne következtetni, hogy a magyar király vagy a magyar törvényhozás valamely idegen jogi tényezővel szemben bármilyen lekötelezettséget fogadott volna el és hogy azon jogát elvesztette volna, hogy a tőle létrehozott kapcsolatot föl is oldja. Az idegen tényezővel szemben le nem kötött szabad magyar állami akarat pedig nem fejleszthetett egy önmaga fölé emelkedett, tőle függetlenné vált birodalmi jogot.

A mit a magyar király vagy a magyar törvényhozás megállapít, azt meg is változtathatják. Ha tehát valaki az udvari hatóságoknak különféle országokra kiterjedő hatásköréből összállam alakítását akarja következtetni, annak legalább azt kellene kimutatnia, hogy a létrehozott kormányzati egységet a magyar állam több más országnak hozzászólása és megengedése nélkül nem szüntetheti meg. De ezt senkisem bizonyította, senkisem törekedett kimutatni, de senki nem is bizonyíthatja, mert tudjuk, hogy ilyen megkötöttség sohasem jött létre. S tudtommal a dynastia, a mely ellen kormányzati rendszere miatt nálunk gyakran támadást intéztek, egyetlen egyszer sem védekezett azzal, hogy a létrehozott kormányzati kapcsolatot a német birodalom, vagy a cseh, vagy az osztrák rendek hozzájárulása nélkül jogi érvénynyel meg nem szüntethetni.

A közös intézmények nem az érdekelt országok egymás iránt vállalt kötelezettségének a következményei, ha-

nem az egyes államok összevágó és megegyező akaratának az eredménye, a melyet minden állam egyoldalulag megváltoztathat, vagy még inkább az uralkodó akaratának a következményei, a ki különböző természetü fejedelmi jogai alapján egy intézkedéssel valamennyi országát kötelező jogszabályokat ad és ezeket a jogszabályokat egyik országa számára bármikor hatályon kívül helyezheti, a nélkül, hogy ezzel többi országán jogsérelem esnék.

Igaz, hogy Tezner szerint a közös uralkodónak az az intézkedése, a melylyel az udvari hatóságot életbe lépteti és hatáskörrel ellátja, nem különböző fejedelmi jogainak együttes működéséből ered, hanem összeolvadásukból keletkezett fejedelmi össz-személye elhatározásából. De ezt az állítást igazolni nem lehet.

Habár ezek az intézkedések nem történtek külön-külön az egyes országok számára kibocsátott parancsokban és egymásétól eltérő formában, hanem egy okiratban az uralkodó valamennyi országa számára, ez a tény nem azt bizonyítja, hogy a Habsburgok birtokában levő különféle fejedelmi rangok és jogok egygyéolvadtak, hanem ez e kornak a közjog terén észlelhető pongyolaságával magyarázható meg. A fejedelem intézkedéseinek érvényessége nem volt olyan formákhoz kötve, mint van ma. Miniszteri ellenjegyzésre nem volt szükség. A király intézkedése akkor is érvényes volt, ha a császáréval ugyanazon oklevélen szerepel. Az udvari hatóságoknak egységes akarattal való megalkotása csak azon esetben bizonyítaná azt, hogy ez az egységes fejedelmi jog kifolyása volt, ha ezt a tényt másképpen nem lehetne megmagyarázni. Minthogy azonban ez nincs így és az uralkodót megillető többféle fejedelmi jognak egy és ugyanazon aktussal való gyakorlása a kor szokásainak megfelelt: ez a tény titkosan megalakult és névtelenül maradt új fejedelmi személy létét nem bizonyítja.

Azok a fejedelmi oklevelek, a melyekkel az uralkodó udvarát több országára kiterjedő hatáskörrel ruházta föl, különféle fejedelmi jogainak a mai kor fölfogása szerint helytelen, de ama századokban nem rendkivüli együttes gyakorlásából erednek és a magyar állam souverainitásának megszűntét éppenséggel nem bizonyítják.

A magyar állam souverainitása nem veszhetett el, mert a suprema potestas nála maradt és a magyar államakarat semmi más ország vagy birodalom akaratának alávetve nem lett.

A létesült kormányzati kapcsolat a mai osztrák-magyar monarchiának egész terrenumát magában foglaló államot már azért sem alapíthatott, mert ha a fejedelmi kormányzat szerveinek azonossága egymaga államot alapíthatott volna, akkor ezen államot alapító ereje azon egész területre kihatott volna, a melyre hatásköre kiterjedt és másra nem. De akkor azon furcsa következtetésre kellene jutni, hogy a míg a német birodalom, a magyar királyság, a Németalföld és az olasz tartományok ezen századokban mind egy államot alkottak, addig a mai Lajtán-túl egy része külön állami életet folytatott. A közös uralkodónak udvari hatóságai ugyanis semmit sem törődtek azon viszony jogi természetével, a mely az egyes országokat a dynastiához kapcsolta s nem nézték, hogy hol van az uralkodónak örökös fejedelmi joga, hol van meg annak az előfeltétele, hogy összefoglaló munkájuk valódi új államot alakítson, hanem mindenhová, ahol uruk fejedelmi jogokat gyakorolt, beavatkozni törekedtek. A német birodalmi ügyekkel csak úgy foglalkoztak, mint a cseh királyság, az osztrák főherczegség, vagy a magyar királyság ügyeivel, a Németalfölddel csak úgy, mint az olasz tartományokkal. De igen sokáig nem avatkozhattak be Tirol és Styria ügyeibe, azon örökös Habsburg-tartományokéba, a melyeknek ura nem

volt a Habsburg-dynastia feje. A Hofkriegsrat például a német birodalmi ügyekkel éppen úgy foglalkozott, mint a magyarországiakkal, de éppen, mert udvari közeg volt, nem terjedt ki a gráci, vagy az innsbrucki udvarok területére, a melyek hasonló természetű külön udvari hatóságok alatt állottak. És ezek a hatóságok csak 1709-ben lettek végleg és tényleg a bécsi hatóságoknak alávetve, s a kormányzati egység csak Mária Terézia idejében lett véglegessé.

S a közös kormányzat léte a Habsburgok különféle országait és tartományait még azért sem olvaszthatta össze, mert a birodalmi kormányzatot az egyes országokhoz semmi szervezeti kapocs sem kötötte, hanem az tisztán és kizárólag fejedelmi udvari hatóságokból állott, a melyeknek tagja nemcsak magyar vagy osztrák alattvaló lehetett, hanem bárki, a' kit az uralkodó oda kinevezett és a melyek éppen azért véltek a magyar ügyekbe éppen úgy befolyni, mint a németekbe, mert az uralkodó udvarának kiegészítő része voltak, a mely, ha nem is volt magyar, nem is volt osztrák, vagy német sem, s nem volt az uralkodó egyik államának sem szerves alkotó része.

A Habsburg-dynastiát ebben a korban nem is irányítja az a gondolat, hogy összbirodalmat alakítson. Fő törekvése nem az, hogy új közjogi személyt teremtsen és elméleti egységet hozzon létre, hanem az, hogy gyakorlati czéloknak szolgáljon. Nagy és sokoldalú föladatai közepett a dynastiának főleg az ő érdekét szolgáló tanácsadókra és eszközökre volt szüksége, olyanokra akik az egyes országok külön érdekeivel és jogaival, a rendi alkotmánynyal keveset törődtek és csupán a dynastiát szolgálták, a kik csak tőle függtek és a kikben ezért föltétlenül megbizhatott.

A Habsburgok, mint a dynasztiák rendesen, a fejedelmi jogokat minden egyes országukban ki akarták terjeszteni és minden egyes országukban a rendi alkotmány-

nak és a kiváltságoknak visszaszorításán dolgoztak. Ezért terjesztik ki az udvari hatóságok hatáskörét. A központi kormányzati rendszer, a mely egyaránt mindenhová kihatott, a hol a Habsburgok uralkodtak, akár ideiglenes, akár állandó volt a jogczímük, feladatának, rendesen legalább, nem azt tekintette, hogy a Habsburgok különböző eredetű fejedelmi jogaiból új jogi személyt segítsenek alakítani, hanem azt, hogy a különböző eredetű fejedelmi jogokat lehetőleg mind, vagy legalább a legfőbbeket, egységes elvek és az uralkodó akarata vagy érdeke szerint kezelje. Ez irányban az egyik fejedelem messzebb ment, mint a másik. Az az uralkodó, a kinek a természete erőszakosabb volt, vagy a kinek a körülmények inkább kedveztek, az állami élet valamennyi vonatkozására ki akarta terjeszteni az absolut fejedelmi jogát, mint például II. Rudolf és I. Leopold a Wesselényi-féle összeesküvés, majd pedig a törökökön kivívott győzelem után tették. De míg egyrészt ezekről sem lehet bebizonyítani, hogy állandóan és tudatosan valamely összállamot akartak volna alakítani, addig minden egyes Habsburg-király, még a legalkotmányosabban gondolkozó is, az is, a ki esküjét meg kivánta tartani, azon volt, hogy a külpolitikát és a katonai ügyeket saját közegeivel intéztesse, s hogy pénzét, bárhonnan eredjen is, kénye-kedve szerint szabadon használhassa.

Érdekük nem is engedte volna meg, hogy ennél messzebbmenő terveik legyenek. Semmi sem nehezítette volna meg annyira azt, hogy a közös uralkodó, a német császár, a magyar királyi és a cseh királyi jogait kiterjessze és saját közegei által gyakoroltassa, mint az, ha elárulta volna, hogy Nagy Károlynak, Szent Istvánnak és Venczelnek történeti zománczú, dicső koronáit udvari hatóságainak kohójában modern öntetű egy koronává akarja összeolvasztani. Semmi sem lett volna annyira rövidlátó politika és semmi-

sem ellenkezett volna annyira a kor szellemével, mint az ilyen törekvés. Ez lehetett talán egy-egy fejedelemnek vagy miniszternek muló gondolata, de a dynastia állandóan és következetesen föntartott akarata nem volt. Valóban aligha csalódom, ha mindezekből nemcsak azon következtetést vonom le, hogy a Habsburgok a XVI. és XVII. században különféle országaikból nem alakítottak egységes államot, hanem azt is, hogy politikájuk kulcsa nem az a törekvés volt, hogy ilyen államot alakítsanak, hanem az, hogy a különböző fejedelmi jogaikból eredő azon összes eszközökkel, a melyek a dynastiának kifelé való hatalmi állását biztosíthatták, lehetőleg a rendek közreműködése nélkül önmaguk rendelkezhessenek.

De a királynak joga sem volt Szent István koronája önállóságát megszüntetni. Kormányzati tényein alapuló szokásjog a magyar államnak sok százados önállóságát jogi érvénynyel sohasem szüntethette meg. Hisz még a királynak ünnepélyes akaratnyilvánítása sem tehette volna ezt. Ha a királynak ünnepélyes, de egyoldalú akaratnyilvánítása Magyarországot egy másik országába bekebelezte volna, ez a tény is érvénytelen lett volna, s amennyiben a rendek hozzá nem járultak, legfeljebb egyoldalú kényszerrel föntartott tény lett volna. Csak erőszakos végrehajtás és hosszú fenmaradása által válhatott volna joggá úgy, mint minden hódítás és nemzetközi erőszak. Mert valamely ország függetlenségét jogi érvénynyel csak az ország legfölsőbb akarata adhatja föl, a melynek határozatát más tényező nem módosíthatja és a mely minden más eredetű jogszabályt megszüntethet vagy módosíthat. Csehországnak jogérvényű beolvadását az osztrák birodalomba az absolutismus meghonosítása előzte meg. A fehérhegyi csata után a király vált egyedüli törvényhozóvá és királyi törvény alakította át a cseh királyságot

osztrák tartománynyá. Nálunk ezen jogi evulutio előföltétele hiányzott, s ezért nem jött létre a következménye sem. Magyarországon a legfőbb hatalom nem a királyé, hanem a törvényhozásé maradt, a melynek a király csak egyik tényezője volt és ezért nálunk a királyi praerogativa körében létrejött tények a törvény által védett önállóságot meg nem szüntethették.

Tezner nagy tanúlmányokat tett annak kimutatása végett, hogy a régi magyar alkotmány nem volt a mai alkotmányos államéhoz hasonló, hanem minden izében rendi volt, s hogy a rendi szellem és jog szerint általában és a magyar rendi közjog szerint különösen a király mindenható volt. Tanulmányaiban sok igazságot hoz fel. Kétségtelenül tág látókörü jogász. A rendi jog természetét helyesen magyarázza, változékonyságát, a hatáskörök megállapítását jellemző szabatosság hiányát, azt a sok önkényt és erőszakot, a melyet az uralkodó elkövethet és a melybe a többi érdekelt is gyakran belenyugodni kénytelen, mind alaposan világítja meg. Igaza van abban is, hogy a modern értelemben vett parlamenti kormányrendszertől, sőt még a modern értelemben vett alkotmányosság fogalmától is nagyon eltér a rendi alkotmány általában és eltér a magyar alkotmány különösen.

De azért következtetései még sem fogadhatók el. Tezner a régi magyar alkotmány szellemét meg nem érti. Nálunk nem volt olyan rendi állam, mint a milyen volt például a franczia, a hol a király saját patrimoniális joga alapján és a rendek saját jogaik és privilegiumaik alapján állottak egymással szemben, hanem Magyarországban a királyi hatalom régtől fogva közhatalom volt, a rendek pedig a nemzet egészét képviselték és nemzeti jogokkal bírtak. Ha ezen fogalmak a szomszédok fölfogásának és a dynastia álláspontjának hatásánál fogva tisztaságukat a

Habsburgok korában érintetlenül nem is óvják meg mégis kétségtelen, hogy nálunk sokkal nagyobb mértékben fejlődtek ki, mint Németországban vagy Franciaországban és hogy a törvényhozás kérdésében mindig érvényesültek. A törvényhozás a királynak és a rendeknek együttes közjoga volt régtől fogva és maradt a Habsburgok idejében is.

Különben az alkotmányosságnak azt az alaptételét, hogy a törvény a leghatásosabb jog forrása és csak a király és a rendek közös akaratából fakadhat, a rendi állam is ismerte. Az alkotmánynak ezen alapgondolata nincs a rendi állam fogalmával ellentétben. A rendi alkotmányos állam a rendi államnak egyik alfája.

A középkori jogi elmélet az alkotmányos élet ezen alaptételét jól ismerte. Az angol Bracton a XIII. században azt írja, hogy a király nincs embernek alávetve, hanem Istennek és a törvénynek, mert a törvény alkot belőle királyt. «Adja a király a törvénynek, a mit a törvény ad neki: uralmat és hatalmat. Mert nem a király, hanem a törvény akarata uralkodik.» A római jognak azon tétele, hogy «a mit a király akar, az törvény erejével bir», nem a király személyes akaratát jelenti, hanem azt, a mely tanácsosainak tanácsával van megállapítva. Az uralkodó csak addig király, a mig jól kormányoz. Ha elnyomja a nemzetet, nem király, hanem tyrannus lesz belőle.

Egy másik angol író, Fortescue, azt mondja, hogy van egymással ellentétes két kormányrendszer, az egyik a «regal», a királyi, a mely szerint a király az absolut úr, a másik a «political», azaz politikai, a mely szerint a nemzet akarata dönt. Az angol alkotmány e kettőnek a keveréke: királyi és politikai. A királynak «souverain hatalma politikai törvényekkel van korlátolva». Itt a törvényt a király és a parlament együtt adják. A király a törvények

hatalma alatt áll és ez a rendszer felel meg a király és a nemzet érdekének.

Még Dante, a középkornak egyik nagy szelleme, sem helyezkedik az absolutismus álláspontjára, hanem azt mondja, hogy «a nép nincs a királyért, hanem a király van a népért».

A XI. században Lautenbach Mangold azt írja, hogy a királyság hivatal, a mely arra való, hogy a nemzetet szolgálja, mely azért teszi viselőjét uralkodóvá, hogy jól kormányozzon. Ha megszegi ezt a kötelességét, le is lehet tenni.

Páduai Marselius elmélete szerint a nemzet a törvényhozónak van alárendelve.

Aquinói Tamás a XII. században proklamálja a nemzet jogát fegyveres ellenállásra.

Cusanus Miklós szerint pedig, a ki a baseli zsinat idejében élt, az Isten és a természet törvényei szerint csak az a törvény kötelezhet, a melyhez a nemzet maga is hozzá járult.

Pot a XV. században azt mondotta, hogy «a királyi méltóság hivatal». «Világos, hogy a király magától az állam fölött nem határozhat. A rendek helyeslése szentesíti a megtörtént tényeket; ellenökre és tanácsuk nélkül semmi jogosan és szilárdul fönn nem állhat».

Ámbár Luther a felsőség iránt való engedelmesség elvi alapján állott, mégis kimondja, hogy a védelem meg van engedve, ha a fejedelem «jogtalan erőszakot akarna alattvalóin elkövetni», s hogy «a nyilvános erőszakosság jure naturae minden kötelezettséget megszűntet az alattvaló és főúr között».

Grotius Hugó (1583—1645.) a szabad államot sokkal jobban szereti és tiszteletreméltóbbnak tartja, mint az absolutismust és az a véleménye, hogy a királyoknak igéreteiket és az alaptörvényeket meg kell tartaniok.

Milton (1608—1674) az egyeduralom fölött pálczát tör s azt mondja, hogy az uralkodó minden jogát a néptől kapja és azért a nép tőle jogait el is veheti, hogy a király a népnek felelős és hogy köteles a törvényeket megtartani.

Spinoza (1632—1677), az államnak végső czélját a szabadságban keresi és azt írja, hogy «tévedés azt hinni, hogy kizárólag egy ember maga birja a legfőbb állami hatalmat», s hogy «minél korlátlanabb valamely király, annál kevésbbé a saját ura és annál szerencsétlenebbek alattvalói», s azt tartja szükségesnek, hogy legyenek olyan tanácsadó testületek (parlamentek), a melyek nélkül «a királynak semmit sem szabad határoznia».

Pufendorf (1632—1697) ámbár a szabadságnak enynyire mégsem híve, mégis elismeri a korlátolt monarchia jogosultságát és annak helyes voltát, hogy az uralkodót a törvény korlátozza.

Leibniz (1646—1716) helyesebbnek tartja a korlátolt monarchiát a korlátlannál, mert szerinte a korlátlanság kétélű fegyver és minél korlátlanabb valamely királyi hatalom, annál nagyobb veszélyekkel jár az ránézve is.

Locke (1632—1704), egészen a szabadság álláspontjára helyezkedik. A királyi hatalmat a nép akaratára vezeti vissza. A király kötelessége a törvényt végrehajtani.

Bluntschli Locke elméletét abban foglalja össze, hogy ha a király «a köztörvény» akarata helyébe «saját magának akaratát ülteti, evvel maga vetkőzteti le magáról a nyilvános jelleget és tisztán hatalom nélkül való magán személlyé lesz, a kinek engedelmességgel nem tartoznak», s hogy a királyi jogok a néptől a végből adott hatalom, hogy ott, a hol a törvény fogyatékos, a király járjon el.

Thomasius is (1655—1728), ámbár inkább az auktoritás híve, mégis elismeri a korlátolt monarchia létjogo-

sultságát, a melyben a király az alaptörvényeket és szerződéseket tisztelni tartozik.

Ugyanígy okoskodik Wolff Keresztély (1679—1754), a ki minden hatalmat a népre visz vissza és kiemeli, hogy a nép a hatalom egyrészét magának tarthatja fönn. A nép jóváhagyásával hozott alaptörvények az uralkodót szerinte is kötelezik és ha a király azokat nem tartja meg, a néptől függ, vajjon akar-e neki továbbá is engedelmeskedni. S ha a király a népnek föntartott jogokat sértené meg, a nép szabadon védheti magát és jogainak tiszteletére kényszerítheti a királyt.

Vico, az olasz tudós, (1668—1744) történelmi alapon állva, az absolutismusnak csak relativ jogosultságot ad és csak bizonyos viszonyok mellett tartja helyesnek. Az ideális államformát a szabad demokrácziában látja, a melyben, ha van is király, a törvények szerint kell kormányoznia és csak az által emelkedik ki a polgárok köréből, hogy a külső hatalom reá van bizva. És Montesquieu nagy hatású művében az absolut módon kormányzott Francziaországban is győzelemhez segíti az elmélet terén az angol alkotmány eszméjét.

De elég volt a kitérésekből és az idézetekből. Csupán azt akartam velük igazolni, hogy azt a felfogást, a mely szerintem a magyar jogban kifejezésre jut, az egész rendi korszakban ismerték és hogy az az állam ügyeivel foglalkozó tudósok nagy részének uralkodó nézete volt.

S ezen elméletek gyakorlati politikai törekvésekkel és helyenként politikai eredménnyel is jártak. Több ország alkotmányában érvényre jutott az a fölfogás, hogy a törvények hozatalában a társadalom részt vesz. Castiliában a törvényeket rendesen cortes és király együtt hozzák. 1328-ban a király megigéri, hogy adót nem vet ki a cortes megegyezése nélkül, s hogy mivel a királyságnak fontosabb

ügyeiben az alattvalók tanácsa megkívántatik, s mivel ezt a régi hagyományok is megkövetelik, a cortest mindig össze fogja hívni, valahányszor komoly ügyek kerülnek döntés alá. A királylyal szemben az ellenállás is meg van engedve, mert helytelen magaviseletével több kárt okozhat, mint bárki más.

Aragoniában hasonló a jog fejlődése. A nagyok hatalmát jellemzi, hogy uruknak azt mondották: hűséget esküszünk, ha törvényeinket és kiváltságainkat tiszteletben tartja, ha pedig nem teszi meg, nem tartozunk neki hűséggel. 1282-ben a király kénytelen kijelenteni, hogy sem törvényt nem hoz, sem adót nem vet ki, sem háborút nem üzen a cortes megegyezése nélkül. Az aragoniai cortes a király örökrendjét is szabályozza.

Később a spanyol királyok hatalma megnövekszik, de csak nagy nehézséggel és sok küzdelem árán sikerül a rendek hatalmát megtörni. S még V. Károly és II. Fülöp is kénytelenek velök számolni.

Angliában* az angol-szászoknak ősi szabadságát megszakítja az I. Vilmos hódításán alapuló normann állam. De a nemzetgyűlés csakhamar megszerzi korábbi politikai és jogi szerepét. A hatalmas I. Eduárd már kifejezetten elismeri azt az elvet, hogy a király törvényt csak a parlamenttel együtt hozhat s II. Eduárd 1322-ben ezt az elvet törvény erejére is emeli. II. Richárd letételénél a rendek itéletének egyik felsorolt indoka Richárdnak az a felfogása, hogy a rendek nélkül adhat törvényt.

Erskine May, az angol alkotmány nagy tekintélyű ismerője, helyesen mondja, hogy az 1688-diki dicső forradalom után hozott azon törvény, a mely szerint mindazokat meg kell büntetni, a kik azt állítják, hogy a törvény

* L. e munka I. kötetét.

nem elég erős a koronát korlátozni, örökrendjét megszabni, kormányzati módját megállapítani, s a Petition of rights, a mely kimondja, hogy a királynak a parlament hozzájárulása nélkül törvényeket fölfüggeszteni, a törvények alól kivételeket megállapítani nincs joga, nem volt új elv, hanem az angol parlamenttől gyakran hangoztatott jog megerősítése.

III. Eduárd idejében a parlament a rendeknek már elismert törvényhozói jogából olyan következtetést von le, a mely azt az álláspontomat, hogy nem lehetett Magyarország függetlenségét egyoldalú királyi intézkedéssel jogosan megszüntetni, egyenesen igazolja, midőn kimondja, hogy a rendek hozzájárulása nélkül a király az országot más idegen hatalomnak alá nem rendelheti és a királynak esetleges ilyen igérete érvénytelen és semmis.

Az angol parlamentnek ezen nagyfontosságú elvi kijelentése azért általános érvényű s azért alkalmazható Magyarországra is, mert nem alapul tételes angol törvényen, hanem természetes következése volt annak az állásnak, a melyet az angol rendi parlament, mint a törvényhozásnak egyik tényezője, az alkotmányban elfoglalt, s a mely nagyon hasonlított ahhoz, a melyet a magyar országgyűlés egészen 1848-ig betöltött.

Az angol parlament szerint a király az országot függetlenségétől azért nem foszthatta meg, mert akarata nem volt a legfőbb állami akarat, hanem a törvénynek alája volt rendelve.

Angliában a parlamenti törvényhozás joga a XIV. és a XV. században annyira kétségtelenné válik, hogy a királyok akkor sem szüntetik meg, a mikor nagy hatalmuknál fogva ezt meg is tehetnék, s a Tudorok többnyire a parlamentet használják föl arra, hogy saját akaratukat ennek szentesítése mellett hajtsák végre.

Magyarországnak is ilyen a jog fejlődése.*

Magyarország is az alkotmányos rendi államok egyike és nála is uralkodó jogelv volt, hogy a király csak a nemzetgyűléssel, illetőleg a rendekkel együtt hozhat törvényt, s hogy a király is köteles a törvényt megtartani.

Az ismétlés veszélye ellenére legyen szabad ezen alkotmányos alapelv fejlődését röviden előadnom.

Mint az angoloknál a normann hódítás, nálunk Szent István királysága szakítja meg a nomád korszakból fönmaradt szabadság fonalát, de a hagyománynál fogva megszentelt szabadság csakhamar nálunk is új erőre tesz szert. Sőt az első magyar királyok nagy hatalma sem bírja a vezérek korabeli szabadság hagyományát egészen elmeríteni, s ha ők a rendek részvételét a törvényhozásban néha mellőzték, azt sohasem szüntették meg. Ellenkezőleg, maga István első decretuma, a Corpus Iurisnak első fejezete, a mely nem törvény ugyan, de fiához intézett tanácsképpen István fölfogását és kormányzati elveit foglalja magában, azt bizonyítja, hogy István a tanácscsal való kormányzást tartja helyesnek és hogy a rendeket nem akarja a törvényhozás jogától megfosztani. A hetedik fejezetben azt írja, hogy «hasznos a tanácskozás», és hogy «a tanács állat királyokat, kormányoz országokat, védelmezi a hazát», és óva inti fiát, ne legyen elbizakodott, legyen irgalmas, «mert a kegyetlenséggel és gonoszsággal fertőzött király haszontalanul keres királyi nevet, mivel bitorlónak mondatik», «s ha a főemberekkel igazságtalan lenne, elvesztené koronáját». A főemberek, országnagyok, ispánok, nemesek, írja István, legyenek «neked atyáid és testvéreid». Legyenek «vitézlő rend» «és ne szolgarend». A ki ennyit ad a tanácsra, a ki elismeri, hogy a király is

* L. e munka I. kötetét, a mely a két ország fejlődését összehasonlítja.

bitorló lesz, ha rosszul kormányoz, a ki atyát és testvért lát a rendekben, nem pedig csupán alattvalót, az absolutistice aligha kormányozhatott. Tényleg a tőle fönmaradt törvény második decretuma nem egyoldalú királyi akarat folyománya, mint Tezner állítja, hanem, mint István király a bevezetésben kiemeli és a decretum sok czikkében külön is hangoztatja, «tanácsi elmélkedésből», «a királyi tanács végzéséből», «nagyjaink tanácsából», «köztanácskozásokból ered».

A későbbi Árpád-királyok törvényeinek egynémelyikéből nem derül ki a rendek hozzájárulása, de az ismert törvények többsége az Árpádház idejében is a rendekkel együtt hozott törvény, úgy hogy bizvást lehet állítani, hogy sohasem volt korszak, a melyben elfogadott elvnél vagy jogszabálynál fogva a nemzet a törvényhozói jogból ki lett volna zárva és sohasem volt korszak, a mikor a nemzetgyűlés ezt a jogát ne gyakorolta volna.

Szent László király első decretumában, miután megemlékezik arról, hogy a király «szent zsinatot ült» jobbjaival, azt mondja, hogy «a szent zsinat szerzé a végzéseket», azaz nem királyi, hanem zsinati szabályokról beszél. Szent László több decretumából, valamint Kálmán második törvényéből kitűnik a rendek hozzájárulása. Szent László «a király és a nagyok törvényeiről» beszél (III. könyv 15-dik szakasz). Az aranybulla formájából nem lehet ugyan a rendek hozzájárulását megismerni, de a bulla nem is volt rendes törvényhozásnak, hanem ellenséges táborok között folytatott tárgyalásoknak gyümölcse. S ha a király látszik is a törvényt adni, tényleg mégis a rendek akarata az irányadó. Ez nemcsak a törvény tartalmából világlik ki, hanem abból is, hogy az ellentállásra vonatkozó záradék az egész törvényt szerződésnek nevezi. A rendeknek már az Árpádok korában az állami életre gyakorolt

befolyását nemcsak a törvények hozatalában való részvételük bizonyítja, hanem az is, hogy királyt a nemzetnek Árpád leszármazói közül ugyan, de mégis ők választják. A rendi souverainitas bizonyítéka és következménye az, hogy a királyi méltóságot is ők adják meg, úgy hogy végső elemzésében a királyi hatalom is a nemzet hatalmából ered.

Midőn az Árpádok kihalnak, a rendiség túlhatalma már komoly veszélylyé válik, s Róbert Károly nagy bajoktól menti meg az országot, a mikor az oligarchiát megtöri. Erős királyságra annyira rászorul a nemzet, hogy Róbert Károly ideig-óráig a törvények hozatalánál is mellőzhette a rendek hozzájárulását. De ez az állapot nem vált állandóvá, hanem már Lajos idejében megváltozik és a rendek korábbi szerepkörüket visszafoglalják.

Lajos nagyobb szabású külföldi vállalatai miatt a harczias nemzetre rászorult. Nem fél ennek túlkapásaitól. Saját erejét érzi. Ezért hatalmát a rendekkel újra megosztja, újra velök együtt hoz törvényt és újra megerősíti az aranybullát.

Halála után a rendek hatalma mindinkább előtérbe nyomul. Az a véletlen körülmény, hogy a királyok fiúörökös hátrahagyása nélkül halnak meg, a rendeknek különös fontosságot ad. A királyválasztás útján az államnak valódi uraivá válnak. Gyakran magával a koronával is rendelkeznek, s országos dolgokban a király nélkül is döntenek. Így midőn Mária királynő fogsága közben, hozzájárulása nélkül, saját joguknál fogva férjében, Zsigmondban, melléje társas királyt rendelnek és megosztják a királyi hatalom gyakorlását. Így V. László kiskorúsága idejében, midőn a király nélküli nemzet önmagát kormányozza, a királyi jogoknak miképpen való ellátásáról gondoskodik, háborút folytat és békét köt.

A rendek souverain legfőbb hatalmukat gyakorolják akkor is, a mikor Ulászló megválasztása után, megkoronázása előtt, kimondják, hogy «mivel a királyok koronázása mindig a rendek akaratától függ, a korona hatása és ereje az ő jóváhagyásukon rejlik», ennélfogva az eddig használt, de ekkor a Habsburgok kezén lévő, Szent István koronájának «minden hatását, jelentését, mysteriumát és erejét» más koronára és az ezen koronával való megkoronázás következtében a királyi hatalmat Ulászlóra ruházzák.

Lehet-e csodálkozni, ha ilyen hatalmi és jogi állás mellett a király a törvényhozói jogot csak a rendekkel együtt gyakorolja? Ez az ezen korból fönmaradt valamennyi törvényben is kifejezésre jut.

V. László első decretumának 3-dik czikkelye szerint úgy látszik, hogy a király előre kötelezi magát, hogy a rendeknek bizonyos határozatait elfogadja, midőn azt a törvényt szentesíti, a mely kimondja, hogy a király úr mindazt, a mit a külföldiek alkalmazása tárgyában a rendek a jövő gyűlésen «határozni és végezni fognak, szilárdul megtartja».

Midőn az országgyűlés Mátyást meghatározott időre királylyá választja, kormányzót rendel melléje, s a mikor a fiatal király Szilágyi Mihály befolyása alól magát emancipálni akarja, a királyi hatalom gyakorlását az országgyűlés által ruháztatja át a saját személyére.

Újra az volt a veszély, hogy a királyi hatalom elveszti erejét és hogy az ország a szabadság túlhajtásánál fogva fog elvérezni.

De Mátyás király erős kormánya a kellő egyensúlyt újra helyreállítja, a nélkül azonban, hogy a rendi jogok lényegét érintené és a rendeket a törvényhozásból kiszorítaná. Ellenkezőleg, alatta világosan kifejezésre jut azon jogi felfogás, a mely tényleg már régtől fogva uralkodott. Tör-

vényeiből határozottan kiderül a rendek hozzájárulása, még pedig néha a király akaratával teljesen egyenrangú akarat formájában, mint például az 1481-diki ötödik decretumában, a melyben Mátyás azt mondja: a rendekkel «gondolkodván és tanácskozván», azok egyetértő akaratával «a következő czikkelyekben állapodtunk meg». Mátyás világos igéretet tesz, hogy az egyszersmindenkorra megállapított adón kívül «rendkívüli vagy szokatlan adót» a rendeknek «akarata ellen» nem fog kivetni, a mi többször a törvénybe is belefoglaltatik. Hivatalos okiratában mondja ki Mátyás azon alapelvet, hogy «mindazon ügyek, melyek az ország közjavát tárgyazzák, az összes nemzet közös tanácsaiban vitatandók meg és döntendők el». Mátyás 1486-diki hatodik decretumának 78-dik czikkelye is tanuskodik arról, hogy az akkori fölfogás szerint miképpen lehetett törvényt megváltoztatni, illetőleg törvényt hozni. Ez a szakasz az azon évi decretumot örök érvényben akarja tartatni és ezért el akarja zárni az annak megváltoztatásához vezető minden módot, a melyeket ezért mind elősorol. E czikkely azt mondja, hogy az országgyűlés határozatain «sem új királyok választásakor, vagy megkoronázásakor, sem pedig országgyűlésen, vagy az ország lakósok közönséges, avagy részleges gyűlésein bármit változtatni vagy másítani nem szabad». Azt azonban, hogy a király egyoldalúlag megnyilatkozó határozatával módosítsa a törvényt, nem tartja szükségesnek megtiltani, mert tudja, hogy ehhez a királynak úgy sincs joga.

S ha a törvénynek az országgyűlésen történő változtatása esetén kívül a decretum a királyválasztásról és a koronázásról is beszél, ez alatt sem érthetni a királyi hatalomnak egyoldalú megnyilatkozását. Éppen a választáskor és a koronázáskor volt ez teljesen kizárva, minthogy a választás és a koronázás mindig csak országgyűlésileg történhetett meg.

S a mitől a rendeket Nagy Lajos és Mátyás királynak vaskeze és parancsoló akarata sem fosztotta meg, azt Mátyás utódjai, a gyenge Jagellók, sem tehetik kétségessé. Alattuk a rendi alkotmány megint túlhajtott fejlődést ér el. A király nemcsak megosztja a törvényhozás jogát a rendekkel, a mi minden törvényben világosan kifejezésre jut, hanem velök szemben függő viszonyba kerül.

A végrehajtó hatalmat is a rendek befolyásolják. Inkább a királyi jogok forognak veszélyben, mint a rendiek. S midőn e korszak végén, a mohácsi vész előtt, a köznemesség a királyi hatalmat a nagyok mindenhatósága és rakonczátlankodásai ellen meg akarja védeni, ezt is a törvény uralmát biztosító módon teszi meg. Mert a királyt a törvény jogosítja föl arra, hogy jogaival éljen. A rendek «egyértelmű megegyezéssel határozták és kérték a királyi felséget, hogy méltóztassék az őt megillető hatalmat felhasználni, úgy azt, a mi ő felsége jövedelmeinek rendes beszerzését és gyarapítását, mint mást, a mi az ország védelmét, szabadságát és egyéb szükségeit illeti» (1526. hetedik decretum első szakaszai), s megállapítják azt is, hogy a király «az ő mostani tisztjeit vagy megtarthatja, vagy a mikor akarja, a maga tetszése szerint másokat állíthat be» (második szakasz). Fölhatalmazást adnak arra, hogy a fölség jogait gyakorolhassa, és legeminensebb fölségjogaira vonatkozólag utasítást adnak, a midőn egy haditanács szervezését és a jövő hadjárat számára két főparancsnok kinevezését rendelik el (13. és 18. szakasz).

Ezen kor fölfogását a törvényhozás módjáról az 1498-diki 6-dik és az 1500-diki 10-dik szakasz is bizonyítja, midőn elrendeli, hogy a szokásjogot gyűjtsék össze és terjesszék a király és az országgyűlés elé, a mely tényezők együtt döntenek a fölött, hogy mi maradjon a szokásból jog.

És a Verbőczy-féle Hármas Könyv is világosan kifejezésre juttatja a rendek törvényhozói jogát. A Hármas Könyv főleg azért fontos bizonyíték, mert nem a pillanatnyi hangulatnak, nem a hatalmi helyzetnek, s nem a szerző egyéni nézetének eredménye, hanem a törvény utasítása szerint az ország szokásjogát és a magyar alkotmány valódi és régi szellemét juttatja kifejezésre, s mert a magyar társadalomtól elfogadott jogforrássá válik. Ámbár a maga egészében nem is czikkelyeztetett be törvényeink közé, mégis jogforrásképpen szerepel, mert több törvény hivatkozik tartalmára, mint jogszabályra, mert a birói itéleteknél alkalmazták és mert oly híven tükrözteti vissza a magyar rendek jogi fölfogását, előitéleteit és erkölcseit, hogy sok kérdésben, mint például a jobbágyok költekezésének tárgyában, az élet inkább alkalmazkodott Verbőczy könyvének szabályaihoz, mint azon tételes törvényekhez, a melyek a pillanatnyi helyzet hatása alatt keletkeztek és néha eltértek a nemzetnek azon alapfelfogásától, a mely a Hármas Könyvben érvényesült.

S ez a Hármas Könyv éppen egy későbbi törvénynyel expressis verbis érvényre emelt részében világosan kimondja a nemzetnek törvényhozói jogát, midőn a második könyv 3-dik szakaszában előadja, hogy a vezérek korában a törvényhozás joga csak a népé volt, mióta azonban az ország királysággá lett és a király adja a törvényeket, azóta «a királyok a határozatokat a népek összehívása és megkérdezése mellett kezdték alkotni, mint ez korunkban is történni szokott«, s midőn azt mondja, hogy a törvény két módon jön létre, vagy úgy, hogy a király megkérdezi a népet (a nép alatt a rendeket értvén), vajjon törvényjavaslatai tetszenek-e neki, vagy sem, vagy úgy, hogy a nép tesz javaslatokat a királynak.

Verbőczy ezen tanulságtételével már azért is befejez-

hetem azon thesis bizonyitását, hogy midőn a Habsburgok foglalják el a magyar trónt, a törvényhozói hatalom a nemzet és a király között oszlott meg, mert a Hármas Könyv szerkesztése és I. Ferdinánd megválasztása között csak néhány év telt el, úgy hogy a Hármas Könyv fölfogása azon kor fölfogását tükrözi vissza, a melyben a Habsburgok uralma megkezdődik.

És már ezen időkben a magyar jognak szintén elismert szabálya volt az, hogy a törvény a királyt is kötelezi, és hogy a királynak saját akaratát a törvény akaratának alája kell rendelnie. Ezen jogi fölfogás világos kifejezésre jut az aranybulla 31-dik czikkelyében, a mely jogot ad az összes nemeseknek, hogy «a szerződés» ellen vétő királynak «minden hűtlenség és szégyenvallás nélkül ellentállhassanak és ellentmondhassanak mindörökké». A szerződést a nemzet a király akaratánál erősebbnek tartja és ezért megállapítja, hogy azt fegyverrel is meg szabad védeni.

S különös fontosságot nyer az aranybullának ezen záradéka, mert Nagy Lajostól kezdve I. Leopoldig minden király újra megerősítette, úgy hogy a törvény felsőbbségének az ellenállás jogában foglalt elismerése közjogunknak általános tudatban élő és mindig újra ismételt állandó elve maradt.

I. Albert király óta (1439) állandó szokássá válik az, hogy a király a törvények befejezésénél megigéri és törvénybe iktatja, hogy «a törvényt megtartja» és mások által megtartatja, minélfogva minden egyes törvénynél kötelességet vállal a rendekkel együtt hozott jogszabályok tiszteletben tartására.

S vannak egyes törvények, melyek a király kötelességét, hogy a törvényeket megtartja, még külön sanctióval is ellátják. Ilyenek a többek között a Mátyás király idejé-

ben hozott 1471. törvény 12-dik és 31-dik czikkelyei, a melyek kimondják, hogy «ha valaki tőlünk (a királytól) a maga részére ezen decretummal ellenkező levelet eszközölne ki, ezt nem kell megtartani». Ilyen a II. Ulászló idejében 1495-ben hozott második decretum második szakasza, a mely szerint a királyoknak a törvény ellen tett adományai «hiábavalók, semmisek és egyáltalában erőtlenek legyenek». Ilyen az 1507. V. törvényczikk, a mely azt a nagy elvet mondja ki, hogy a mit a királyok tanácsosaik tudtán kívül tennének, «annak semmi ereje és hatálya ne legyen».

Néha a törvények a királynak bizonyos dolgokat meghagynak, vagy bizonyos dolgoktól eltiltják őket. Ulászló 1492-diki első decretuma 10-dik, 11-dik és 12-dik czikkelyei tiltják, hogy a király «birói itéletekbe avatkozzék», a törvény útján kívül és a fél meghallgatása nélkül «senkit ne akadályoztasson valami módon sem személyére, sem birtokaira, sem más dolgaira nézve», és hogy a király «nem fog alkalmat kigondolni vagy keresni», hogy bárkinek is «akár személyében, akár vagyonában ártson». Az 1495. XXXIV. törvényczikk útján pedig a rendek a királynak kormányzati jogaira vonatkozólag mintegy utasítást adnak, midőn a törvény azt mondja, hogy «méltóztassék ő felsége az összes tiszteitől évenkint számadást követelni». Az ehhez hasonló törvények közül még csak az 1518-diki második decretum 5-dik czikkét említem meg, a mely meghagyja, hogy a király a birói itéleteket és itélő leveleket végrehajtani tartozzék. Ha pedig őt «a közjónak némely háborítói reávennék, hogy ezt ellenezze és megtagadja», a kincstárnokok «nem kevésbbé kötelesek ezt a végrehajtást foganatosítani».

Verbőczy is világosan kifejezi, hogy a király a törvények alatt áll, midőn a második rész ötödik czímében

azt írja, hogy a törvények «elsősorban» magát a fejedelmet kötelezik, a ki azokat a nép kívánságára közzéadta, miképpen a közmondás tartja: «vesd magad alá a törvényeknek, a melyeket magad hoztál», a midőn a magyar királyt ellentétbe állítja a pápával és a római császárral, «a kik nem tartoznak a törvényeknek engedelmeskedni», s a midőn azt mondja, hogy a királytól adott olyan kiváltságoknak, a melyek «a közönséges jogot és az általános rendeleteket, törvényeket» sértik, «ereje nincs».

Lehet-e ilyen szokások és ilyen világos törvények ellenére kételkedni azon, hogy a magyar alkotmány szerint a törvényt a rendek és a király együtt voltak hivatva alkotni, és hogy a törvény volt az a legfelsőbb jogszabály, a melynek a király is tartozott engedelmeskedni? Lehet-e azon kételkedni, hogy a magyar alkotmány azok közé tartozott, a melyeket Fortescue korlátolt monarchiabelinek nevez, a mely nem tisztán királyi és nem tisztán politikai, s hogy a királyok a rendek nélkül törvényeket nem hozhattak, s hogy ennélfogva a királyok a rendek hozzájárulása nélkül nem korlátozhatták a törvényhozás önállóságát? Ezt minden kétséget kizáró biztossággal főleg a Habsburgok korát közvetlenül megelőzött időszakra nézve lehet megállapítani. Csak az a kérdés van tehát hátra, nem alakul-e át a magyar jog a Habsburgok túlhatalmának hatása alatt, a XVI. és a XVII. századokban nem veszítik-e el a rendek a törvényhozásban való részvét jogát és nem emelkedik-e a király a törvények fölébe?

A Habsburg-királyok kivétel nélkül mindnyájan esküt tesznek a jogok megtartására. A Jagellók korabeli jogállapotot I. Ferdinándtól I. Leopoldig minden király esküvel tartja fönn.

A már sok százados önálló magyar souverainitás az esküvel megerősített jogok között van.

S e jogok között van az országnak törvényhozói joga is, azaz hatalmi köre, a melynél fogva nélküle a régi souverainitást nem volt szabad megszüntetni.

I. Ferdinánd arra esküszik meg, «hogy az ország főpapjait, a bárókat, nemeseket, szabad városokat és az ország minden lakósát megtartjuk és megvédjük minden szabadságaikban, jogukban és törvényes jó szokásaikban». Ezen szzabadságaik és jogaik egyik legfontosabbika az, hogy önálló államot alakítanak, a melynek törvényt szabni nélkülök nem lehetett.

Az 1537:XXIX., 1546:XV., 1548:XXII., 1552:XXX., 1567:XL., 1572:II., 1582:VIII., 1583:I., 1588:XI., 1622: II., 1638:I. és az 1659:I. t.-czikkekben minden király I. Ferdinándtól I. Leopoldig külön megerősíti az ország összes szabadságait, a melyek legelseje abban a korban, melyben a Habsburgok a trónt elfoglalták, az volt, hogy az ország nélkül törvényt hozni nem lehetett.

Ilyen körülmények között csak abban az esetben szűnhetett volna meg a rendeknek azon joga, hogy törvény csak az országgyülés hozzájárulásával keletkezzék, s hogy a törvény legyen a legfőbb jogszabály, ha valamely törvény a megvédendő jogállapot alól ezt a szabályt időközben kivette volna.

De ez nem történt meg. Ellenkezőleg, sok új törvény bizonyítja, hogy e részben a régi jogi állapot változatlanul fönmaradt.

Először is minden törvény ismétli azt a régi és I. Albert király óta állandóan tett igéretet, hogy a király megtartja a hozott törvényeket.

S a decretumok kijavítását elrendelő törvények ez időben is mindig megállapítják, hogy ez országgyülésileg történjék meg (1527:III., 1548:XXI., 1550:X. és XI., 1553:XV., 1563:XXX., 1606:XI., 1609:LIX.).

A törvény felsőbbségét a királyi hatalom fölött bizonyítja az, hogy a törvény a legeminensebb felségjogot is korlátolja és hogy a törvénnyel ellenkező királyi intézkedést érvénytelennek nyilvánítja, mint például az 1543: XXX. t.-cz., a mely azt mondja, hogy bizonyos fajta «hatalmaskodóknak a királyi kegyelem semmiképpen se használhasson». Azt is törvény állapítja meg, hogy a felségjogot ki gyakorolja. A törvény tiltja meg, hogy az uralkodó király életében a megkoronázott fiatal király az országgyűlés hozzájárulása nélkül felségjogot gyakoroljon (1659. koronázási hitlevél) s az 1563:LXIV. t.-cz. megengedi, hogy Miksa főherczeg I. Ferdinánd király távollétében királyi jogokkal éljen. S egyes törvények a törvényhozásra vonatkozó rendi jogot kifejezetten megerősítik és föntartják, úgy hogy e részben semmi kétség sem foroghat fönn.

Az 1543 : XXXI. t.-czikk azzal a jogtétellel okolja meg parancsát, hogy a «közhatározatoknak és ama törvényeknek, a melyeket a királyi felség megerősített, érvényeseknek és sérthetetleneknek kell lenniök». Az 1548: XIV. és XV. t.-czikkekben a rendek a királynak azon javaslatára, hogy oly törvényeket hozzanak, a melyek biztosítják, hogy a királynak mindenki engedelmeskedjék, azt a határozatot iktatják törvénybe, hogy mindenki engedelmeskedni tartozik a királynak és hogy azokat, a kik ezt nem teszik, «rendes hatalmánál fogva» megbüntetheti. Új sanctióval azonban nem látják el az engedelmesség kötelességét, mert «a királyi felség az összes rendek egyetértésével akkora és olyan kiterjedt hatalmat és jogot nyert», hogy erre szükség nincs. Ez a törvény világosan kimondja, hogy a király hatalmát a rendek «egyetértésével» szerezte.

Igaz ugyan, hogy I. Ferdinánd két ízben tagadja meg

az olyan törvény szentesítését, a mely határozottan kimondja, hogy törvénytelen parancsainak engedelmeskedni nem kell, de egy esetben sem emel kifogást az elv ellen, a melyet a rendek erősen hangoztatnak, hanem ürügygyel áll elő. 1545-ben, ámbár a rendek kívánsága a törvényben kifejezésre jut (XXXIII. t.-cz.), mégis csak azon érvvel él Ferdinánd, hogy parancsai úgyis megfelelnek az ország decretumainak és tartalmuknál fogva mind olyanok, hogy nekik nem engedelmeskedni «sem lehetséges, sem tisztességes» nem volna. 1559-ben pedig, midőn a rendek egyik föliratukban kimondják, hogy törvénytelen rendeletek «megtartására az ország törvényei és ősi szokásai értelmében senki sem köteles», mert ha ez nem így volna, akkor nem is volna értelme az országgyűlés tartásának, Ferdinánd czélszerűségi okokkal védekezik és azt mondja, hogy ő úgyis meg akarja tartani a törvényt és hogy ilyen határozat veszedelmes volna, mert ürügyet adna arra, hogy a legüdvösebb rendeleteket is kifogásolják. De nem mondja, hogy a királyi akarat nagyobb vagy akárcsak egyenlő is a törvény akaratával. 1550-ben Ferdinánd szentesíti azt a tételt (LXXVI. t.-cz.), hogy a király az ország decretumait és törvényeit kegyesen meg fogja tartani.

Midőn II. Rudolf úgy akarja az országgyűlés törvényhozói jogát a maga számára bitorolni, hogy az országgyűlési végzések közé «a szent felség önkényes elhatározásából és királyi teljhatalmánál fogva» (1604:XXII. t.-cz.) utólag egy czikkelyt iktatott, a bécsi békekötés (1606.) kimondja, hogy ez a beiktatott czikkely hatálytalan, «minthogy az országgyűlésen kívül, az országlakók beleegyezése nélkül volt hozzáadva». Igaz, hogy ez a törvény a Rudolf által végbevitt utólagos beszurás következtében vált szükségessé, de a törvény ezen a körön túlmenve, a benne fölhozott indoknál fogva azt is kimondja, hogy a király

az országgyűlésen kívül az ország-lakosok beleegyezése nélkül törvényt nem hozhat.

Az 1635:XVIII. t.-cz. szintén kifejezésre juttatja a rendek törvényhozói jogát, midőn bevezető részében azt mondja, hogy «a törvények és statutumok alkotásának hatalma és szabadsága a királyt és az országot illeti meg», s a midőn rendelkező részében azt mondja, hogy Verbőczy Hármas Könyvének a törvények hozatalára vonatkozó azon fejezetével, mely a rendek törvényhozási jogát elismeri, ellenkező módon keletkezett törvény erővel nem bír.

Teljes határozottsággal ugyanezen jogi fölfogás nyilatkozik meg az 1715:III. t.-czikkben, a mely azt mondja, hogy ő felsége «sem akarja a Karokat és a Rendeket másképp kormányoztatni és felettük uralkodni, mint magának Magyarországnak eddig alkotott vagy jövőre országgyűlésileg megállapítandó saját törvényei szerint».

Az udvar is tisztában van a rendeknek törvényhozói jogával és a rendek jogát általában nyomasztóan nagynak tartja. 1687-ben a miniszterek azt írják uruknak, hogy ha mindazok a «felségjogok, a melyek a királyt birodalmában megilletik, nem egyedül a király személyében és legfelsőbb fejében, hanem közösen a király és a rendek között maradnának, sem békés királyi kormányzás, sem jó viszony az úr és alattvalói között nem volna remélhető».

S Kinsky azt mondja: nem szabad megtartani a rendeknek azon eddigi «condominium»-át és azon rendi jogokat, a melyeket a királynak egyik elődje sem «tarthatott meg», másképp nemcsak Magyarország, hanem Ausztria és a dynastia is a legnagyobb veszélyekbe jutottak volna.

Beszélnének-e így a miniszterek, ha a fejedelmi akarat volna törvény és jog szerint is a legfelsőbb állami akarat?

S Leopold császárnak egyik udvari papja azt írja a

fejedelem elé terjesztett emlékiratában (1701.), hogy «az ország szabadságai oly nagyok, hogy azokat vagy meg kell tartani, vagy korlátolni kell. Ha teljesen megtartatnak, Felséged fején ingadozik a korona, mert a tekintély az országban fog székelni, nem az udvarban, s mert a miniszterium magyar leszen, nem idegen». Ha pedig a király nem tartaná meg az ország szabadságait, ez lázadáshoz vezethet, úgy hogy e tanácsadó szerint csak egy mód marad és ez a magyar alkotmány megváltoztatása.

Ilyen volt in camera caritatis a császár híveinek a véleménye a magyar alkotmány tulajdonképpeni értelméről.

A rendeknek törvényhozói jogát 1706-ban azon hivatalos válaszában, melyet Rákóczi békeajánlatára ad a király, maga is hangsúlyozza, midőn azt írja, hogy «csak országgyűlésen lehet azt megszűntetni vagy megváltoztatni, a mi az országgyűlésen lett megállapítva», s midőn azokat a kéréseket, a melyek valamely törvény magyarázására és végrehajtására vonatkoznak, az országgyűlés egybegyűltéig akarja elhalasztani, mert azok «az országgyűlésen lettek megállapítva, megváltoztatva vagy megszüntetve» s így más módon azokat módosítani nem lehet.

Teljes joggal mondhatta tehát ki az 1790-diki törvény, hogy nem új, hanem «dicsőült elődjétől maradt a királyra» az az elv, hogy a törvények alkotásának, «eltörlésének és magyarázatának hatalma» a királyt és a rendeket együtt illeti meg.

Mindezen törvények világos szavai kétségtelenné teszik, hogy a Habsburgok korában a rendeknek azon joga, a melynél fogva a törvényhozásban részt vesznek, nem szűnt meg, s hogy a Habsburgok idejében a nemzet ezt a jogát minden elhomályosítás nélkül a maga egész kiterjedésében gyakorolta és hogy ennélfogva a Habsburgoknak jogukban sem lett volna egyoldalu intézkedésekkel a

magyar államakarat szabadságát más állam akaratának alárendelni.

Ha a királynak sikerült is saját kormányzati jogait a rendek befolyásától függetlenné tenni és az Európában divatozó fölfogást a királyi hatalom patrimoniális jellegéről nálunk is néha érvényre juttatni, a törvényhozás kérdésében a hagyományos fölfogás érintetlen maradt.

S a törvényeknek világos szavaival szemben valóban semmit sem bizonyít az, a mit Tezner a király törvényhozói joga mellett mégis föl bír hozni. Mit nyomhat például a latban azon okoskodás, hogy mivel a Corpus Juris aránylag kevés törvényt foglal magában, kevesebbet, mint a mennyi valószínüleg keletkezett és mint a mennyit ugyanebben az időben más országokban alkottak, föl kell tenni, hogy az ismert törvényekben nem szabályozott ügyeket a király országgyűlésen kívül rendezte, még pedig egyoldaluan kibocsátott törvényekkel. Mit bizonyíthat ez az okoskodás, a mely nem is érven alapszik, hanem két olyan föltevésen, a melyeknek egyike sem helytálló? Először is valószinűtlen, hogy sok ügyletet országosan szabályoztak, mert Magyarország ez időben mindinkább decentralizálódott, s a legtöbb közügyet a törvényhatóságok intézték el. A vármegyék szabályozták a jobbágyok életviszonyait, nevezetesen költözködésük ügyét, a melyet előbb törvény rendezett, lassanként azonban a megye vont magához. A vármegyék alkottak statutumokat a kártyázás, a káromkodás, az istenkáromlás, a pálinkaivás és a dohányzás dolgában. A vadászati ügyekben, a közutak és a hidak kérdésében, az árak megállapítása tárgyában, az öltözködés dolgában ők határoztak. Szóval a vármegye gondoskodott a mindennapi élet ezerféle igényeiről, a vármegye volt a rendőri és közigazgatási hatóság, valóságos kis ország volt s a központi hatóságok hatáskörét teljesen

háttérbe szorította, úgy hogy sokkal kevesebb ügy volt az országos szabályozás tárgya, mint a hogyan Tezner, külföldi példák után ítélve, feltételezi.

De még ha több ügy lett volna is országosan rendezve, akkor sem bizonyítéka ez annak, hogy ez törvények útján történt. Ellenkezőleg, ez csak a törvény hatályának alávetett és a törvényt pótló rendeletek útján történhetett meg. Ki hiheti, hogy a magyar társadalom jogi fölfogása mellett és a törvények világos parancsai ellenére a királynak egyoldalú törvényhozása ellen a rendek panaszt sem emeltek volna és hogy erre czélzás egyetlen országgyűlésen sem történt volna?

Azzal az érvvel is találkozunk Tezner könyvében, hogy Szent István törvénye szerint a király jogából nem volt szabad semmit sem föladni, minélfogva az első királyoknak hatalmi körét szűkítő ilyen szokások és törvények érvénytelenek voltak.

Igaz, hogy Tezner, ez a művelt jogász, ezt az érvet expressis verbis nem teszi és nem is teheti magáévá, de nagy csodálkozásomra mégis fölhozza, mint a tőle vitatott fölfogás helyességének egyik bizonyítékát, a nélkül, hogy ellene egyetlen szóval is állást foglalna. Ezért foglalkozom vele én is.

Örök érvényű törvény nincs és Szent Istvánnak jogában sem lett volna az utókort törvényhozói szabad jogától megfosztani. S miért lett volna éppen csak Szent István törvénye örök érvényű, a mikor maga nem is mondja azt megváltozhatatlannak, s mikor a jogi fölfogás, helyesen, még azokat a törvényeket is megváltoztathatóknak és eltörölhetőknek tartja, a melyek magukat a mulandóságnak általános érvényű szabálya alól emanczipálni akarták, mint a milyen a többek között az Arany Bulla, a melyet a törvény tényleg megszüntetett.

Különben Szent István törvényét nem is lehet úgy értelmezni, mintha a királyi hatalomnak törvény útján való korlátozását is ki akarná zárni. (II. decretum 3-dik fejezet.)

Midőn a szóban levő decretum azt mondja, hogy valamint megengedte a király, hogy kiki vagyonával szabadon rendelkezzék, megállapítja azt is, hogy a király javai, vitézei, szolgái és «valamelyek a királyi méltósághoz tartoznak», épségben maradjanak.

Ez a szöveg nem tesz különbséget a király vitézei, szolgái és saját méltóságai között, úgy hogyha azt mondotta volna valaki, hogy a királyi méltóság törvény útján sem módosítható, ezzel azt is kimondotta volna, hogy a király vitézeinek és szolgáinak jogai sem változtathatók meg. De hogy ezt az absurdumot Szent István nem akarta kifejezni, hanem csak arra gondolt, hogy a királyi hatalmat és vitézeinek jogait senkise bitorolhassa, azt világosan bizonyítja a föntebb tett kijelentése után következő azon mondat, hogy «senki valamit azokból», a király javaiból, vitézeiből és szolgáiból és «a királyi méltósághoz tartozókból el ne ragadjon vagy el ne sikkasszon, sőt valaki az előbb mondottakban a maga számára kedvezést keresni ne merészeljen».

Tezner a törvénynek kötelező ereje ellen fölhozza azt is, hogy a magyar törvényekben a rendek alázatos kéréssel fordulnak a királyhoz s hogy a szövegben a rendek akarata nem mutatkozik a király akaratával egyenrangú jogalkotó hatályúnak. De ez a forma mitsem bizonyít, mert csak a királyi méltóság iránt tartozó tiszteletből eredett, mert nem is éltek mindig vele és mert a törvények gyakran egyenesen parancsoló és határozott hangon szólanak. Ez az alázatos forma szokásban volt Angliában is egészen VI. Henrikig, a mikor pedig kétségtelenül kötelező sok határozat jött létre.

Nálunk az Arany Bulla annak a klasszikus példája, hogy az alázatos kérelem formájába öntött törvény kötelező jogszabályt alkothat. Hisz ez a törvény, a mely azzal kezdődik, hogy a király a nemesség «sürgető könyörgésé»-ről beszél, azzal végződik, hogy a törvényt örök érvényűnek és «szerződés»-nek nevezi és a törvény kötelező voltának biztosítása végett az ellenállás jogát is megadja.

Mihelyt a király a rendek alázatos esedezéseit jóváhagyta, ezek reá nézve éppen olyan kötelező erejűvé váltak, mintha a rendek a maguk akaratát követelő formában juttatták volna kifejezésre. Hisz a király az ilyen alakban létrejött törvényt is megtartani igéri. Hisz ilyen törvényre is reáillik az az általános eskü, hogy a király a törvények értelme szerint fog uralkodni. A világos szavakkal a törvényben magában hangsúlyozott közös megegyezés a törvény kriteriuma, akármilyen is annak a stylusa, s a rendi akarat alázatos kifejezése a törvénynek jogi erejét nem módosítja.

A föntebb elősorolt törvényekkel szemben azok az érvek sem bizonyítanak semmit sem, a melyeket Tezner abból a nagy szerepből következtet, a melyet a király a törvényhozásnál magának néha vindikált és néha biztosított is.

A király törvényhozói jogának bizonyítékát véli Tezner abban találni, hogy a fejedelem nem szorítkozik mindig a rendektől hozzá fölterjesztett végzéseknek egyszerű megerősítésére vagy egyszerű meg nem erősítésére, hanem azokat néha módosítva iktatta a törvénykönyvbe (1547: IX., 1597., 1598., 1599:XXXI. és XXXV., 1603:XIV., 1604:XXII.), vagy a rendek javaslataitól eltérő határozatait királyi válaszképpen a decretumok végéhez csatolta (1543., 1547., 1548., 1588., 1597.) s ezzel egyoldalú akaratát látszott törvény erejére emelni.

Már az első tekintetre is szembeszökő, hogy a sanctio megadása alkalmával gyakorolt ezen királyi jogok nem bizonyíthatják azt, hogy a király a rendeknek minden közreműködésétől függetlenül saját egyoldalú rendelkezéseivel és intézkedéseivel törvényerejű és a törvényeket is módosító jogszabályokat állapíthatott meg, mert a Teznertől vitatott jogot a király a rendek által hozzáküldött előterjesztések tárgyaira nézve is csak ezek szentesítésekor gyakorolta s rendelkezései törvényerőre legfeljebb csak azzal emelkedtek, hogy az országgyűlés czikkelyei közé lettek iktatva, s mert, ha egyáltalában a gyakorlattól statuált kivételt a törvények szövegével és az általánosan elismert jogszabállyal szemben el lehetne fogadni, ezt csak szigorúan és szűk értelmezés mellett lehetne tenni. Ezt a kivételt legfeljebb csak minden tágító magyarázat nélkül és a gyakorlatnak pontosan megfelelő esetekben lehetne alkalmazni. Ilyen jog alapján tehát a fejedelem a magyar állam souverainitását valamely idegen állam alá csak úgy helyezhette volna, ha ezt az alárendelést a rendi propositiók szentesítésekor törvénybe iktatta volna. Mivel azonban a magyar állam souverainitását korlátozó szabály a törvénykönyvben egyáltalában semmiféle alakban elő nem fordul, sem a rendek hozzájárulása formájában, sem a nélkül, a király az ország önállóságát a föntebb vitatott joga útján föl nem adhatta.

Különben a királynak semmiféle alakban nem volt önálló törvényhozói joga. A király a rendek nélkül törvényt nem alkothatott, sem a rendek végzéseinek módosítása, sem bővítésük alapján, sem a rendi végzésekkel kapcsolatosan, sem tőlük függetlenül. A Teznertől emlegetett szokás e korszak szokásainak közjogi pongyolaságából a rendek hibájánál fogva keletkezett és jogalkotó hatással nem lehetett. Ez az egész szokás a királyt megillető jog-

nak erőltetett és kifogásolható alkalmazása volt, nem pedig új jog eredete.

Már a Jagellók idejében megtörtént, hogy a rendek zöme az országgyűlési tárgyalások befejezése előtt szétoszlott és a végzéseket a király emberei és a még ott maradt rendek, a kik erre az országgyűléstől néha megbízást kaptak, másszor meg ilyen megbízás nélkül jártak el, együtt szövegezték, s megtörtént, hogy ilyenkor a király saját akarata szerint alakította át az országgyűlés határozatait. Az ott maradt egyes egyének könnyebben hajoltak a fejedelem szavára, mint az összes országgyűlés. De az így szövegezett törvény nem akart egyoldalú királyi törvény lenni és a hátramaradt egyének belenyugvása a rendek hozzájárulásának tekintetett.

A Habsburgok korában ehhez a helytelen szokáshoz az is járult, hogy az országgyűlési tárgyalásokat legtöbbnyire nem a király maga, hanem egyik főherczeg vezette, úgy hogy az, a mit a királynak ez a megbízottja a rendekkel végzett, még nem volt jogerős határozat, hanem rászorult a király szentesítésére, a ki ezt az alkalmat arra használta fel, hogy a rendek megállapodásait utólag módosítsa. A mit rendesen a rendek hátramaradt tagjaival együtt tettek meg, azt most néha nélkülök végezték el.

A királynak ilyen tényeiből azonban olyan gyakorlat, mely neki önálló törvényhozói jogot adhatott volna, már annál fogva sem keletkezhetett, mert a törvényhozás másik tényezője — az országgyűlés — sohasem nyugodott bele abba, hogy hozzájárulása nélkül törvényeket lehessen hozni. A rendek mindig tiltakoztak ezen szokás ellen. Igaz, hogy néha következetlenek voltak és eljárásukkal nem egyszer könnyítettek a szokás lábrakapásán és hogy e szokás nem keletkezhetik, ha a rendek a király szentesítéséig együtt maradnak. Néha az is megtörtént, hogy

bizonyos ügy végleges eldöntését a rendek maguk bizták a királyra. Így történt, hogy egy ízben, a mikor a két tábla nem bírt egymással megegyezni, a rendek a függőben maradt kérdés eldöntését a királyra bízták. Így történt, hogy a midőn a főherczeggel nem bírtak megegyezni, a rendek a vitás ügy eldöntését a király elé terjesztették (1559.). Az is megtörténik, hogy a rendek jelentéktelen ügyeket érintő királyi határozatokba belenyugosznak és csak a tartalmuknál fogva súlyosabb változtatások ellen emelnek elvi kifogást, a mi jogi álláspontjukat nagyon gyengíti. Igy 1559-ben a rendeknek az országgyűlés színhelyén maradt tagjai eleinte azt a túlzott követelést támasztják, hogy a király a rendek szétoszlása előtt felterjesztett utolsó felirat minden javaslatát változatlanul fogadja el, mert szerintük az összes rendek végzéseit csak az összes rendek módosíthatják. S a mikor a rendek azt sem akarják elismerni, hogy a királynak joga van a főherczegtől el sem fogadott javaslattól beleegyezését megtagadni, egyes jelentéktelenebb pontokban a király módosításába maguk is belenyugosznak. S a midőn kisebb fontosságú ügyekben az elvet megsértik, azon határozatok meg nem erősítése ellen, a melyek fontosabb ügyekre vonatkoznak, elvi alapon tiltakoznak.

De a rendek, a királyság javára szolgáló ezen túlzások és következetlenségek ellenére, a királynak a törvények szentesítésekor történt változtatásait legtöbbnyire olyan határozottsággal ellenezték, hogy az ő hozzájárulásukkal létrejött jogszokásról beszélni nem lehet.

1559-ben, a mikor a király a rendeknek most említett eljárásából arra merít bátorságot, hogy tiltakozásuk ellenére a tőlük megállapított szakaszokat egyoldalú nyilatkozatával hatályuktól megfosztja, több vármegye az azon évi országgyűlés összes törvényeit érvényteleneknek nyilvá-

nítja és nem akarja az általa megajánlott adót behajtani. A magyar királyi tanács pedig azon a véleményen van, hogy a király hirdesse ki, hogy a rendek javaslatait nem változtatta meg, hanem végrehajtásukat halasztotta el.

A XVI. század kilenczvenes éveiben különösen gyakran tiltakoznak a rendek a királynak többször ismétlődő hasonló beavatkozása ellen. Így 1598-ban az országgyűlés elején a rendek óvást tesznek az ellen, hogy az azelőtt való országgyűlésnek a főherczegtől is elfogadott egyik határozatát a király utólag módosította. Szerintök ez ellenkezik a törvénynyel és ha ilyen megtörténhetik, akkor minden törvény hozatala csak játék és szemfényvesztés. Így 1599-ben a rendek a király toldásának törlését és a királytól utólog módosított szakasznak a törvénykönyvbe való változatlan fölvételét követelik. Így 1600-ban az 1599-ben véghezvitt utólagos változás miatt nagy a felháborodás és a rendek arra hivatkoznak, hogy a szóban levő határozatra nézve a teljhatalmú főherczeggel megállapodás jött létre. A király magyar tanácsa engedékenységet ajánl a fejedelemnek és a mikor a rendek opportunizmusánál fogva a vihar végül mégis elül, a főherczeg azt jelenti a királynak, hogy a rendek küzdelmeinek korántsincs vége. Jóslata beválik, a harcz nemsokára megujul.

1603-ban Rudolf újra módosítja az országgyűlési megállapodást és 1604-ben a vallásra vonatkozólag egészen új czikket iktat a törvénybe, a mi a Bocskai-féle szabadságharcz egyik okává válik. Ezen harcz elején a gálszécsi részleges gyűlés kimondja, hogy a királytól a törvénykönyvbe utólag beszúrt czikk nem létezik, semmis, nem kötelező és Bocskai országgyűlésének meghivója arról beszél, hogy «a római császár országunk törvényei ellen, csak proprio motu, elviselhetetlen iszonyú artikulust» ho-

zott. És Bocskai győzelemre juttatja ezt az álláspontot. A bécsi béke a királyi czikket eltörli.

Az 1618. évi XXVIII. törvény minden ilynemű visszaélésnek egyszersmindenkorra véget vet, midőn kimondja, hogy «a Karok és Rendek végzéseihez, a melyeket ő Felsége elé megerősítés végett terjesztettek vagy ezután terjesztenek, semmit hozzá ne adjanak, sem pedig belőlük semmit el ne vegyenek».

Azóta nem is fordult többé elő hasonló eset, ámbár ezentúl is sok viszásságot okozott az, hogy legtöbbnyire nem eleve elkészített törvényjavaslatok fölött határozott az országgyűlés, hanem a föliratokban és leiratokban létrejött elvi megegyezést utólag a kanczellária és az országgyűlés megbizottai szövegezték. Még a napoleoni korszak egyik országgyűlésén is érzik azt a fonákságot, hogy a szövegezést egyesekre bizzák, a míkor a királylyal való elvi megegyezés még létre sem jött. Az országgyűlés ekkor ki is akarta mondani, hogy ez az eljárás ezentúl ne legyen megengedve. S még Metternich herczeg birodalmi kanczellár is reámutatott arra, hogy a magyar országgyűlésnek egyik főbaja az, hogy a kormány nem terjeszt eléje kész törvényjavaslatokat, a mi azonban csak 1848 óta vált gyakorlattá.

De ezen tökéletlenségeken alapuló szokás annál kevésbbé vezethetett a király önálló törvényhozói jogához, mert a rendeknek azon meggyőződésével, hogy a királynak nincs ilyen joga, nem is áll szemben a királynak azon állandó elvi meggyőződése, hogy önálló törvényhozói joga van. Ezt látszik legalább az bizonyítani, a mit e tárgyban a király álláspontja védelmére mondanak. 1559-ben, a mikor a király a rendek javaslatait módosítja, ennek okául azt hozza fel, hogy az idegenekre vonatkozó határozatokat változatlanul azért nem hagyhatja jóvá, mivel Szent István törvénye szerint az idegeneknek kedvezni kell, a király pedig ezt

a törvényt meg nem változtathatja, mert esküt tett reá, a mivel nem tulajdonít magának önálló törvényhozói jogot, hanem ellenkezőleg, még a rendekkel együtt való törvényhozói jogát is korlátoltnak tartja.

1599-ben az országgyűlést vezető Mátyás főherczeg ugyan azt mondja, hogy a királynak jogában van a hozzá fölterjesztett czikkeket megváltoztatni, vagy a törvénykönyvbe bele nem foglalni, de állítása támogatására semminemű érvet sem hoz fel. 1600-ban a király törvényhozói jogának hivatalos védelme az, hogy a király a rendi végzéseket nem változtatta meg, hanem csak «mérsékelte» és «korlátozta». Ehhez pedig joga volt, mert evvel a joggal élt I. Lajos 1355-ben és I. Ferdinánd 1543-ban, 1545-ben és 1547-ben. És azt is felhozza, hogy a vita tárgyát tevő javaslat nem is érint közjogot, hanem inkább magánérdekűnek tekinthető és ezért nem is helyes róla törvényt alkotni.

II. Rudolf is a vallás ügyére vonatkozó beszúrását avval védi, hogy a vallás ügye magánsérelem és az e tárgyra vonatkozó panasz inkább a király itélőszéke elé tartozik, mint a törvényhozás elé.

Midőn végül Bocskaival megindulnak a béketárgyalások és az udvar látja, hogy a királytól a törvénykönyvbe szúrt 1604. évi XXII. t.-czikket nem lehet föntartani, maga Khlesl biboros, Mátyás főherczeg főtanácsadója, áll elő azzal az indítványnyal, hogy világosan mondják meg az új törvény törlésének igazi okát és javasolja annak kijelentését, hogy ama czikk azért töröltetett, mert «az országgyűlésen kívül és a rendek beleegyezése nélkül toldották be». Khlesl ezt azért teszi, mert azt hiszi, hogy az így megindokolt törlés kevésbbé védi meg a vallás szabadságát, mintha ezen alkotmányjogi okot nem említenék és a törlést a törvénynek a vallás szabadságát sértő tar-

talma okolná meg. De ezzel mindenesetre bizonyítja azt, hogy az udvari körök is törvénytelennek tartották az eddigi gyakorlatot és hogy inkább állottak reá arra, hogy ezt a törvény világosan kifejezze, mint hogy a vallás szabadságát védő intézkedés benne maradjon.

Úgy tetszik, hogy II. Rudolf uralkodása idejében főleg egy ember próbált a király számára a régi præczedensekből jogot konstruálni és ez Himmelreich kanczellári titkár volt, a ki többször kifejti azon véleményét, hogy mivel előbb néha előfordult hasonló eset, azért a királynak joga van a hozzá szentesítés végett fölterjesztett végzéseket módosítani, egyes részeket belőlük kihagyni vagy bizonyos föltételek mellett megtoldásokkal azokat hatálytalanokká tenni. Így 1599-ben azt a véleményét nyilvánítja, hogy a rendeknek dolga a czikkeket «megszerkeszteni és engedelmesen benyujtani, ő felségének mint királynak pedig joga a benyujtottakat javítani, változtatni és kedve szerint konfirmálni, a mint ez mindig szokásban is volt».

De hogy ezen álláspont alig lehetett őszinte jogi meggyőződés kifejezése még Himmelreichnál sem, hanem a király hatalma terjedésének érdekében levő ügyeskedés, ezt az is valószinűvé teszi, hogy ámbár Himmelreich azt a tételt állítja fel, hogy a királynak olyant nem szabad a rendek végzései közé iktatni, a miről ők határozatot nem hoztak, 1604-ben mégis ő szövegezte azt az ominózus czikket, a mely a királyhoz felterjesztett rendi végzéseket a vallás ügyére vonatkozó határozattal toldotta meg, noha a vallás ügyét illetőleg a rendek semmiféle határozatot nem hoztak.

Azon törvények tartalma, a melyekben a király önálló akarata látszik kifejezésre jutni, máskülönben sem bizonyíthatja azt, hogy a királyok önálló törvényhozói joggal véltek bírni.

Az esetek egyik csoportja tulajdonképpen semmi rendellenességet nem mutat föl. Ezek azok az esetek, a melyeknél az országgyűlés tanácskozásai folyamában a király és a rendek között compromisszum jön létre és e compromissum eredményeit maguk a rendek iktatták törvénybe. Ilyen az 1569:XXXVIII. t.-cz., a melyben a rendek a nemzet függetlenségének teljes helyreállítását kérik, végül azonban a királynak korlátozó válaszát tudomásul veszik és ezt a választ saját kérésükkel együtt törvénybe iktatják. Ilyen az 1558:VI. t.-cz., az 1552:III. és XXXI. t.-cz., az 1563:XXXIV. t.-cz., az 1599:XLIII. t.-cz., a melyek mind a törvényhozás összes tényezőinek megegyező akarata alapján jöttek létre és szabályszerűen keletkezett törvények.

Törvényeinknek azon másik csoportja pedig, a melyek szövegében önálló királyi akarat jut kifejezésre, a királyt valóban megillető jog gyakorlásából eredt, nem pedig a királynak önálló törvényhozói jogából.

Ilyenek azok a királyi válaszok, a melyek megokolt hozzájárulásából, illetőleg megokolt hozzá nem járulásából vagy pedig a végső döntés elhalasztásából állottak.

Hozzájárulás volt az 1543-ban adott királyi válasz, az 1545. és 1547. évi decretumhoz csatolt királyi válasz, valamint az 1559-diki «megerősítés és befejezés». Megindokolt vetót foglalt magában az 1545. és 1585-diki decretumokhoz csatolt királyi válasz. A királyi döntés későbbre való halasztása volt az 1543. és 1545-diki királyi válasz, az 1566. XXVIII-. törvényczikk, az 1597-diki befejezés, az 1599. XXXI. és XXXVI. valamint az 1603. XIV. t.-czikk.

Ezeknél az eseteknél joggal kifogásolhatták a rendek azt, hogy a király a jóhiszeműség szabálya ellen cselekedett, a midőn a tőle teljhatalommal fölruházott főherczeggel létrejött megállapodásokat utólag semmibe sem vette, s

vető jogával csak akkor élt, a mikor a rendek már nem voltak azon helyzetben, hogy a maguk ajánlásait módosítsák, kétségtelen azonban, hogy a meg nem erősítés és a döntésnek kitolása nem ment túl azon a hatáskörön, a melyet a kor fölfogása szerint a királyok maguk számára igénybe véltek vehetni, s hogy ennél fogva ezen esetek előfordulta nem bizonyítja, hogy a királyoknak megvolt a megerősítésnél tovább terjedő egyoldaluan törvényt alkotó joga.

S az akkori kor közjogának szempontjából még azok a királyi válaszok sem föltétlenül eiitélendők, a melyekben a király, a sanctio jogánál messzebb menve, szabad elhatározását és intézkedő jogát magának tartja fönn, s azok sem bizonyítják, hogy a király önálló törvényhozó jogot vélt gyakorolhatni. Ezek ugyanis tudtommal mind a rendeknek olyan javaslataira vonatkoznak, a melyek a király jogkörét érintik és olyan ügyeket akarnak szabályozni, a melyekben hite szerint a király országgyűlésen kívül is intézkedhetett. Ilyen volt például az, midőn 1545-ben az L. czikkely a nyers ezüst árát akarja emelni és a király, visszautasítva minden érdemleges választ, föntartja magának elhatározó szabadságát, mondván, hogy «ez az ő, nem pedig másnak tisztéhez tartozik». Ilyen volt például az, midőn ugyanezen évben az LIII. czikkely arra kérte a királyt, adjon kegyelmet Perényi Péternek és ő felsége erre azt válaszolja, hogyha majd Egervára, a melyet Perényi jogtalanul bír, tőle visszakerül, akkor a rendek kérését «méltó és igazságos tekintetbe fogja venni.»

Hasonló kitérő választ ad, a mikor a rendek az LVI. czikkben arra kérik, hogy Lika várát Pekrynek adja vissza. S midőn a rendek az 1547. XI. t.-czikkben a királyt arra kérik, hogy az országnak pénzével tartott katonákat a választott kincstárnok fizesse, a király azért érzi magát föl-

jogosítottnak ezt csak azzal a hozzátétellel elfogadni, hogy a választott kincstárnokot tetszése szerint elbocsáthassa és hogy melléje maga is megbizottakat küldhessen, mert fölfogása szerint ezen ügyekben a rendek hozzájárulása nélkül is intézkedhetett.

Mindezen esetekben a felségjognak miként való gyakorlásáról volt szó, a melyekre vonatkozólag nem is annyira új törvények alkotására volt szükség, mint inkább arra, hogy a rendek a királytól új igéretet szerezzenek maguknak.

Ha a király ezen esetekben a rendek kérésétől eltérő módon intézkedik, ez nem bizonyítja törvényhozói jogát, hanem azon kormányzati jogait, a melyektől nem engedi magát az által megfosztani, hogy a rendek hozzá kéréssel fordulnak.

Egészen II. Rudolf vallásügyi czikkelyéig tudtommal egyszer sem történt meg, hogy a király olyan általános jogszabályt kivánt utólag és egyoldalu törvénybe iktatás útján érvényre emelni, a mely a törvényhozás körébe tartozó kérdést rendezett. Midőn ezt 1604-ben tette, præcedens nélkül járt el és az előző esetek félremagyarázása mellett teljesen jogtalan térre lépett.

A királynak törvényhozói joga mellett Tezner azon körülményből is érvet kovácsol, hogyha a király valamely törvényt végre nem hajtott, a mi pedig gyakran történt meg, a rendek sokszor ugyanazokban a tárgyakban új törvény alkotását kérték és ezzel maguk is elismerték, hogy a király ténye a törvényt hatályon kívül helyezi és hogy a király cselekedete által hatályától megfosztott jogszabálynak érvényt csak új törvény adhat. A Corpus Iurisnak azon jellemvonásában, hogy ugyanazt a jogelvet számtalanszor ismétli, a királynak törvényt bontó jogára véltek ismerhetni. S mivel a király a tőle megsértett törvényt néha nem akarta megújítani, vagy újra való beczikkelyezését

csak módosított formájában fogadta el, a rendek meg a kívánt módosításhoz hozzájárultak, ebből azt következtették, hogy a király a törvény végre nem hajtása útján azt hatályon kívül helyezhette és meg is változtathatta.

De ez csak látszat. A törvényeket a király hajtja végre. A rendeknek nincs módjukban a királyt másképpen, mint fegyveres erővel a törvények megtartására kényszeríteni. A rendkívüli hadiadó megtagadása kétélű fegyvermert az adókra legtöbbnyire a nemzetnek van szüksége és a király nem is belőlük él, hanem külföldi és azon jövedelmeiből, a melyeket Magyarországból időről-időre való megszavazás nélkül állandóan kapott.

A király nemcsak Magyarország ura, hanem sok más országé is, a világnak egyik leghatalmasabb fejedelme, úgy hogy katonailag és anyagilag túlsúlyban van. A törvénytisztelet minimális és a király semmiféle skrupulust nem csinál magának abból, hogy a törvényt megszegje.

Ezen helyzettel szemben a rendek a megsértett törvények végrehajtását legtöbbnyire csak úgy hiszik biztosíthatni, hogy erre nézve maguknak a királytól ünnepélyes új igéretet adatnak. Ilyen újabb igéretek sürgetése végett országgyűlési végzéseket alkotnak, a melyek a királyhoz intézett fölirásokba belefoglaltatnak és azután a király igéreteivel kiegészítve más panaszok és sérelmek elintézésével együtt a törvénykönyvbe kerülnek, de nem azért, mert e tárgyakban törvény alkotására szükség van, hanem csak azért, mert az országgyűléstől hozott és a királytól elfogadott végzés a legünnepélyesebb igéret és az ilyen végzés megtartása inkább valószínű, mint a törvények közé nem iktatott más királyi nyilatkozaté.

Igaz, hogy némely ilyen törvény szövegéből nem tetszik ki, hogy az érvényben lévő és a királyt is kötelező törvénynek a végrehajtását szorgalmazza, hanem úgy hang-

zik, mintha új jogszabály alkotásáról volna szó. De ezt csak a kor jogi műveletlensége és a szövegezésnek megszokott pongyolasága okozta.

S hogy ugyanazon törvénynek gyakori ismétlése nem azt jelenti, hogy a korábbi törvényt ennek meg nem tartása hatályától megfosztotta, ezt az is bizonyítja, hogy az ilyen ismétlés nem csak a királlyal szemben vált szükségessé, hanem előfordul olyan tényezőkkel szemben is, a melyekről nevetséges volna föltenni, hogy a törvény iránt való engedetlenségük a törvény hatályát gyöngíthetné. Igy 1486-tól 1555-ig huszonegy törvény mondja ki azt, hogy a főispán esküt tartozik tenni, pedig egészen bizonyos, hogy a főispánok vonakodása a megszabott eskü letételétől annak törvényes voltát a legkevésbbé sem tehette kétségessé.

Különben nem egy positiv bizonyítékunk is van arra nézve, hogy senki sem hitte, hogy a király a törvényt ennek meg nem tartása által megszűntethette.

Ezen elvet a királyok sem vallották. Nincs nyoma annak, hogy ők maguk azt állították, hogy a törvényeket ezek megsértése és esküjök megszegése által jogérvénnyel hatályon kívül helyezhették.

A magyar hagyományos fölfogást pedig e részben Vay Adám, Rákóczi kanczellárja, hűn fejezi ki, a midőn a kuruczok nevében, a császárnak békeajánlataira válaszolva (1706), a császári biztosok azon megjegyzésére, hogy bizonyos törvényeket súlyos tekintetek miatt kellett megsérteni, gúnyosan kérdi, hogy milyen tekintetek lehetnek súlyosabbak a király esküjénél, s világosan megmondja azt az igazságot, hogy a «törvényt éppen olyan kevéssé lehet királyi jóváhagyás nélkül meghozni, mint a király egyoldalú akaratával hatályon kívül helyezni».

A rendek ezt a fölfogásukat nem egyszer nyiltan han-

goztatják. Így az 1563-diki fölirat a király esküjét említi, a mellyel eljárása össze nem egyeztethető. I. Ferdinánd király fölháborodással utasítja vissza ezt a vádat, de nem azzal az érveléssel, hogy őt a törvényekre tett eskü nem kötelezi, hanem azzal, hogy sohasem feledkezett meg a harmincz év előtt letett esküjéről.

A rendek álláspontja a királytól szentesített törvényben magában is kifejezésre jut. Így az 1582-diki törvényben a rendek nem azt kérik a királytól, hogy új törvények alkotásával emelje érvényre a tőle hatályon kívül helyezett előbbeni jogállapotot, hanem «hazaszeretettől és ő felsége iránt való tisztelettől indíttatva» azt kérik tőle, «hogy az ország közszabadságának ellenére már régóta elharapódzott visszaéléseket és sérelmeket kegyelmesen megszüntesse» és hogy állítsa vissza az országnak «a káros visszaélésekkel meggyalázott szabadságait, a melyekkel ő felsége java és magas állása mindenkor egybe volt forrva». S a rendek az adót abban csak azért adják meg, mert ő felsége őket úgy írásban, mint szóval megnyugtatta az iránt, hogy sérelmeiket meg fogja szüntetni.

Így az 1583-diki törvény, a mely azt mondja, hogy a rendek «azon föltétel mellett» adnak segélyt, hogy a király azt, a mit a törvények előirnak és a mire «ő császári fölségét ünnepélyes esküje alatt kötelezik», «valósággal és tettleg» teljesíteni fogja. Így az 1635-diki törvény, a mely az 1630-diki törvény megtartását rendeli el.

A törvények gyakori ismétlésének szüksége valóban nem volt a király törvényt változtató jogának következménye, hanem tisztán csak annak a bizonysága, hogy az erő hatalmasabb volt a jognál és hogy a királyok a törvényeket folyton megsértették.

Tezner győzelmesen mutat ugyan reá a királynak a törvény ezen szakaszában is megnyilatkozó tulhatalmára,

mint thesisének egyik bizonyságára, de tévesen, mert a hatalom jogtalansága nem alapít jogot, s a kérdés közöttünk nem az, hogy volt-e a királynak hatalma a magyar állam önállóságának mellőzésére, hanem az, volt-e hozzá joga is.

S ha a rendek, a királyra hallgatva, a régi törvényt változtatott alakban újítják meg, ezzel nem a királynak önálló törvényhozói jogát ismerik el, hanem megint csak politikai nagy hatalmát, a melynél fogva a rendek szükségesnek vagy legalább okosnak tartották, hogy a törvénynek azon módosítását elfogadják, a mely a királyt kielégíti és ennélfogva valószínűvé teszi, hogy a király a módosított törvényt végre fogja hajtani. Az így keletkezett új törvény nem a király egyoldalú, hanem a király és a rendek egyező akaratának jogi következménye, a melyet a király politikai hatalma létesített ugyan, a mely azonban jogérvényét csakis a király és az országgyűlés együttes akaratának köszönheti.

Abból is érvet kovácsol Tezner a királynak törvényhozói joga mellett, hogy a fejedelem megkoronázása alkalmával bizonyos törvényeket néha meg nem erősített, illetőleg fölavató hitlevelében bizonyos törvényeknek expressis verbis való kiemelését megtagadta, a mivel Tezner fölfogása szerint ezeket törvényerejöktől megfosztotta.

Igaz, hogy 1687-ben Leopold nem akarja fia nevében azt a hitlevelet kibocsátani, a melyet maga 1659-ben törvénybe iktatott, s keresztül is viszi, hogy az új hitlevél csak pár pontból álljon és ne sorolja elő mindazokat a törvényeket, a melyeket az eddigi hitlevelek megemlítettek.

De az elő nem sorolt törvényes szabályok ezzel nem fosztatnak meg joghatályuktól. Az a körülmény, hogy valamely törvény nem szerepel azok közt, a melyeket megkoronázásakor a király külön igért megtartani, semmiképp sem

szűntette meg annak az érvényét. Hisz a király a hitlevélben és az esküben az összes törvények megtartását megígérte, s nem csak azokét, a melyekről külön megemlékezett.

Minden esküben megtalálni azt a tételt, hogy a király «az ország szabadságait, mentességeit, kiváltságait, statutumait, jogait és szokásait összesen és egyenkint» meg fogja tartani.

S midőn 1687-ben a király a fiának szóló hitlevélből kihagyja az 1659-diki hitlevél legtöbb pontját, az esküben mégis megmarad az az igéret, hogy «minden országlakost mentességeiben, szabadságaiban, jogaiban, kiváltságaiban, régi jó és helybenhagyott szokásaiban» megerősít, a mi azokra a jogokra is kiterjed, a melyeknek külön megemlítését a király visszautasította.

A királyok ezt nem is vonták kétségbe. Midőn 1741-ben a rendek részletező új hitlevelet kívánnak, Mária Terézia arra utal, hogy ez fölösleges, mert úgyis megigéri az összes törvények megtartását.

Ha a királyi hitlevél kibocsátása alkalmával fönnálló törvényeket akartak megváltoztatni, ez nem akképpen történt, hogy az illető törvényt a koronázási hitlevél külön nem említi meg, mert ez nem érintette a szentesített törvény hatályát, hanem akként történt meg, hogy a királyi eskü hatása alól az eltörlendő törvényt kifejezetten kivették. Így történt ez 1687-ben az aranybulla ellentállási záradékára nézve, a mikor az esküben és a hitlevélben világosan kifejezték azt, hogy hatályuk alól az ellenállás joga ki van zárva, s ezenkívül még külön t.-czikkben mondották ki, hogy az ellenállásra vonatkozó jogszabály érvényét veszíti.

Különben a törvénynek a királyt is kötelező volta nem is származik a király esküjétől és hitlevelétől. Ős időktől fogva ez az alkotmány alapelve volt és a meg nem koro-

názott, tehát esküt nem tett királynak éppen úgy szólott, mint annak, a ki esküt tett.

De ha ez így van, az a kérdés vetődik föl: mire való volt az, hogy az esküben és hitlevélben bizonyos törvényeket mégis elősoroltak?

A modern jogász ezt talán nem érti meg. A ki azonban a történelemben járatos, könnyen reátalál ennek a magyarázatára.

A törvényt nem tisztelték, maguk az országgyülési végzések sincsenek hivatalosan összegyűjtve, az egyes végzések jogi természetéhez és kötelező voltához gyakran kétely fér. Sok az ellentétes tartalmu törvény. A szokásjog egyes törvényeket hatályonkívül helyezett. E zavaros állapot miatt a rendek a jogbiztosság fokozása szempontjából nagy súlyt vetnek arra, hogy a legfontosabb jogszabályokat, azokat, a melyek a nemzet önállóságát és a nemesség kiváltságait védik, necsak a jog kötelező erejének védőpajzsa fedezze, hanem az új királynak egyéni igérete és becsülete is biztosítsa. Igaz, hogy néha ez a védelem sem volt elégséges, de mindenképpen érthető, hogy a rendek jelentőséget tulajdonítottak ezen garantiának.

Tezner azzal is törekszik a maga tételét igazolni, hogy szükség esetében a királynak joga volt a törvényeket meg nem tartani.

Állítása bizonyításául több példát hoz föl, de nézetem szerint sikertelenül.

Az 1536:XLIII. törvényczikk látszik még leginkább mellette szólani, de ez a példa sem ad neki igazat.

Mivel ebben a törvényczikkben a király egyik törvényes kötelessége elmulasztásának igazolása végett kényszerhelyzetére hivatkozik és a rendek ezt a hivatkozását tudomásul vették, Tezner ebben annak az elismerését látja, hogy a királynak joga volt reá, hogy szükség esetében a törvénye-

ket megszegje, a mi pedig az imént említett tényből épen nem következik.

A rendek ez alkalommal (1536:XLII.) nem azt kérték, hogy a király érvényt szerezzen a törvényben megállapított szabálynak, hanem csak azt, hogy a várak tisztjeinek kinevezésénél «tartsa magát a királyi felség Magyarország királyaihoz, a kik őt megelőzték», s a király erre a kérésre nem azt válaszolja, hogy neki joga van a törvényeket meg nem tartani, hanem azt, hogy «a kényszerűségnél fogva» «kimentheti magát».

Azt mondja, hogy nem is tehetett másképen, mint a hogyan tett és megigéri, hogy a mint a kényszerhelyzet megszűnik, a mint az ország állapota békésebb lesz, a rendeknek nem lesz többé okuk e tekintetben sem panaszra, a mi, reményli, «rövid idő mulva meg fog történni».

Jogról tehát nem is beszél, hanem csak az elkerülhetetlen kényszerűséggel törekszik magát menteni és ezért a rendek ez okfejtés elfogadásával semminemű felségjogot sem ismernek el, hanem csak a király mentségében nyugosznak meg.

Az 1536:XLIII. törvényczikkben nem az az elvi meggyőződés nyilatkozik meg, hogy a királynak alkotmányos joga van a törvények meg nem tartására, hanem ez a törvény abból a fölfogásból ered, a mely az 1545:L. törvényczikkben jutott kifejezésre, a mely azt mondja, hogy «lehetetlen dolgokra senkit sem lehet kényszeríteni». Ez a fölfogás senkinek sem akar positiv jogot adni arra, hogy a törvényektől eltérjen, hanem csak azt mondja, hogy törvénytelen cselekedete számára bárki is mentséget találhat, a mely fölfogás egyaránt alkalmazható a királyra és másokra, s a mely megfelel a kor szokásának, csekély törvénytiszteletének, s ürügyet és védelmet keres a gyakori törvénytelen cselekedetek számára.

S különben az a felségjog, a melyet a legjobb esetben is a törvényből ki lehetne olvasni, olyan csekély tartalmú és olyan korlátolt volna, hogy belőle semmiképen sem következnék az a jogkör, a melyet Tezner a királynak tulajdonít, semmiképen sem következnék belőle az, hogy a király az országgyűlés hozzájárulása nélkül az ország önállóságát csorbíthatja.

Ez a törvény legfeljebb arra adhatna jogot, hogy kényszerűség esetében a király, ha mást nem tehet, ideiglenesen eltérjen a törvény parancsától, de semmiesetre sem arra, hogy ilyen kényszerűség nélkül intézményileg és állandóan megszüntesse a magyar állam sokszázados önállóságát.

Teznernek többi példája még kevesebbet bizonyít a király jus eminense mellett, mint az 1536-diki törvény.

Fölhozza, hogy több törvény (1608:XXII., 1715:CIV., 1790:XII. és XX. 1807:VI.) a királynak megadja azt a jogot, hogy szükség esetében a törvényben megállapított szabálytól eltérjen, s nem veszi észre, hogy ezzel maga ellen érvel, mert ha létezett volna olyan általános jogtétel, a mely a királynak megadja a jogot, hogy szükség esetében a törvényektől eltérjen, akkor nem kellett volna e jogot minden egyes törvényben esetről-esetre megadni.

Azért adott a törvény a királynak jogot, hogy parancsaitól eltérjen, valahányszor előre lehetett látni, hogy ez esetleg szükséges lesz, mert olyan alkotmányos elv nem létezett, a mely speciális meghatalmazás nélkül a királynak jogott adott szükség esetében a törvény parancsától való eltérésre. A magyar alkotmány tehát nem ismert, mint magát Tezner kifejezi, «alaki és tartalmi korlátrendeleti szükségjogot» és a király a törvénytől jogosan csak vagy a rendek utólagos, vagy pedig előleges hozzá járulása esetében, azaz fölmentő, vagy följogosító törvény alapján tér-

hetett el, egészen úgy, a mint ez a mai jogfölfogás szerint történik.

Különben 1807-ben a Karok és Rendek házában azt a meghatalmazást, hogy a király szükség esetében a só árát az országgyűlés nélkül is meghatározhatja, úgy akarták értelmezni, hogy ez a szükség csak akkor áll elő, ha országgyűlést nem lehet tartani.

A rendek a szükség jogára vonatkozó fölfogásukat 1811-ben világosan kifejezték. Midőn a király a pénzügyek terén tett intézkedéseit azzal indokolta, hogy azokat a szükség «kierőszakolta», az országgyülés ez ellen fölir és azt mondja, hogy az ilyen eljárást «sem az állam czéljaival, sem sarkalatos törvényeinkkel összeegyeztetni» nem tudják. «A törvények, a melyek a segélynyujtásra és az adózásra vonatkozólag országgyülésileg hozzattak, érvénytelekké volnának». A rendek «erősen hiszik», hogy a király nem akarja jogait «kiterjeszteni», a minek tekintenék, ha a király a törvényektől szükség esetében mindig szabadon eltérhetne, de azért mégis óvást emelnek eljárása ellen, nehogy belőle később káros következményeket vonjanak le.

Mielőtt az eddigieket összefoglalnám és tovább mennék, szükségesnek tartom megvizsgálni Turbának a jelen munka írása közben közzétett közjogi elméletét.*

Turba ugyanis történelmi szempontból valóban érdekes művében azt állítja, hogy az az eskü, a melyet a királyok 1687 óta tesznek, s az a hitlevél, a melyet koronázáskor adnak, őket a törvények megtartásának kötelessége alól felmentette és jogot adott nekik arra, hogy a szentesített törvényeket ne hajtsák végre, a mi, ha igaz volna, munkámban levont következtetéseimet tetemesen gyengítené.

* «Die Grundlage der Pragmatischen Sanction.»

Turba ezt az elméletet azzal igazolja, hogy a királyi esküben, a melyet I. József és utána valamennyi megkoronázott király letett, valamint azon hitlevélben, a melyet koronázása alkalmával adott, olyan föltétlen igéret nincs, mint a milyen a korábbi eskükben és hitlevelekben volt, mert azt a záradékot foglalja magában, hogy a király a törvényt úgy fogja tiszteletben tartani, mint a hogyan «értelmezése és használata felett» az országgyűléssel meg fog egyezni s hogy ennélfogva addig, míg ez meg nem történt, a király a törvény megtartására nincs kötelezve.

De ez az okoskodás meg nem állhat. A király kötelessége a törvény végrehajtására éppen olyan föltétlen ma, mint a milyen volt a régibb időkben és rajta az eskű formája semmit sem változtatott.

Nagyfontosságú, mondhatnám forradalmi jelentőségű lett volna az eskü és a hitlevél új szövege, ha Turbának igaza volna. Míg eddig a törvény a királyt mindaddig föltétlenül kötelezte, a míg a rendek a törvény megváltoztatásához hozzá nem járultak, addig Turba szerint a királynak módjában van a szentesített törvény érvényét a rendek hozzájárulása nélkül magára nézve legalább felfüggeszteni.

Szerinte ugyanis a király azzal, hogy oly magyarázatot ad valamely törvénynek, a melyet a rendek nem fogadnak el, vagy azzal, hogy a törvényt nem hajtja végre és így ez nincs használatban, azt a kötelességét megszűntethette, hogy a törvényt alkalmazza és így a rendek hozzájárulása nélkül is szabadulhatott a neki kellemetlen törvényektől. Minthogy pedig másokkal szemben az uj eskű a törvényt érvényétől nem fosztotta meg, a király az országot továbbá is kötelező szabály alól magát fölmenthette.

Valóban páratlan és csodálatos jogszabály volna ez, olyan páratlan és csodálatos, hogy csak az esetben ismer-

hetnők el létét, ha kétségbevonhatatlanul be volna bizonyítva.

De a bizonyítás Turbának nem sikerült.

Az eskű és a hitlevél szó szerint való szövege nem azt jelenti, a mit Turba belőle kiolvas, mert egyetlen szóval sem mondja, hogy a királynak bármikor és bármilyen körülmények között joga van a törvényt meg nem tartani; ellenkezőleg, azt mondja, hogy a király a törvényeket megfogja tartani és meg fogja tartatni, s csak azt teszi hozzá, hogy ezt úgy fogja megtenni, a mint azok «értelme és használata fölött» a rendekkel meg fog egyezni.

És nézetem szerint indirect uton sem sikerült Turbának tételét igazolnia.

Nem tudta azt bebizonyítani, hogy az egész törvényhozás egybehangzó intenciója az ilyen jogszabály felállítása lett volna, sőt Turba még semmiféle olyan tényt sem említ meg, a mely azt bizonyítaná, hogy legalább a császár tanácsosai az esküt és a hitlevelet úgy magyarázták, mint ahogyan ma Turba teszi. Egyetlen olyan nyilatkozatra sem hivatkozik, a melyet csak így lehetne megérteni. S föl sem lehet tenni, hogy az esetben, ha valamelyik illetékes tényező az új eskü jelentőségét akként értelmezte volna, mint ahogyan Turba teszi, a magyar rendek ahhoz az uj szöveghez hozzájárultak volna, a mely a magyar alkotmányt aláássa.

Az udvari körök sem hitték, hogy az eskü által a király a rendektől is elfogadott jogot nyert arra, hogy a törvényeket bármikor felfüggesszék és végre ne hajtsák. Ezt bizonyítja az a memorandum, a melyet néhány évvel az új eskü letétele után az egyik tanácsos, Fratre Angelo Gabrielle, a császár számára írt, a melyben messzemenő reformtervek kifejtése után azt mondja, hogy azokat csak a törvények megváltoztatásával lehet megvalósítani, nem

pedig az esküben foglalt jogosítvánnyal. S a nehézségek eloszlatására — folytatta — csak három módot ismer: apostoli feloldást a király esküje alól, maguknak a rendeknek hozzájárulását, vagy pedig olyan egyházi és világi végzést, a mely az egész nemzetet fölségárulásban marasztalja el. Pedig ezen módok egyikéhez sem kellett volna nyulni, ha maga az eskű gondoskodott volna arról, hogy megtartása ne váljék szükségessé.

Turba magyar részről eredő két nyilatkozatból akarja azt bebizonyítani, hogy az esküt nálunk is úgy értelmezték, mint a hogyan ő teszi.

Egyik bizonyítéka az, hogy 1688-ban az országgyűlés keservesen panaszkodott az új eskü miatt és azt mondotta, hogy az az alkotmánynak részleges vagy teljes eltörlését czélozza.

A másik II. Rákóczi Ferencz nyilatkozata.

De az országgyűlés följajdulásának Turbától közölt szövege semmit sem bizonyít, mert ezen töredékes szöveg szerint a rendek panasza nem az volt, hogy az új esküvel a király jogot nyert arra, hogy a törvényeket meg ne tartsa, hanem az, hogy az a jog, a mely «annyi századok alatt soha kétségbe nem vonatott, az új országgyűlés által el volna törölhető.

Rákóczi az új esküformát valóban úgy magyarázta, mint Turba, de tanuságtétele nem döntő.

Rákóczi nem szerepelt azok között, a kik az 1687-diki törvényeket megalkották, az ő véleményének tehát e törvények interpretáczijánál döntő súlya nincs. A törvényes alkotások igazi intencziójának és értelmének megitélésénél azok nyilatkozatának van a legkisebb bizonyító ereje, a kik azokat az alkotásokat ellenezték és ellenük harczot folytattak.

Különösen csekély azon nyilatkozatoknak bizonyító ereje, a melyek a harcz tüzében keletkeznek, azzal a nyil-

vános czélzattal, hogy a támadás erejét fokozzák. Így nem egyszer akarták Kossuth Lajosnak az 1867-diki törvények ellen intézett azon vádját, hogy állami létünket föladták, a magyar souverainitás ellen harczba vinni.

De ez hiábavaló törekvés.

Kossuth Lajos nyilatkozatai nagyjelentőségűek a negyvennyolczadiki törvények magyarázatára nézve, mert azoknak ő volt egyik legbefolyásosabb szerzője s az ő intenciója ama törvények intencziójává is vált. De nem lehet az 1867-diki törvények magyarázatára nézve ugyanilyen súlyt adni nyilatkozatának, mert ezek a törvények nem az ő intencziójáť testesítették meg és mert nyilatkozatai harczi nyilatkozatok voltak, talán azzal a politikai czélzattal, hogy e törvények ellen izgassanak, nem pedig a törvény értelmének objektiv magyarázatául szolgáljanak. Talán a hazafiui keserüség és kétségbeesés kifakadásai azok, de semmiesetre sem a hidegen mérlegelő jogász tárgyilagos véleménye.

Ugyanez áll Rákóczira nézve. Ő harczra szólítja föl a nemzetet és ezért feketén fest és túloz. Harczi riadója nem tarthat arra számot, hogy a törvénymagyarázat támasztékául szolgáljon.

S annál kevésbbé fogadhatni el Rákóczi felfogását, mert a labancz királyi tanácsosok, nagyrészt azok, a kik az 1687-diki esküt törvénybe iktatták, tehát intencziójáť jobban ismerték, mint Rákóczi, más véleményt fejeztek ki. Ezek az urak ugyanis 1708-ban az országgyűlés összehívását éppen azért kivánják, mert azon hit terjedése elé akarnak gátat emelni, hogy a király azért nem tartja meg az esküjét, mert ez az esküje feltételes, «a mit nyilvánosan és szerteszéjjel hirdettek (Rákócziék) és terjesztettek», s hogy az eskü következtében föltételes a királyi méltóság is.

S míg Turbának egyetlen bizonyitéka sincs azon jog-

szabály léte mellett, a melyet az esküben fölfedezni vélt, addig több tény egyenesen arra mutat, hogy a királynak sohasem volt joga a törvényeket meg nem tartani.

Ilyen az, hogy ámbár többször lett volna reá alkalom és ámbár a törvényeket I. József óta valamennyi király nem egyszer megszegte, tudtommal legalább egyik sem védte magát azzal az érvvel, hogy az eskü felhatalmazza a törvény meg nem tartására.

Ha Turbának igaza volna, a koronázó eskü nem volna többé alkotmányos jogaink biztosítéka, nem korlátozná többé a király akaratszabadságát, sőt az eskü a király hatalmát fokozná. Hisz kétségtelen, hogy ezen eskü nélkül a király köteles volna a törvényeket megtartani és hogy csak az eskü adna a királynak arra jogot, hogy ezen kötelessége alól magát kivonja.

Hogyan történhetett mégis, hogy ezek ellenére az a király, a ki a törvények ellen akart uralkodni, a koronázási eskütől mindig félt. Ha igaza volna Turbának, nem lehetne megérteni, hogy II. József és hogy jelenlegi királyunk miért vonakodtak olyan sokáig attól, hogy az alkotmányban megszabott esküt letegyék, holott ez eskü jogossá tehette volna azon kormányzási rendszert, mely nélküle jogtalan volt?

Ha a koronázási eskünek az az értelme volna, a melyet neki Turba tulajdonít, az elmúlt századnak hatvanas éveiben a király érdeke ez eskü letételét egyenesen megkövetelte volna. A negyvennyolczadiki alkotmány nem volt használatban és annak a mi felfogásunktól eltérő magyarázata volt a véres polgárháború egyik oka, úgy hogy ha valaha szabad lett volna az 1867-iki eskünek záradékát alkalmazni, ezt az akkori helyzetben lehetett volna megtenni.

Turba elmélete szerint a király az alkotmány leg-

lényegesebb részeinek végrehajtását teljes joggal felfüggesztve tarthatta volna mindaddig, a míg annak értelmezése és használata iránt az országgyűléssel meg nem egyezett.

Deák Ferencz az absolutismus idejében az 1860-diki októberi diploma és az 1861-diki februári patens ellen a törvény erejéből és a jogfolytonosság elvéből hatalmas fegyvert kovácsolt, a mely ellen óriási kárára az akkori kormány sehogy sem tudott védekezni. Deák Ferenczcznek ezen hatalmas fegyvere pedig egész erejét elveszti, ha Turbának igaza van. Ha az eskünél fogva nem áll Deák Ferencznek az a fő tétele, hogy a törvényt addig, míg a törvényhozás meg nem változtatta, föltétlenül végre kell hajtani, hogyan történhetett meg, hogy ez esküformára senkisem hivatkozott? Ha az eskü jogot adott volna a királynak arra, hogy a törvényeket végre ne hajtsa, hogyan magyarázható meg, hogy Deák Ferencz argumentatióját az egyetlen helytálló érvvel meg nem támadták? El lehet-e fogadni azt a föltevést, hogy a király jogát senki sem ismerte, a mikor pedig annyi embertől követelte érdeke és kötelessége, hogy az uralkodót szolgálja? Megtörténhetett, hogy Lengyelország árnyékkirályának jogait a feledés homálya borította és megérthetni azt is, hogy a királyi hatalom győzelme perczében a nemzet jogaira senki sem gondol; de a lélektan törvényeibe ütközik az a föltevés, hogy a győzelmes egyeduralom jogait senki se vegye észre. A király országgyűlési leiratokban, Lustkandlék a tudomány fegyvereivel kutatják az uralkodó jogait, el lehet-e tehát képzelni, hogy a sok őszinte és fizetett ügyvéd ne talált volna reá az esküben rejlő fegyverre?

Mondhatni ugyan, hogy ez az eset legfeljebb azt bizonyítja, hogy a XIX. században nem adták az eskünek azt a magyarázatot, a melyet Turba neki ad, nem pedig

azt, hogy a XVII. és XVIII. századokban is így tettek. A lefolyt két század alatt az eskü eredeti értelme lassanként kiesett az emberek emlékezetéből. Mivel nem éltek a belőle következő joggal, a királyok annak a tudatát is elveszítették, hogy az mit jelent.

De nagyon valószinütlenné teszi ezt a föltevést az, hogy 1687 óta az eskü által megszerzett jogot annyiszor lehetett, sőt kellett volna alkalmazni, hogy az nem mehetett volna ki a szokásból és nem merülhetett volna feledékenységbe. Hisz 1687-től 1867-ig a törvénytelen kormányzati cselekedetek tradicziója szakadatlan egymásutánban állott fönn?

Hisz már Rákóczi idejében is szükség lett volna az új eskü alkalmazására, a mikor pedig még friss emlékben lehetett annak értelme. Hogyan történhetett meg, hogy mégsem hivatkoztak reá és annyira elfelejtették, hogy Turbának kellett azt fölfedeznie olyan időben, a mikor semmiféle gyakorlati szükség nem vetette föl az eskü értelmezésének kérdését?

És míg ezen egész idő alatt egyetlen olyan esetet nem jegyzett föl a történelem, hogy a király törvénybe ütköző eljárását esküjének tartalmával igazolta, a rendek nem egyszer hivatkoztak a királyi esküre, mint az alkotmány védelmére. Így, hogy egy példát hozzak föl, 1825-ben Barsmegye írja a királynak: azt, hogy ő (a király), «a kit Európa hitetartónak s a legvallásosabbnak tisztel, esküvel pecsételt koronázási hitlevelét sértse meg, látjuk ugyan csodálkozunk fölötte, de még sem hihetjük el.» Beszélhet-e így vármegye, ha a hitlevél a törvények meg nem tartását teszi lehetővé?

Különben az 1715 : III. t.-cz. kétségbevonhatatlanul bizonyítja, hogy az, a mit a föntebb előadott történelmi tények úgyis valószinűvé tesznek, meg is felel az igaz-

ságnak, s hogy a József óta a mai napig letett koronázási eskü a királynak nem adott jogot arra, hogy a törvények megtartásának kötelessége alól magát kivonja, vagy legalább semmiesetre sem adott ilyen jogot 1715 óta Az idézett törvény ugyanis azt mondja, hogy ő felsége «nem akarja a Karokat és Rendeket másképp kormányoztatni és felettük uralkodni, mint magának Magyarországnak eddig alkotott vagy jövőre országgyűlésileg megállapítandó saját törvényei szerint» és minden félreértés elkerülése végett ezt az általános tételt az eskü záradékára maga alkalmazza, midőn azt mondja, hogy a rendek ezek alapján megnyugodhatnak, hogy a király ezt a záradékot nem fogja sem az ország integritásának kárára használni, sem pedig arra, hogy az országot más tartományainak példája szerint kormányozza.

Turba ezt a törvényt úgy magyarázza, hogy ez az esküzáradékot korlátozza és a törvénytől való eltérés jogát csak a benne említett két esetre nézve zárja ki.

De ez nem helyes magyarázat. A király a törvénybe iktatott igérete által nemcsak a benne expressis verbis elősorolt két esetre nézve vállalja el a törvényes kormányzás kötelességét, hanem általában minden esetre nézve, és nemcsak erre a két esetre nézve zárja ki a törvénytől való eltérés lehetőségét, hanem minden más esetre nézve. A két esetet csak példaképpen említi meg és rájuk alkalmazza azt az általános szabályt, hogy a király a törvények szerint fog Magyarországon uralkodni. A két esetet azért említi meg külön, mert a rendek főleg tőlük féltek.

A törvény nem akart valamely általános szabályt korlátozni, a mint ezt Turba magyarázza, hanem az általános szabályt ezen két esetre mint a két legfontosabbra még külön is alkalmazza.

A törvény nem azt jelenti, hogy a törvényektől való eltérésnek általános jogát az elősorolt két esetben nem

fogja gyakorolni, hanem kétségtelenül ennek éppen az ellenkezőjét, azt ugyanis, hogy a király azért nem fogja az ország integritását megsérteni és azért nem fogja az országot idegen minta szerint kormányoztatni, mert a törvényeket megtartja.

Az elősorolt két veszély ellen az 1715-diki törvény nem azzal védi meg a rendeket, hogy reájuk nézve megszünteti a királynak az új esküben fentartott jogát, hanem annak a kimondásával, hogy mivel a király a törvényeket megtartja és mivel ezen az eskű záradéka semmit sem sem változtat, ezért ne tartsanak a rendek attól, hogy a király általában a törvények ellenére cselekedjék és különösen a törvények ellenére az ország területe épségét megsértse, vagy osztrák minta szerint kormányozzon.

Az 1715:III. t.-cz. tehát a Turba-féle magyarázat ellen bizonyít és minden valószinűség szerint egyenesen azért alkották, mert Rákóczi elmélete nyugtalanította a közvéleményt. Véget akartak vele vetni az ilyen magyarázat lehetőségének, a mely a királyi pártnak ártott, mert nem képzelhetni el, hogy találkozott volna olyan magyar, még ha labancz is volt, a ki az eskünek Rákóczitól adott értelmezését hajlandó lett volna elfogadni.

S ez az új törvény annál állandóbb hatású lett, mert azt a pragmatika sanctiónak nevezett 1723:III. t.-cz. ismétli, ezt a törvényszakaszt pedig az 1867 : XII. t.-cz. expressis verbis újra megerősíti, úgy hogy az 1715:III. t.-cz. más törvények által meg nem változtatott részében ma is érvényben van.

Ezek után még csak az a kérdés, hogy mi volt az esküforma új megállapításának intenciója és mi a tényleges értelme?

Intenciójára következtetést lehet vonni azokból az adatokból, a melyeket Tuba értékes történelmi kutatásai

közben összegyűjtött. Elismerésre méltó érdeme, hogy mint igazán lelkiismeretes történetiró minden adatot közöl, ámbár azok saját thezise ellen is szólanak.

Az eskü és a hitlevél megváltoztatásának czélja az alkotmány reviziójának előkészítése volt. A király érezte katonai nagy erejét, hisz győzelmes seregei az egész országban uralkodtak és ezt az erőt az alkotmány átalakítására akarja használni. Reformterveinek két pontja érvényesül is. Az 1687-diki törvény a magyar alkotmányból a királyválasztást és az ellenállás jogát teljesen kiküszöbölte. Csakhogy a bécsi udvarnak még messzebbmenő tervei is voltak. Ezeket a további reformterveket az új király eskütétele előtt szerette volna keresztülvinni, nehogy ő esküt tegyen arra, a mit nem akar megtartani, hanem meg akar szüntetni. Minthogy azonban az akkori országgyűlésen a háború miatt az alkotmány reformját befejezni nem lehetett, s mert, a mint e rendek később (1712) magyarázták, József, a kinek az esküt le kellett tennie, «gyenge és gyermeki idejében volt», az udvar olyan eskűformát kivánt megállapítani, a mely a revisiót nem nehezíti meg és Józsefnek nagykorusága idejére biztosítja a jogot a károsnak tartott törvények módosításának követelésére. Leopold és kormánya attól tartottak, hogy a létező jog föntartására letett eskü a további reformoknak útját állhatja.

Egyízben maga az udvar is úgy értelmezte a koronázási esküt, hogy miatta a létező jogot nem módosíthatja.

Midőn ugyanis a rendek tőle az idegeneknek Magyarországból kivonását kérték, a király azt válaszolta, hogy ezt nem teheti meg, mert ezzel Szent István decretumát semmisítené meg, ennek megtartására pedig esküt tett. Olyan esküre volt tehát szükség, a mely az új király lelkiismeretét a legkevésbbé sem köti meg és teljesen szabad kezet ad neki a törvény megváltoztatásának követelésére,

a minek a legközelebbi országgyűlések egyikén kellett volna történnie. Sok törvényt eddig nem hajtottak végre és nem is akarják végrehajtani. Miért esküdjék meg tehát rájuk az új király?

Ezen czélból az udvar az egész actiót a minisztereknek a magyar főurakhoz intézett azon kérdésével indítja meg, s ez a kérdés világítja meg a legjobban szándékai magvát, hogy miként lehetne a törvények revisióját már előre biztosítani és miként tehetne az új király már előre esküt a később létesülendő magyarázatra?

Az első javaslat, a melyet a király e tárgyban a rendek elé terjeszt, olyan esküformára gondol, a mely a törvények közül «a kéteseket, ártalmasokat vagy épen impractikusokat illetőleg» a megegyezés szabadságát számára biztosítja.

Ezen intentióknak vélnek megfelelni azok a javaslatok is, a melyeket a király tanácsosai a tárgyalás közben neki tesznek. Az egyik annak a kimondását ajánlja, hogy a revisio «a legközelebbi országgyűlésen», vagy «időveszteség nélkül az országgyűlésen» történjék meg. Esterházy nádor azt javasolja, hogy a revisio azon törvényekre szorítkozzék, a melyek «talán homályosak és kétségesek».

A király azonban ezen javaslatoknál még homályosabb szöveg mellett dönt, a mellett, a mely később csakugyan az eskübe belekerült, valószínűleg azért, mert azt hiszi, hogy mennél kevésbbé szabatos az igérete, utódjának annál inkább szabad lesz a keze.

A czél azonban ezen formulánál is az volt, hogy a rövid idő mulva összeülő országgyűlés az alkotmánynak új értelmet adjon és hogy a király igérete ne állja útját az alkotmány gyökeres revisiójának.

Az udvar nagy súlyt vet az eskü új szövegére, mert az érvényben levő jogot türhetetlennek tartja és úgy véli,

hogy nagy lépést tesz czélja felé, ha az alkotmány revisiójának szükségét az eskü tudomás vétele alkalmával maguk a rendek elfogadják és ha annak az ellenvetésnek, hogy a király azt akarja megváltoztatni, a minek megtartására magát esküvel kötelezte, elejét veszi.

A rendek ellenben félnek az új esküformától. Eleinte úgy tesznek, mintha félreértették volna a király javaslatát és úgy szövegezik a szóban levő passzust, hogy a király az eddig hozott és az ezentúl hozandó törvények megtartását megigéri.

A király azonban kitart saját szövege mellett és a rendek csak azután járulnak hozzá az új szöveghez, miután a király befejezett tényt teremtett és közös megállapodás létrejötte előtt az esküt megváltoztatott szövegben teszi le. De utóvégre belenyugosznak a történtekbe, mert nem adnak vele fel semmit és ellentállást a revizió alkalmával még mindig fejthetnek ki s mert nem értelmezik az esküt úgy, mintha benne a királynak jogot adnának arra, hogy ha a revisióra vonatkozólag megegyezés nem jönne létre, a törvényeket meg ne tartsa. De azért mégis félnek tőle, hogy a királyok az alkotmányt ezen az úton ki fogják értékéből vetkőztetni és a régi törvényeknek az országra nézve káros magyarázatát fogják erőszakolni akarni. Az esküformának pongyola szövege mindenféle félremagyarázásra vezethet és visszaélések ürügye lehet.

Az új szöveg értelme és czélja a 1741-diki VIII. törvényből is kiviláglik. Ez a törvény ugyanis azt mondja, hogy a rendi kiváltságok és különösen az adómentesség «a hitlevélbe iktatott és a törvények használatáról és értelmezéséről szóló záradék magyarázata alá egyáltalában ne legyenek vonhatók», a mi alatt azt értette, hogy ezek a kiváltságok az országgyűlésben vita tárgyává se tehetők, hanem örökösök legyenek.

Ez a törvényczikk ugyanis a királyi válasz azon részének törvényformába öntése volt, a mely azt mondotta, hogy a király «a nemesség kiváltságait és különösen azon szabadékát, a mely szerint maga adózni nem köteles, maga is úgy érti, hogy e kiváltság országgyűlésen vitatkozás tárgya sem lehet».

Az eskünek 1687-diki záradéka a törvények revisióját akarta biztosítani, a rendek ellenben kiváltságaikat örökösökké akarják tenni és azért ezeket ennek a záradéknak hatása alól elvonják.

Az a jogi fölfogás is el volt közöttük terjedve, hogy a sarkalatos törvényeket nem szabad módosítani, a mit még a XIX. században is gyakran hangoztattak. Ezért féltek az új esküformától. Azt hitték, hogy az jogi fölfogásukat tarthatatlanná fogja tenni, mert benne a király magának azt a jogot biztosította, hogy minden törvényt újra tárgyalás alá vétethessen, s mert a rendi jogokat mind az új magyarázat és rendezés lehetőségének Damokles-kardja alá helyezte. Ezért akarják a rendek 1741-ben saját legbecsesebbeknek tartott kiváltságaikat a revisiót biztosító eskü hatása alól kivonni, s mint Deák Ferencz mondja, biztosítani maguknak azt, hogy azok «soha országgyűlési egyezkedések tárgyai ne lehessenek».

Az új eskü ezen czéljára világot vet az a munka is, a mely az 1687-diki királyi propositiókat magyarázza, dicsőíti és valószínűleg az országgyűlés tárgyalásai közben készült.*

* Czíme: Das durch œsterreichische Clemenz wiederum verquickte Königreich Ungarn, das ist ausführlicher Anzeig, wie das Königreich Ungarn bei erfreulicher Inthronisirung Königs Josephi, aus dem glorwürdigsten Erzhause Oesterreich, nicht alein aus dem Uebel der innerlichen Spaltungen in eine heilwürdige Einmüthigkeit erhoben, sondern auch in seinen Privilegiis, Juribus, Libertatibus und Gerechtigkeiten festgesetzt und rehabilitirt worden.

Durch sonderbare Anmerkungen über die Diætal-Propositionen de dato 31. Oktober 1687 verfasset von *J. N.*

Ez a munka a királyi propositio azon mondatát, hogy József az esküben a törvényeket csak akként igérje megtartani, a mint a kétesek, ártalmasak vagy épen impractikabilisok érvényessége iránt megegyezés fog létrejönni, azzal védi, hogy a törvények nem örökösök, s hogy azokon az idők változásával változtatni kell. A mi jó volt, a mikor hozták, most rossz lehet. Mivel az időt nem lehet a törvényekhez, ezeket kell az időhöz alkalmazni. A rendek sokszor azt állítják, hogy a sarkalatos törvényeket és a fontosabb privilegiumokat nem lehet megváltoztatni, de ez sehol sincs így. A törvényeket mindenütt módosítják és változatlanságuk bele is ütköznék az országok érdekébe. A király hadi jogon bírja Magyarország nagy részét és ezért joga volna önkényesen eljárni, új törvényeket adni, de ezt nem akarja tenni. A rendeket eddigi munkakörükben meghagyja és az ország közügyeiről velök akar tárgyalni és határozni, csak az ellenállás záradéka eltörlését követeli és azt, hogy «kétes, káros és impractikabilis törvények dolgában olyan nyilatkozat határoztassék el, a mely a méltóságos, szent és sértetlen felségnek nem káros és a királyságnak üdvös és hasznos lehet».

De bármi volt az új esküforma indoka, az tényleg semmiféle eredménynyel sem járt.

Az udvari kormány sokat foglalkozik ugyan reformtervekkel és bizottságot is alakít a magyarországi reformok tárgyában, de a létrejött tervek nem kerültek országgyűlés elé. Sokáig nincs országgyűlés és a Rákóczi harczai közben összehívott országgyűléstől nem lehetett reményleni, hogy elfogadja az udvar reformjait, úgy hogy ezek elébe sem terjesztettek.

A kivánt revisio így sohasem jött létre. Annak sincs semmi nyoma, hogy a királyok az új eskü következtében magukat a törvények megtartásának kötelessége alól sza-

badaknak érezték volna és erre hivatkoztak volna. Ellenkezőleg, a Rákóczival folytatott harczok közben a király többször és ünnepélyesen is újra megigérte, hogy törvény szerint fog kormányozni.

Ezért enyhült az eskütől való félelem és mikor József halála után Károly is az új szövegű esküt tette le és ennek sem volt káros következménye, s mivel az 1715:III. törvényczikk az ellen biztosította az országot, hogy az esküt félre nem magyarázzák, az 1741:VIII. t.-czikk pedig a nemesi kiváltságokat az eskü hatása alól kivonta, az ország fokonkint megbékült vele és az új eskü ismételten a törvénykönyvbe került, a nélkül, hogy bárkinek is eszébe jutott volna az eskü formájában nagy jelentőségű közjogi elvet látni. Az a conservativ szellem, a mely a szabadság gyakorlásában megnőtt nemzeteknél ilyen kérdésekben mindig uralkodni szokott, meghagyta a régi formát, ámbár elmult az az ok, a melyből eredt és ámbár teljesen fölöslegessé vált, mert az alkotmány revisiójának jogi lehetőségét ma már senkisem vonja kétségbe és az az 1687 előtt letett esküforma mellett éppen olyan biztosan fönnállana, mint az új záradék mellett. Nézetem szerint e záradéknak ma nincs is bármiféle érvényes jogi tartalma.

1687-ben az országgyűlés aggodalmainak megnyugtatására Esterházy nádor azt mondja, hogy az eskü záradékát a király alkotmányosan és szó szerint értelmezte.

Ha az esküformának ma általában még volna jogi tartalma, valóban csak ezen szó szerint való értelme adhatná azt meg neki. Ha azoknak az intentiója szempontjából, a kik a záradékot alkották, ez csakugyan túléltnek is tekinthető, az a kérdés, nem él-e a létrejött jogszabály alkotóinak akaratától független életet és nem hozott-e létre olyan hatásokat, a melyekre a törvényhozók annak idejében nem is gondoltak?

De nézetem szerint az esküszövegnek szó szerint való értelme semminemű néven nevezendő jogszabályt nem állapít meg, mert a mit a szövegből a történelmi előzmények és czélok ismerete nélkül ki lehetne olvasni, azt a magyar törvényhozás nem akarta kötelezően megszabni, sem az esküszöveg keletkezésekor, sem azóta bármikor.

Az új eskü 1687-ben a király kezdeményezésére és az ő érdekében keletkezett, a rendek mindig ellene voliak és csak akkor szüntek meg tőle félni, amikor minden jelentőségét elvesztette.

Szó szerint való értelme pedig nem ad a királynak új jogot, ellenkezőleg, olyan korlátot látszik elébe emelni, a melyre a magyar nemzet sohasem gondolt, s a mely nemcsak rendi államban volna nagyon hátrányos a királyságra nézve, de még a legmesszebben vitt parlamentarismus mellett sem valósult meg, s megvalósulása nem is volna az állam érdekében.

Az eskü szövege ugyanis magát a végrehajtó hatalmat a király és az országgyűlés között megosztani látszik, midőn a hitlevél azt mondja, hogy a király úgy fogja a törvényeket megtartani és másokkal megtartatni, a hogyan a rendekkel azok értelme és használata iránt meg fog egyezni, minélfogva a már létrehozott törvények használata és végrehajtása tekintetében sem járhat el önállóan, holott nemcsak rendi államban, hanem parlamenti országokban is a király, illetőleg közegei hajtják végre a törvényeket, a nélkül, hogy erről az országgyűléssel tárgyalni és vele megállapodásra jutni kellene. Régente közegei ezt felelősség nélkül végezték; ma felelősség mellett teszik, de mindig a nélkül, hogy határozataikat és intézkedéseiket az országgyűléssel meg kellene beszélni.

A felelős minisztert a parlament megbuktathatja, vád

alá helyezheti, elitélheti, de kormányzati jogainak gyakorlását a maga akaratától függővé nem teheti.

Az új eskünek tulajdonképpeni czélja, az ugyanis, hogy az alkotmány revisióját lehetővé tegye, ma tárgytalanná vált, mert senki sem vonja többé kétségbe, hogy minden törvény módosítható és az örök időre megállapított, meg nem változtatható jogok ideje úgyis elmult, a záradéknak szó szerint való értelme pedig sohasem felelt meg a törvényhozás intentiójának, minélfogva az eskünek ez a része értéktelenné vált.

1835-ben Pest vármegye egyik követe a rendek táblájában azt mondotta, hogy esküjének ezen záradéka következtében a király a törvényt országgyűlés nélkül nem magyarázhatja, a miben azon általános jogelvnél fogva, hogy a törvényt csak az magyarázhatja, a ki azt meghozta, s az 1791-diki törvénynél fogva föltétlenül igaza volt ugyan, de nem az esküforma miatt, a mely, mivel szerencsétlen és pongyola szöveggel olyan jogszabályt akart kifejezni, a melyre ma már nincs szükség, mert magától értetődik, tulajdonképpen semminemű jogi jelentőséggel nem bír.

De ezzel elválok Turbától, azzal a conclusióval, hogy az új eskü, a melynek történelmi nagy fontosságára ő mutatott először reá, a király helyzetét az alkotmányban és viszonyát a törvényekhez nem módosította és azt a tételemet nem döntötte meg, hogy a király a törvényeket egyoldalúlag nem módosíthatta és nem adott neki a törvények fölé emelkedő oly állást, hogy az országnak sok százados függetlenségét jogérvényesen eltörölhette volna.

S ezek után rátérek az összegezésre és összefoglalom azokat, amikre fejtegetéseimből következtetek.

A kor csekély jogtisztelete, az a rossz szokás, hogy az országgyűlés végzéseiben sok kérés és concret panasz

általános érvényű jogszabályokkal van vegyítve, a királynak az a sokszor sikeres törekvése, hogy akaratát belecsempéssze az országgyűlés végzéseibe, az érvényes törvények tényleges mellőzése és a rendek gyöngesége, a melynél fogva a legvilágosabb törvénytelenségek fölött is nem egyszer napirendre kellett térniök, a törvényeknek homályos és egymásnak gyakran teljesen ellentmondó fogyatékos szövegezése, mindez módot adott arra, hogy a király hatáskörén túllépjen, nem egyszer kétségessé tehette, azt is, vajjon az országgyűlésnek valamely végzése valódi törvény volt-e s lehetővé tette azt, hogy a király közegei különbséget tegyenek kétoldalú szerződésen alapuló törvények között, a melyek a királyt is kötelezik s az olyan (magán) törvények között, a melyek a királyt nem kötelezik, s nehézzé tette minden esetben annak a megállapítását, hogy a királynak melyik ténye volt jogos és melyik jogtalan, s hogy mi volt a határvonal a királyi prærogativa és az ország joga között.

De azért maga az az államjogi két nagy tétel, hogy törvényt hozni, módosítani vagy eltörölni a király és a rendek együttes joga volt s hogy a törvény a királyt is kötelezte, minden kétségen felül áll. Macaulay a középkori Angliáról mondja, hogy a rendek törvényhozói joga nem volt kétséges, csak e jog határai voltak vitásak. Igy volt ez nálunk is. A különbség csak az volt, hogy Anglia a XVII. században a nagy harczok tisztitó tüzében már leküzdi alkotmányának ezt a bizonytalanságát, mi pedig még a XVIII. században is benne vagyunk a középkori chaosban.

S mivel törvényt Magyarországban a király egymaga nem alkothatott, egyoldalú cselekedeteivel jogerősen az állam önállóságát sem adhatta föl. Nálunk is kétségtelenül igaz az, a mit az angolok már a középkorban, már III.

Eduárd idejében magukról mondanak, hogy a rendek hozzájárulása nélkül a király az állam önállóságát nem szüntethette meg. Nálunk is csak a rendek hozzájárulásával és országgyűlési végzés utján mondhatott volna le a magyar állam azon önállóságáról, a melyet keletkezésének perczétől kezdve élvezett. Ez pedig nem történt meg.

S önállóságunkat a szokásjog sem szüntette meg. Igaz ugyan, hogy, mint Verbőczy mondja, a szokás nálunk «törvénytrontó» erővel birt, az állam önállóságát azonban csak azon tényezőknek állandó és következetes cselekményei veszélyeztethették volna, a melyek a magyar állam önállóságát akaratának ily szellemben való formális megnyilatkozásával föladhatták volna: tehát csak az egész törvényhozás állandó gyakorlata.

A magyar állam önállóságát csak a király és az országgyűlés olyan együttes eljárása veszélyeztethette volna, a mely valamely idegen hatalom akaratnyilvánításának magát alávetette volna, és ez a maga részéről azt a jogalkotó akaratot árulta volna el, hogy ezen így teremtett felsőbbség állandósuljon.

Minthogy azonban ilyen törvényhozói szokásnak semmi nyoma sincs és minthogy a rendek mindig hangoztatták önállóságukat, s a törvények az ország jogainak fönmaradását folyton kiemelték, az államakarat függetlensége és a magyar állam souverainitása az idegen hatóságok befolyása daczára érintetlenül fönnáll és Tezner elmélete nézetem szerint téves.*

* Az a közjogi elmélet, a melylyel e fejezetben foglalkozom, nem is annyira közjogi és történelmi érdekből keletkezett, mint inkább politikai czélból. Nem annyira II. Rudolf, mint I. Ferencz József és talán különösen Ferencz Ferdinánd trónörökös birodalmának jogi természete érdekli azon írók nagy részét, a kik a föntebb említett elmélettel előállottak. Az osztrák publiczisták azt akarják bebizonyítani, hogy az osztrák-magyar monarchia ma is egységes állam, hogy igaza van az osztrák kiegyezési törvénynek, a mely-

nek az a czíme: az osztrák monarchia valamennyi országaira nézve közös ügyekről és hogy, a mint ezt Tezner kifejtette, az 1867 : XII. t. czikkben föntartott fejedelmi jogok, nem magyar fejedelmi jogok, hanem az osztrák császár fejedelmi jogait jelentik. Ezt a thezisüket egyes törvényekre nem alapíthatják. Ezért kell a Habsburgok uralma első századaiban kifejlődött gyakorlathoz folyamodniok. Mivel az 1867 : XII. t. czikk mindenben történeti alapon áll, mivel továbbá a császári czímnek 1804-ben elhatározott fölvétele föntartja a magyar államnak addigi jogait, s mivel ugyanezt teszi a pragmatica sanctio is, azt kellett az osztrák publiczistáknak bebizonyítani, hogy az egybeolvadás már ezen események előtt következett be, s hogy ezek föntartották a létrejött Habsburg-államot, a melynek egyik alkotó részévé vált Magyarország.

Az 1867 : XII. t. czikk nem statuált osztrák birodalmi fejedelmi jogot. Azoknak az osztrák íróknak tehát, a kik császári jogot akarnak a katonai felségjogokban nálunk is látni, azt kellett bebizonyítaniok, hogy a magyar hadügyi felségjogok az elmult századokban alakultak át osztrák felségjogokká.

De az osztrák íróknak ezen politikai czélja nem szolgál hibájuk mentségére. Ellenkezőleg.

Én azt a politikát, a mely ezeket az urakat irányítja, hibásabbnak tartom még közjogi elméletüknél is, mert veszélyes is. Ha valaha komoly kísérletet tennének elméletük megvalósítására, a Nagy-Ausztria jelszava mellett meginduló actio Ausztriának és Magyarországnak ma meglévő összetartozását is összetörné. A ki a jövőben létre akarná hozni azt, a mi ezen iskola tanai szerint már a multban megvolt és a minek szerinte jogszerűen a jelenben is lennie kellene, az a monarchia tönkretételén dolgoznék. A magyarok létérdeke az Ausztriával való belső kapcsolatot követeli ugyan meg, de az Ausztriával való egybeolvadásunk olyan öngyilkosság volna, hogy reá a magyar sohasem lesz kapható. A ki túlságos nagy egységet akar Ausztria között és közöttünk teremteni, az veszélyezteti az összetartozásnak azt a mértékét is, a mely szükséges és elérhető. A magyar nemzet ellen a monarchiát nem lehet föntartani, a magyar nemzet pedig soha és semmiféle körülmények között nem fog állami létéről lemondani.

A ki a nagyhatalmi állást olyan formák mellett akarja biztosítani, a melyeket Magyarország el nem fogadhat, mert ezeréves állami öntudatába ütköznek, az nem csak a nagyhatalmi állást fogja tönkretenni, hanem a monarchia létét is koczkára fogja vetni.

Az osztrák elméletek máris nagy károkat okoztak. A bizalmatlanságot és az idegenkedést az egymásra utalt két társadalom között máris fokozták. Nehézzé teszik annak a harmoniának létrehozatalát, a mely Ausztriának is, Magyarországnak is, a dynastiának is nagy érdeke.

XII. FEJEZET.

MAGYARORSZÁG TÉNYLEGES FÜGGÉSE.

Magyarország önállósága csak jogi tény, a valóságban az ország hajdani függetlenségét elvesztette. Széchenyi István reámutat arra, hogy a kurucz és a labancz közötti különbség oka a jogi és a tényleges állapot közötti ellentét, mert az egyik a jogból következtet, a másik a valóságra alapítja magatartását.

Csakugyan ez az ellentét történelmünknek egyik legindividuálisabb vonása, sok sajátosságunk magyarázata.

A nemzet minden erőfeszítés ellenére sohasem birt tőle szabadulni. A XVII. század véres harczai, a Bocskaitól Rákóczi idejéig folytatott szabadságharczok sem bírják függetlenségünket tettleg és igazán biztosítani. A jogilag nem létező összbirodalom tényleg fönnállott. A német császári méltóság, a mely csakis véletlen választás utján illette meg ugyanazon személyt, a kinek a fejét Szent István koronája ékesítette, a magyar királyt tényleg elhomályosítja és nemzetközi személyiségét eltünteti. A császár cselekszik a király helyett, ámbár semminemű jogi kötelék nincs a császár és a király között. A Habsburgok különféle országai mind egységes külpolitikát folytatnak s ezt a politikát ugyanaz a közeg állapítja meg, hajtja végre és képviseli, egészen úgy, mintha a különböző országok mind egy államot alkotnának. A Habsburgok nemzetközi politikájával és hatalmi

állásával összefüggő ügyek, minden egyes államnak külügye, hadügye és bizonyos fokig pénzügye, a Habsburgok udvari hatóságainak keze közé kerülnek, s ezek a hatóságok nemcsak hogy teljesen függetlenek a magyar rendektől és a magyar állammal semminemű szervezeti kapcsolatban nincsenek, hanem alig is van magyar tagjuk.

A legfőbb ilyen szervezet a császári titkos tanács. Ez a testület előbb a maga egészében, majd a belőle alakult kisebb tanács formájában a császárnak legfőbb politikai tanácsadója, a melyet minden fontos ügyben meghallgatott, a német-birodalmi ügyekben éppen úgy, mint a magyarokban, a külügyekben éppen úgy, mint a belügyekben, a melynek azonban önálló hatásköre nem volt, a mely nem határozott, nem parancsolt, a melynek nem voltak alárendelt szervei, a mely nem volt közigazgatósági hatóság, hanem pusztán csak véleményt adott.

Igaz, hogy e mellett a szervezet mellett fönnállott az ősi magyar királyi tanács, de ez elveszti minden tényleges befolyását a királyra, a ki inkább politikai versenytársát, a rendek képviseletét látja benne, mint saját tanácsadóját. Hogyan bizhatnék meg benne? Az ő érdekének kellő méltatását hogyan várhatná meg ezen testülettől, a mely a magyar nemzet sérelmeit érzi, jogait, habár nagyon szerényen és alázatosan, néha mégis hangsúlyozza és megvédeni törekszik?

A mikor a király a tanácstól arra nézve kér véleményt (1545., 1558., 1569.), hogy miképpen lehetne az országgyűlés összehivása nélkül adót kivetni, azt felelik neki, hogy ez törvénybe ütközik és egyszer azt mondják, hogy azok, a kik ilyen kisérlethez hozzájárulnának, «önmagukat megbélyegezve, az egész ország, sőt még az idegen népek előtt is méltán örök gyalázatnak tennék ki magukat», s hogy az ilyen rendeletnek a megyék nem engedelmeskednének.

Ilyen tanácsot a király «nem szívesen» hallott, mert azt remélte, hogy olyan ügyben, a mely a közjót illeti, nem fogják az ország törvényeit és kiváltságait hangoztatni.

S azt is nagy csodálkozással olvasta a király (1563., 1566.), hogy a tanács a királyválasztást sürgeti, holott ő a választást meg akarja kerülni.

Az idegen miniszterek gondoskodnak is róla, hogy uruk a magyar tanácsosok iránt bizalommal ne legyen. A magyar részről eredő legszerényebb ellenvéleményt gyanus szemmel nézik. Így például még Esterházy Pálról, erről az aulikus államférfiuról is, még pedig éppen akkor, a mikor a legmesszebbmenő buzgóságot fejti ki az udvar érdekében, az 1687-diki országgyűlés idejében azt írják a császárnak az osztrák miniszterek, hogy urát valószinűleg meg akarja csalni.

A magyar tanács tagjai, mivel érzik, hogy a császár bizalmatlan irántuk, néha, főleg az országgyűlési előkészületi munkák tárgyában, szabadulni akarnak a felelősségtől, a melylyel úgy is fölöslegesnek bizonyult véleménynyilvánításuk járt, s arra hivatkoznak, hogy ők az országgyűlésen szabadon nem tárgyalhatnának, ha nézetüket már előzetesen előadnák.

Az országgyűlési tárgyalásoknál a magyar tanács inkább a közvetítő szerepét viszi, mint a király tanácsosáét.

Az 1587-dik országgyűlésen a magyar tanács a rendek álláspontja számára kivánja a királyt megnyerni s nagy fáradsággal compromissumot hoz létre a német tanácsosoktól támogatott főherczeg és a rendek között.

Egy ízben Pálffy Miklós csak Harrach német tanácsos útján és a császári tanács megkérdezése után eszközölhet ki a magyar tanács számára kihallgatást az országgyűlési tárgyalásokat vezető főherczegnél.

Az 1687-diki országgyűlésen a magyar tanács félszeg

helyzete a külsőségeken is meglátszik. Az uralkodó tervét minden részletében az idegen tanácsosokkal állapította meg és csak a kész elaboratumokat közlik a magyar nagyokkal. S nem a nádor tolmácsolja a király üzenetét, hanem Stratmann, az osztrák kanczellár és a király nevében Dietrichstein főudvarmester üdvözli őket.

Nem is tanácsukra van szükség, hanem azt várják tőlük, hogy a király akaratát a rendeknél képviseljék.

S midőn az így bevezetett országgyűlés közben a császár a katonák elszállásolása ügyét akarja tanácsosaival tárgyaltatni, az osztrák miniszterek azt a javaslatot teszik, hogy a tanácskozásoknál a magyar urak ne legyenek jelen, mert különben bizonyos, hogy a magyar rendek a beszélgetések tartalmát azonnal megtudják és maguktartását ehhez fogják szabni.

S a német miniszterek annyira idegeneknek és veszélyeseknek tartják a magyar nagyokat, hogy a király figyelmét arra is fölhívják, hogy a magyarokat csak akkor vonja be a tárgyalásba, a mikor a nem magyar tanácsosok mind egy véleményen vannak, mert ha a magyarok megtudnák, hogy nézeteltérés van az osztrák tanácsosok között, ez őket fölbátorítaná.

A császár a jelentésre sajátkezűleg azt írja, hogy erről gondoskodni fog.

A magyar tanács olyan kevéssé bírja az uralkodónak, illetőleg az uralkodót képviselő főherczegnek bizalmát, hogy az országgyűlési tárgyalásokat is legtöbbnyire idegen tanácsosok segítségével vezetik s a király, ha nincs maga az országgyűlésen jelen, vagy nem küldött oda egy főherczeget, az országgyűlés vezetésének nagyfontosságú közjogi actusát legtöbbnyire idegen tanácsosokra bízza. És az idegen miniszterek nem egyszer megjelennek az országgyűlésen, ott személyesen adják át a királyi előterjeszté-

seket és a nádori állásnak kivel való betöltésére irányuló követelésüket (1681.) s ilyenkor a rendek őket ünnepélyesen is fogadják.*

A császári tanácsnak véleményt adó testületén kívül valóságos birodalmi kormányzati hatóságok alakulnak. A legfontosabb ilyen testület az udvari hadi tanács volt, a mely a katonai ügyek élén állott. Ez a hatóság már nemcsak tanácsot ad, hanem kormányoz is és hatalmas administratio élén áll, a mely a Habsburgoknak minden országára kiterjed. A király minden katonai ügyben tőle kér véleményt. Így a felől, hogy mit kérjenek a magyar rendektől és mit válaszoljanak az ő előterjesztéseikre. Szavának még a magyar törvények hozatalánál is nagy a súlya. Gyakran jelen van az országgyűlés színhelyén s a királynak vagy legfelsőbb megbízottjának fölvilágosításokat és tanácsokat ad. Ezenkívül a magyarországi parancsnokok neki engedelmeskednek. A hadi tanács az, a mi jelenleg a hadügyminiszter és a Generalstab: a katonai közigazgatás feje és a hadi működések legfőbb irányítója. A magyar közjogban hozzá hasonló hatóság nincs. A régi törvények szerint a nádor volt ugyan a nemesi fölkelés főkapitánya, de nem a királyi hadak főparancsnoka. Ezek fölött és a katonai administratio fölött általában, a mennyiben valamely concret esetben a tör-

* Tezner ebből is azt a következtetést vonja le, hogy a magyar fejedelmi jog egybeolvadt a többi fejedelmi joggal, különben nem lehetett volna császári hivatalnok a magyar királynak képviselője. Pedig ez csak azt bizonyítja, hogy ebben a korban a király képviselete nem volt valamely határozott közjogi közeg föladata és hogy a rendek azt fogadták el, a kit a király megbízott. Ezek az urak többnyire magyar indigenák voltak; ha azonban esetleg valamelyikük nem volt az, ez csak azt bizonyítja, hogy a magyarok sem zárták mindig ki állami életükből az idegent, a mint a császárok is alkalmaztak hivatalaikban idegent. Nem egyszer küldte a király császári kanczellárját az országgyűlésre, de nem hivatalánál, hanem azon bizalomnál fogva, a melyet személye iránt érzett.

vény a király kezét meg nem kötötte, a király szabadon rendelkezett.

További központi kormányzó testület volt az udvari kamara. Ez intézi az uralkodó valamennyi pénzügyét, a melynek kiegészítő része a magyar király pénzügye. Mellette a magyar kamara is fönmarad ugyan, de teljesen alá van rendelve az uralkodó személye mellett lévő udvari hatóságnak. Miképpen a cseh kamara, a magyar is az udvari hatóságtól kapja utasításait, az ő útján érintkezik a királylyal s neki szolgáltatja át a pénzt. A harminczados hivatalok egy része és a bányák egyenesen a bécsi kamara alatt vannak. A szepesi kamara, a mely a pozsonyi főkamarának van alárendelve, ennek megkerülésével szintén közvetlenül a bécsivel érintkezik és utasításait egyenesen tőle kapja.

Az országgyűlés elé kerülő királyi propositiók megállapításánál is rendesen a bécsi kamara kéri be a magyar kamaráknak véleményét, és ezen jelentéseket saját véleményével együtt úgy terjeszti a király elé, mintha a magyar kamarák fölöttes hatósága volna. Az udvari kamara viszi a birodalmi pénzügyminiszter szerepét, míg a magyar kamara egy autonomiával bíró tartomány hatóságának megfelelő állást foglal el. Csak rövid ideig szünetelt e százados gyakorlat. A XVII. század elején Illésházi nádor és egy ideig Thurzó György nádor életbeléptették nagyjában a magyar pénzügy és az ezzel kapcsolatos hadügy törvényes függetlenségét. Ez a rövid időköz kidomborítja a jogi állapotot, de a viszonyok törvénytelen fejlődését meg nem akaszthatta.

És a német-birodalmi, majd pedig az ennek helyébe került osztrák udvari kanczellária is beavatkozik a magyar ügyekbe. A császári kanczellária a császár titkársága, a mely a császári intézkedéseket, parancsokat és adomá-

nyokat kibocsátja, s ámbár van magyar kanczellária, a magyar ügyeket gyakran az udvari kanczellária intézi el. A külügyi levelezés nagy részét, a dynastia családi ügyeit mind szabályszerűleg akkor is ez a hatóság végzi, a mikor azok Magyarországra is vonatkoznak. Mindezek a szervek tényleg a törvényes magyar kormányzó hatóságok fölött állanak, úgy hogy a magyar kormány a birodalmi kormánynak alárendelt közegévé válik.

S a központi kormány alatt a magyar államnak más szervei is összekapcsolódnak a király többi országainak szerveivel. A legelső sorban a hadsereg.

A Habsburg-uralkodók védereje különféle jogi eredetű csapatokból alakult és mégis egységes volt a vezetése.

Ez a sereg magyar és idegen pénzen fizetett magyar és idegen zsoldosokból áll. A király rendes magyar jövedelmeiből idegeneket is fizetett, a mint tették a régi magyar királyok, a mint tette Hunyadi Mátyás, a kinek fekete serege nagy részt csehekből állott, s a mint tették az angol királyok, s a mint e korban általában divatos volt. S ezen különféle zsoldos hadak fölött az uralkodó császári, illetőleg királyi hatalmánál fogva szabadon rendelkezett, s őket úgy kezelte, mintha egységes hadseregnek alkotó elemei volnának. Ezen királyi hadakkal sok tekintetben egybekeveredik azon zsoldos had, a melyet a király az országgyűléstől e czélra külön megajánlott hadi adójából fizetett, vagy a melyet a rendek a törvényben megállapított számban maguk állítottak ki és fizettek.

Ezen hadaktól független lett volna az általános vagy részleges országos nemesi fölkelés hada, a melynek magyar vezérlet alatt kellett állnia, és a melynek törvény szerint a nádor volt a főparancsnoka, a melyet azonban tényleg legtöbbnyire szintén a császári hadakat vezető generális parancsa alá helyeztek.

A várakat idegen és magyar hadak együtt tartották megszállva. A magyar pénzen tartott zsoldosok tisztjei gyakran idegenek voltak, úgyszintén a várak parancsnokai és azok a főkapitányok is, a kik bizonyos országrészeknek katonai kormányzatát vezették, úgy hogy a török ellen harczoló különböző eredetű és jellegű császári és királyi hadak összekeveredtek és egységes sereg képét mutatták.

Még ennél is teljesebb egységgé lett a külügy. Míg a legfelsőbb vezetés a titkos tanácsnak, a kanczelláriának s a török politikára vonatkozólag a hadi tanácsnak kezébe van letéve, a Habsburgok országainak diplomatiája is egybeolvad. A Habsburg-monarchiának minden ügyében egyaránt a császár követje jár el.

Ezen kormányzati rendszer, a melyet Rákóczi azzal jellemez, hogy az állami élet legfőbb functióit «rólunk nélkülünk» teljesítette, két nagy hátránynyal járt. Az egyik az volt, hogy a külpolitika és a harczok vezetése nem történt kizárólag vagy első sorban a törökök elleni háború szempontjából. A magyar specziális érdek nem részesült kellő tekintetben, hanem csak a dynastiának és csak a Habsburgok birodalmának együttes érdeke. Láttuk ezt a vasvári és a karloviczi békénél.

Mindkét Zrinyi Miklósnak is ez volt a tragikuma. Ezért vérzett el Szigetvárott az első, és ezért esik kétségbe éppen akkor a második, a mikor a legnagyobb tevékenységet fejthetné ki és a mikor a legtöbb dicsőséget arathatná. Ezért gondol halálára éppen akkor, a mikor élete a nemzetre nézve a legértékesebb lehetett volna. Mivel azonban a dynastiának valóságos érdeke a magyaroknak keleti érdekeivel azonos volt, s mivel a dynastiára reákényszerített háborúban Lotharingiai Károly és Savoyai Eugen győzelmei a XVII. század második felében helyreütik azt, a mit a császárnak a magyarok iránt érzett fél-

tékenysége és nyugati érdekei mindaddig késleltettek, megszűnnek a magyarok háttérbe szorításának ezen rossz következményei és végül mégis elérjük a törökkel szemben mindazt, a mi után Martinuzzi, Esterházy Miklós, Pázmány Péter és Zrinyi Miklós hiában áhítoztak.

De a nélkülünk folytatott kormányzat másik következménye, annak lélektani hatása még ma is érezhető. Nem szólva azon már többször említett bizalmatlanságról és érzelmi elhidegedésről, a melyet ez a rendszer a dynastia és a nemzet között előidézett, provinciális helyzetünk szellemi fejlődésünkre is kártékony hatással volt. Míg a török uralom idejében Magyarországnak belső története nemzetközi erők működéséhez kapcsolódott, s míg Erdély és a kuruczok állandó összeköttetést tartottak fönn Európa politikai életével s a magyar nemzet nem veszíti el a contactust a külvilággal, addig a szatmári béke után látni fogjuk, hogy az állami élet csonka volta miként fejlesztette az osztályegoismust, a korlátolt kicsinyes fölfogást és miképpen gyöngítette a nemzet érzékét a világot mozgató nagy erők fölfogása és a külpolitika iránt. Még ma is érezhető annak a hátránya, hogy sokáig csakis saját kicsinyes viszonyaink foglalkoztatták nemzetünket és hogy állami életünk nem juttatott bennünket összeköttetésbe a külfölddel. Angliát szigetbeli helyzete sokáig megóvta az invázió veszélyétől és ugyanakkor a világ lüktető életéhez kapcsolta, úgy hogy az országot körülövező tenger neki az izoláltság és a központi fekvés előnyeit együttesen biztosította. Magyarországnak geographiai és politikai helyzete éppen az ellenkező befolyással volt sorsára. Mi a nagy harczok országútján éltünk és mégis el voltunk zárva a világtól. Az izoláltság és a központi fekvés hátrányai együttesen súlyosodtak reánk.

Még csak azt kivánom ecsetelni, hogy mi volt ezen

kormányzati kapcsolat alapja, pusztán csak királyi túlkapás és zsarnokság-e, vagy pedig jogszabály?

Nézzük ezt az egyes közös szerveknél I. Ferdinánd király megválasztásának időpontjától kezdve egészen a Rákóczi-mozgalom befejezéséig.

A császári titkos tanács hatásköre Magyarországon híján volt a jogalapnak. Magyar törvény semmiféle hatáskört sem juttat neki. Igaz, hogy a titkos tanácsosi czím egyes nevek mellett néha előfordul törvénykönyveinkben, de ennek, noha, úgy tetszik, Tezner a titkos tanács törvényes elismerését véli benne találhatni, nézetem szerint semminemű jelentősége nincs, s csak arra mutat, hogy a magyar rendek is a titkos tanácsosságot jogosan viselhető czímnek tekintették. Ha az, hogy magyar törvény valamely czímet megemlít, azt fejezné ki, hogy a magyar törvényhozás e czímeket szentesíti és magyar intézményekké teszi, akkor a spanyol haditanács, a Windischmark marsallja, Karinthia főlovászmestere és sok más hasonló czím is magyar jellegűvé vált volna, mert ezekről a méltóságokról is tesz említést a törvény, mint a benne megnevezett egyes egyének cziméről. Ezen valóban semmit sem jelentő eseteken kívül a törvény az idegen tanácsosokat ugyan még másszor is említi, de ennek sincs semmi fontossága. A törvény tanácsosokról beszél 1559-ben, a mikor a király a rendek kérésére azt a választ adja, hogy eddig sem mulasztotta el «hű tanácsosainak, úgy a magyaroknak, mint a többinek tanácsához képest» a magyarok szenvedésein enyhíteni. De mivel a király ezt a választ az országgyűlés feloszlatása után adta és ezen országgyűlésen a rendek éppen azt kívánták törvénybe iktatni, hogy idegen tanácsosok a magyar ügyekbe ne avatkozzanak, a nem magyar tanácsosoknak ilyetén megemlítése éppenséggel nem jelenti azt, hogy a rendek is helyesel-

ték, hogy az idegen tanácsosok magyar ügyekbe avatkozzanak.

A másik ilyen eset a bécsi béke, a melynek bevezetése azt mondja, hogy Rudolf császár «belső titkos és más tanácsosainak» meghallgatásával bizonyos megállapodások jöttek létre közötte és Bocskai között.

De a belső titkos tanács ezen megemlítése sem bizonyítja azt, hogy a magyar törvény ezt az intézményt mint magyarországi közjogi szervezetet el akarta ismerni, mert a szóban levő szerződés nemcsak a magyar király és a Bocskai, hanem a szomszéd tartományok és a Bocskai között fönforgó ügyeket is rendezte és annak sok szakasza vonatkozik Ausztriára és Csehországra, úgy hogy a császári titkos tanácsosoknak ezen tárgyalásokba való bevonása teljesen igazolt volt.

A magyar törvények seholsem ismerik el a császári tanácsosoknak a magyar ügyekbe való beavatkozása jogát, sőt ellenkezőleg, a magyar királyi tanácsot fönn akarják régi méltóságában tartani és azt tekintik az egyetlen illetékes szervezetnek. Ezen czélból sok törvény a magyar tanács hatáskörét bizonyos ügyekre nézve külön megállapítja.

Ilyenek például azok a törvények, a melyek kimondják, hogy a pénzverésnél, a papi birtokok eladásánál és elzálogosításánál, az országos főkapitányok kinevezésénél, a jobbágyok ingyen munkájának meghatározásánál, a hadi adók fönmaradt részének fölhasználásánál, a Lengyelországgal kötendő békénél, az élelmezési mester megválasztásánál, az országos tisztségek és a véghelyi kapitányok és tiszttartóságok kinevezésénél, a Németbirodalomhoz küldött követeknek adandó utasításoknál, a törökökkel folytatott alkudozásoknál és a velök való béke megkötésénél, a véghelyi kapitányoknak adandó utasításoknál, az

idegenek honfiusításánál és több más esetben a király a magyar tanács tanácsával éljen.

Ezenkívül a törvények a magyar tanács kizárólagos illetékességét általános érvényű jogszabálylyal is meg akarják erősíteni.

Már a minden egyes Habsburg-király esküje által újra elfogadott régi magyar jog is kimondotta, hogy idegen a magyar ügyekre vonatkozólag tanácsot ne adjon. Így az 1492 : VII. t.-czikk azt a szabályt állítja föl, hogy a király, «a mikor Magyarországnak és az alájavetett részeknek dolgai és ügyei forognak szóban, azok fölött másokkal, mint magyar tanácsosokkal tárgyalásokat és tanácskozásokat ne tartson és más idegen nemzeteket az ilyen tárgyalásokhoz és tanácskozásokhoz ne bocsásson».

A mohácsi vész után ezt az elvet a rendek újra ki akarják fejezni. Eleinte azonban csak elmosódva kerül bele a törvénykönyvbe. Így, midőn az 1546 : IV. törvény azon szabály megindokolásául, hogy a király a török béke megkötésénél magyarok tanácsával éljen, azt mondja, hogy ezt azért tegye, mert «Magyarország dolgai forognak szóban és a magyarok tanácsával mindent helyesebben és czélszerübben lehet eldönteni és eligazítani». Így, midőn az 1553 : III. törvény azt mondja, hogy a király azt, a mi «ennek az országnak javát és hasznát érinti», a magyar tanácsosoknak «tanácsával vállalja és foganatosítsa». Így, midőn az 1559 : VIII. t.-czikk a királyt arra kéri, hogy «a magyar ügyekben méltóztassék az ország törvényeit, szabadságait ismerő magyar tanácsosainak véleményét meghallgatni», mert ezek ő felségének «jobb tanácsot adhatnak», mint az idegenek, «kiket másnak veszedelme nem aggaszt» és mert igazságos, hogy miképpen tisztán idegen országokra vonatkozó ügyekben magyarokat sohase alkalmazzon, éppen úgy a tisztán és kizárólag Magyarországot

és kiváltságait illető ügyek tárgyalásában idegenek be ne vonassanak, s midőn a király csak azt igéri, hogy ezt a kérést «az ügyeknek és a dolgoknak a minőségéhez és kívánalmaihoz képest» fogja foganatba venni (IX. czikkely). Így, midőn az 1582: I. törvényczikk azt kéri a királytól, hogy a magyar tanácsot helyezze vissza «régi méltóságába». Így, midőn az 1588: III. törvényczikk azt mondja, hogy a király a tanácsnak «az őt megillető és a dolog természetéhez illő és nélkülözhetetlen hatalmát adja vissza». Az utóbbi törvény hosszú és heves küzdelmek után jött létre. A rendek azt kívánták a törvényben kimondani, hogy minden magyar ügy a királyi tanács elé való és hogy a tanács határozatait a kanczellár által ki is adassa, az udvar ellenben csakis a tisztán magyar ügyekre nézve akarta a magyar tanács illetékességét elismerni és magának akarta annak az eldöntését föntartani, hogy mi «vegyes ügy». Végül olyan compromissum jött létre, a melyet mindegyik fél a maga javára magyarázott és a mely a kérdést tényleg megoldatlannak hagyta.

De Bocskai győzelmei után mindezeknél világosabban jut kifejezésre az az elv, hogy csak a magyar tanácsnak van joga magyar ügyekben a királynak tanácsot adni. Az 1608-iki koronázás előtti X. t.-czikk ugyanis azt mondja, hogy a rendek «megállapítják, hogy a király ő felsége az egész kormányzást és a magyar tanácsnak a méltóságát . . . tettleg visszaállítsa és magyar ügyekben . . . csakis magyaroknak tanácsával . . . és ne másokéval éljen», a mivel a törvény az idegen tanácsot minden magyar ügy intézésétől teljesen eltiltja. Ezt a törvényt az 1715 : XLI. t.-czikk és Mátyástól kezdve egészen I. Leopoldig minden koronázási hitlevélnek 3-dik és 19-dik feltétele megerősítette, úgy hogy Bocskai kora óta az idegen tanácsnak ügyeinkbe való avatkozása nemcsak minden törvenyes alapnak hijával van,

hanem egyenesen beleütközik a törvény tilalmába. Nemcsak régi, elavult törvények, hanem új törvények és új ünnepélyes igéretek védik a magyar tanács kizárólagos hatáskörét.

A király talán azért szentesítette nagyobb nehézség nélkül ezeket a törvényeket, mert végrehajtásuk egyes-egyedül tőle függött és a rendeknek nem volt módjukban, hogy tettleg megakadályozzák azt, hogy a király a törvény ellenére is őket mellőzze és annak a tanácsát hallgassa meg, a kinek a véleményére súlyt helyezett. Tényleg a király ezen törvények után is mindig a császári tanácsot hallgatta meg és ennek a véleménye szerint járt el. S annál kevésbbé vált szükségessé a szóban levő törvények megváltoztatása, mert a rendek azok végre nem hajtásáért, mivel tudták, hogy úgysem javíthatnának a helyzeten, s mivel az egyesek érdekeit az idegen tanácsosok meghallgatása, közvetlenül legalább, nem sértette, komoly és állandó harczot nem is folytattak.

Másképpen állott a dolog azon közegekre nézve, a melyeknek kormányzati jogkörük volt, elsősorban a hadi tanácsra nézve, a melynek hatáskörébe utalta az uralkodó az intézmény szervezése alkalmával a magyarországi ügyeket is. A haditanács az ügyes-bajos magyarokkal közvetlen érintkezésben volt, s a katonai közigazgatás központjává Bécs városát tette, s ezzel egyeseknek pénzbeli költséget és sok alkalmatlanságot okozott. Így ezen hatóság volt a legnagyobb ostromnak kitéve. De a király részéről is az ellenállás itt volt a legkeményebb. Ezen hatóság hatalmából a fejedelem minden bizonynyal már azért sem akart még papiroson sem engedni, mert e hatóságnak szüksége volt rá, hogy a magyar alattvalók elismerjék, ez pedig kérdésessé válhatott, a mint működését a törvény expressis verbis elitélte. Mivel a kirá-

lyoknak régtől fogva megvolt az a joguk, hogy a hadügyek kormányát tetszésük szerint rendezzék be, a felségjogok ezen területen erősebbek is voltak a rendeknél, minélfogva a rendeknek azon kisérlete, hogy a haditanácsnak a magyar ügyekre való befolyását megszüntessék, eredménynyel nem járt. Az 1553 : III. t.-czikk kimondja ugyan, hogy «az ilyen hadviselésről s egyéb az ország védelmére és föntartására tartozó dolgokról . . . minden időben magyar tanácsosaival értekezzék», de a királynak már 1569-ben sikerült álláspontját a törvénynyel elismertetni. Az 1569: XXXVIII. t.-czikk compromissum a rendek és a király álláspontja között. De olyan compromissum, a mely, a lényeget tekintve, a király fölfogását juttatta érvényre. A rendek álláspontja a törvényben magában kifejezett azon kérésük volt, hogy a király «hű magyarjainak az ügyében magyarok tanácsával» éljen. A király álláspontja pedig azon, szintén a törvénybe fölvett, válaszában jut kifejezésre, a mely szerint «a had körébe» tartozó ügyeket «az eddig követett szokáshoz képest» a haditanácscsal fogja tárgyaltatni. A compromissum, a melyet a törvény elfogadott, abban áll, hogy a katonai ügyek tényleg a haditanácsnál maradnak, de kötelezőleg kimondották, hogy két magyar tanácsos legyen mindig ő felsége mellett, «a kikkel, a hol a szükség megkivánja, az ország hadügyeiről értekezni fog». És ezenfelül «azon czélból, hogy a felek a haditanácsnál annál gyorsabban végezhessék ügyeiket és hogy az ügyek elintézése olcsóbb legyen, a haditanácsnál két ingyen dolgozó tolmács legyen».

A rendek ezzel az állapottal nem birnak megbékülni és egymás után több országgyűlésen annak megváltoztatásán fáradoznak. De hiába, a király szivósan ragaszkodik az elért eredményhez. 1576-ban elvi álláspontját akként fejezi ki, hogy «a kamarai és hadi ügyek ilyetén kezelé-

sében, a melyek különben is hozzánk tartoznak, inkább mint bármi máshoz», annál kevésbbé lehet változtatást tenni, «mert Magyarország pénz- és hadi ügyeit a többi országok és tartományok hasonló ügyeitől különválasztani alig lehet».

S ámbár 1578-ban is erélyesen sürgetik a magyar kormányzat meghonosítását, a király a «vegyes ügyekre nézve», azokra, a melyek többi országait is illetik, nem enged, s midőn Rudolf a hadi ügyek intézését Ernő és Károly főherczegekre bízza, a törvény csak annyit mond ki, hogy ők «a magyar ügyekben, még ha ezek a had körébe tartoznak is, a tanácsba, az ügyek minőségéhez képest, magyarokat is alkalmazzanak» (1578 : XV.).

S ugyanezen törvényben a rendek a haditanácsnak a magyar katonai ügyekre való befolyását is elismerik azzal, hogy a jobbágyoknak a hadi czélokra szolgáló ingyenmunkáját a haditanács meghallgatása után határozzák meg (1578 : XXVII.).

A 80-as évek reformtörekvései sem járnak kielégítő eredménnyel, hanem az 1588 : IX. t.-czikkelylyel végződnek. Az országgyűlés ekkor világosan kimondja programmját, a mely abban áll, hogy a hadügyek élén csak a nádor, a pénzügyek élén pedig a kincstárnok legyen, s minden magyar ügy a királyi tanács elé kerüljön, s ennek ellenében kénytelen azzal a határozattal megelégedni, hogy a magyar tanácsosok közül többen állandóan legyenek ő felsége személye mellett, hogy velök a hadügyek «tárgyalhatók és tanácskozás alá vonhatók legyenek». Ez a törvény tehát nem szüntetti meg az 1569-diki törvényt és csak annyiban jobb amannál, a mennyiben ennek a törvénynek csak a magyarokra nézve kedvező rendelkezését ismétli, s míg arról hallgat, hogy a haditanács tárgyalja a hadi ügyeket, addig ismétli a magyaroknak adott azon

garantiát, hogy a király mellett magyar tanácsosok tartózkodjanak, a nélkül azonban, hogy ezek meghallgatását kötelezővé tenné.

Miként az 1569-diki, ez is módot akar a királynak arra adni, hogy a magyar tanács véleményét meghallgassa, ezzel azonban a rendek keveset érnek el, mert nem az volt a baj, hogy a királynak módjában nem volt a magyar tanács meghallgatása, hanem az, hogy a király nem akart vele élni. A haditanács ezen törvény után is annyira az elfogadott és a rendes katonai hatóság, hogy az 1593 : XXIII. t.-czikk Ungnadot, a haditanács elnökét, azért fogadja a magyarok közé, «mert a haditanácsban» «az országlakóknak úgy nyilvánosan, mint magánuton hasznára volt».

A nyolczvanas évek mozgalma nem jár eredménynyel, mert csak forradalom utján lehetne a «vegyes» ügyek tényleges különválását elérni, a nyolczvanas években pedig a rendek csupán az adómegajánlás fegyverével élnek.

Bocskai a forradalom eszközéhez is nyúl. Fegyverrel akar véget vetni az udvari hatóság kormányzatának. Sikert is ér. Az 1608:X. t.-cz., a melyről már megemlékeztem, nemcsak azt mondja, hogy a király «a magyar ügyekben... csakis magyaroknak tanácsával és ne másokéval éljen», hanem azt is, hogy «Magyarországnak a kormányzásába külföldi nemzetek és más nemzetbeli emberek soha bele ne avatkozzanak», s ezzel kizárja az idegeneket a hadügyekből is, a melyeket Bocskai kora mindenesetre a magyar kormányzat körébe valóknak tartott.

Az utókor azonban nem bírja megvédeni és föntartani azt, a mit Bocskai és Illésházy kedvező körülmények között az országnak szereztek.

Az 1608-diki törvényt pontosan talán sohasem hajtották végre. A gyakorlat mihamar egészen visszatér a

régi útra. S a törvény is csakhamar megbarátkozik a gyakorlattal és az 1649: VIII. t.-cz. már elfogadja a hadi tanács hatáskörét, a midőn kimondja, hogy «ő felsége hadi tanácsában a tisztán magyar ügyekre nézve az ő magyar tanácsosai közül legalább is két olyannak a tanácsával kell élni, a kik a magyar ügyeket és a végvidék állapotát jól ismerik».

Az 1635: VII. t.-cz. pedig azt rendeli el, hogy a magyarországi vezérlő tiszteknek szintén «bizonyos magyar tanácsosok odavonásával az ország törvényeivel megegyező utasítást adjon». S az 1662: XIX. t.-cz. a török kézbe jutott magyar várak ellen emelendő védelem tervezését a hadi tanácsból és a magyar tanácsból összeállított bizottságra bízza.

A hadi tanácsnak az 1681-diki országgyűlés több törvényczikke is ad hatáskört. Így az V. és VI. törvények megállapítják, hogy a véghelyek megerősítésének módozatait a nádor és a haditanács beszéljék meg. Így a VII. t.-cz., a mely azt mondja, hogy a rendek az ingyenmunkát a haditanácscsal való megállapodás után osztják be. Így a IX. t.-czikk a haditanácsra és a nádorra bízza, hogy a német katonaságot bizonyos várakból eltávolítsák. Így a XLIX. törvényczikk ugyancsak e két hatóságra bízza, hogy az egyik országos főkapitány székhelyét megállapítsa.

Az udvari haditanács ezen törvények értelmében tehát a magyar katonai ügyekbe is beleavatkozhatott. Az 1608: X. t.-cz., a mely, mint láttuk, ezen kor végéig érvényben maradt, s a melyet többször megujítottak, a föntebb említett későbbi törvények által a hadi ügyekre vonatkozólag odamódosult, hogy a haditanács magyar katonai ügyekbe is beleavatkozhatott, s csak azt kötötték ki, hogy a király a haditanácsban «a tisztán magyar ügyekre nézve» (1649. VIII.) magyarokat is meghallgasson, a többi ügyekben pedig meghallgathasson (1588. IX.).

De a törvény sohasem tette meg a haditanácsot az egyetlen katonai kormánynyá. Ellenkezőleg, majd a nádornak, majd a magyar tanácsnak adott hatáskört, a nélkül azonban, hogy ezen konkurráló hivatalok teendőit szabatos jogszabálylyal körülhatárolta volna. A valóságban a tulajdonképpeni főhatóság egyedül csak az udvari haditanács volt.

Az udvari kamara szintén a királytól szerzett befolyást a magyar ügyekre, még pedig egyrészt a királynak azon jogánál fogva, hogy a maga jövedelmeit, a mennyiben a törvény másképpen nem rendelkezik, tetszése szerint kezelhette, másrészt azon jogánál fogva, hogy kormányzati teendők végzésére kormányzati hatóságokat szervezhetett. A rendeknek nem tetszenek ezen intézkedések, de nem bírnak olyan törvényeket hozni, a melyek az udvari kamarát a magyar pénzügyek kormányzatából teljesen kizárnák. Általános frázisokkal tiltakoznak az idegen beavatkozás ellen, de ezek a szólamok nem eléggé szabatosak arra, hogy az idegen beavatkozást lehetetlenné tegyék.

Ilyen szabály az, hogy a rendeknek «minden szabadsága» «a magyarországi jövedelmeknek kormányzását» illetőleg fönmarad (1552: XXX. t.-cz.).

S ha a törvények ki is mondják, hogy a harminczadok és a többi magyar jövedelem kezelői magyarok legyenek (1552: XXX., 1553: XIX. t.-cz.), s ha a harminczadosokat a magyar kamara alá is helyezik (1546: LIV., 1553: XIX., 1554: XI. t.-cz.), a rendeknek abba mégis bele kell nyugodniok, hogy a bányákat külföldi tisztviselők is kezelhetik. S teljesen független magyar királyi pénztárt és pénzügyi kormányzatot nem állítanak fel.

A mikor a rendek 1569-ben az idegen hatóságok beavatkozását a pénzügyek terén is ki akarják zárni s azt kérik, hogy a király «az ő hű magyarjainak ügyeiben

magyarok tanácsával éljen», a pénzügyek terén még rosszabbul járnak, mint a hadügyekben, s el kell fogadniok, hogy a király a kamarai dolgokat udvari kamarájánál fogja tárgyaltatni, a nélkül, hogy két magyar olyan pénzügyi tanácsosi állás szerveztetnék, mint a milyen a haditanácsra nézve megállapíttatott, s csak azt érik el, hogy két tolmács legyen az udvari kamaránál, a kik a felek terhén könnyítenek (1569:XXXVIII. t.-cz.).

A nyolczvanas évek erőteljesebb reformtörekvése is kevesebb eredményt ér el a pénzügyek terén, mint a hadügyekén. Az 1588:XI. t.-cz. ugyanis azt mondja, hogy a magyar kamara hatalmára nézve ő felsége a magyar tanács meghallgatása után azt állapítsa meg, a mi neki «a leghelyesebbnek tűnik föl», ezzel pedig a magyar kamara független működésének megállapítását éppen arra a tényezőre bízza, a mely ezt a függetlenséget eddig is figyelmen kívül hagyta.

A Bocskai-féle mozgalom tehát a pénzügyi függetlenség ügyét teljesen védtelen állapotban találta; de annál nagyobb eredményt ért el. Az 1608-diki koronázás előtti X. t.-czikken kívül, a mely, mint láttuk, a magyarországi kormányzat függetlenségét minden irányban, tehát a pénzügyek terén is, kimondja, s az idegen tanácsosokat is kizárja a magyar ügyek kormányzatából, még külön törvény is szól a pénzügyi kormányzatról. Az V. t.-cz. elhatározza, hogy a magyar tanácsból kinevezendő «főkincstárnok» sem az udvari, sem az osztrák kamarától ne függjön s hogy idegenek az országnak semmiféle jövedelmébe ne avatkozzanak.

Az ekkor elért eredmények véglegesek is maradnak. Míg a magyar hadügyi függetlenségre vonatkozó vívmányokat a nemzet nemsokára megint elveszti és a törvények e részben az 1569-diki alapra helyezkednek, addig a

pénzügyi kormányzatnak az udvari kormányzattól való függetlenségét a XVII. században a törvényeknek egész sorozata hangsúlyozza. Ilyen az 1609:XXI., az 1622: XVIII. és XXIV., az 1647:CXLVI., az 1655:XI., az 1681: XIII. és az 1715:XVIII. t.-czikkek, a melyek mind kimondják, hogy a magyar kamara az udvari kamarával egyenrangú és tőle független legyen. Ezt a törvények egynémelyike különösen erősen hangoztatja, mint pl. az 1622-diki, a mely kimondja, hogy «ezeket a czikkelyeket az ő valódi értelmükben kell venni, gyakorlatba hozni és tettleg megtartani». Szintúgy az 1647. és az 1681-diki törvények, a melyek kimondják, hogy «a törvények ellenére elharapódzott minden visszaélést meg kell szüntetni». Más törvények a jövedelmeket kezelő személyzetnek a bécsi kormánytól való függetlenségét és magyarságát ismételten hangsúlyozzák. Csak a bányáknál engedik meg az idegen tisztviselők alkalmazását, de ezeket is magyar biróságok alá helyezik.

De azért a teljesen önálló magyar állami kormányzat a pénzügyek terén sincs teljesen biztosítva, még pedig a törvény betűje szerint sem. Mivel az akkori fölfogás szerint a pénzt, mely a kincstárba adatott, a király személyes vagyonának tekintették, a melynek miként való fölhasználására az országgyűlés befolyást csak a legritkább esetekben gyakorolt, s mivel nem volt budget, a mely a kiadásokat törvény útján állapította meg, hanem a királyi kormányzat költségeinek fedezése a király dolga volt: a függetlenséget hangoztató törvények ellenére sok tekintetben a királynak szabadkeze maradt. A király saját pénzének kezelését és elszámolását, valamint a kiadások kiutalványozásának legnagyobb részét saját udvari hatóságával végeztethette, a nélkül, hogy ebben magyar törvény expressis verbis gátolta volna. Az önálló magyar pénzügyi

kormányzat a törvények értelmében is csak a jövedelmek beszedésére vonatkozik, a mely jövedelmeket a pozsonyi magyar kamara rendesen a bécsi udvari kamarának mint olyannak adott át, a mely az uralkodó székhelyén a fejedelem személyes pénzügyeit igazgatta.

A rendek az 1545:XLII. t.-czikkben ezen az állapoton annyiban akartak változtatni, hogy kimondották, hogy a király, az évi hadi adóról nem szólva, a melynek kezelését és hovafordítását a törvény úgyis maga szokta meghatározni, a magyarországi többi rendes jövedelmeket is mind Magyarország védelmére fordítsa és a magyar kincstárral kezeltesse.

De a kisérlet nem járt eredménnyel. I. Ferdinánd nem fogadta el a rendeknek ezen javaslatát és a törvénybe iktatott királyi válaszában kijelentette, hogy eddig is több pénzt adott saját nem magyarországi jövedelmeiből az országnak, mint a mennyit innen kapott, és hogy a magyar jövedelmeket önszántából ezentúl is erre fogja fordítani, de «sem illőnek, sem szükségesnek nem tartja», hogy köztörvény erre kötelezze, mert «mint bárki más», jövedelmeivel ő is szabadon rendelkezhetik és azokat akarata szerint kezelheti.

Ezen határozottan hangzó veto óta a rendek a magyarországi jövedelmek kezelésébe nem avatkoznak, csak a mennyiben az országgyűléstől megszavazott hadisegély hovafordításáról intézkednek. Ámbár az udvari kamara magyarországi fizetéseket állandóan teljesít, ez ellen a törvénynek egyetlen szava sincs, sőt a törvény erről tudomást is vesz, a midőn az 1659:V. és 1662:XXI. t.-czikkben ő felségének udvari kamarájára bízza, hogy a Draskovich-féle pénzeket, a melyek nála hevernek, az érsekújvári sánez építésére fordítsa.

S míg a törvény pl. a császári titkos tanácsról tudo-

mást nem vesz és egy szóval sem rendezi a magyar tanácsnak hozzá való viszonyát, addig a magyar törvény az udvari kamarával nemcsak a tiltakozás formájában, hanem positiv alakban is foglalkozik.

Sőt a magyar törvények az udvari kamarának a magyar kamarához való viszonyát is tudomásul veszik és szabályozzák. Így az 1622:XVIII. t.-cz. a két testületet «egymás mellé rendelteknek» nevezi (1647:CXLVI., 1681: XIII., 1715:XVIII.). Az 1609:XXI. törvény azt mondja, hogy «jó egyetértésben álljanak» egymással, s az 1715: XVIII. t.-cz. megállapítja, hogy a király és a magyar kamara között az érintkezést az udvari kamara közvetítse, «a mely folyton a király oldala mellett van, míg a magyar távol van tőle», s hogy az utóbbinak az irományait és végzéseit szintén az udvari kamara terjessze ő felsége elé, s a «legkegyelmesebb elhatározásokat» a magyar kamara véleménye alapján eszközölje ki.

Igaz, hogy a törvény ezen közvetítésnél az udvari kamarának csak a pósta szerepét akarja juttatni, a mit az a megállapítása is kidomborít, hogy ő felsége a magyar kamarának magyar tanácsosai közreműködésével adjon utasítást. De az élet nem alkalmazkodik a törvénynek ezen intentiójához. A póstás legtöbbnyire tanácsadóvá és felülbirálóvá lesz. S így érthető, hogy az ezen korban utolsó nak hozott törvény, a mely a pénzügyi kormányzatról szól, kénytelen kimondani azt, hogy a magyar kamara függése az udvari kamarától «megszűnjék» (1715.), a mivel elismeri, hogy eddig ezen függés fönnállott.

A kanczellária tekintetében már az 1546:XV. t.-cz. kimondja, hogy a király minden «magyar ügyben a magyar kanczellária leveleivel éljen» és hogy e leveleknek a nálunk tartózkodó idegenek is engedelmeskedjenek, a kik

ellen «általános» a panasz, hogy azokat «tiszteletben nem tartják vagy azokra semmit sem adnak».

Némileg változó kifejezésekkel 1715-ig minden törvény ezen az alapon áll.

Az 1552:XXX. t.-cz. a kanczelláriára vonatkozó «minden szabadságot» megerősít.

Az 1567:XL. t.-cz. arról szól, hogy azok a levelek, a melyek «tisztán és egyenesen az ország jogainak és szabadságainak az ügyét illetik», a magyar kanczelláriából adassanak ki.

Az 1608:X. t.-cz. azt határozza el, hogy a király «a kanczellária hatalmát tettleg visszaállítsa».

Az 1618:VIII. t.-cz. pedig azt mondja, hogy «a kanczelláriának a méltósága és hatalma sértetlenül maradjon és minden magyar ügyet magyar tanácsosok intézzenek és határozzanak meg, a kiadványokat a magyar kanczellária tegye meg».

Az 1630:XXIX. és az 1635:XXVIII. t.-czikkek «az ország és az országlakósok ügyeinek tárgyalását és elintézését» mondják a kanczellária hatáskörének.

S ezen jogkör biztosítása czéljából az 1608:IX. és X. t.-czikkek megállapítják, hogy az adománylevelek érvénytelenek legyenek, ha «a magyar kanczellárián kívül bárhonnan kiadattak», s hogy «más nemzetbeli tanácsosoktól és titkároktól» származó bármilyen kiadvány érvénytelen legyen.

A kanczellária hatáskörének biztosítására szolgál az is, hogy Bécsben, tehát a király közelében, székel és hogy a törvény elrendeli, hogy a kanczellária mellett mindig legyen két magyar tanácsos (1630:XXIX., 1635:XXVIII., 1655:L., 1687:VIII. t.-cz.). Az 1638:XVI. t.-cz. pedig elhatározza, hogy a kanczellária azokat a rendelkezéseket, a melyeket ő bocsát ki, maga terjessze ő felsége elé. Az

1715:XVII. és XVIII. t.-czikkekben, a melyek újra hangsúlyozzák a kanczellária teljes önállóságát, azt kötik ki, hogy a kanczelláriának adandó utasításokat a magyar tanácsosok hozzák a királynak javaslatba.

Az udvari kanczelláriáról a törvény csak a beavatkozási tilalalom alakjában tesz említést és semminemű fölhatalmazást nem ad neki. Magyarországon való működéséről tudomást sem vesz.

Az idegen kanczelláriának tehát nem volt meg a törvényes alapja arra, hogy Magyarországra vonatkozólag munkásságot fejtsen ki. A jog látszatával legfölebb azon a résen fészkelhette be magát a magyar ügyekbe, hogy a magyar kanczellária hatásköre nem volt szabatosan körülírva. Mindig vitatható volt, hogy melyek az ország és az országlakók ügyei, s melyek azok az ügyek, a melyek egyenesen és tisztán «csak ezen jogokat és szabadságokat érdeklik?» Ide tartoznak-e a királyi ház ügyei és ide azok az ügyek, a melyek nem kizárólag Magyarországot érdekelték, hanem a dynastia többi országait is? A királyi jog és hatalom nagysága ezt a rést fölhasználhatta és tényleg saját kanczelláriája végezte mindvégig a külügyre vonatkozó iratváltásokat, a dynastia családi viszonyaira, úgymint házassági szerződésekre, testamentumokra, joglemondásokra vonatkozó szerződéseket és nyilatkozatokat.

Mivel pedig ezek a levelezések egyesek érdekeit nem igen sérthették, ez a szokás gyökeret verhetett a nélkül, hogy ellene expressis verbis törvények hozattak volna, minélfogva az idegen kanczellária működése sem volt minden részében kétségtelenül törvénybe ütköző. A királynak oly nagy volt a jogköre, hogy, a mennyiben világos törvény nem tiltotta el tőle, legspeciálisabb jogára vonatkozó ilynemű intézkedését alig lehet jogtalannak nevezni.

S hogyan vagyunk a hadsereggel?

A Habsburgok magyar és nem magyar katonái összevegyülésének jogi alapjai ezen korszakban különböző stádiumokon mentek át, a melyek közül az első a Bocskai-féle mozgalommal ér véget. Ezen első korban a rendek idegen hadaknak Magyarországon való tartózkodását nem ellenzik, sőt ellenkezőleg szükségesnek tartják. Így az 1546: XIX. törvény a rendek initiativájára azt mondja, hogy «szükséges, hogy a királyi felségnek az országban nemcsak magyarokból, hanem idegen nemzetbeliekből álló . . . hadserege legyen» oly számban, hogy az országot a külellenség és a belső engedetlenség, zavargás és lázadás ellen is megvédje. Így az 1547 : VI. t.-cz., mely a királyt arra szólítja fel, hogy «a külföldi csapatok mellé» mennél több magyar katonát fogadjon, a kik nagy számban találhatók az otthonukból kizavart lakosság körében. Így az ugyanezen év XVI. t.-czikkelye, a mely azt mondotta, hogy a császári és a birodalmi csapatokra van szükség, mert «a magyar segély egymagában semmi szín alatt nem lesz elégséges». Így az 1550: IX. t.-cz., a mely azt mondja, hogy Ferdinánd Magyarországot a török ellen «a szent császári és királyi felség hatalmával és erejével védje meg». Így az 1596: IV. t.-cz., a mely a királyt arra kéri, hogy «miképpen eddig, úgy most is egyebünnen segélycsapatokat és sereget szerezzen».

A törvény azt is elismeri, hogy az idegen és magyar hadak ugyanegy főhadvezér alatt álljanak, a nélkül, hogy e főhadvezérnek magyarnak kellene lennie. Igy az 1547-diki törvény, a mely többször említi meg Salm «generális főkapitányt», a kinek föladata az országot a törökök ellen megvédeni és az engedetlenkedőket megbüntetni (17-dik szakasz). Így az 1596: XXIV. t.-cz., a mely az élelmezési szerek árának megállapítását a fővezérnek és a többi kapitánynak föladatává teszi, s az ugyanazon évi XXVI.

t.-cz., a mely a főkapitány kötelességévé teszi, hogy a táborban a magyarok számára vásármestereket állítson. Így az 1597:X. és az 1603:V. t.-cz., a melyek a fővezérnek jogot adnak arra, hogy a magyar rendi hadakat szemle alá vegye. Így az 1598:XVI. t.-cz., a mely kimondja, hogy a megszavazott adóból fölfogadott magyar katonák a főhadvezérnek legyenek alárendelve. Így ugyanezen törvény XX. czikke, a mely megengedi, hogy a főhadvezér a magyar főkapitányok útján fölkelést hirdessen. Így az 1601: IV. t.-cz., a mely «a magyar mezei hadcsapatok» élén álló magyar főkapitányokat arra utasítja, hogy «a hadvezérrel érintkezésben legyenek». Így az 1601:X. t.-cz., a mely megállapítja, hogy a személyes fölkelés közzététele vele egyetértve történjék meg.

A törvény arról is tudomást vesz, hogy ennek a főhadvezérnek a hatásköre az uralkodó többi országaira is kiterjed (1547:XIX. t.-cz.). Azt mondja róla, hogy ő «többnyire az országon kívül ő felsége más országainak és tartományainak az ügyeivel szokott elfoglalva lenni».

De ezen engedékenységük ellenére a rendek a magyar állam önállóságát a hadügyekben is kifejezésre akarják juttatni.

A katonai bíráskodást több törvény a magyar katonákra nézve a nem magyarokétól eltérőleg állapítja meg. Így az 1548:XX. t.-czikk, a mely kimondja, hogy míg a külföldi katonák «a királyi fölség hadseregében» a hadvezér birói hatalma alatt álljanak, addig, ha valaki «az ország honfiai közül» háborún kívül erőszakoskodik, az ország rendes birái előtt is felelősségre vonható. Így az 1595:XXV. t.-cz., a mely azt rendeli, hogy a táborba «három igazságtevő kapitányt kell kirendelni», egyet németet, egyet magyart és egyet olaszt, a kiknek mindegyike a vezér utasításához képest «a maga nemzetéhez tartozó

elemeket féken tartsa». Máskülönben azonban a csapatok fölött a király szabadon intézkedhetik.

Az állami önállóságot a rendek azzal is biztosítani akarják, hogy a végvárak őrizetét magyarokra kívánják bízni.

Az országgyűlés azonban nem bír állandó eredményt elérni. Míg az 1536:XLIII. t.-czikkben a király a rendeknek az idegen kapitányok tartását kifogásoló panaszára azt válaszolja, hogy «erre nézve kimentheti magát», mert a «kényszerűségnél fogva . . . másképen nem cselekedhetett», s megigéri, hogy a mint «az ügyek békésebb és szabályosabb állapotba jutnak», a rendeknek «semmi panaszuk» sem lesz többé, s míg az 1548:XXII. t.-czikkben a király még határozottabban megigéri, hogy az országon belül létező várakat nem fogja idegenekre bízni, már az 1552:XXX. t.-czikkben a rendek beérik ő felségének azon kijelentésével, hogy «az ő felsége kezén levő váraknak várnagyait némely okokból oly rögtönösen el nem bocsáthatja», hanem az idegen várnagyok csak a végvárak őrizetére fognak szorítkozni és a várak jövedelmeit magyarok fogják kezelni.

Az 1563:XXXIV. t.-czikk már abba is belenyugszik, hogy ő felsége az idegen kapitányok elbocsátását megtagadta s csak az van a törvényben, hogy a rendek «mivel ezt az ország egyik legfőbb szabadsága megköveteli», a jövőben sem fognak ezen kérésükkel fölhagyni. S ezen időtől fogva, ámbár a végvárakban sok az idegen kapitány, a törvények a régi tilalmat többé nem ismétlik. Sőt a törvény, a végvárak kapitányairól szólva, többször említést tesz nem magyar kapitányokról is, s ezzel a tényleges állapotot szentesíti (1567 : XVIII., 1578 : XXXIV., 1601:XXXV., 1604:XIV. t.-cz.). A magyar érdekek védelmét abban keresik, hogy az összes végvárakat a magyar országos főkapitányok alá rendelik (1596:XXXI. t.-cz.)

Több sikert érnek el a rendek azon seregekre nézve, a melyeket a király nem rendes jövedelmeiből fizetett, hanem maga az országgyűlés állított ki és tartott fönn. Ezek az országos seregek különböző jellegűek voltak. Vagy az általános, vagy a részleges fölkelésből eredtek, vagy a rendek által bizonyos kulcs szerint kiállított zsoldos hadakból alakultak, vagy pedig azokból a katonákból, a kiket bizonyos időre az e czélból megajánlott rendkívüli hadi adókból fizettek. Mindezen hadak a törvény értelmében magyar jellegűek voltak. Midőn az országgyűlés a segélyt megadta, mindig megállapította a tőle felállított csapatok szolgálati viszonyait. A törvény ezeket a «magyar mezei hadakat» vagy «magyar mezei hadseregbelieket» «ő felsége hadseregétől» (1548: XX. és 1595: XX. t.-czikkek) egészen külön szervezi, s azokat külön magyar közegek fogadják föl és veszik szemle alá. E csapatok a vármegyék zászlajával az alispán vagy a vármegyétől választott kapitány vezetése alatt állottak.

A törvény világos parancscsal kizár minden nem magyart ezen országos hadak vezérletétől. Kivételt csak a főhadvezérre vonatkozólag tesz, a kinek felsőbbségét elismeri.

Eleinte még ezekre a csapatokra nézve is nehézségre akadtak a magyar rendek. Midőn 1593-ban az országtól megajánlott adóval magyar mezei hadakat akartak tartani, a császári tanács ettől megijed, s mivel «ilyen emberekről», a minők szerinte a rendek voltak, minden rosszat föl lehet tenni, attól tart, hogy e sereget az elszakadás kivívására fogják használni, s a királynak sikerül is, a magyar hadak szervezése kérdésének elejtésével, a tőle kért adókat megszavaztatni.

De a hosszú török háború idejében már a császári tanács sem támaszt nehézséget. 1595-től kezdve 1604-ig

egymásra következő tíz törvény szervez magyar haderőt, a melyet a rendek fogadnak föl és a melyet a királyi hadsereghez csak a fővezérlet közössége kapcsol.

A rendek a magyar hadi ügyek függetlenségét azzal is kivánták biztosítani, hogy országos főkapitányi állásokat rendszeresítenek, melyek viselői a magyar hadak élén állottak és csak a fővezérnek voltak alárendelve. Ezeknek a főkapitányoknak kötelessége volt az összes külföldi és belföldi hadak között a fegyelmet fentartani. Az ő joghatóságuk alá helyezte több törvény a véghelyeket és az ott levő idegen kapitányokat is. Ők tartoztak a birói végrehajtásokat foganatosítani (1547:XIII., XVII., XIX., XX., 1569:XXXIV., 1588:V., 1593:XIX. t.-czikkek.).

Ilyen volt a magyar hadügyek jogi helyzete a Bocskai-féle mozgalomig, a mely nagy fordulatot idézett elő, mert ettől fogva a függetlenségnek még hiányzó postulatumai is nagyrészt mind megvalósultak. Az idegen hadak kérdését e korszak azzal oldotta meg, hogy őket az országból kitiltotta és hogy kimondotta, hogy háborút indítani és idegen hadakat behozni csak az ország előleges tudtával szabad (1608 k. e. d. II., 1609:XI., 1618:XXVII. t.-cz.).

Ez a rendelkezés persze csak olyan időkre szólott, a mikor nem volt nyílt háború, mert ezen esetre nézve a rendek fönn akarták tartani az idegen hadi segély lehetőségét. Ezt világosan kifejezi az 1609:XI. t.-czikk, a mely azt mondja, hogy az idegeneket a rendek nem «gyűlöletből zárták ki, s nem mint ha a vett jótéteményekről megfeledkeztek volna», hanem csak azért, mert «az összes kereszténység többi országai és tartományai példajára (a melyekben a kormányzat összes tisztségeit közöttük nem idegeneknek, hanem a saját nemzetükhöz tartozó embereknek szokták adományozni), valami hasonlót kellett megállapítani», s hogy «a rendek továbbá is azt a re-

ményt táplálják . . . hogy nyílt háború esetén az idegen nemzetek Magyarországnak, mint az összes kereszténység védbástyájának védelmére . . . a lehető legnagyobb számú katonaságot fogják kiállítani». Erre az esetre a törvény előre nem állapította ugyan meg ezen hadak viszonyát a magyar hadakhoz, azt azonban biztosította, hogy ez kellő időben megtörténhessék, mivel az ország előleges tudtán kívül idegen hadaknak nem lett volna szabad az országba bejönniök. A törvény a véghelyeket mind született magyar parancsnokok alá helyezte, kivévén a győrit, a mely várnak idegen lehet a kapitánya (1608 k. e. d. XI., 1613: VI. t.-czikkek). De ezen engedmény fejében kimondották, hogy még a győri kapitány is a nádornak legyen alárendelve, a magyar törvényeknek engedelmeskedjék és hogy a vár alkapitánya magyar legyen.

Az 1622: XXIII. t.-cz. abba is belenyugszik, hogy a király iránti «alázatos kedveskedésből» a komáromi parancsnok is idegen legyen, de kimondja, hogy az összes véghelyek utasításaikat a magyar tanácstól kapják.

A nádornak katonai hatáskörét is megujítják, a midőn a véghelyeket mind a nádor alá helyezik (1608. évi k. e. XI., 1613: VII., 1622: XXIII. t.-czikkek), s a midőn kimondják, hogy ellenséges támadás esetében a nádor a magyar fölkelésnek, valamint ő felsége és a saját zászlaja alatt álló csapatoknak élére álljon (1622: XXI. t.-cz.).

Sőt a magyar tanácsnak is adnak hatáskört, a midőn az 1608. k. e. d. XI. czikke azt mondja, hogy a király a véghelyi tiszttartóságokat és kapitányságokat «az ő magyar tanácsából» adományozza, s a midőn az 1622: XXIII. t.-cz. kimondja, hogy a győri és a komáromi kapitányoknak «az ország törvényeivel egyező utasításokat a magyar tanácsból adjanak».

E Bocskai korában szerzett vívmányokat a rendek

ezentúl is törekedtek megóvni. A XVII. században számtalan törvény erősíti meg a hadügyekre vonatkozó magyar fönhatóságot. Ámbár pontosan sohasem hajtották végre ezeket a határozatokat, a törvényben folytonosan ismétlődik az a szabály, hogy a végvárak kapitányai magyarok legyenek és a magyar országos főkapitányok alatt álljanak. (A koronázási hitlevélnek harmadik feltétele, továbbá az 1638:XVII., 1647:LXI., LXII., az 1649:LXIX., az 1655: XIX., XX., az 1659:XXVII. és az 1681:XXVII. t.-czikkek.)

S a tanácsnak a véghelyek tiszttartóira és kapitányaira vonatkozó hatáskörét is több törvény erősíti meg, úgy mint a hitlevél «negyedik föltétele», az 1647:LXII., 1649:IX., 1655:XX., 1659:XIV. és az 1662:IV. t.-czikkek. A kapitányoknak adandó utasítás tárgyában azonban úgy tetszik, hogy a hadi tanács marad az illetékes hatóság (1649.).

S ha a rendek nem bírtak a kívánságukkal szemben álló nagy érdekek sulyával megbirkózni, úgy akartak a kényszerűséggel leszámolni, hogy az elv, az ország hadügyi fönhatósága, érintetlenül maradjon.

A véghelyek őrségére vonatkozólag a rendek kijelentik, hogy «a jelen idők veszedelmes volta miatt a véghelyekről most az idegen katonákat eltávolítani nem lehet», mindazonáltal eddigi elvi határozatukat föntartják és mindazokat a garantiákat is, a melyek arra szolgálnak, hogy az idegen hadak magyar akarat befolyása alatt legyenek (1625:XXIV., 1635:LIX., 1638:XLVI. és az 1647:LXV. t.-czikkek.).

Ugyanígy jár el a törvény az idegen hadakkal általában. Mivel ezek az ország előzetes engedélye nélkül és a törvények ellenére többször az országba hozattak, a rendeknek nincs módjukban, hogy bejövetelüket feltételekhez kössék, hanem utólag törekszenek helyzetüket rendezni

és a magyar hadi joggal összhangzásba hozni. Minthogy a török veszéllyel szemben e hadakat nem lehetett nélkülözni, másrészről azonban a rendek nem akartak azon elvi álláspontról eltérni, hogy idegen hadak ne tartózkodjanak Magyarország területén, az eddigi tilalmat föntartották, de záros határidőre megengedték az idegen csapatoknak az országban maradását és megállapították, hogy ezen időig a nádor és a magyar főkapitányok alatt álljanak (1655:XIX., 1659:XXV., 1662:II. t.-czikkek.). Ezenkívül a nemesi fölkelést újra a nádor és a magyar kapitányok alá helyezik (1662:VII. t.-cz.).

S a rendek befolyását az általuk megajánlott királyi zsoldosokra az is bizonyítja, hogy a király «előterjesztésére» (1609:XII. t.-cz.) a törvény állapítja meg a zsoldot és a törvény kötelezi, hogy «a zsoldos katonák mindnyájan, valamint ezeknek a tiszttartói és kapitányai is» a királynak esküt tegyenek (1613 : XIV. és 1647 : LXII. t.-czikkek.). A Bocskai-féle harcztól fogva a Magyarországban levő idegen és belföldi hadak tehát nem alkotnak egy hadsereget és az idegen hadak ittléte a törvény szerint csak ideig-óráig eltűrt kivétel.

A magyar törvények a magyar hadügyek függetlenségének elvi alapján állanak, az idegen hadakat kitiltják az országból s addig is, a míg ezt a törvényt nem lehet végrehajtani, az összes hadakat a nádor és a magyar fő- és alparancsnokok vezénylete alá helyezik.

S ezzel nincs ellentétben a törvénynek azon rendelkezése, a mely, mint láttuk, megengedi, hogy a haditanács bizonyos kormányzati ügyeket végezzen és bizonyos beavatkozást gyakoroljon, mert a haditanács nem vezeti a hadsereget, nincs is a harcz színterén, hanem csak a távolból irányítja a hadi működést és intézi a hadi administratiót és mert a magyar törvény sohasem tette

meg az udvari hadi tanácsot az egyedüli katonai kormánynyá.

De egy nagy gyöngéje mégis volt ezen rendszernek. Az anyagilag kimerült ország nem bírta el a védelemmel járó terheket. Midőn függetlenné akarta magát tenni, folyton kénytelen volt a szomszédok segélyét kérni. Az összes koronázási hitleveleknek, a melyek az ország függetlenségét hangsúlyozzák, nyolczadik föltétele (1608:XII. t.-cz.) a király kötelességévé teszi, hogy külföldről segítséget szerezzen. Az 1608:XII. t.-cz., a mely meghagyja, hogy bizonyos várakból távolítsák el a német katonákat, ugyanekkor ezen várak megerősítését és az őrség zsoldját a szomszéd országoktól kérte.

Ez a helyzet már I. Ferdinánd idejétől kezdve állandóan súlyos érvet szolgáltatott a kormányzati függetlenség ellen. Midőn a magyar rendek arra hivatkoznak, hogy természetellenes és jogtalan, hogy idegenek avatkozzanak bele a magyar ügyekbe, a császár azzal érvelhetett, hogy éppen olyan csodálatos és szokatlan dolog volna annak a befolyását kizárni, a ki katonát és pénzt ad, s hogy mivel Magyarország védelméhez idegen hadak nélkülözhetetlenek, ezek élére idegen tiszteket kell állítani, mert ezek a hadak éppen annyira idegenkednének a magyar tisztektől, mint a magyarok az idegenektől (1572 és 1582.), s nem is engedelmeskednének a magyar tanácsnak (1600.).

A magyar rendek érzik is ezen helyzetük visszás voltát. Az 1552. évi országgyűlésen több szónok hangoztatja, hogy csak idegen segítség mellőzésével lehetne «az idegenek száját bedugni», a kik azzal kérkednek, hogy a magyarok hazájukat az ő pénzükkel tartják fönn, s hogy szabadságuk csak akkor lesz biztos, ha saját erőfeszítésük vívja azt ki. De ehhez nincs elegendő erejük és néha talán annyi áldozatot sem hoznak, mint a mennyire képesek,

úgy hogy fönmarad az idegen segítség és vele a függés az egész XVII. században.

S mivel a hadak vezetése úgyis mindig fölségjog volt, a király, a szükségre és a méltányosságra hivatkozva, még könnyebben teheti magát túl a függetlenséget biztosító törvényeken, mint a többieken. Ennek a következménye, hogy a jelen kötetben tárgyalt korszak legvégén a rendek a XVII. században következetesen elfoglalt álláspontjuktól maguk is elállanak. Elállanak az idegen hadak eltávolításának követelésétől, még pedig a nélkül, hogy ezen idegen hadaknak miképpen való vezetését szabályoznák.

Érdekes, hogy a labancz országgyűlés, a mely akkor, a mikor még folyik a szabadságharcz és még fegyverben állanak a kuruczok, maga is kuruczkodik és 1708-tól 1710-ig keményen megáll a katonai követelések alapján, s a katonai kérdést illetőleg hivatkozik azon «alaptörvényekre, a melyeken az országnak védelme és biztossága nyugszik», ugyanez az országgyűlés a szatmári béke után már teljesen elfogadja a bécsi álláspontot, a melyet eddig visszautasított. Míg még 1710-ben a királynak azon leiratát, hogy más «nemzeti és idegenekből szervezett» rendes seregre van szükség és hogy bizonyos rendkívüli esetekben az országgyűlés nélkül is lehessen a seregek föntartásáról gondoskodni, a rendek visszautasítják, 1715-ben a felülről kijelölt elvi alapokra helyezkednek és megalkotják azt az 1715:VIII. t.-czikket, a melyről Deák Ferencz joggal mondja, hogy rossz törvény volt. Ez a törvény visszatér azon alapra, a melyet az 1546. és 1547-diki törvényczikkek foglaltak el, s a magyarokból és idegenekből álló hadsereg tartását teszi a király kötelességévé, a nélkül, hogy ezen hadsereg kormányzatának és vezetésének szabályait megállapítaná, a mi tág teret nyit a király czentralizáló tenden-

tiáinak, s a nélkül, hogy a hadsereg magyar részének magyar jellegéről gondoskodnék.

Ezen törvény óta a magyar befolyás és a magyar jelleg törvényes biztosítéka csak az országos felkelésre terjedt ki, a mely tovább is a nádor alatt áll (1715:XXI. t.-cz.), s az «úgy bennszülöttekből, mint külföldiekből álló rendes katonaságra» nézve csak esetről-esetre azon föltételek mellett szerezhető meg, a melyeket a rendek a pénzbeli segély vagy az újonczok megajánlása alkalmából kikötöttek.

Ezek után még csak a külügyek központi kezelésének jogi alapjait kell megvizsgálnunk.

A külügyekről a maguk általánosságában egyetlen törvény sem beszél. A külügyi politika vezetése a régi magyar szokás szerint változatlanul királyi felségjog maradt. De törvényeink szerint ezt a királyi felségjogot nem volt szabad nem magyar közegek által gyakorolni. Nem volt szabad először is azért, mert a többször megerősített 1608:X. t.-cz. az egész magyar kormányzatból kizárja az idegeneket; továbbá azért, mert több törvény a külügyek egyes részeit külön magyar hatóságok hatáskörébe utalja.

Igy az 1546:IV. t.-cz. a török békét és a fegyverszünetet azért utalja a magyar tanácsosok elé, mert azokban «Magyarország dolgai forognak szóban». Igy az 1608: II. t.-cz. és a koronázási hitlevél második föltétele, a mely kimondja, hogy az országnak előzetes tudta és beleegyezése nélkül a király háborút nem indíthat. Igy több törvény a nádornak annak a kimondásával akar befolyást a külpolitikára biztosítani, hogy a török követ érkezését vagy a Konstantinápolyba való követ küldését a nádornak idejekorán tudtul adják (1649:VII., 1655:L., 1659:XIII., XIV., 1681:IV., 1715:XLI. t.-czikkek.).

Több törvény mondja, hogy a közbékét és a török

békét «a magyar tanácscsal kell tárgyalni és intézni» (1681:IV., továbbá 1715:XLI. t.-czikkek.).

Ezen okoknál fogva és mivel semmiféle törvény sem létezik, a mely a külügyek vezetését valamely udvari szervre ruházza: kétségtelen, hogy a királynak a törvény értelmében a külügyeket is magyarok tanácsával kellett volna vezetnie.

Ezt a kötelességét nem alterálja az sem, hogy a magyar jog ismerte a különbséget a tisztán magyar ügyek és a nem tisztán magyar ügyek között (1559:VIII. t.-cz.), s a külügy nem volt tisztán magyar ügy, hanem a Habsburgoknak többi országait egyaránt érdekelte, mert az 1608. évi törvények ezen különbséget nem fogadták el és az összes magyarországi ügyeket minden kivétel nélkül a magyar kormányzat körébe akarták juttatni és semmiféle törvény sem utalta mindazokat az ügyeket, a melyek nem voltak tisztán magyar ügyek, az udvari hatóságokhoz. Egyébként pedig ez a megkülönböztetés sem volt állandó és szabatosan megtartott fogalma a magyar közjognak. Sőt az 1546 : IV. t.-czikk éppen a külügyet nevezi magyar ügynek, midőn a török békéről szólva, azt mondja, hogy az Magyarország dolga s ezt az 1715:XLI. t.-czikk ismétli, a midőn azt mondja, hogy azokat «a mik a közbéke és más magyar ügyekre tartoznak», magyarokkal kell tárgyalni. S az 1649:VIII. t.-cz. bizonyos hadi ügyeket annak ellenére is magyar ügyeknek nevez, hogy ezek intézését meghagyja az udvari hatóságok hatáskörében, a midőn a haditanácsra nézve elrendeli, hogy az «a tisztán magyar ügyekben» magyarok tanácsával éljen.

Különben az országgyűlés a külügyekre is gyakorolt némi befolyást. Igy az 1547:II. t.-czikkben a király a törökökkel kötött fegyverszünetet és ennek feltételeit «az

ő hiveinek bejelentette» és ekkor a rendek a fegyverszünet egyik pontjának megváltoztatását is kivánták.

Ilyen befolyást gyakoroltak a rendek a külügyek vezetésére, a midőn törvénybe iktatták a zsitva-toroki békét és az Erdélylyel kötött, némileg legalább külügyi jellegű több szerződést (1613:V., 1622:XXIX., 1647:XX. t.-czikkek.).

A külképviselet terén, úgy látom, a magyar országgyűlés nem kiván a teljes önállóság jogával élni.

Igaz, több törvény megállapítja, hogy a török szultánhoz magyar követet kell küldeni (1618:XXXVII., 1630: XXXVI., 1635:XXVII. t.-czikkek), de az egész külképviselet önállóságát ezek a törvények nem mondják ki. Csak azt mondják, hogy ő felsége (császári) követe mellé egy magyart, vele «egyenlő méltósággal és hatalommal» kell küldeni (1647:LXXIV. t.-cz.) és hogy «a császári követ és biztos a magyar dolgokat a minden alkalommal melléje adandó magyar követtel és biztossal egyetértve és közösen tanácskozva tárgyalja és igazítsa el», a mi ennek a császári követnek a magyar ügyekbe való beavatkozásra jogot ad (1649:VII., 1655:XIII. és XIV., 1681:IV., 1715: XLI. t.-czikkek.).

A többi állandó jellegű követségről a magyar törvény hallgat. Ha fontosnak tartja, esetről-esetre gondoskodik az országgyűlés magyar követség küldéséről. Igy az 1593: I. t.-czikkben, a mely, hivatkozva arra, hogy I. Ferdinánd alatt ez már többször történt, a királytól azt az engedélyt nyeri, hogy a rendek az összes keresztény fejedelmekhez a törökök elleni segély tárgyában követet küldjenek. Igy az 1596:LX. t.-czikkben, a mely a Lengyelországgal kötendő béke tárgyalása czéljából küldöttséget állít össze. Igy az 1609:LXVIII. t.-czikkben, a melyben az országgyűlés «segítségük kérése czéljából» a magyar koronáról már lemondott II. Rudolf császárhoz, Csehországhoz és a

római német birodalom fejedelmeihez követeket küld, az utasítás megadását azonban II. Mátyás királyra bízza.

Így az 1655 : XVII. t.-czikkben, a mely ugyanezen czélból a Német-birodalomhoz a magyar tanács utasítása mellett magyar követeket küld.

De egyetlen törvény sem mondja azt ki, hogy a magyar király külföldi udvaroknál állandó magyar követet tartson. S ha meggondoljuk, hogy noha szabály szerint a császár követe képviselte a magyar királyt is, a rendek ez ellen egyszer sem tiltakoznak; ha meggondoljuk, hogy, a mint láttuk, a törvény világosan elismeri azt, hogy a fejedelem nem magyar követet küldhet idegen udvarokhoz, sőt ennek az idegen közegnek a magyar ügyekben a magyar követével egyenlő hatalmat ad, akkor valószínűvé válik, hogy a rendek nem is gondoltak önálló állandó diplomáczia alakítására és nem kívánták az önálló kormányzásra vonatkozó törvényes szabályokat a külképviseletre is kiterjeszteni.

De állapodjunk meg. Végignéztünk azon összes kormányzati szerveken, a melyek a Habsburg-uralom ezen első két századában magyar állami jellegüket elvesztették, s abban a helyzetben vagyunk, hogy a létrejött kormányzati kapcsolat jogi természetéről magunknak véleményt alkossunk és e jogi tanulmány végső következtetéseit megállapítsuk.

Mindenesetre jogos volt az idegeneknek a magyar ügyekbe való az a beavatkozása, a melyet a törvény tudomásul vett.

Így föltétlenül jogos volt a haditanácsnak és a konstantinápolyi császári követnek bizonyos magyar ügyekbe való beavatkozása, s jogos volt 1569-től fogva a XVII. század elejéig az udvari kamaráé is, de azért mindegyik hatóság tényleges hatásköre messze túlhaladta törvényes

jogát. Föltétlenül jogos volt a XVI. században és 1715 óta az is, hogy a király idegenekből és magyarokból álló katonaságot tartott.

Az udvari hatóságoknak a magyar törvények által expressis verbis el nem ismert beavatkozását azonban csaknem minden esetben jogtalannak tartom.

Kétségtelenül jogtalanok voltak első sorban azok a királyi intézkedések, a melyek az illető tárgyra vonatkozó speciális törvénybe ütköztek, mint például az udvari kanczelláriának magyar ügyekbe való avatkozása, az udvari kamaráknak a magyarországi jövedelmek beszedése tárgyában kifejtett működése és a magyar kamarához való felsőbbségi viszonyuk. S jogtalan volt Bocskai óta 1715-ig az is, hogy a király Magyarországban idegen hadakat tartott és a véghelyeket idegen kapitányokra és katonákra bízta. Jogtalan volt a titkos tanács beavatkozása, mert az eléje került ügyek részben speciális törvények által, részben általános meghatalmazásnál fogva a magyar tanács hatáskörébe voltak utalva.

S többnyire jogtalan volt az udvari hatóságok beavatkozása akkor is, a mikor az a királynak saját hatáskörében tett intézkedésén alapult és a törvény ezen ügyről említést sem tesz. Még pedig nem annyira azért, mert a király joga, főleg nálunk, a hol Szent István koronájának elmélete a királyi jognak közhatalmi jellegét föntartotta, nem terjedhetett odáig, hogy gyakorlását idegenekre ruházza és elvegye a nemzettől azt a hatalmat, a melyet tőle kapott és a mely a magyar államnak egyik alkotó eleme volt. Hisz-e korban az ilyen elvi természetű tekintetek nem voltak annyira általánosan elismertek, mint ma és Szent István koronájának közhatalmi jellege a dynastiának ezen korban Európa-szerte uralkodó azon patrimoniális fölfogását, a mely szerint az uralkodó fejedelem

jogaival olyan szabadon élhet, mint valamely magánszemély saját privat jogaival, nem bírta egészen háttérbe szorítani. Hanem az udvari hatóságok beavatkozása inkább a törvénynek általános érvényű határozatai miatt volt jogtalan.

Miként már láttuk, az 1608 : X. t.-czikk, a melyet koronázása alkalmával minden király tiszteletben tartani igért, világosan kimondja, hogy idegenek a magyar kormányzásba ne avatkozzanak, az 1622 : XXIV. t.-czikk meg azt mondja, hogy «a külföldi nemzetiségű emberek az összes magyar ügyek kormányzatától ... elzárva legyenek».

Jogosan kifejlődötteknek legfeljebb azon királyi intézkedéseket lehet tartani, a melyek külön törvénybe nem ütköztek, hosszú ideig szakadatlanul gyakoroltattak és a melyeket a rendek sohasem támadtak meg.

Verbőczy szerint a szokás a törvényt módosíthatja és megszüntetheti, a királyoknak következetes eljárása és a rendeknek következetes hallgatása pedig ilyen szokásjogot alapíthatott. Annak bizonyságául szolgálhatott ez, hogy a törvényhozásnak mindkét tényezője azon akaratban megegyezett, hogy az idegeneket a kormányzatból kizáró törvény bizonyos esetekre ne alkalmaztassék.

Ilyen volt az az eset, a mikor a király magyar követeket az európai udvarokhoz nem küldött, hanem császári követ járt el magyar ügyekben is, s a magyar rendek ezen állandó gyakorlat ellen kifogást egyszer sem tesznek. A király rendelkezése és a rendek hallgatása azt látszik bizonyítani, hogy a törvényhozásnak egyik tényezője sem tartotta az összes külügyi érdekeket olyan magyar ügyeknek, a melyeket okvetetlenül magyaroknak kell ellátniok.

Ilyen volt az az eset, a mikor a király a dynastiának valamennyi családi ügyét udvari kanczelláriája által végezteti, s a magyar rendeknek ez ellen soha semmi szavuk nincs, úgy hogy ez esetben is föl lehet tenni, hogy ők

sem tekintették a dynastiának ezen családi ügyeit olyan magyar érdekűeknek, a melyekre az 1608: X. t.-czikket kell alkalmazni.

A rendektől kifogásolt valamely királyi intézkedés, persze, egészen másképp ítélendő meg. Az egyszerűen bitorlás, a mely szokásjogot nem alkothat, bármilyen sokáig marad is életben, s a melynek engedelmességet nem a jog, hanem csak a hatalom biztosít. Századokon át folytatott visszaélés sem módosíthatja jogszerűleg a törvényt, a melyet csak az összes jogosult tényezőknek egybehangzó akarata változtathat meg.

Ezek szerint kétségtelen ugyan, hogy a magyar alkotmány szerint nem volt minden nem magyar egyén beavatkozása a magyar állam ügyeibe föltétlenül és állandóan jogtalan, de nagy része az volt. A jogos beavatkozás ritkább volt, mint a jogtalan. Hisz a magyar törvény idegeneknek sohasem adott kizárólagos jogot bizonyos kormányzati tevékenységre, a magyar kormányzást meg nem szüntette és ennek hatáskörét semmiféle kormányzati ágból ki nem zárta, holott a kormányzás nagy részét tényleg idegenek végezték.

Ha a törvényeket megtartják, a magyar állam nem tette volna a tartomány benyomását és nem vesztette volna el élete sokoldalúságát.

A magyar állam megengedte, vagy elnézte, hogy királya saját hatalmát udvari méltóságai által is gyakoroltassa, tekintet nélkül arra, hogy e méltóságok nem voltak szerves kapcsolatban a rendi magyar állammal és hogy nem volt biztosítva, hogy azokat a magyar nemességhez tartozók viseljék; de idegen hatalomnak sohasem adott jogot a magyar ügyekbe való avatkozásra és az udvari hatóságok minden jogát a magyar törvény, vagy a magyar király bármely perczben egyetlen tollvonással eltörölhette.

Az udvar hatásköre nem szüntette meg a magyar állam önállóságát. A törvénytelen hatáskör nem változtathatta meg az országnak törvényes függetlenségét. A törvényeknek megfelelő hatáskör pedig a jogi önállóságnak nem negálása, hanem folyománya volt,

Azok az idegenek, a kik a magyar állam ügyeibe avatkoznak, nem valamely idegen állam hatóságai, hanem az uralkodónak személyes szolgái: a fejedelemnek többi országaitól is független udvari hatóságok. Magyarországon nyert hatáskörük nem idegen országoknak hatásköre, nem jelenti azt, hogy a mi ügyeinkre más ország befolyást szerzett, nem kapcsolja az uralkodó különböző államait egy jogi egységgé, s csak az uralkodónak ad fokozott hatalmat valamennyi országában.

S ezek az udvari hatóságok nálunk hatáskört csak magyar jog alapján szereztek, nem pedig Magyarország fölött álló más birodalmi jog alapján. Ha nincs az alkotmányban gyökerező megfelelő jogczímük, szereplésük nálunk egyszerűen bitorlás.

S mivel csak magyar jog alapján állanak, a magyar jog őket hatáskörüktől bármely pillanatban meg is foszthatja.

Magyarország más módon sem olvadt össze királya többi országával.

Nincs egyetlen olyan törvény, a mely a Habsburgoknak különféle országaiból bárminő jellegű egységet alakított volna.

Sokáig még egyenlő és általánosan elismert örökrend sem biztosítja a personal-uniót sem. S mikor az örökrend azonossá válik, a personal-unio lesz az egyetlen törvényes kapcsolat a Habsburgok országai között. Mihelyt az örökrendnek megegyező tartalmánál fogva biztosított közösség megszünnék, Magyarországnak teljes és tökéletes önállósága

ipso iure visszaállana. Nincs semminemű államjogi szerződésünk a dynastiának többi országaival, sem olyan, a mely valamely fajtájú közjogi uniót mondana ki, a mely a personal-uniót kötelezően elrendelné, sem olyan, a mely bizonyos állami teendőt közössé tenne és bizonyos ügy közös kormányzatát megállapítaná.

Mindezek alapján a közjogra vonatkozó fejtegetéseimet azzal végzem, hogy a magyar állam souverainitása ezen kornak végéig érintetlenül fönmaradt, a királyi hatalom azonban a magyar állami és rendi szervek helyére saját udvari hatóságait állította és hogy tényleg a magyar állam függetlensége nagyon csekély körre terjedt ki.

Valóban önálló életet a nemzet főleg vármegyei életében élt. A vármegye szabadsága érintetlen, a vármegye intézi a kormányzat legnagyobb részét és ezzel ébren tartja a nemességben a kormányzati képességet. A zsarnokság elleni küzdelem a vármegye önálló erejére támaszkodik és a vármegye közhatalmából indul ki Bocskai mozgalma és II. Rákóczi Ferencz szabadságharcza. A Corpus Iurisba lefektetett jog és a vármegyékben folytatott teljesen szabad élet ellentétben vannak az állami ügyek nagy része vitelének módjával, úgy hogy azoknak új kormányzati rendszere nem felelt meg a nemzet izlésének és szabad akaratának. A nemzet azt nem helyeselte, hanem csak belenyugodott, mert nem változtathatott rajta. Kimerültsége, alkotmányos eszközeinek gyöngesége és a királyi hatalom túltengése volt e rendszer létének az alapja. Az a király nagy hatalmának volt a következése és mindenben az ő kezdeményezésére vezethető vissza. A nemzet teljesen önálló szerveket akart. Többször vérzett is értük. Bocskai a törvénykönyv lapjain meg is valósította az önálló magyar kormányzatot. A jelen kötetben tárgyalt korszaknak utolsó dicső föllobbanása a szabadságért vívott hosszú

küzdelem volt. Rákóczi azon álláspontjának, hogy a status quo ante helyreállítása fejében nem akarl békét kötni, a tényleges helyzetnek nyomoruságos volta és népszerütlensége adott erőt.

De a nemzet gyengesége e korszak végével uj irányt juttatott felszínre.

Már a kurucz-korszakban kezdenek egyesek azzal a gondolattal megbarátkozni, hogy a függetlenség nem lévén elérhető, helyette a közös ügyeknek eddig Magyarország befolyása nélkül folytatott kormányzatában kell részt kérni. Így már 1687-ben Esterházy Pál nádor arra kéri a királyt, hogy az udvarnál levő miniszteriumoknál «más nemzetbeliekkel magyarokat» is alkalmazzon.

S a Rákóczi harcz befejezte után 1712-ben már valamennyi vezérférfiú magáévá teszi Esterházynak ezen kivánságát, s fölvetik a jövő kor legfontosabb problemáinak egyikét, a midőn többé már nem ellenzik a közös kormányzatot és csak azt akarják biztosítani, hogy benne magyarok is részt vegyenek.

De erről és ezen törekvés sikeréről munkám jövő kötetében szólok.